

แผนงาน	สิ่งที่ต้องบรรลุ
2. แผนงานส่งเสริมการปลูกสมุนไพร	● มีข้อมูลปริมาณการใช้สมุนไพร และชนิดของสมุนไพรที่หมุนเวียนในตลาด ● สามารถกำหนดรายชื่อสมุนไพรที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูก ● มีข้อมูลการปลูก การดูแลรักษาสมุนไพรเพื่อจัดทำข้อมูลเผยแพร่ ● สมาชิกในหมู่บ้านเป้าหมาย 8 หมู่บ้าน จำนวน 50ครัวเรือน ปลูกสมุนไพรใช้ในครัวเรือนและจำหน่ายเป็นรายได้เสริมอย่างน้อย 10-15 ชนิด ทุกครอบครัว
3. แผนงานพัฒนาคุณภาพชีวิตและรูปแบบ 3.1 มาตรฐานการแปรรูปวัตถุดิบ	● มีการกำหนดมาตรฐานวัตถุดิบและการแปรรูปสมุนไพร ● มีระบบการตรวจสอบการรับซื้อวัตถุดิบตามมาตรฐาน ● มีการพัฒนาเทคโนโลยีการแปรรูป เช่น การใช้ตู้อบพลังแสงอาทิตย์ ● อบรมเสริมความรู้และการศึกษาดูงาน
4. แผนงานความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน	● องค์กรชุมชนสามารถจัดการการใช้ทรัพยากรสมุนไพรอย่างครบวงจร ตั้งแต่ส่งเสริมการปลูก การแปรรูปและจำหน่ายวัตถุดิบสมุนไพร ● มีระบบบัญชีโปร่งใสและสามารถตรวจสอบได้ ● คณะกรรมการประชุมทุกเดือน เพื่อติดตามการทำงานและวางแผนการทำงานต่อไปได้ ● แกนนำชาวบ้านเข้าใจปัญหาในสังคมและสามารถนำปัญหาไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนได้
5. แผนงานสร้างเครือข่าย	● มีเครือข่ายหมอยาภาคอีสาน ● มีเครือข่าย NGOs ในภาคและการประสานแนวทางการอนุรักษ์

ผักพื้นบ้านในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
กรณีศึกษา นายไพโรจน์ และนางเสริญ ชูวงศ์กร
12 หมู่ 1 บ้านบางหว้า ต.เชียรใหญ่ อ.เชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช

นฤมล ขาวนวล

1. สภาพพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

เทือกเขานครศรีธรรมราชบริเวณที่เรียกว่าควนหินแก้วและควนหินแท่นอันเป็นรอยต่อระหว่าง 3 จังหวัดคืออำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง, อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราชและอำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง เป็นต้นกำเนิดแม่น้ำปากพนังที่หล่อเลี้ยงผู้คนครอบคลุมเนื้อที่ 7 อำเภอของจังหวัดนครศรีธรรมราช คืออำเภอชะอวด อำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร อำเภอร่อนพิบูลย์บางส่วนของอำเภอลานสกาและอำเภอเมือง กินเนื้อที่ถึง 1.7 ล้านไร่ ความยาวของสายน้ำจากต้นน้ำควนหินแก้วและควนหินแท่นถึงจุดปากอ่าว มีระยะทาง 147 กิโลเมตร

ทิวเขานครศรีธรรมราชทอดยาวต่อเนื่องขนาดกั้นชายทะเลอ่าวไทย ตั้งแต่แหลมตะลุมพุก จังหวัดนครศรีธรรมราชไปจนเขตอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ทำให้ลักษณะภูมิประเทศของกลุ่มแม่น้ำเป็นเขาสูงทอดตัวในแนวเหนือ-ใต้ ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 3 ลักษณะคือทางด้านตะวันตกเป็นภูเขาสูงมีความลาดชัน ถัดจากเชิงเขาลงไปเป็นที่ควนสลับซับซ้อนและมีพื้นที่ราบสูงแปลงเล็กๆสลับกันไป จากพื้นที่ตอนลงไปเป็นที่ราบลาดเทลงสู่แม่น้ำปากพนังฝั่งตะวันตก ส่วนพื้นที่ระหว่างแม่น้ำปากพนังกับสันทรายริมทะเลเป็นที่ราบลุ่ม แอ่งที่ลุ่มอยู่ก่อนไปทางสันทรายและมีแนวเกือบนานกับสันทราย นอกจากนี้พบว่ามีพื้นที่พรุเป็นบางแห่งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำ ในเขตอำเภอชะอวด อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอร่อนพิบูลย์

2. ระบบ รูปแบบการผลิตในอดีต

อาชีพทำนาเป็นวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำปากพนังมาแต่อดีตและใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมือง จากสภาพที่เป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก 3-4 เดือน ทำให้สภาพดินสมบูรณ์เพราะมีการตกตะกอนของหน้าดิน การทำนาจึงไม่ต้องใช้ปุ๋ย แมลงศัตรูพืชไม่มีการระบาด การทำนาเป็นไปเพื่อบริโภค แม้ผลผลิตไม่สูงแต่เพียงพอสำหรับการบริโภคและอาจมีเหลือขายได้บ้าง

3. การเปลี่ยนแปลงวิถีการเกษตรและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

การเปลี่ยนแปลงที่เริ่มขึ้น มีสาเหตุหลักๆ 3 ประการคือ

1) มีการตัดถนนหลายสาย เช่นนครศรีธรรมราช – สงขลา ผ่านอำเภอหัวไทร อำเภอเมือง, ตัดเส้นทางถนนจากอำเภอปากพนัง อำเภอหัวไทรเลียบฝั่งอ่าวไทย ตัดถนนเส้นทางจากบ่อล้อ- เขียวใหญ่ ผ่านที่ราบอำเภอเขียวใหญ่และถนนสายย่อยๆในหมู่บ้านอีกมากมาย ถนนได้ตัดขวางทางระบายน้ำ ทำให้แม่น้ำลำคลองเริ่มต้นขึ้นเกิดน้ำท่วมฉับพลันหรือแช้ง นานกว่าเดิม ส่งผลกระทบต่อการทำเกษตร

2) การทำเกษตรจากเดิมเพื่อบริโภคเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขาย วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยน การทำนา ลดลงราคาข้าวตกต่ำ สภาพนิเวศเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านมีหนี้สินและกลายเป็นชาวนายากจน พื้นที่บางส่วนถูกเปลี่ยนสภาพและถูกกว้านซื้อเพื่อขุดบ่อเลี้ยงกุ้ง ในช่วงแรกราคากุ้งดีชาวบ้านร่ำรวยมีสิ่งอำนวยความสะดวก แต่วันนี้ บ่อกุ้งที่เคยทำรายได้ให้กับคนหลายคนกลับกลายเป็นบ่อที่ทิ้งร้าง ยกเว้นบางรายที่มีทุนสูงจริงๆ สภาพที่เกิดขึ้นคือดินเสีย น้ำเสีย ทำนาไม่ได้ กลายเป็นปัญหาและเป็นความล้มเหลวกับภาคเกษตรกรรมที่เคยเป็นอาชีพของคนลุ่มน้ำปากพนัง

3) สภาวะธรรมชาติไม่เอื้ออำนวย ไม่เพียงแต่ความผิดพลาดที่เกิดจากการใช้ที่ดินอย่างไม่รู้คุณค่าที่ก่อเกิดภาวะดังกล่าว สภาวะธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับลุ่มน้ำปากพนังเช่น น้ำท่วมขังในที่ลุ่มช่วงปลายปี หรือภาวะฝนทิ้งช่วงก่อให้เกิดความแห้งแล้ง ก็เป็นส่วนหนึ่งที่คนลุ่มน้ำปากพนังหลีกเลี่ยงไม่ได้

4. ครอบครัวชูวงศ์กับการค้าหาทางเลือก/ทางออก

สภาพดินเสื่อมคุณภาพ น้ำท่วมขังเป็นเวลานานหรือบางช่วงแล้งติดต่อกันก่อให้เกิดภาวะยากจนขาดแคลนเงินทองเพื่อใช้จ่าย ชาวบ้านบางรายหาทางออก โดยการปลูกพืชผักสวนครัวใกล้บ้าน การจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กโดยการ ยกร่องเล็กๆ เพื่อกักเก็บน้ำและปลูกผักไม้ผลบนคันดินนอกเหนือจากการทำนาเพื่อเอาไว้กินภายในครอบครัว นายไพโรจน์ ชูวงศ์ เป็นคนหนึ่งของชาวนาลุ่มน้ำปากพนังที่แสวงหาหนทางเพื่อต่อสู้กับปัญหาที่เกิดขึ้น

นายไพโรจน์ อายุ 57 ปี พื้นเพเป็นคนลุ่มน้ำปากพนัง ก่อนหน้านี้ใช้ชีวิตอยู่หลายจังหวัดทั่วทุกภาคของไทย ได้กลับมาใช้ชีวิตที่ลุ่มน้ำปากพนัง (บ้านบางหว้า) อีกครั้งเมื่อเข้าวัยกลางคน ปัจจุบันอาศัยอยู่กับน้ำเสริญภรรยาอายุ 55 ปี และลูกๆ อีก 5 คน ชาย 4 หญิง 1 ลูกสาวซึ่งเป็นคนโตจบชั้นมัธยม 6 ส่วนลูกชายอีก 4 คน ยังเรียนหนังสือในโรงเรียนที่อยู่ใกล้บ้าน ได้ทำการปรับสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่ม ดินที่เป็นดินเปรี้ยว เป็นดินเหนียว ดินชั้นบนมีสีดำส่วนดินชั้นล่างมีสีเทาหรือสีน้ำตาลอ่อน ดินลึกมีการระบายน้ำได้ไม่ดีนัก มาใช้ระบบเกษตรที่มีการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กเพื่อใช้ในแปลงและเลือกปลูกพืชผักพื้นบ้านเพื่อแก้ปัญหาภาวะน้ำท่วม

น้ำโรจน์มีที่ดินทั้งหมด 4 แปลงจำนวน 37 ไร่ แบ่งเป็นแปลงแรก 9 ไร่ทำสวนผสม ผสม แปลงที่สอง 14 ไร่แบ่งเป็น 2 ส่วน ทำนา 9 ไร่ ทำไร่สวนผสม ผสม 5 ไร่ แปลงที่ 3 มีจำนวน 12 ไร่ใช้เพื่อนบ้านเช่า ทำนา โดยแบ่งให้ผู้เช่าทำ 6 ไร่ ที่เหลือทำให้เจ้าของ ส่วนแปลงที่ 4 มีจำนวน 2 ไร่ทำเป็นสวนผสม ผสม

การเริ่มต้นกับการปรับพื้นที่ เพื่อปลูกไม้ผลและผักพื้นบ้าน

น้ำโรจน์เห็นว่าพื้นที่นาข้าวมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมขังอยู่เสมอนานทำนาไม่ค่อยได้ จึงตัดสินใจปรับปรุงพื้นที่มาปลูกผักพื้นบ้าน ด้วยเห็นช่องทางว่าเป็นความต้องการของผู้บริโภค พืชผักที่อยู่ตามธรรมชาติเช่น ผักกูด ผักเสี้ยน เป็นที่ต้องการของคนกิน อีกทั้งเล็งเห็นว่ามีตลาดอยู่ใกล้บ้าน คือตลาดเขียวเขา และตลาดเกาะเกิดหากปลูกแล้วมีตลาดแน่นอน ดังนั้นเมื่อกรมชลประทานได้มาขุดขยายคลองบางหว้าที่อยู่ทางทิศตะวันตกของพื้นที่ในปี 2526 จึงได้อาศัยเอาดินจากที่ลอกคลองขึ้นมาถมในพื้นที่ให้สูงขึ้น ขุดร่อง ปรับเป็นพื้นที่ปลูกผัก โดยแบ่งเนื้อที่การใช้ประโยชน์ออกเป็นสองส่วน เนื้อที่บริเวณทิศเหนือปลูกไม้พื้นบ้าน เช่น ลูกจิง, ผักเสี้ยน, มันปู, ไพร และลงไม้ผล จำพวกมะม่วง มะพร้าว มะกรูด ส่วนพื้นที่ทางทิศตะวันออกก็ปลูกผัก เช่น ถั่วฝักยาว คะน้า

ในช่วงน้ำหลากได้พัดพาปลารวมชาติเข้ามาอยู่ในร่องเป็นอาหารในครัวเรือนได้ ผักที่ปลูกไม่นานนักเอาไปขาย เป็นรายได้ก่อนที่ไม้ผลหรือไม้พื้นบ้านจะโตเก็บขายได้

ปี 2531 น้ำท่วมหนักพืชผักที่ปลูกเสียหาย

ผ่านมาประมาณ 4 ปี ช่วงที่ไม่ขึ้นต้นกำลังโต ผักที่ปลูกสามารถเก็บขายเลี้ยงครอบครัวได้ ก็เกิดน้ำท่วมใหญ่นานกว่า 3 เดือน (พายุเกย์) พืชผักเสียหาย ซึ่งมีไข่เกิดกับครอบครัวน้ำโรจน์เท่านั้น พื้นที่หลายจังหวัดของภาคใต้ต่างได้รับผลกระทบ ไร่สวนจมอยู่ในน้ำ ผลผลิตสูญหายเกือบหมด หลังน้ำลดแปลง 9 ไร่ของน้ำโรจน์ได้รับความเสียหาย พื้นที่ส่วนที่ปลูกไม้ผล ไม่ขึ้นต้นพื้นบ้านเหลือไม้บางส่วน พื้นที่ที่ปลูกผักเสียหายหมด ชาวบ้านได้รวมกลุ่มร้องเรียนความเสียหายที่เกิดขึ้นกับหน่วยงานรัฐเพื่อขอความช่วยเหลือ ที่สุดก็ได้โครงการชับน้ำตาชาวใต้ในปี 2532 ซึ่งเป็นโครงการที่ให้ความช่วยเหลือกึ่งพันธุ์ไม้ต่างๆ จัดปรับโครงสร้างพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากภาวะน้ำท่วม

ฟื้นฟูไร่สวนผสม

น้ำโรจน์เป็นอีกรายหนึ่งที่ได้รับการช่วยเหลือจากโครงการดังกล่าว โดยได้ปรับปรุงพื้นที่ปลูกผักเดิมเอามาขุดร่องกว้างประมาณ 1 เมตร ลึก 1.5 เมตร เอาดินที่ขุดมาถมเป็นคันร่องเนื้อที่กว้างประมาณ 4 เมตร แล้วปลูกผักและส้มโอที่ได้มาจากโครงการแซมลงไป ระหว่างที่รอส้มโอให้

ผลผลิตก็เก็บผักขาย บริเวณที่เคยปลูกไม้ผล ไม้พื้นบ้านถึงแม้ว่าจะท่วมแต่ไม้บางชนิดก็ไม่ตาย จึงหาไม้พันธุ์อื่นๆขึ้นมาแซมให้แน่นขึ้น

ทำนาแบบธรรมชาติ

ที่ดินอีกแปลงในเนื้อที่ 14 ไร่ เป็นที่ลุ่ม น้ำโรจน์แบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน ใช้ทำนาปลูกข้าว 9 ไร่ ที่เหลือ 5 ไร่ก็ขุดเป็นร่องทำสวนปลูกไม้พื้นบ้านซึ่งมีชนิดคล้ายคลึงกับแปลง 9 ไร่ ซึ่งเป็นพืชที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่

โดยในพื้นที่ทำนานั้นน้ำโรจน์เลือกใช้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านและเป็นนาปลอดสารเคมี เริ่มทำมาตั้งแต่มีการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่องค์การพัฒนาเอกชนเมื่อปี 2528 ใช้วิธีการหว่านข้าวพร้อมถั่วเขียว โดยเมื่อถึงฤดูการทำนาราวเดือน กันยายน- ตุลาคม เริ่มไถที่จากนั้นก็หว่านข้าวพร้อมถั่วเขียว น้ำโรจน์ใช้ข้าวพันธุ์เล็บนก พันธุ์กาบดำ และเขมทองโดยแยกแปลงกันเพื่อป้องกันไม่ให้ดอกข้าวผสมข้ามพันธุ์ เราเรียกการทำนาช่วงนี้ว่านายนม ราวๆ เดือนกุมภาพันธ์ถึงจะเก็บเกี่ยวได้ น้ำโรจน์ว่าการทำนาธรรมชาตินั้นการหว่านข้าวพร้อมถั่วเขียวบริเวณนี้ได้ผลดี ถั่วเขียวเน่าและเป็นปุ๋ยกับต้นข้าว ผลผลิตที่ได้ประมาณ 30 - 40 ถังต่อไร่ และยังทำนาโดยวิธีนี้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

6. ความหลากหลายของพันธุ์ผักพันธุ์ไม้พื้นบ้าน

ขณะนี้พื้นที่แปลง 9 ไร่ ของน้ำโรจน์มีพืชผักและไม้ผลเจริญเติบโตเต็มพื้นที่ โดยในสวนที่รับการสนับสนุนจากโครงการชลประทานได้ จะเห็นร่องน้ำและคันดินกับไม้ยืนต้น ส้มโอ กับมะพร้าวที่ปลูกเป็นแถวเป็นแนว และมีไม้ยืนต้นอื่นๆ เช่น กระท้อน, มะละกอ, ชมพู่, มะขามหวาน, ต้นมันปู, ต้นชะมวง ปลูกแซม ในขณะที่ในร่องน้ำก็มี ผักบุ้ง ผักกระเฉด เจริญออกงาม พื้นที่อีกส่วนหนึ่งซึ่งกันไว้ปลูกพืชพื้นบ้านก็มีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดขึ้นหนาแน่น โดยร่องน้ำเป็นร่องเล็กๆ ตื้นที่น้ำโรจน์ขุดเพื่อเก็บกักน้ำและเก็บกักเศษหญ้าและใบไม้ไปพร้อมๆกันด้วย

ความหลากหลายของพันธุ์ผักและไม้ผลของน้ำโรจน์แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

ไม้ผล เช่น มะม่วง ส้มโอ มะพร้าว ลางสาด กล้วยน้ำหว่า มะละกอ มะม่วงหิมพานต์ กระท้อน ชมพู่ มะขาม มะกูด แก่น ทุเรียนเทศ มะนาว

ผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ยืนต้นพื้นบ้าน เช่น มันปู จิง ยอดเมา มะสัง ต้นแก้มช่อน ท่อมชี้หมู ต้นคล้า ต้นชะมวง กระทิน สะตอ ผักหวาน หมุย แมงค่า สะเดา ใผ่ สาครูวิลาศ

พืชล้มลุกและสมุนไพร เม็ดไต่ใบ ผักเสี้ยน ผักโขม ไหรวพา หัวไพร ตำลึง ผือก ถั่วพู
ชะพลู ต้นสามสิบ ขมิ้น ว่านหางช้าง กระเทียม ขมิ้น้อย กะชาย เจ็ดธรณี ผักกาดนกเขา
ตะไคร้ สับปะรด มะเขือ พริกขี้หนู น้ำเต้า ข้าวโพด มัน บัวบก ผือก ข่า พริก ผักบุ้ง ผัก
กระเจต สับปะรด มะเขือ ฟักทอง

คุณสมบัติของพืชผักพื้นบ้านและสมุนไพรบางชนิดในสวนผสมผสาน

กระเทียม (หัวทิอ) : ที่เป็นจำพวกเดียวกับ ขิง ข่า หัวมีขนาดใหญ่ สีเหลืองอ่อน มีกลิ่นฉุน
สามารถเอาหน่ออ่อน เนื้ออ่อนในลำต้น และช่อดอกอ่อน นิยมนำมาแกงเผ็ด แกงไตปลา ต้ม
จิ้ม น้ำพริก ผัด เนื้อในมีรสขมและขึ้นเล็กน้อยต้องหั่นและแช่กับน้ำเกลือนานๆ ถ้ากินมากเกินไป
ไปจะทำให้คลื่นไส้ อาเจียน กระเทียมมีสรรพคุณคล้ายกับขิง สามารถใช้แทนกันได้ รักษาได้
หลายโรคเช่นเบื่ออาหาร บิด ขับลม แก้ท้องอืด เป็นต้น

ไพล : ซึ่งเป็นไม้เลื้อยหัว เป็นเหง้าใหญ่ เนื้อสีเหลือง กลิ่นหอม อันมีสรรพคุณแก้ฟกบวม
เคล็ดขัดยอก ขับลม ท้องเดิน

ขมิ้นชัน : เป็นพืชล้มลุกมีเหง้าอยู่ใต้ดิน เนื้อในสีเหลืองเข้มจนสีแดงจัด มีกลิ่นหอม รสและ
สรรพคุณ มีรสเผ็ด กลิ่นหอม เหง้าขมิ้นชันมีสารสำคัญคือน้ำมันหอมระเหย ที่มีฤทธิ์ฆ่าเชื้อ
แบคทีเรียและเชื้อรา ช่วยขับลมทำให้ระบบย่อยอาหารดีขึ้น ช่วยเจริญอาหาร เหง้าสด
ขมิ้นชันเป็นยารักษาฝี แผลพุพองและแก้อาการแพ้ภูมิแพ้ ใช้รักษาอาการท้องอืดเพื่อ ปวด
ท้อง แน่น จุกเสียด และอาหารไม่ย่อย

ชะพลู: เป็นไม้เถาเลื้อยทอดไปตามพื้นดินเป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก ลำต้นเป็นข้อและมีราก ใบ
มีรูปหัวใจสีเขียวเข้ม เห็นเส้นใบชัดเจน มีกลิ่นฉุนเล็กน้อย ต้นและใบมีรสเผ็ดเล็กน้อย
การบริโภคและสรรพคุณ ใบอ่อนใช้แกงกะทิ กุ้ง ปลา หรือหอยโข่ง หอยแครง ใบสด หั่นใส่
ข้าวต้ม หรือทำเมี่ยงคำ ใบชะพลูมีโปรตีนค่อนข้างสูงเมื่อผสมกับอาหารประเภท เนื้อจะช่วย
ให้อย่อยง่ายขึ้น สรรพคุณทางสมุนไพรคือ ส่วนใบทำให้เสมหะแห้ง บำรุง น้ำดีและใช้ตี
ชาน แก้ท้องอืด แก้เบื่ออาหาร แต่หากกินมากเกินไปทำให้เวียนหัวได้

มันปู: เป็นไม้พุ่มขนาดใหญ่ ใบเรียวยาวไข่ ใบอ่อนมีสีแดง ดอกออกเป็นกลุ่ม ยอดอ่อน
สามารถ กินได้โดยเฉพาะกับขนมจีน รสชาติหวานมัน สรรพคุณทางสมุนไพรแก้ร้อนใน
เป็นยา บำรุงโดยใช้รากและลำต้นมาต้มน้ำดื่ม

ชะมวง: ต้นโตสูงถึง 20 เมตร ใบเรียวยาวสีเขียวเข้มเป็นมันยอดอ่อนสีแดงอมเหลืองมีกลิ่นหอม
ผลและใบมีรสเปรี้ยว ใบนิยมใช้ใบอ่อนปรุงอาหารประเภทต้ม เช่น ต้มส้มปลาแห้ง ต้มเครื่อง
ใน ต้มกระดูกหมูหรือวัว แกงกะทิ

หุมย: เป็นไม้พุ่มสูงประมาณ 2-3 เมตร ก้านใบแตกใบคู่ขนาดไปจนถึงตลอดก้านพื้นใบเป็น
คลื่น มีขนเล็กน้อยที่ด้านบนของใบ ดอกเป็นช่อมีขนาดเล็กสีขาว นิยมเอายอดและดอกมา
ใช้บริโภครับประทานเป็นผักสดนิยมกินกับแกงไตปลา น้ำพริก และขนมจีน

7. ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

นอกเหนือจากรายได้แล้วผลประโยชน์ที่ได้รับจากพื้นที่เกษตรกรรมที่น้ำโจนได้รับเป็นเบื้องต้นคือ การได้รับอาหารพื้นฐานสำหรับครอบครัวเกือบทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นข้าว ปลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชผักต่างๆซึ่งหลากหลายมาก สามารถนำไปประกอบเป็นอาหารพื้นบ้านได้หลากหลายชนิด เช่น ทำ"ข้าวย่ำ" หรือ รับประทานกับขนมจีน เป็นต้น การรับประทานอาหารและพืชผักที่หลากหลายทำให้ได้รับสารอาหารครบถ้วน สุขภาพแข็งแรง ไม่ค่อยเป็นโรคร้ายเหมือนกับคนที่ใช้ชีวิตอยู่ในเมือง นอกเหนือจากนั้นเวลาเจ็บไข้ไม่สบายเล็กๆน้อยๆก็ยังสามารถใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในไร่เนาของตัวเองมาใช้ประโยชน์ได้ ทำให้ไม่ต้องพึ่งพาหมอและสถานพยาบาลภายนอกมาก

ตัวอย่างอาหารพื้นบ้านภาคใต้ "ข้าวย่ำ" ใช้ผักพื้นบ้านหลากหลายเป็นองค์ประกอบ

ส่วนประกอบของอาหาร

1. ผักพื้นบ้าน เช่น ใบขมิ้น ใบมะกรูด ใบโหระพา ใบยอ ใบชะพลู ประมาณ 0.5 กิโลกรัม นำมาหั่นฝอยละเอียด คลุกเคล้าด้วยกัน
2. ปลาอย่าง 1 ตัวใหญ่
3. ถั่วคั่ว 100 กรัม
4. ตะไคร้ 7 ต้น
5. เมล็ดกระถิน 1 กำมือ
6. มะมุด 1 ลูก
7. เครื่องแกงคั่ว ประกอบด้วย
 - ขมิ้น 1 แ่ง
 - พริกไทย 10 เม็ด
 - พริกขี้หนู 30 ดอก
 - หอม 3 หัว
 - กระเทียม 1 หัว
 - ตะไคร้ 3 ต้น
 - กะปิ 1 ช้อนโต๊ะ
 - น้ำตาล 1 ช้อนโต๊ะ
 - เกลือ 1 ช้อนชา

ขั้นตอนการทำ

นำข้าวสุกผสมเครื่องแกงตามชอบ ราดน้ำปลาหวานใส่ปลาและผักตั้งแต่ข้อ 1-7 คลุกเคล้าให้เข้ากันพร้อมรับประทานได้

รายได้ของครอบครัวน้ำโจนเป็นรายได้ที่มาจากแปลง 9 ไร่เป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าไม้ผล ไม้พื้นบ้าน ผัก สมุนไพร ปีหนึ่งๆ น้ำโจนและครอบครัวต้องหาเงินให้ได้ไม่ต่ำกว่า 3 แสนบาทเนื่องจากต้องจ่ายเป็นค่าเล่าเรียนสำหรับลูก และต้องมีค่าใช้จ่ายอย่างอื่นอีก รายได้ของน้ำโจนมาจากรายได้หลัก 3 ทางคือ

1) รายได้จากพืชสมุนไพร

พืชสมุนไพรเป็นอีกตัวที่ทำรายได้ให้ อีกทั้งมีตลาดรองรับ สมุนไพรหลายชนิดของน้ำโจนจะเก็บตากแห้งแล้วเอาไปส่งที่ร้าน "ศิริสมุนไพร" ในตัวจังหวัดนครศรีธรรมราช เช่น ขมิ้นชัน, โพล้กระทือ, ราชพลู, กระชาย, ย่านหม่อม, เจ็ดกรณี, เจ็ดหมื่นเพลิง

นอกเหนือจากนี้สมุนไพรที่ปลูกไว้รอบบ้านยังสามารถใช้สำหรับเวลาเจ็บไข้ไม่สบายเล็กๆน้อยๆได้อีก ทำให้ไม่ต้องกินยาหรือไปหาหมอในเมืองโดยไม่จำเป็น

2) รายได้จากผักพื้นบ้าน

น้ำโจนเคยนับพืชพื้นบ้านที่กินกับแก้มขมนมจีนซึ่งเป็นอาหารที่คนปากมอญได้ชอบกินกันพบว่าผักมากกว่า 15 ชนิด เช่น มะละกอดิบ, มันปู, ลูกจิง, ยอดและเมล็ดกระถิน, ยอดหมุย, สะตอ, ผักเสี้ยนดอง, ถั่วพู, บวบ, มะม่วงหิมพานต์, เป็นต้น น้ำโจนจึงปลูกพืชผักดังกล่าวไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทำให้ปัจจุบันภรรยาของน้ำโจนสามารถเก็บยอดผักไปขายในตลาดบ่อล้อที่อยู่ไม่ไกลจากบ้านมากนักได้เกือบทุกวัน

ยอดมะพร้าวเป็นผักพื้นบ้านที่ได้รับความนิยมมากและขายได้ราคาดี เช่นเดียวกัน น้ำโจนได้ปลูกมะพร้าวริมคันคูไว้เป็นจำนวนมาก แต่การปลูกต้องคำนวณอายุการตัด และต้องปลูกใหม่ทดแทนให้เลื่อมกันพอดี ยอดมะพร้าวที่ตานั้นต้องตัดในช่วงมะพร้าวอายุ 18 - 22 เดือน การปลูกทดแทนนั้นจะปลูกบริเวณโคนต้นต้นแรกเมื่อต้นแรกอายุได้ประมาณ 15 เดือน และต้องปลูกมะพร้าวอยู่เรื่อยๆ เพื่อให้มะพร้าวสามารถตัดยอดได้ตลอดปี

3) รายได้จากไม้ผลและกิ่งพันธุ์

รายได้จากไม้ผลเป็นรายได้ที่สำคัญของครอบครัววงศ์กร เช่นกัน เช่น ในปี 2541 ขายส้มโอได้ประมาณ 50,000 บาท และขายกิ่งชำไปอีก 10,000 บาท โดยกิ่งพันธุ์ที่ผลิตขายเช่น ส้มโอชะมวง มันปู เป็นต้น

7. การจัดการแปลงไม้ผลและผักพื้นบ้าน

- 1) การป้องกันโรคและแมลง โดยทั่วไปในแปลงน้ำโจนนั้นโรคและแมลงไม่เคยระบาดและทำความเสียหายให้กับพืช ด้วยเหตุว่าการปลูกไม้ที่ผสมผสาน และการเลือกพืชปลูกที่เหมาะสม รวมทั้งการบำรุงดินอยู่เสมอด้วยอินทรีย์วัตถุทำให้ดินดี เหล่านี้ถึงแม้

ในแปลงจะพบเห็นแมลงต่างๆ มากมายแต่ไม่สามารถทำลายพืชผักจนหมดได้ กรณีที่มีการระบาดของหนูหรือปูจะใช้วิธีการจัดการดังต่อไปนี้

- กรณีปูมารบกวนจะใช้ยาเบื่อปูที่ทำมาจากทุเรียนน้ำ (ไม้พื้นบ้านภาคใต้) ผลต้นเตาร้างและใบคุดระ เามาโขลกรวมกันแล้วผสมน้ำ ทุเรียนน้ำเป็นอาหารของปูที่ใช้เป็นตัวล่อ แต่ใบคุดระ และลูกเตาร้างมีพิษทำให้ปูตายได้
 - หากมีหนูมารบกวนต้องอาศัยความร่วมมือของเจ้าของที่ดินติดกัน หนูจะอาศัยทางเข้าทางออกทางเดียวกัน เมื่อรู้ว่าทางใดเป็นทางเข้าก็ทำกักตักไว้ไม่ให้หนูเข้ามา ซึ่งสังเกตได้ว่าหนูมักจะเลือกที่ดินที่อยู่บริเวณใกล้หนองเป็นทางเข้า
- 2) การเลือกปลูกพืชที่เหมาะสมกับพื้นที่ เช่นในพื้นที่น้ำท่วมและดินเปรี้ยว จะเลือกปลูกเลือกพืชต้นมันปู, ฝรั่ง, ยอดมะ, ยอดชมวง พื้นที่ที่มีน้ำท่วมเป็นบางช่วงจะเลือกพืชผักอายุสั้น เช่นผักเสี้ยน ผักกาดนกเขา ขมิ้นอ้อย ไพร บอน ฯลฯ ทำให้ไม่ได้รับผลกระทบมากนักเมื่อมีน้ำท่วม
- 3) มีกิจกรรมแปรรูป ผลผลิตที่มากในแปลงสามารถเอามาแปรรูปเพื่อขายหรือเก็บกิน เช่น ผักเสี้ยนเป็นผักเสี้ยนดอง ขมิ้นอ้อยนั้นเอามาหั่นตากแดดให้แห้งทำสมุนไพรร
- 4) การจัดการเรื่องน้ำ น้ำโรจน์มีวิธีการเก็บกักน้ำหลายวิธี
- การขุดร่องตามทิศทางการไหลของน้ำ แล้วดึงน้ำจากแหล่งน้ำเข้ามาในแปลงซึ่งสามารถขุดร่องเพียงร่องเล็กๆ ให้น้ำไหลเข้า-ออก
 - ขุดร่องขนาดใหญ่คือกว้าง 1 เมตร ลึก 1 เมตรเพื่อกักเก็บน้ำ
 - รักษาความชุ่มชื้นในดิน โดยเอาเศษใบไม้ เศษหญ้าที่อยู่ในแปลงคลุมดินไว้เสมอๆ
 - ใช้ระบบน้ำซึม โดยเอาขวดที่ไม่ใช้แล้วใส่น้ำให้เต็ม วางปากขวดคว่ำใต้โคนต้นไม้ที่ต้องการให้น้ำในขวดซึมในดินแล้วรากต้นไม้ดูดน้ำได้
- 5) การปรับปรุงบำรุงดิน น้ำโรจน์ได้ขุดร่องเล็กๆ สลับกับร่องน้ำ เพื่อใส่เศษวัสดุที่เป็นใบไม้ที่ร่วง หล่น เมื่อมีน้ำขังในร่องนั้นเศษใบไม้จะย่อยสลายได้เร็ว เป็นปุ๋ยให้กับต้นไม้ที่อยู่ใกล้ร่องโดยไม่จำเป็นต้องนรื้อหรือโยกย้ายปุ๋ยเพราะรากต้นไม้สามารถดึงธาตุอาหารได้รวดเร็ว นอกเหนือจากนี้ก็ซื้อปุ๋ยคอกมาใส่ให้กับไม้ผล และเอาแกลบมาใส่เพื่อปรับโครงสร้างและให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ดินเพิ่มขึ้นเป็นบางช่วงด้วย
- 6) ใช้พื้นที่ทุกส่วนให้คุ้มค่าที่สุด พืชล้มลุกส่วนมากไม่ชอบแสงแดดสามารถปลูกได้ร่มเงาไม้ใหญ่ได้ ในร่องน้ำก็สามารถปลูกผักนึ่งกับผักกระเฉดไว้เป็นอาหาร ร่องน้ำยังเป็นที่รองรับปลาที่จะว่ายเข้ามาในช่วงน้ำหลาก เป็นแหล่งอาหารโปรตีนสำหรับครอบครัวเพิ่มขึ้นอีก

- 7) มีพืชหลากหลายชนิดในแปลง ซึ่งทำให้ลดความเสี่ยงเรื่องราคา รายได้มีตลอดปีอีกทั้งลดความเสียหายของพืชผลอันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อม
- 8) เทคนิคสำคัญในการทำนา คือการใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เช่น พันธุ์เล็บนก พันธุ์กาบดำ พันธุ์เข็มทอง ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่ไม่ต้องการปุ๋ยเคมี พร้อมๆกับการใช้วิธีธรรมชาติ โดยการปลูกถั่วเขียวพร้อมกับหว่านข้าว เมื่อถั่วเขียวเน่าย่อยสลายจะกลายเป็นปุ๋ยบำรุงดิน

10. การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชและความสัมพันธ์กับชุมชน

ชาวบ้านในกลุ่มน้ำปากพวงมีการรวมตัวช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาตั้งแต่ต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประสบกับภัยธรรมชาติหลายครั้งในอดีตที่ผ่านมา มีการรวมตัวกันเรียกร้องขอความช่วยเหลือและต่อรองกับทางราชการในกรณีการปรับปรุงพื้นที่ภายหลังน้ำท่วมเป็นต้น

คนในชุมชนยังคงมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการนำผลผลิตจากสวนไปช่วยตามงานบุญต่างๆตามโอกาส เพื่อนบ้านขาดเหลืออะไรก็มาขอได้จากสวน การได้รวมกลุ่มทำกิจกรรมกันของชาวบ้าน มีการให้แจกจ่ายแลกเปลี่ยนพันธุ์ไม้เพื่อไปปลูกในที่ต่างๆ

ในปี 2541 สภาพอากาศแห้งแล้งมาก นาโรจน์ได้รณรงค์ร่วมกับเพื่อนบ้านให้ชาวบ้านหันมาปลูกกล้วย เพราะกล้วยเป็นพืชที่เลี้ยงสำหรับพืชชนิดอื่นๆ อีกทั้งยังสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวาง เช่น ลำต้นเป็นอาหารสัตว์ เป็นสมุนไพรรักษาสุขภาพเบื้องต้น ให้อินทรีย์วัตถุแก่พื้นที่เกษตร อีกทั้งยังสามารถขายผลิตผล ไม่ว่าจะอยู่ในรูป ผลสุก ผลดิบ ปลี ใบ ได้โดยง่าย

หลายปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านในกลุ่มน้ำปากพวงได้รวมกลุ่มกันเพื่อศึกษาพัฒนารูปแบบการเกษตรที่พึ่งพาตนเองได้ ร่วมหารือกันในเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ลงพื้นที่สำรวจผักพื้นบ้าน หรือยาสมุนไพร แลกเปลี่ยนพันธุ์พืช ตลอดจนการรวมตัวกันจัดการเรื่องการตลาดในรูปแบบกลุ่ม เป็นต้น โดยนาโรจน์ได้มีบทบาทสำคัญของกลุ่มเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนของกลุ่มน้ำปากพวงคนหนึ่งด้วย

การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเกษตรกรในภาคต่างๆซึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลและตระหนักในพลังแห่งความร่วมมือ และทำให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นของกลุ่มและเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ด้วย

ภาคผนวก

รายชื่อพืชที่สำรวจพบ ต.เชียรเขา อ.เชียรใหญ่ จ.นครศรีธรรมราช

ชนิด	ลักษณะ	อาหาร	ยา	อื่นๆ
1. ส้มเฒ่า	ไม่ย่นต้น พุ่มเตี้ย	ใบ: แกงเลียง ต้มกะทิ (รสเปรี้ยว)	-	-
2. ผักโขม	ไม้ล้มลุก	ใบ: แกงเลียง ลำต้น: แกงส้ม โดยนำมาปอก เปลือกก่อน	-	-
3. ยอบ้าน	ไม่ย่นต้น ลำต้นไม่ เรียบ ใบลักษณะ มนๆ มีเย็กเล็กน้อย	ยอดอ่อน: แกง ผักข้าวยำ	-	-
4. ผักเสี้ยนผี	ไม้ล้มลุก ลักษณะ เหมือนต้นพริก	ยอดอ่อน: ต้มกินกับน้ำพริก	ใบสด: ขยี้ น้ำไปอุดรูหู แก้โรคหูอักเสบ หัว: ต้มกินแบบน้ำชา แก้โรคลดแดด	-
5. ตำลึง(ยอด ลึง)	เป็นเถา ใบมีลักษณะ เป็นยัก	ใบ ยอดอ่อน : แกงเลียง ผัด	เถา หั่นเป็นแว่น บางๆ แช่น้ำ สะอาดใช้หยดตาแก้ โรคตาฟาง	ชอบในที่ที่มี อากาศชื้น
6. ผักบุ้ง(ผักทอด ยอด)	เป็นเถา	ยอด ลำต้น : ผัด แกง ลวก กะทิ ผักแกลมน้ำพริก	-	ชอบอยู่ในที่ดิน ชื้นหรือในน้ำ
7. ฝรั่ง (ชมพู)	ไม่ย่นต้น	ผล รับประทานเป็นผลไม้ ยอด ทานสด แกลมน้ำพริก	ยอด กินสด แก้โรค ท้องร่วง	-
8. บัวบก	เป็นเถา ใบกลม ยัก เล็กน้อย	ทั้งต้น แกง ยำ รับประทาน สด		พบบริเวณที่ แจ้ง เช่นที่นา
9. มังเระ (มังเค, เหม, เอนอ้า)	ไม่ย่นต้น พุ่มเตี้ย	ผล รับประทานเป็นผลไม้ ยอด ใบ แกงเลียง	ยอดใบ ทาสมาน แผล	-
ชนิด	ลักษณะ	อาหาร	ยา	อื่นๆ
10. ลิ้นห่าน	เป็นเถา ใบยาว ปลายมน	ใบ ยอดอ่อน แกงเลียง ผัด		พบบริเวณนา
11. ผักกูดพุด(ผัก กูดเข็ม)	เป็นตระกูลเฟิร์น	ยอดอ่อน แกง ต้ม ลวกกะทิ ผัด		
12. บัว (บัวหลวง)		สายบัว แกงเลียง แกงส้ม ผัด		

ชนิด	ลักษณะ	อาหาร	ยา	อื่นๆ
13.กระถิน(สะตอ เบา ตอแต)	ไม่ยืนต้น	ยอดอ่อน ฝักอ่อน รับประทาน เป็นผักจิ้มน้ำพริก		
14.ลำพู	ไม่ยืนต้น		ขับเสมหะ	ไม่ใช้สอย
15. ฝักเบิดเขียว			ใช้ทั้ง 5 แก้วใช้ทับทิม	
16. คนทีดิน			ใช้ทั้ง 5 แก้วขับลมใน ลำไส้ ลดกรดในกระเพาะอาหาร	
17. แห้วหมู			ใช้หัว บำรุงเลือด เจริญอาหาร แก้อาการ วิตกกังวล	
18. หัวตีนกา			ลำต้น ราก แก้วฟัก	
19. หญ้าพูน			ทั้ง 5 แก้วใช้	
20. ไมยราบ			ทั้ง 5 แก้วใช้ทับทิม	
21. ก้ามกุ้ง	ไม่ยืนต้น	แกงส้ม	แก้อาการท้องผูก	
22. แว้งเครือ	ไม้เถา	ผักแกงส้มน้ำพริก	แก้อาการปากเปื่อย	
23. พูลูเล	ไม่ยืนต้น		แก้อาการท้องร่วง	
24. จาก	ตระกูลปาล์ม	ผลนำมาทำขนมหวาน	แก้อาการท้องร่วง	1. ทำหลังคา 2. ห่อขนม
25. มะขามเทศ	ไม่ยืนต้น	ผล ทานเป็นอาหารว่าง		ไม่ใช้สอย
26. สาหร่าย		ทำผักแกงส้มน้ำพริก	ตำพอกแก้วฟัก	
27. ผักตบ		ดอก แกงส้ม		
28. จิก		ยอด ทำเป็นผักแกงส้มน้ำพริก		
29. เถาคัน		ผลแกงส้ม	ทั้ง 5 ตำแก้วฟัก	
30. เตย		หัว แกง ผัด	ราก แก้อาการท้องผูก	เครื่องจักรสาน
31. ต้นไช		ยอด แกงเลียง ผล จิ้มเกลือ รับประทานเป็นของว่าง	ราก แก้ว เลือด ลม	
32. ลาน		หัว ทำน้ำส้มสำหรับใส่ในแกง ผล นำมาทำขนมหวาน		เครื่องจักรสาน
33. คุระ		ยอด แกงส้มน้ำพริก	ลูกอ่อน จิ้มเกลือขับพยาธิ	
34. เตยหนาม	หัว แกงส้ม แกงเลียง			
35. ปรง		ยอด แกงเลียง	ต้นแก้วร้อนใน	ไม่ใช้สอย
36. ลำเท็ง		ยอด แกงเลียง	ย่านแก้วเช็ดเมื่อย	

ชนิด	ลักษณะ	อาหาร	ยา	อื่นๆ
37.ส้มป่อย		ยอด ผักแก่ล้ม	ลำต้น ราก แก้ไข้ เจ็บ อก เจ็บคอ	
38.ยับเยียว		ผล รับประทานเป็นของว่าง	ราก แก้โรคท้องผูก	
39.พ้อ		ใบ ห่อขนมต้ม หัว แกงส้ม ต้มกะทิ		
40.หวายน้ำ		ยอดแกงส้ม ต้มกะทิ		ทำเชือกมัดวัว
41.สาคุ		ลำต้น ทำแป้งขนม		ใบ ทำหลังคา
42.คล้า			ราก แก้ร้อนใน	เครื่องจักรสาน
43.ไผ่		หน่อ แกงเลียง แกงคั่ว ผัด		เครื่องจักรสาน ส่วนประกอบ ของบ้าน
44.กระท้อน	ไม่ย่นต้น	ผล นำมารับประทานเป็นของ ว่าง แกงกะทิ		
45.มะม่วง	ไม่ย่นต้น	ยอด แกงเลียง แกงส้ม ยำ ผล ดอก ยำ กินสด	เปลือก แก้พิษต่างๆ เคี้ยวน้ำกิน กากพอก บาดแผล	
46.มะม่วงหิม พานต์		ยอด กินสด ผลอ่อน แกงเลียง ผลสุก รับประทานเป็นอาหาร ทำน้ำส้มสายชู	ใบ เคี้ยวแก้โรคท้อง ร่วง	
47.สัง	สูงประมาณ 10-15 เมตร	ผักแก่ล้ม		
48.บัวหลวง		ผล ทำขนม	ราก ต้มดื่มแทนชา แก้กระหาย	
49.ยางนา				ทำบ้าน น้ำมัน ใช้ยาเรือ ทำได้
50.ขี้เหล็ก	ไม่ย่นต้น	ยอด ดอก แกงคั่ว แกงเลียง กับใบย่านาง		
51.รัก		ผล กินได้		

ความหลากหลายทางชีวภาพในป่าบุงป่าทาม กลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ที่เอื้อต่อการใช้ประโยชน์ของวิถีชีวิตชุมชน

ไพเราะ สุจินพรหม¹

1. บทนำ

ป่าบุงป่าทามเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำชนิดหนึ่ง (Wet land) ที่อยู่คู่กับสายน้ำอีสานมาเนิ่นนาน หากเปรียบเทียบกับภูมินิเวศทางทะเล ป่าบุงป่าทามก็คล้ายกับป่าชายเลนทางใต้ ซึ่งมีระบบวัฏจักรน้ำขึ้นน้ำลงทุกวัน แต่ป่าบุงป่าทามจะมีช่วงน้ำขึ้นในช่วงเดือนกันยายน - พฤศจิกายน ของทุกปี ชาวบ้านจะเรียกว่า "น้ำแก่ง" น้ำที่หลากท่วม ในช่วงนี้น้ำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์มาสู่พื้นที่ และเป็นช่วงที่ปลาและสัตว์น้ำต่างๆ จากลุ่มน้ำโขงจะว่ายทวนกระแสน้ำมาวางไข่ โดยป่าบุงป่าทามจะเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำเพื่อนำที่หลากท่วมแห่งลงพื้นที่ทามก็จะกลายเป็นพื้นที่ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างหลากหลายทั้งคน พืช และสัตว์

2. ลักษณะของป่าบุงป่าทาม

จากการให้คำจำกัดความในรายงานวิจัย เรื่อง การศึกษาสภาพแวดล้อมและการใช้ประโยชน์ของป่าบุงป่าทามบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลาง² ของ รศ.ประสิทธิ์ คุณรัตน์ ได้ให้คำจำกัดว่า

ทาม หมายถึง ลักษณะภูมิฐานของที่ราบน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำ ลำน้ำ มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มค่อนข้างราบเรียบหรือแบนราบ จะถูกน้ำท่วมทุกปี ตลอดระยะฤดูกาลของช่วงน้ำหลากน้ำนอง

บุง หมายถึง ลักษณะภูมิฐานที่เป็นแอ่งที่ลุ่มต่ำของบริเวณทาม มีน้ำแช่ขังตลอดหรือเกือบตลอดปี อันเนื่องมาจากน้ำฝนหรือน้ำที่เหลืออยู่จากการขังของน้ำในแม่น้ำที่ไหลมาท่วมในฤดูน้ำหลากมีลักษณะเป็นหนอง บึง หรือกุด ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของธารน้ำเก่า และมีพืชพรรณไม้พุ่มต่างๆ ขึ้นอยู่ทั่วไป

ป่าบุงป่าทาม คือ สังคมพืชพรรณป่าไม้ (Forest Biosphere) ชนิดหนึ่ง ประกอบด้วยพืชพรรณชนิดต่างๆ ส่วนมากเป็นไม้พุ่มขึ้นหนาแน่นตามบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงริมแม่น้ำลำธาร เป็นพืชพรรณที่ทนต่อสภาพน้ำท่วมหรือน้ำแช่ขังได้ดี

นอกจากนี้ยังมีลักษณะภูมิฐานหรือพื้นที่ย่อย ๆ ในป่าบุงป่าทามดังนี้

¹ เจ้าหน้าที่โครงการทามมูล จ.สุรินทร์

² ประกอบด้วยเขตพื้นที่รอยต่อ 3 จังหวัด คือ สุรินทร์ (อำเภอท่าตูม และอำเภอยางชุมน้อย) ศรีสะเกษ (อำเภอราษีไศล) และบุรีรัมย์ (สะตึก)

1. กุดหรือหลง คือแนวทางเดินของลำน้ำเก่า เมื่อแม่น้ำเปลี่ยนทางเดินจะทิ้งให้ลำน้ำเก่ากลายเป็นสภาพเป็นแหล่งน้ำใหม่ที่ตัดขาดจากลำน้ำใหม่ เรียกว่า กุด หรือ หลง บางแห่งกลายเป็นหนอง บึง มีลักษณะโค้งคดตามรูปพรรณสัณฐานของลำน้ำเดิม ภาษาวិชากรจึงเรียกว่า "ทะเลสาบรูปแอกว" (Oxbol lake) มี 2 ลักษณะคือ กุดที่มีน้ำขังตลอดปี ในฤดูฝนร่องน้ำจะเชื่อมต่อกับลำน้ำใหม่ และกุดที่น้ำแห้ง มีความตื้นเขิน จะมีน้ำขังเฉพาะฤดูฝน ในทางวิชาการเรียกว่า Oxbow scar กุดหรือหลงจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก เป็นแหล่งเก็บกักน้ำที่สำคัญ เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำของชาวบ้าน

2. โนนทาม,ดอนทาม คือพื้นที่ที่สูงกว่าบริเวณอื่นในป่าบุงป่าทาม นานครั้งจึงจะมีน้ำท่วมถึง มักจะมีอาณาเขตติดต่อกับกุด หนอง ฮอง เป็นแหล่งที่ชุมนุมของสัตว์ต่าง ๆ ในฤดูน้ำหลาก พรรณพืชที่ขึ้นในบริเวณนี้จะมีพืชบกขึ้นปะปนด้วย เช่น ตะเคียน ยาง เป็นต้น

3. ฮอง หรือร่องน้ำ คือทางน้ำไหลขนาดเล็กไหลเซาะลงจากโนนไหลลงกุดหรือแม่น้ำ ถือเป็นลำน้ำสาขาหรือต้นน้ำของกุด หนองและแม่น้ำ

4. หนอง คือบริเวณที่ลุ่มต่ำมีน้ำขัง มีพื้นที่ไม่กว้างนัก ถ้ามีขนาดเล็กลงไปอีกเรียกว่า "บวก" เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านนิยมใช้ทำนา เรียกว่า นาบวก นาหนอง

5. วัง คือบริเวณที่แม่น้ำมีขนาดกว้างและลึกกว่าบริเวณอื่น และยื่นเข้าไปในแผ่นดิน อาจเป็นบริเวณที่แม่น้ำสองสายไหลมาบรรจบกัน

6. เลิง คือที่ลาดลุ่ม ลาดต่ำลงไปสู่กุดหรือแม่น้ำในเลิงบางแห่งชาวบ้านกันคั่นน้ำใช้ทำนาได้

7. คุย,คู คือสันคันดินที่ทอดยาวขนานไปกับลำน้ำหรือร่องน้ำต่างๆ สันคันดินที่มีขนาดใหญ่เรียกว่าคุยถ้ามีขนาดเล็กเรียกว่า คู

8. ฮอม คือบริเวณที่ลาดต่ำ อยู่ระหว่างคุย คูหรือที่เนินยาวตามแนวคุย คู ลักษณะคล้ายกุดแต่ไม่มีน้ำแช่ขัง

9. มาบ คือพื้นที่ระหว่างคุยขนาดเล็ก อยู่ตรงกลางของฮอม

10. ดอน คือบริเวณที่มีการสะสมตัวของดินตะกอนเกิดเป็นโคลนตมลึกและเหนียว มักปรากฏอยู่ตามบริเวณกลางกุดน้ำบริเวณนี้จะเขียวคล้ำคล้ายสนิม โคลนตมจะอ่อนและยุบตัวง่าย เป็นอันตรายสำหรับคนและสัตว์ยิ่งดินร่นก็ยิ่งถูกดูดให้จมลงเรื่อย ๆ

11. คว่ำ คือบริเวณที่น้ำขังซึมออกมาตลอดปี ก่อนไหลลงสู่ ฮอง กุดหรือแหล่งน้ำอื่น ๆ

3. ลักษณะพิเศษของพืชในป่าบุงป่าทาม

ป่าบุงป่าทามเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างระบบนิเวศบนบก (Terrestrial Ecosystem) และระบบนิเวศในน้ำ (Aquatic Ecosystem) จึงมีลักษณะพิเศษของพืชและพื้นที่ ดังนี้

1. พรรณไม้ที่สามารถทนต่อการท่วมของน้ำได้

พรรณไม้ที่ขึ้นอยู่มีลักษณะพิเศษที่ทนทานต่อการท่วมขังของน้ำได้ โดยเฉพาะในช่วงฤดูน้ำหลากจะมีน้ำท่วมแช่ขังเป็นระยะเวลา 3 - 4 เดือน (มิ.ย. - ก.ย.) ซึ่งในช่วงนี้ จะเห็นแต่ยอดไม้ใหญ่ที่โผล่พ้นน้ำขึ้นมา เช่น ไม้หว้า เปื่อยน้ำ มะกอกน้ำ ส่วนไม้ขนาดเล็กและไม้พุ่มจะจมอยู่ใต้น้ำ แต่เมื่อน้ำลดลง พรรณไม้ในทามจะสามารถมีชีวิตและเติบโตได้ตามปกติ

2. พรรณไม้มีระบบรากและลำต้นแข็งแรงทนทานต่อการไหลของกระแสน้ำ

พรรณไม้ในป่าทามจะมีระบบรากแข็งแรง ยึดเกาะดินได้ดี สามารถต่อต้านกับการไหลของกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก นอกจากนี้ลำต้นของไม้จะแตกเป็นกอมีขนาดลำต้นเป็นทรงพุ่ม ไม่เป็นลำต้นเดี่ยว ทรงพุ่มนั้นมีขนาดใหญ่และแต่ละลำต้นจะไขว้ประสานกันคล้ายกับตาข่าย เพื่อช่วยพยุงความแข็งแรงของกระแสน้ำ

3. พรรณไม้ที่แตกหน่อได้ดีและทนไฟในช่วงฤดูแล้ง

ช่วงน้ำลดหรือฤดูแล้ง ป่าทามตอนบนจะแห้งมีน้ำเฉพาะในส่วนที่เป็นหนอง กุด หรือส่วนที่เรียกว่า บุ่ง บริเวณชายของตลิ่งจะมีความชื้นตลอดปี แต่ป่าทามตอนบนจะแห้งและเกิดไฟป่า หลังจากนั้นไม้ในทามจะสามารถแตกหน่อต่อไปได้อีก ไม้ประเภทนี้ได้แก่ เสี้ยว หูลิง ฝ้ายน้ำ เป็นน้ำ ซึ่งมีคุณสมบัติในการแตกหน่อได้ดี ทำให้สามารถทดแทนการถูกตัดนำไปใช้ของมนุษย์

4. พื้นป่าไม่มีการสะสมของซากพืช

ป่าทามเป็นพื้นที่ที่ไม่มีการสะสมของเศษซากกิ่งไม้ ใบไม้ที่ร่วงหล่นลงมา เนื่องจากการเกิดไฟฟ้าและเศษซากอินทรีย์วัตถุจะไหลตามกระแสน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก จึงพบว่าพื้นที่ป่าทามจะเป็นดินตะกอนที่เกิดจากการทับถมของตะกอนดิน ที่ไหลมารวมกับน้ำ ไม่มีการสะสมของอินทรีย์วัตถุ

5. พรรณไม้แพร่พันธุ์โดยอาศัยน้ำ

จากสภาพของการมีน้ำไหลในป่าทาม จึงทำให้พรรณไม้ในป่าทามอาศัยน้ำและสัตว์น้ำช่วยในการแพร่พันธุ์ ไม้หลายชนิดจะมีผลในช่วงฤดูน้ำหลาก อาทิเช่น ไม้หว้า นาวน้ำ กระเบา น้ำจ้อย กระโดนน้ำ

4. ความหลากหลายทางชีวภาพในบึงทาม

พื้นที่ป่าบึงป่าทามเป็นพื้นที่ที่มีความแตกต่างด้านภูมิฐาน คือมีพื้นที่ที่มีลักษณะภูมิโนเวศย่อย ๆ มากมาย อาทิเช่น กุด หนอง เลิง โคก ฯลฯ ซึ่งความแตกต่างด้านภูมิฐานเหล่านี้ ส่งผลให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าบึงป่าทาม ทั้งด้านพรรณพืชและสัตว์

พืชที่พบในพื้นที่ป่าบึงป่าทาม ได้มีการจำแนกออกเป็น 3 ประเภทคือ

1. ป่าบุงป่าทาม เป็นป่าที่ประกอบด้วยไม้ขนาดเล็ก ไม้พุ่ม ไม้หนา เป็นพืชที่ทนต่อการแข่งขันของน้ำได้เป็นอย่างดี

2. ป่าดินแล้ง พบตามริมฝั่งกุด หรือเนินคันดินธรรมชาติที่มีน้ำหลากท่วมเป็นช่วงสั้น ๆ พืชหลัก ได้แก่ ตะเคียน ยาง พะยอม สะแพง

3. ป่าโคก พบตามบริเวณที่ต่อเนื่องกับลานตะพักลุ่มน้ำ หรือเนินทรายตามคันดินธรรมชาติ พืชหลักคือ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ชาด

ชนิดของพรรณพืชที่มักพบในภูมินิเวศย่อยของบุงทามซึ่งได้มีการรวบรวมรายชื่อเป็นภาษาท้องถิ่น ประมาณ 100 ชนิด

1. พืชพันธุ์เลาะริมหาด ริมฝั่งมูล ส่วนใหญ่ประกอบด้วย

- นมวัว	- สะเล้า	- เบ็น	- ฝ้ายน้ำ
- นามปลาตุก	- นามหัน	- หญ้าควาย	- หญ้าอ้อยหนู
- เนาน้ำ	- ดุมวัว	- นามก้างปลา	

2. ภูมิประเทศบุง ประกอบด้วยพืชน้ำและพืชบก เช่น

- ต้นแห่	- เสียว	- กะดัน	- นามแดง
- หวาย	- นามหัน	- ฝื่อน้อย	- ตะแบกน้ำ
- ข้าวจี	- หัวลิง	- เครือเตาไห	- เครือหางหมู
- เครือชูด	- เครือข้าวปุ่น	- เครือไฟสง	- หญ้าคมบาง
- หญ้าขโมง	- หญ้าตะพา	- ฝ้ายน้ำ	- สะฝ้าย
- คำพี	- คะฮุ้ง	- ไซ่หนุน	- กุ่ม
- เบ็น	- อ้อ	- กระโดน	- กก
- เครือกระดุกแต	- หน้าทองขาว	- เครือนามพรม	- เครือบักยาง
- นามก้างปลา	- ตะไคร้หางนาค	- ผักอีฟวย	- ผักแว่น
- ชีน้ำ	- มะปรางน้ำ	- ห่าอีปู	- แสง
- ฝื่อ	- กกโน	- เครือบักหม่วย	- เครืออีหก
- เครือตดหมา	- เครือลิ้นแฮด	- ยอป่า	- ผักตบ
- ผักโป่ง	- ผักบัว	- ดุมช้าง	- ผักเพื่อน
- ตานกกด	- ซองแมว	- กระจับ	- เครือบักเหน็บ
- ตับปลาหรือตำปลา	- เครือมันปลา	- เครือตามอง	- มะพร้าว้อย
- ตมปาม	- หน้าเผก	- หน้าตา	- หน้าขน

- แห้งป่า
- ผักสะเอือน
- กาดฮอ
- ฯลฯ

3. ภูมิประเทศตาม ลักษณะพืชพันธุ์จะคล้ายกับบึง แต่มีขนาดต้นไม้มากกว่า ปัจจุบันถูกทำลายมาก จึงมีพืชขึ้นบางกว่าเขตบึง พืชพันธุ์ที่สำคัญได้แก่

- แห่
- เสียว
- หว้า
- สะแก
- มั่ง
- คางซุง
- สามพันตา
- หญ้าคา
- แดง
- ก้างปลา
- ก้าม
- ซ่าเล่า
- กะโดน
- พุ่มน้ำ
- จาน
- แสง
- หวายน้ำ
- กะเบา
- เม่า
- ชี้น้ำ
- ใผ่ป่า
- เปื่อยน้ำ
- หัวลิง
- มะดัน
- กะสุด
- นมวัว
- ก้านเหลือง
- ตะไคร้หางนาค
- ขนวนน้ำ
- ซ่าฝาย
- ห่าอี่ปู้
- หน้าแพง
- เถาหนู
- เครือไม้ต่าง ๆ
- ฯลฯ

4. ภูมิประเทศดอนตาม ได้แก่

- ยางตะเคียนทอง
- สะแบง
- มั่ง
- เหมียดน้ำ
- เสียว
- หัวลิง
- เหมียดแอ่
- พอก
- หนามแท่ง
- ตะแบก
- หมี่
- พะยอม
- หว้า
- หิ้ว
- กวาง
- ฝ้ายน้ำ
- สะเดา
- น้ำเกลี้ยง (รก)
- เปื่อยน้ำ
- เสลา
- หน้าหมก
- สะแก
- หวาน
- แมงมุม
- หวานพิษ
- น้ำจ้อย
- กาม
- เม่า
- เต่า
- หลับ
- หน้าไซ
- สีเสียดน้ำ
- เครือส้มคางควาย
- กล้วยน้อย
- ฯลฯ

5. ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์ในป่าบึงป่าทาม

ป่าบึงป่าทามจะมีแหล่งน้ำขนาดเล็กกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก กุด หนอง บางแห่งจะมีพืชขึ้นเยอะทำให้เหมาะที่จะเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ ซึ่งปลาบางชนิดจะวางไข่ตามตลิ่งตื้น ๆ ในช่วงต้นฤดูฝน เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาซาโด ในช่วงฤดูน้ำหลากระหว่างเดือนกันยายน - พฤศจิกายน ปลาจำพวก ปลากด ปลาแขยง จะวางไข่ซึ่งกระแสน้ำที่ไหลจะทำให้ไข่ปลาฟักเป็นตัวอ่อนได้ดี ประกอบกับลักษณะไม้ทามที่เป็นพุ่มและหนาม ป่าทามจึงเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ ช่วยปกป้องลูกปลาและสัตว์น้ำให้มีอัตราการรอดมากขึ้น

นอกจากนี้ในบุงทามยังมีสัตว์ประเภทอื่น ๆ อีก เช่น ไก่ป่าและนกชนิดต่าง ๆ กระต่าย อีเห็น กระรอก กระแต หนู งู เต่า ฯลฯ แมลงต่าง ๆ ที่ขึ้นตามพุ่มไม้และต้นไม้หลายชนิดในบุงทาม

6. การทำกินในพื้นที่ทาม (ยุคบุกเบิก)

ความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่บุงทาม ทั้งในด้านพรรณพืช พันธุ์สัตว์ รวมทั้งสภาพดินที่เป็นดินตะกอนมีความเหมาะสมในการทำไร่ปลูก จึงทำให้มีคนเข้ามาถากถางทำเป็นพื้นที่ทำกิน จากรายงานวิจัยของ รศ.ประสิทธิ์ คุนุรัตน์ ได้มีการสัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ในชุมชนหลายชุมชนรอบบริเวณป่าทาม หมู่บ้านส่วนใหญ่มีอายุถึง 100 - 250 ปี ในอดีตช่วงก่อนปี 2475 ป่าทามยังสมบูรณ์ การบุกรุกให้เข้ามาทำกินยัง不多 ต่อมาเกิดภาวะภัยแล้งอย่างรุนแรง จึงเริ่มมีการมาถาง ได้พื้นที่ทำกินใหม่ในป่าทาม เริ่มมีการจับจองพื้นที่ทามและกุดหนองต่าง ๆ มากขึ้นและได้ดำเนินการถือครองเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน (การครอบครองที่ดินในทามเป็นลักษณะการจับจองเป็นเจ้าของแบบรับรู้กันในชุมชน โดยไม่มีการรับรองสิทธิตามกฎหมาย) ซึ่งพบว่าในแต่ละชุมชน ร้อยละ 60 ถึง ร้อยละ 90 จะมีที่ดินครอบครองในทาม ครอบครองละ 1 - 200 ไร่ ชาวบ้านจะไม่ทำกินในที่ดินของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของ แต่จะมีการแบ่งปันการใช้ที่ดินทำกินในหมู่เพื่อนบ้านและเครือญาติเพื่อทำกินในบางปี เพราะที่ดินที่จับจองกันนั้นจะทำกินแบบไม่หมุนเวียน ไม่ปลูกพืชชนิดเดิมซ้ำในที่ดินทามเดิม หากแบ่งปันพื้นที่ให้ผู้อื่นใช้ก็ต้องปลูกพืชชนิดอื่น

ต่อมาในช่วงปี 2500 - 2521 นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทามช่วงนั้นมีการทำนาแซง นาหนอง นาทาม ปลูกปอ ปลูกผักและการใช้ประโยชน์จากไม้พืชมากขึ้น ประกอบกับการสร้างเขื่อนในพื้นที่ต้นน้ำมูลทำให้กระแสน้ำหลากท่วมลดความรุนแรงลง ดังนั้นจึงมีการบุกเบิกพื้นที่โดยการให้รถไฟปรับระดับพื้นที่เป็นคันนา ปรับเปลี่ยนพื้นที่ปลูกยูคาลิปตัส

7. ลักษณะและวิถีการใช้ประโยชน์จากป่าทาม

ชาวบ้านที่อยู่รอบป่าทามมีมากกว่า 60 หมู่บ้าน ได้อาศัยหาอยู่หากินในบุงทาม ทั้งการทำนาทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หาอาหาร ของใช้สอยต่าง ๆ ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ชิดและพึ่งพาป่าบุงป่าทามต่างเข้าใจระบบนิเวศของป่าทามอย่างลึกซึ้ง จากการศึกษาและใช้ชีวิตคลุกคลีกับชาวบ้านทำให้ได้รับรู้ระบบธรรมชาติของป่าทาม ตลอดจนวิถีการใช้ประโยชน์จากทามของชาวบ้านอย่างตระหนักถึงความสำคัญและเข้าใจในระบบทางธรรมชาติของป่าบุงป่าทามซึ่งสามารถแยกได้ดังนี้

7.1 การใช้ประโยชน์พื้นที่ทามในการประกอบอาชีพเกษตร

อาชีพหลักของชุมชนรอบบริเวณบุงทามมีแม่น้ำมูลตอนกลางคืออาชีพการเกษตรกรรม ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีที่ดินครอบครองในบุงทาม โดยเฉพาะชาวบ้านที่มีที่นาท่งน้อยหรือไม่มีเลยจะจับจองที่ดินใน

บุงทามสำหรับปลูกข้าวและพืชไร่ต่าง ๆ ได้แก่ ข้าวโพด ปอแก้ว ถั่วลิสง และปลูกผักสวนครัว เช่น แตงกวา แตงไทย เป็นต้น ในการเพาะปลูกในแต่ละปีชาวบ้านจะต้องบุกเบิกพื้นที่ทามแทบทุกปี ซึ่งวิธีการบุกเบิกที่ดินทำกินในทามของชาวบ้านจะแตกต่างกับท้องถิ่นอื่น กล่าวคือ

7.1.1 การบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก

เนื่องจากสภาพของดินทามเป็นตะกอน การบุกเบิกพื้นที่ทามในการเตรียมการเพาะปลูกจึงง่าย ชาวบ้านจะใช้จอบขุดตามบริเวณที่เป็นโนนทามส่วนบริเวณที่เป็นหนอง เล้ง จะใช้ควายไถ และในการขุดหรือถางป่า ชาวบ้านจะไม่ทำลายต้นกอ จะตัดเฉพาะกิ่ง ก้าน ให้เหลือต่อไว้ และจะหยอดเมล็ดพันธุ์ไปตามบริเวณที่ไม่มีตอไม้ ซึ่งมักจะเว้นช่วงหลุมห่างถี่ต่างกัน การเพาะปลูกจะเป็นการปลูกแบบหมุนเวียน คือพืชชนิดเดิมจะไม่ปลูกในพื้นที่เดิมในปีถัดมา ซึ่งในบริเวณนั้นจะต้องนำพืชชนิดอื่นมาปลูกแทน หรือถ้าบริเวณไหนถูกใช้เพาะปลูกติดต่อกันมานานหลายปีก็จะปล่อยให้ว่างเปล่า 1-2 ปี เพื่อเป็นการทิ้งช่วงให้ป่าได้ฟื้นตัวขึ้นใหม่

7.1.2 การปลูกข้าว

ในการปลูกข้าวในทามของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาพบว่าจะมี 3 ลักษณะ คือ

ก. ข้าวนาทามปี

บริเวณที่ปลูกจะเป็นพื้นที่ทามที่สูงเป็นที่เนิน ซึ่งแต่ก่อนทามในบริเวณดังกล่าวเคยมีลักษณะเป็นทามมาก่อนแต่ชาวบ้านได้ปรับหน้าดินใหม่ให้เท่ากับระดับนาทุ่ง แต่ในบริเวณนาทามยังไม่มีน้ำท่วมถึงอยู่ระยะเวลาในการเพาะปลูกจะตกกล้าในเดือนพฤษภาคม บักดำเดือนมิถุนายน - สิงหาคม ซึ่งเป็นฤดูฝนปักดำพร้อมกับนาปีและเก็บเกี่ยวในเดือนพฤศจิกายน - ต้นเดือนธันวาคม โดยในช่วงนี้เป็นช่วงที่น้ำหลาก ฉะนั้นการทำนาในลักษณะนี้จึงเสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วมและบางปีชาวบ้านต้องดำนาเพียงกับข้าว ชาวบ้านจึงไม่ค่อยนิยมปลูกข้าวนาทามปีกันเท่าใดนัก

ข. ข้าวนาแขงหรือข้าวนาหนอง

คือการทำนาในบริเวณที่เป็นหนอง เล้ง กุด บวก บึง ซึ่งเป็นบริเวณที่มีน้ำแช่ขังอยู่ตลอดทั้งปี ซึ่งตามบริเวณ หนอง เล้ง ชาวบ้านจะนิยมหว่านมากกว่าปักดำ จะเป็นบริเวณที่น้ำขังตลอด และลึกกว่าหนองกับเล้ง ฉะนั้นการปลูกข้าวจะต้องใช้วิธีการปักดำถ้าใช้วิธีการหว่านจะไม่ค่อยได้ผล เพราะเมล็ดข้าวไม่สามารถงอกขึ้นมาได้ในระดับน้ำที่ลึกเกินไป การเตรียมที่ในการเพาะปลูกประมาณเดือนมกราคมก็จะเริ่มถางหญ้าหรือต้นไม้เล็ก ๆ ออก พอฝนตกลงมาก็เริ่มหว่านได้เลยโดยไม่ต้องไถ จะเริ่มหว่านข้าวนาแขงประมาณเดือนมีนาคมถึงต้นเดือนเมษายนและจะเก็บเกี่ยวผลผลิตในเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกคือ ข้าวดอกลาว

ค. ข้าวไร่ทาม

ในช่วงฤดูแล้งจะตัดไม้ ฟันป่าในเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม แล้วเผาเป็นการเตรียมที่จะทำข้าวไร่ทาม ในการตัดไม้ทางป่าชาวบ้านจะตัดเฉพาะกิ่ง จะเหลือตอไม้ไว้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อเตรียมดินเสร็จ พันธุ์ข้าวที่เตรียมไว้จะถูกนำมาหยอดตามหลุมที่ทำไว้ จะเริ่มหยอดข้าวช่วงปลายเดือนมีนาคม ถึงช่วงเดือนเมษายน การปลูกข้าวไร่ทามเป็นการปลูกข้าวไร่สลับกับข้าวโพดหรือพืชชนิดอื่นซึ่งชาวบ้านเรียกวิธีการปลูกแบบนี้ว่า "สับหว่าง" ในการปลูกสลับกันนี้จะเว้นระยะห่างของพืชแต่ละชนิดห่างกันพอสมควร พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกคือ ข้าวดอกด้ว ซึ่งเป็นข้าวเหนียวพันธุ์เบา เก็บเกี่ยวในช่วงเดือนกรกฎาคม - กันยายน

7.1.3 การปลูกพืชไร่

การปลูกพืชไร่ส่วนมากจะปลูกแบบหมุนเวียน ในแต่ละปีจะใช้พืชชนิดใหม่หมุนเวียนกันปลูกไปเรื่อยๆ เพื่อเป็นการลดการเสื่อมสภาพของหน้าดิน พืชไร่ที่นิยมปลูกคือ ข้าวโพด แตงโม แตงกวา ถั่วลิสง ฯลฯ การปลูกพืชไร่จะเริ่มขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ - มีนาคม ชาวบ้านจะเริ่มปลูกในเดือนเมษายน พันธุ์พืชที่ชาวบ้านนำมาปลูกส่วนมากจะเป็นพันธุ์พื้นบ้าน เช่น ข้าวโพด ส่วนมากพันธุ์ที่ปลูกจะเป็นพันธุ์ข้าวเหนียว ซึ่งฝักเล็ก เหนียว กลิ่นหอม อร่อย และการปลูกพืชไร่อีกช่วงคือการปลูกปอแก้ว จะเริ่มปลูกในเดือนเมษายน - พฤษภาคม ตัดในช่วงหลังการปักดำเสร็จประมาณเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม แล้วมัดเป็นมัด ๆ นำไปแช่แต่ละครั้งจะต้องแช่นานเป็นเดือน

7.1.4 การปลูกผักสวนครัว

ป่านุงป่าทามจะเหมาะในการปลูกผักสวนครัวอย่างยิ่ง เพราะเป็นดินเหนียว ผสมกับดินตะกอน แต่เนื่องจากในป่าทามมีพืช ผัก ธรรมชาติมากมายให้ชาวบ้านได้เก็บไว้บริโภคแต่ละฤดูหลากหลาย ถ้าปลูกก็เป็นการปลูกเพื่อไว้บริโภค เล็กน้อยซึ่งจะปลูกตามริมฝั่งแม่น้ำมูล ฝือ กุด เพราะสะดวกในการรดน้ำ พืชที่ปลูกส่วนมากจะเป็นพวกแตงกวา พริก ถั่วฝักยาว แตงไทย ผักชี ต้นหอม กระเทียม ฯลฯ จะปลูกในช่วงเดือนธันวาคม - มกราคม

7.2 การใช้ประโยชน์ในด้านการใช้สอย

การใช้ไม้ฟืน (Fuel wood) ชุมชนที่อยู่รอบป่าทามทุกชุมชนได้อาศัยไม้ฟืนจากป่านุงป่าทาม แทบทุกครัวเรือน

เนื่องจากป่าทามกับชุมชนไม่ห่างกันเท่าใดนัก ลักษณะการหาฟืนของชาวบ้านจึงเป็นลักษณะทยอยตัดไปใช้เรื่อย ๆ ถ้าตัดครั้งเดียวเพื่อเอาไว้ใช้ตลอดปี ไม้ในป่าทามคงไม่เพียงพอให้ทุกคนครัวตัด การหาฟืนของชาวบ้านจึงแบ่งเป็น 3 ช่วงด้วยถึงจะพอใช้ตลอดปี

- ช่วงแรก จะต้องหาไม้พินไว้ใช้ในหน้าแล้ง เริ่มตัดในช่วงเดือนมกราคม - ประมาณ 5-6 คัณธ
- ช่วงสอง คือก่อนลงทำนา ต้องเตรียมไม้พินให้เพียงพอกับระยะเวลาที่ทำนาทามและนาปี ซึ่งในช่วงนี้จะต้องมีไม้พินเพียงพอสำหรับระยะเวลา 3 - 4 เดือน คือ มิถุนายน - กันยายน
- ช่วงสาม เป็นช่วงที่สำคัญ ซึ่งจะต้องหาให้พอกับการใช้เพราะเป็นช่วงฤดูน้ำหลากเพราะถ้าไม้พินไม่พอกับการใช้สอยก็ต้องไปซื้อถ่านจากตลาดในราคาที่แพง

ไม้ที่นิยมนำมาเป็นเชื้อเพลิง ได้แก่ ไม้हुलिंग ไม้เสียว เน้น้ำ ก้านเหลือง หรือไม้ชนิดต่าง ๆ ที่หาได้จากทามและมีขนาดพอเหมาะก็จะนำมาเป็นเชื้อเพลิง การตัดไม้พินจะไม่ตัดครั้งเดียวทั้งกอง แต่จะตัดเฉพาะกิ่ง แล้วเหลือตอไว้เพื่อที่มันจะได้แตกพุ่มใหม่ หรือกอหนึ่งจะเหลือไว้ 2 - 3 กิ่ง ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "หยอน" พอทิ้งระยะห่างประมาณ 1-2 ปี ป่าในบริเวณเดิมจะกลับคืนสภาพเดิมอีกและสามารถเข้าไปตัดได้อีก เพราะไม้ในทามเป็นไม้โตเร็ว

7.3 การเผาถ่าน

ชาวบ้านเล่าว่ามีการทำเตาเผาถ่านตาม ๆ กันมาจากที่ไปเห็นผู้อื่นทำก่อน การเผาถ่านชาวบ้านจะเผาเพียงพอใช้ในครอบครัวเท่านั้นมีบางชุมชนที่เผาถ่านขายกันภายในชุมชน หรือใช้ในยามงานของส่วนรวม เช่น งานวัด ลักษณะของเตาเผาถ่านจะเป็นเตาแบบดินพอก จะปั้นเตาเผาไว้ที่นาทามริมฝั่งแม่น้ำมูลเพราะสะดวกในการขนไม้พินจากทามาเผาถ่านและการขนกลับ ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเผาราวละ 4 - 6 รดเข็นน้ำ แล้วทยอยขายจะข้ามฟากใส่เรือข้ามแม่น้ำมูลมา ซึ่งเผาแต่ละครั้งจะได้ถ่านประมาณ 4 - 5 กระสอบ

7.4 การใช้ไม้เพื่อก่อสร้าง

จากการศึกษาของ รศ.ประสิทธิ์ คุณุรัตน์ พบว่า ในอดีตมีระดับการพึ่งพาป่าเพื่อการก่อสร้างสูงมาก เพราะป่าบุงป่าทามบริเวณดอนทาม โนนทามและริมฝั่งกุดจะมีไม้ตะเคียนทอง ยาง สะแบง พะยอม ก้านเหลือง คางสุ่ง

7.5 เครื่องไม้

ทามเป็นแหล่งวัตถุดิบที่ชาวบ้านจะหาวัตถุดิบมาทำเครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนได้อย่างไม่มีวันหมด ซึ่งเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ ชาวบ้านจะได้จากการนำวัตถุดิบในทามาประดิษฐ์ใช้ เช่น การนำเครื่องมือมาสานเป็นเครื่องใช้สอย เช่น การสานตะกร้า เครื่องสานต่างๆ และทำเครื่องมือจับปลาได้เป็นอย่างดี เพราะทนต่อสภาพการแช่น้ำและคุณสมบัติพิเศษคือ เหนียว ทนน้ำ เครื่องที่นำมาใช้ เช่น เครื่องชูด เครื่องตาปลา เครื่องลั่นเป็ด เครื่องขี้ไก่

การเก็บเครื่องมือของชาวบ้านจะเลือกเก็บเฉพาะเครื่องมือที่มีขนาดพอเหมาะกับการใช้ประโยชน์แต่ละครั้ง และไม่นำมามากเกินไปจนความจำเป็น ในการเก็บเครื่องมือจะไม่ตัดถึงโคนของเครือ แต่จะเหลือโคนเครือยาวพอประมาณ เพื่อให้มันแตกยอดขึ้นมาใหม่

7.6 หวาย

ในทามจะมีหวายน้ำกระจายอยู่ทั่วไปในบึงทาม หวายเป็นพืชที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัว ซึ่งมีการเก็บหวายขายสำหรับนำไปทำเครื่องจักสาน นอกจากนั้นหวายยังเป็นอาหารได้อีกด้วย โดยในการเก็บตัดหวายจะเลือกเฉพาะหน่อหรือต้นที่ได้ขนาดตามต้องการจะไม่ตัดทั้งหมด จะคงเหลือในกอประมาณ 1 - 2 หน่อ เพื่อในปีต่อไปจะมีหวายได้ใช้อีก

2.6 ผือและกก

ผือและกกเป็นพืชที่พบตามแหล่งน้ำ เช่น หนอง ฮอง กุด ในทาม ซึ่งแม่บ้านจะนิยมนำมาทอเป็นเสื่อสำหรับใช้สอยในครัวเรือนหรือสำหรับแจกญาติเพื่อนฝูงที่อยู่ไกล

8. การเก็บผลผลิตจากทาม

จากงานวิจัยของ รศ.ประสิทธิ์ คุนุรัตน์ พบว่าป่าบึงป่าทามเป็นป่าที่มีระบบนิเวศย่อยในระบบนิเวศใหญ่มากมายตามลักษณะของภูมิประเทศและตามฤดูกาล ทามจะเป็นที่รวมของพันธุ์ไม้มากมาย ทั้งพืชที่เป็นอาหาร สมุนไพรและใช้สอย การเก็บผลผลิตในบึงทามของชาวบ้าน มีดังนี้

- ผลไม้ ผลไม้ที่พบในทามได้แก่ มะดัน มะแขว หูลิง หว่าขี้มด พลับเฒ่า น้ำจ้อย ผีพวน
- ผัก ผักในทามที่พบ เช่น ผักแว่น ผักกระโดน สายบัว ผักบ่อ ผักพิงพวย เทา เฒ่า สะเดา คำพี้
- เห็ด ที่พบมากในป่าทาม คือ เห็ดผึ้งตับควาย เห็ดผึ้งดวงแห เห็ดผึ้งคราม เห็ดระโงก เห็ดโค เห็ดแดง เห็ดถ่าน
- มันแขง เป็นพืชที่ใช้หัวเป็นอาหารได้ ในทามพบเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจะเลือกขุดหัวขนาดพอกิน ถ้าหัวเล็กจะฝังดินตามเดิม
- หน่อไม้ ตามบึงทามจะพบว่ากอไผ่มีปะปนอยู่กับต้นไม้หลากหลายชนิด สามารถหาหน่อไม้กินได้ตลอดปี แต่จะมีมากในช่วงเดือนหก
- สมุนไพร

นอกจากนี้การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าบึงทามอื่น ๆ อีก อาทิเช่น

- เลี้ยงสัตว์จำพวก วัว ควาย เนื่องจากเป็นที่ที่มีความสมบูรณ์ มีหญ้าต่างๆ มากมาย
- เลี้ยงเป็ด เนื่องจากมีแหล่งน้ำในทามเป็นจำนวนมาก ที่มีความสมบูรณ์ด้านกุ้ง หอย ปู ปลา จึงเป็นที่ที่มีความเหมาะสมในการเลี้ยงเป็ด

- การจับปลา มีกุด หนอง เป็นจำนวนมากที่ชาวบ้านสามารถจับปลาได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ การหา หอย หากบในทาม
- การหาไข่มดแดง ชาวบ้านจะหาในช่วงเช้าและเย็น อากาศไม่ร้อนมากทำให้แม่มดแดงไม่ตาย
- การต้มเกลือในทาม ชาวบ้านจะต้มแค่เพียงพอต่อการบริโภค ซึ่งเกลือที่ได้จะสามารถทำปลาร้าได้ อร่อย

8. สภาพปัจจุบันของป่าบุงทาม

พื้นที่ป่าบุงป่าทามแห่งลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ทามที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน และมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านพันธุ์พืชและสัตว์ จนได้รับสมญาว่า "มดลูกของแม่น้ำ" ป่าทามเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ให้ผลผลิตสูง และเป็นตู้กับข้าวของชาวบ้าน แต่ด้วยที่ป่าบุงทามไม่ได้ถูกระบุในสาระบบป่าไม้เมืองไทย จึงไม่มีกฎหมายรองรับ ปัจจุบันป่าบุงป่าทามได้รับผลกระทบจากการบุกรุกจากเอกชนและโครงการพัฒนาของรัฐและที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรง คือ เป็นพื้นที่อ่างเก็บน้ำของเขื่อนราษีไศล

เขื่อนราษีไศล เป็นหนึ่งในเขื่อนของโครงการโขง ชี มูล ซึ่งดำเนินการก่อสร้างโดย กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ ได้ทำการก่อสร้างเสร็จและเก็บกักน้ำในปี พ.ศ.2536 ก่อเกิดความเสียหายแก่พื้นที่ป่าบุงป่าทาม ถึง 50,000 ไร่ ความเสียหายที่เกิดขึ้น เช่น

- การสูญเสียพันธุ์ของปลาแม่น้ำมูล ระบบนิเวศของแม่น้ำมูล เกี่ยวข้องกับกระแสการไหลของแม่น้ำมูล ต่อเนื่องจนถึงแม่น้ำโขง ซึ่งทำให้ปลาจากแม่น้ำโขงว่ายทวนกระแสน้ำมาผสมพันธุ์และวางไข่ เมื่อเขื่อนกักน้ำ ทำให้น้ำนิ่ง ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงปลาจึงอยู่ไม่ได้

- การสูญเสียพรรณพืชและสมุนไพรบุงทามหลายชนิด เนื่องจากพืชบุงทามสามารถทนต่อการแช่ขังน้ำได้เพียงช่วงระยะเวลาสั้น เมื่อน้ำเขื่อนราษีไศลท่วมเป็นเวลานาน จึงทำให้ไม้ทามหลายชนิดเน่าตาย

- การสูญเสียแหล่งทำกินและใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำมูล เช่น พื้นที่เลี้ยงสัตว์ แหล่งหาของป่าและอาหารป่า พื้นที่ทำกิน ซึ่งส่งผลให้พันธุ์พืชพื้นเมืองที่เคยปลูกในทามสูญพันธุ์ด้วย เช่น พันธุ์ข้าวในทาม พันธุ์พืชต่าง ๆ

- ปัญหาน้ำเน่าดินเค็มและน้ำเค็ม เนื่องจากใต้พื้นดินภาคอีสานเป็นโดมเกลือขนาดใหญ่ และในพื้นที่ทามมีบ่อเกลือเป็นจำนวนมาก เมื่อเป็นพื้นที่อ่างเก็บน้ำ เกลือในบางส่วนจึงละลายขึ้นมาทำให้เกิดดินเค็มและน้ำเค็ม

- การได้รับผลกระทบทางด้านสังคม เนื่องจากขาดบุงทามที่สามารถดำเนินวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมได้ ทำให้หลายครอบครัว ชายฉกรรจ์ ครอบครัวยาว หนุ่มสาวต้องไปทำงานที่กรุงเทพฯ

การเรียกร้องค่าชดเชยของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล ส่งผลให้ในขณะนี้มียุทธศาสตร์ชาวบ้านผู้ได้รับความเดือดร้อนแตกออกมาหลายกลุ่ม ซึ่งกำลังดำเนินการเรียกร้องค่าชดเชยอยู่ในขณะนี้

ผลการดำเนินการชุมนุมเรียกร้องของกลุ่มสมาชิกรุ่นที่ 2) จึงได้มีมติ ค.ร.ม. 25 กรกฎาคม 2543 ออกมา ให้มีการเปิดประตูเขื่อนราษีไศลทั้งหมด เพื่อดำเนินการตรวจสอบพื้นที่ผู้ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งจากการเปิดเขื่อนราษีไศล ทำให้อัตราความเสียหายในแม่น้ำมูลลดลงในระดับปกติและเป็นไปตามฤดูกาล สภาพของผืนดินที่เคยอยู่ใต้น้ำก็โผล่ขึ้นมา แม้ว่าสภาพของบึงทามจะไม่เหมือนเดิม เห็นซากต้นไม้ยืนตายแต่ชุมชนยังมีความหวังต่อการฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนกลับคืนมา

9. การฟื้นฟูทรัพยากรของชาวบ้าน

ผลจากการได้รับความเดือดร้อนจากผลกระทบของเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านได้ร่วมกันศึกษาปัญหา และได้ตั้งองค์กรเครือข่ายชื่อว่า "คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.)" ซึ่งมีสมาชิก 36 หมู่บ้าน จาก 3 อำเภอ 3 จังหวัด คือ อ.ราษีไศล จ.ศรีสะเกษ, อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด, อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์

คอปม.มีเป้าหมายในการดำเนินการปกป้องป่าทามแม่น้ำมูล ได้ยื่นข้อเสนอต่อหน่วยงานสร้างเขื่อนและรัฐเพื่อให้ลดระดับเก็บกักน้ำลงเพื่อให้ชาวบ้านจะสามารถทำกินได้ แต่ทางหน่วยงานสร้างเขื่อนไม่รับข้อเสนอ และได้สร้างกลไกรัฐเองขึ้นมาต่อต้านกลุ่มองค์กรชาวบ้านอย่างหนัก ในปี 2538 ทาง คอปม.จึงได้ร่วมกับสมาชิกรุ่นที่ 2 ชุมนุมเรียกร้องค่าชดเชยจากรัฐ ซึ่งมีการชุมนุมหลายที่ ทั้งในพื้นที่และที่ทำเนียบรัฐบาล จนกระทั่งได้มีการจ่ายค่าชดเชย เมื่อเดือนตุลาคม 2540 จำนวน 1,154 ราย เป็นเงิน 363 ล้านบาท

ในช่วงของการชุมนุมต่อสู้เรียกร้อง คอปม.และสมาชิกสมาชิกรุ่นที่ 2 คนอื่นๆ ได้เรียนรู้ ในกิจกรรมทางเลือกอีกหลายด้าน เพื่อนำไปปรับใช้และฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อมที่สูญเสียไป เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การทอเสื่อจากกก ผือ

เมื่อได้รับเงินค่าชดเชยที่ทำกินแล้ว สมาชิก คอปม.ได้บริจาคเงินสมทบ ตั้ง "กองทุนอนุรักษ์ป่าทาม" ซึ่งความหมายของกองทุน คือ ทดแทนการสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ไป โดยการตั้งกองทุนเพื่อเป็นหลักประกันของชีวิตและชุมชนร่วมกันในอนาคต

วัตถุประสงค์ของกองทุน คือ

1. เพื่อส่งเสริมสนับสนุนสมาชิกในชุมชนต่างๆ ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบริเวณแม่น้ำมูล เช่น การจัดตั้งป่าทามชุมชน

2. เพื่อส่งเสริมสนับสนุนสมาชิกรวมตัวเป็น ชมรม สหกรณ์ กองทุนหมู่บ้าน เพื่อพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิต

3. เพื่อเป็นสวัสดิการแก่ผู้ด้อยโอกาส และบุคคลที่เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวม

กิจกรรมที่กองทุนสนับสนุน มีดังนี้

1. การจัดการป่า โดยเฉพาะป่าทามบริเวณที่หลงเหลือจากถูกน้ำท่วม เช่น ป่าทามกุดเป้ง ป่าทามโนนกลอง โนนกหว้า โนนกุดเนือก โนนน้ำเกลี้ยง ชุมชนใกล้เคียงป่าจะช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟู โดยร่วมกันออกกฎระเบียบ จัดตั้งคณะกรรมการดูแล มีกิจกรรมปลูกป่าและดูแลป่าร่วมกัน

2. ส่งเสริมอาชีพที่สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เช่น การทอและแปรรูปเสื่อกก-
ฝื่อ ซึ่งเป็นพืชที่ยังมีอยู่มากในทาม การทำเกษตรผสมผสานในพื้นที่ทามที่หลีกเลี่ยงการถูกน้ำท่วม

3. ส่งเสริมการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน - สหกรณ์ ตามพื้นที่ต่างๆ ของสมาชิก

4. กิจกรรมเพื่อสร้างจิตสำนึกของคนในท้องถิ่น เช่น กิจกรรมค่ายเยาวชน กิจกรรมรณรงค์จัดเวที
สัมมนา

ชุมชนกับการจัดการป่าพรุคันธุลี¹

สมเกียรติ ประชุมรัตน์²

นิรมล ยวนบุญย์³

1. ความสำคัญของป่าพรุ

พื้นที่ภาคใต้เป็นผืนแผ่นดินแคบทอดยาวจากเหนือลงใต้มีทะเลขนานอยู่ 2 ด้าน คือ มหาสมุทรอินเดีย บริเวณอันดามันอยู่ทางฝั่งตะวันตก และมหาสมุทรแปซิฟิก ตรงบริเวณอ่าวไทยอยู่ทางฝั่งตะวันออก ลักษณะภูมิประเทศของภาคใต้สามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือบริเวณทิวเขา ที่ราบทางฝั่งอ่าวไทย และที่ราบทางฝั่งอันดามัน พื้นที่ประมาณร้อยละ 40 เป็นภูเขาและเนินเขา ทิวเขาที่สำคัญในภาคใต้มี 3 ทิวเรียงตามลำดับจากเหนือไปใต้ คือทิวเขาภูเก็ต ทิวเขานครศรีธรรมราช และทิวเขาสันกาลาคีรี ซึ่งจากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว ทำให้ภาคใต้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าต้นน้ำ ป่าพรุ ป่าชายเลน และทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

“พรุ” เป็นคำในภาษาท้องถิ่นของภาคใต้ที่คนท้องถิ่นใช้เรียกพื้นที่ป่าที่มีน้ำแช่ขังตลอดปี หรือเกือบตลอดปี มีซากพืชของพืชพรรณทับถม สภาพดินเปียกชื้น เนื้อดินเกาะกันอยู่หลวม เมื่อเหยียบหรือกดจะมีการยุบตัวหรือจมตามน้ำหนักตัวที่กดลงไป

“ป่าพรุ” (Peat Swamp Forest) เป็นสังคมพืชประเภทป่าไม้ไม่ผลัดใบหรือป่าดงดิบ ซึ่งเกิดจากอิทธิพลของสภาพพื้นดินที่มีน้ำขังติดต่อกันเป็นเวลานาน มีชนิดพรรณพืชขึ้นอยู่หนาแน่นบนพื้นที่น้ำท่วมขัง อาทิ เสม็ด หวายน้ำ ประจิม และพืชน้ำอื่น ๆ ซึ่งป่าพรุจะมีความสำคัญในแง่ของการเป็นพื้นที่รองรับน้ำ เปรียบเสมือนเขื่อนกักเก็บน้ำธรรมชาติ ช่วยป้องกันหรือบรรเทาอุทกภัย และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืด นอกจากนี้ยังมีความสำคัญต่อการพันธุ์สัตว์ ทั้งสัตว์บก สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก นกหลายชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งพันธุ์ปลาที่หายากใกล้จะสูญพันธุ์ แต่ถึงอย่างไรก็ตามป่าพรุที่มีอยู่กระจายอยู่หลายแห่งในภาคใต้ถูกทำลายไปอย่างน่าเสียดาย เนื่องจากคนยังไม่เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของป่าพรุ

¹ เรียบเรียงจาก รายงาน “การจัดทำแผนปฏิบัติการการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่วิกฤตพรุคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี” โดยมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ปี 2540

² โครงการ ป่า-ทะเล เพื่อชีวิต จ.สุราษฎร์ธานี , โครงการประสานความร่วมมือเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่พรุทรัพยากรป่าไม้จังหวัดสุราษฎร์ธานี

³ เครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

2. ลักษณะกายภาพของป่าพรุคันธุลี

ป่าพรุคันธุลี เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ ตั้งอยู่ที่ตำบลคันธุลี อำเภอกำแพง จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีพื้นที่ประมาณ 875 ไร่ เดิมเป็นป่าพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ปี 2525 เกิดภัยแล้งติดต่อกันเป็นเวลานาน และไฟป่าได้เผาไหม้ทำลายป่าพรุเกือบร้อยละ 50 ของพื้นที่ หลังจากนั้นก็มีชาวบ้านตั้งที่อยู่รายรอบใกล้เคียงกับป่าพรุ และห่างออกไปเข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำการเกษตร ระยะเวลาหนึ่งจนดินหมดความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่จึงถูกทิ้งร้างและปล่อยให้พื้นดินกลับคืนสภาพเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

ลักษณะภูมิประเทศของป่าพรุคันธุลีเป็นแอ่งกระทะลาดเอียงแนวเหนือ-ใต้ ห่างจากชายฝั่งทะเลอ่าวไทยราว 4 กิโลเมตร พื้นที่รับน้ำของพรุคันธุลีครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 8 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,000 ไร่ ขอบเขตของพื้นที่เริ่มจากยอดเขาเตี้ยทางด้านทิศใต้ ซึ่งเป็นภูเขาหินปูนมีความสูงประมาณ 80 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (เมตร รทก.) ลดระดับมาทางด้านตะวันตกข้ามทางหลวงสายเอเชีย และขึ้นไปทางทิศเหนือขนานกับทางหลวงสายเอเชียในระดับความสูงเฉลี่ยระหว่าง 30 – 40 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ผ่านหมู่บ้านแหลมดิน หมู่ที่ 5 ต.คันธุลี อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี จากนั้นอ้อมมาทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นพื้นที่ลอนลาด ตัดผ่านทางระบายน้ำเข้า – ออกจากพรุ ตรงไปยังเขาชวาลา ซึ่งเป็นภูเขาหินปูนมีความสูงประมาณ 90 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง (เมตร รทก.) อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และผ่านหมู่บ้านเขาชวาลา หมู่ที่ 7 ต.คันธุลี อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี และมาบรรจบกับเขาเตี้ย มีคลองทอดทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือทำหน้าที่เป็นทางน้ำตามธรรมชาติที่ระบายน้ำจากพรุสู่อ่าวไทย

ขอบเขตทางธรรมชาติของพรุคันธุลีแบ่งออกเป็น 3 เขต คือ

1. เขตป่าพรุ เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ ไม่มีการถือครองที่ดินใดๆ มีเนื้อที่ประมาณ 875 ไร่ อยู่ในเขตหมู่บ้านแหลมดิน หมู่ที่ 5 และ บ้านเขาชวาลา หมู่ที่ 7 ต.คันธุลี อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี
2. บริเวณรอบพรุ เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านถือครอง ทั้งโดยถูกต้องตามกฎหมายและผิดกฎหมาย มีทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดินและปล่อยทิ้งร้าง มีเนื้อที่ประมาณ 4,030 ไร่
3. เขตพื้นที่ต่อเนื่องกับระบบนิเวศป่าพรุ คือบริเวณเขาเตี้ยทางด้านทิศใต้ และเขาชวาลาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของป่าพรุคันธุลี

3. ชุมชนรอบพรุคันธุลี

ชุมชนรอบพรุคันธุลีอยู่ในเขตปกครอง 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 5 แหลมดิน และหมู่ที่ 7 บ้านเขาชวาลา ปี 2539 มีจำนวนครัวเรือนทั้ง 2 หมู่บ้าน 268 คน (บ้านแหลมดิน 36 ครอบครัวย ประชากร 117 คน และบ้านเขาชวาลา 20 ครอบครัวย ประชากร 91 คน) ไม่รวมแรงงานการเกษตร และลูกจ้างในสถานีวิจัยการยางสุราษฎร์ธานี และคนนอกพื้นที่เข้ามาถือครองที่ดินรอบพรุ

เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากการอพยพเข้ามาของกลุ่มคนหลายกลุ่ม ตั้งแต่สมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มีทั้งการอพยพเข้ามาของชุมชนใกล้เคียง คือ ในอำเภอท่าชนะ และชุมพร และที่ไกลออกไป คือจาก นครศรีธรรมราช ตลอดจนถึงอุทัยธานี และคนมอญจากราชบุรี ทำให้ให้ชุมชนรอบพรมมีการแบ่งกลุ่มค่อนข้าง ชัดเจนตามพื้นฐานของถิ่นเดิมก่อนการอพยพ แต่ขณะเดียวกันก็มีลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงเครือญาติ ภายในกลุ่มอยู่สูง มีกลุ่มอำเภอท่าชนะเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุด รองลงมาเป็นกลุ่มที่มาจากอำเภอสวี จังหวัด ชุมพร และกลุ่มจากนครศรีธรรมราชตามลำดับ ส่วนกลุ่มชาวบ้านมอญจากราชบุรี นับว่าเป็นกลุ่มใหญ่ อันดับ 4 และกลุ่มจากจังหวัดอื่นๆ ในภาคกลางเป็นกลุ่มที่เล็กที่สุด สรุปประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนโดยสังเขปมีดังนี้

ตารางแสดงประวัติการก่อตั้งชุมชน ในป่าพรุคันธุลี

ช่วงเวลา	เหตุการณ์ที่สำคัญ	สถานภาพ
พ.ศ. 2470 - 2495	ลูกจ้างการรถไฟแห่งประเทศไทยเคลื่อนย้ายถิ่นและ จับจองพื้นที่ เข้ามาทำสัมปทานไม้หอมและไม้พิน รถไฟ ส่วนใหญ่มาจากอำเภอท่าชนะ จังหวัด สุราษฎร์ธานี เป็นแรงงานรับจ้างตัดไม้รอบบริเวณ ป่าพรุส่งไปสถานีรถไฟท่าชนะ โดยระยะแรกปลูก เป็นเพิงพักชั่วคราว (ชะหน้า)	พรุคันธุลียังเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับป่าดิบราบลุ่มต่ำ มีไม้ขนาดใหญ่ขึ้นปกคลุมหนาแน่น โดยเฉพาะไม้ตะเคียน ยาง หลุมพอ พะยอม ส้มกวาง ฯลฯ มีสัตว์ป่าชุกชุม การเดินทาง โดยเท้าและเกวียน ลำบากมาก ไม่ค่อยมีใครอยากมาอยู่
พ.ศ. 2484 - 2488	มีผู้คนจากชุมพร นครศรีธรรมราช อพยพเคลื่อนย้าย หลบหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งถิ่นฐานและคนจากภาค กลางและภาคตะวันตกที่ประสบปัญหาขาดแคลนที่ ดินทำกินจึงเข้ามาจับจองพื้นที่รอบพรมมากขึ้น	พื้นที่ป่าดิบราบลุ่มต่ำถูกเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ปลูกพืชไร่ จำพวกถั่วเขียว ข้าวไร่ ถั่วฝักยาว พริก ข้าวโพด และ ในปี 2495 ระบบการผลิตเริ่มเปลี่ยนจากการปลูกพืชไร่มา เป็นการทำสวน โดยการปลูกยางพารา และมะพร้าว
พ.ศ. 2500	กระทรวงเกษตรฯ สร้างสถานีวิจัยการยาง สุราษฎร์ธานี ด้านชายขอบทางทิศตะวันตกและทิศ ใต้ของป่าพรุ	มีแรงงานอพยพมาเป็นลูกจ้างสถานีวิจัยฯ เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นชาวมอญราชบุรี และกลุ่มนับถือศาสนา อิสลามจากนครศรีธรรมราช กลุ่มเหล่านี้ได้จับจองที่ดินชาย ขอบพรมทำการเกษตรด้วย
พ.ศ. 2503	ระบบการผลิตเปลี่ยนเป็นการทำสวนมากขึ้นมีการนำ พันธุ์ทุเรียนจากนนทบุรี และเงาะพันธุ์โรงเรียนจาก บ้านนาสารมาทดลองปลูก	เปลี่ยนมาทำสวนผลไม้ แต่ยังคงมีการทำพืชไร่ ข้าวไร่ พริก แตงโม และถั่วเขียวอยู่ในพื้นที่
พ.ศ. 2505	ที่นครศรีธรรมราชมีวาตภัยครั้งใหญ่ จึงมีคนอพยพ มาอยู่รอบป่าพรุ	ป่าพรุบริเวณที่น้ำท่วมขังถูกบุกรุกเกือบหมดสภาพ และมี การตัดไม้รุ่นสองที่ปลูกทดแทนป่าไม้ที่ถูกสัมปทานป่าโดย การรถไฟฯ คนบางส่วนเผาป่าพรุเพื่อปลูกข้าว แต่มีปัญหา เรื่องการเก็บเกี่ยวและสัตว์ป่าชุกชุม ผลผลิตไม่คุ้มค่า ทำให้ การทำนาในพรุจึงหยุดลง

ช่วงเวลา	เหตุการณ์ที่สำคัญ	ผลที่ได้รับ
พ.ศ. 2508-2513	ระบบการผลิตทางการเกษตรรอบพรมมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ มีการนำเครื่องสูบน้ำและเครื่องจักรกล (รถไถ) มาใช้ในการทำการเกษตร	สวนผลไม้ขยายพื้นที่ขึ้นอย่างรวดเร็ว และการทำลายป่าพรมยังคงมีอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดปัญหาในการขาดแคลนน้ำในการเกษตร ชาวบ้านเริ่มขุดบ่อน้ำรอบพรม เพื่ออุปโภคและบริโภค
พ.ศ.2520	มีการสร้างถนนเพื่อเชื่อมระหว่างชุมชนกับภายนอก และสร้างเส้นทางสายเอเชียผ่านชายขอบป่าพรมด้านทิศตะวันตก	ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ระบบเกษตรพาณิชย์และพืชเศรษฐกิจมีบทบาทมากขึ้น และได้นำระบบชลประทานมาปรับใช้กับสวนผลไม้แบบจังหวัดนันทบุรีอย่างกว้างขวาง ทำให้พื้นที่ป่ารอบพรมถูกเปลี่ยนสภาพเป็นพื้นที่เกษตรอย่างถาวร
พ.ศ.2525	จากการทำลายป่าอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การทำสัมปทานป่าไม้ของการรถไฟฯ และตัดไม้เพื่อตั้งศูนย์วิจัยการยางฯ รวมประมาณ 2,000 – 3,000 ไร่ สภาพป่าพรมไม่เสถียร ระดับน้ำในป่าพรมลดลงอย่างรวดเร็ว	ไฟไหม้ป่ารุนแรงในปีนั้น สร้างความเสียหายให้กับป่าพรมคันธุลีมากกว่าครึ่ง
พ.ศ.2531	มีการก่อสร้างคลองส่งน้ำเพื่อชลประทาน ผ่านชายขอบป่าพรมด้านทิศตะวันออก	น้ำจากพรมไหลซึมลงคลองส่งน้ำ ทำให้น้ำในพรมแห้ง และไฟไหม้ป่าอีกครั้งในปี 2532
พ.ศ.2533	มีการสร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างบ้านแหลมดิน หมู่ที่ 5 และบ้านเขาชะวาลา หมู่ที่ 7 ต.คันธุลี อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี	มีนายทุนเดินทางเข้ามาติดต่อกับชาวบ้าน เพื่อซื้อขายที่ดินรอบ ๆ พรม และพื้นที่พรมถูกเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่เกษตรกรรมปลูกยางพารา และปาล์มน้ำมัน

4. จุดเริ่มต้นของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าพรมคันธุลี

ผลพวงจากการทำลายป่าพรมในอดีต ทำให้ชุมชนประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภค ประกอบกับวิกฤติการณ์ภัยแล้งที่เกิดขึ้นในชุมชนรอบพรม ส่งผลให้ต้นไม้ในสวนผลไม้ต้องยืนต้นตายเพราะขาดแคลนน้ำ ทำให้ชุมชนเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของป่าพรม และมีการรวมกลุ่มกันปกป้องป่าพรมคันธุลี

ในปี 2534 มีนายทุนเข้ามากว้านซื้อที่ดินรอบ ๆ ป่าพรมคันธุลี มีการใช้รถแบ็กโฮขุดดินทำร่องให้สูงขึ้น เพื่อปลูกปาล์มน้ำมันและยางพารา ทำให้พื้นที่พรมเกิดการเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านที่เห็นความสำคัญของป่าพรมในระยะยาว จึงได้รวมตัวชุมชนมุขไถ่นายทุนออกจากพื้นที่ และจากเหตุการณ์ดังกล่าวได้เกิดกลุ่มอนุรักษ์พรมคันธุลี ซึ่งมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าพรมคันธุลีต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

5. สถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพของป่าพรุคันธุลี

พรุคันธุลีในปัจจุบันเป็นป่าพรุชั้นรองที่กำลังฟื้นตัวจากการตัดไม้ และบางส่วนเริ่มถูกแทนที่โดยป่าที่ราบต่ำ จึงมีสภาพน้ำท่วมขังไม่ตลอดทั้งปี โดยจะแห้งในฤดูแล้งและมีน้ำท่วมในฤดูฝน พื้นที่ป่าพรุแท้นั้นมีเพียง 300 ไร่ นอกนั้นถูกล้อมด้วยป่าพรุเสื่อมโทรม สวนยางพารา สวนปาล์ม และสวนผลไม้ บางส่วนเป็นท้องนา และพรุเสม็ด รอบพรุมักถูกขุดเป็นคูส่งน้ำ และมีคันถนนทางทิศเหนือของพรุตัดผ่าน

น้ำจากพรุมีการไหลระบายไปทางทิศเหนือด้านถนนเข้าบ้านแหลมดิน สู่บริเวณพรุลุ่มด้านตะวันตกของทางรถไฟสายใต้ ผ่านพรุเสม็ดและคลองส่งน้ำในบริเวณดังกล่าว ส่วนทางน้ำเข้านั้นได้จากเขาเต๊ะ เขาชวาลาและจากฝนที่ตกลงมาโดยตรง ผู้อาวุโสของพรุแห่งนี้เล่าว่า เมื่อก่อนหน้านี้นี้ ประมาณ 10 ปี พรุมีน้ำท่วมขังตลอดปี และมีพื้นที่พรุมากกว่าปัจจุบันประมาณ 5 -10 เท่าตัว โดยมีพื้นที่ต่อเนื่องไปถึงเขาชวาลา เขาเต๊ะทางทิศเหนือและใต้ของป่าพรุในปัจจุบัน แหล่งน้ำธรรมชาติของป่าพรุคันธุลีในปัจจุบัน มีอยู่ในบริเวณพรุเสม็ด โดยเฉพาะบริเวณทิศเหนือและเป็นคลองส่งน้ำในด้านทิศตะวันออก คั่นระหว่างสวนผลไม้ด้านทิศตะวันออกของถนนสายเอเชีย

จากผลการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพของมูลนิธิดูมครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ ที่ปรากฏในเอกสารรายงานฉบับสุดท้าย “การจัดทำแผนปฏิบัติการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่วิกฤติพรุคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ปี 2540” ซึ่งทางมูลนิธิดูมครองสัตว์ป่าฯ ได้จัดทำขึ้นพบว่า มีพันธุ์ปลา 29 ชนิด สัตว์ป่าจำพวกนก 15 ชนิด สัตว์ป่าจำพวกเลี้ยงลูกด้วยนม 16 ชนิด สัตว์ป่าจำพวกสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 7 ชนิด สัตว์ป่าพวกสัตว์เลื้อยคลาน 25 ชนิด และมีพืช 36 ชนิด

ตารางแสดงพันธุ์ปลา สัตว์น้ำ และพืชน้ำในพื้นที่ป่าคันธุลี

บริเวณสำรวจ	สภาพทั่วไป	พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่พบ
1. ริมถนนเส้นบ้านแหลม เขาดิน	เป็นพุ่มไม้ดงดิบทึบหนา มีสวนยางพาราและ ปาล์มรอบข้าง มีคลองส่งน้ำลอดใต้ถนนไป ทางทิศเหนือและเป็นทางน้ำออกที่สำคัญของ พุม ลึก 1 – 2 เมตร น้ำเป็นสีชาเข้ม	ลำคลองมีวัชพืชและพืชน้ำจืดอยู่มากมาย ที่ น้ำตื้นมีพืชผักกูด เบือ (Vallisneria sp.) และสาหร่ายหางกระรอกแดง มีปลาอย่าง น้อย 10 ชนิด
2. เขียงเขาขวาลา	ป่าดิบราบบดป่าเขาหินปูน เรือนยอดทึบ แดดส่องไม่ถึงพื้น มีน้ำซับจากใต้เขาไหลสู่ ท้องนาและที่ราบรอบข้าง คล้ายพุ่มไม้ชื้น ดินเป็นซัลไฟด์ค่อนข้างหนา บางส่วนมีรากไม้ ใบไม้ทับถม	ปลาอย่างน้อย 15 ชนิด และหอยโข่ง
3. พุ่มไม้	เป็นที่ราบอยู่ชายป่าพุ่ม มีพืชป่าเสม็ด Melaleuca พุ่ม ไม้ และหญ้า มีลำรางส่งน้ำ เข้าสวนยางและพื้นที่เกษตรมีน้ำท่วมขังลึก ประมาณ 0.50 – 1 เมตร ลำรางลึก 1.5 – 2 เมตร เป็นทางน้ำไหลออกของพุ่ม น้ำมีสีเข้ม	มีหญ้าและพืชน้ำจืดขึ้นอย่างหนาแน่น มีปลา อย่างน้อย 12 ชนิด
4. ลำคลองข้างสวนปาล์ม	ลำรางส่งน้ำที่ขุดขึ้นเพื่อใช้ในสวนปาล์มและ ยางพาราด้านตะวันตกของเขียงขวาลา ลึก 2 เมตร รอบข้างทึบและปรับเนินให้ประโยชน์ ข้างคันคลองมีหญ้าขึ้น น้ำขุ่น	มีปลา 8 ชนิด
5. ชายพุ่มหลังสวนทุเรียน	ด้านทิศตะวันออกของถนนสายเอเชีย เป็นลำ คลองขุดที่อยู่ในป่าพุ่มตั้งแต่ปี 2530 ใช้ใน สวนผลไม้ สภาพเป็นที่ราบต่ำและป่าพุ่ม น้ำมี สีชาอ่อน	บริเวณแหล่งน้ำมีพืชขึ้นหนาแน่น มี สาหร่ายข้าวเหนียว ตะไคร่น้ำ มีปลาอย่าง น้อย 8 ชนิด
6. คลองคันธุลี	บริเวณฝายน้ำล้น มีสภาพเป็นแอ่งน้ำ น้ำบาง ส่วนมีสีขุ่นเล็กน้อย	หลังฝายมีสาหร่ายหางกระรอกและพุ่ม ชะโดหนาแน่น หน้าฝายมีลำรางน้ำไหล พบปลาอย่างน้อย 20 ชนิด กุ้งก้ามกราม และหอยโข่ง

ตาราง แสดงชนิดปลาที่พบในจุดเก็บตัวอย่าง 6 จุด ในพื้นที่พรุคันธุลี (สำรวจ 17 – 21 มิถุนายน 2539)

ลำดับ	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	จุดเก็บตัวอย่าง					
			1	2	3	4	5	6
วงศ์ ปลาทราย Notopteridae								
1	สลาด	Notopterus notopterus			*	*	*	*
วงศ์ปลาตะเพียน, สร้อย Cyprinidae								
2	ชีวใบไม้เล็ก	Brchydanio albolineata		*			*	
3	ชีวใบไม้	Danio regina						*
4	ชีวแถบเหลือง	Rasbora pauciperforata					*	
5	ชีวควาย	R. sumatrana	*	*	*			
6	ชีวหางกรรไกร	R. trilineata						*
7	ไล่ต้นตาแดง	Cyclocheilichthys apogon		*				*
8	กะสูบขีด	Hampala macrolepidota		*				*
9	หนามหนัง	Mystacoliucus marginatus						*
10	ตะเพียนจุด	Osteochilus hasselti		*	*			
11	สร้อยนกเขา	Osteochilus hasselti		*				*
วงศ์ปลาอีด (Cobtidae)								
12	อีด	Lepidocephalichthys hasselti		*				
วงศ์ปลาเนื้ออ่อน Siluridae								
13	ชะโชน	Ompok bimaculus			*			
วงศ์ปลาดุก (Clariidae)								
14	ดุกอุย	Clarias macrocephalus	*	*	*	*		
15	ดุกลำพัน	C. nieuhoffi	*		*	*	*	
วงศ์ปลาเข็ม Hemirhamphidae								
16	เข็ม	Deermogenys pusilus		*				*
วงศ์ปลากระทุงเหว Belonidae								
17	กระทุงเหว	Xenantodon cancilla						*
วงศ์ปลาข้าวสาร Oryzidae								
18	ข้าวสาร	Oryzias minutilus	*	*	*			
วงศ์ปลาหัวตะกั่ว Aplocheilidae								
19	หัวตะกั่ว	Apocheilus panchax	*		*			
วงศ์ปลาหมอช้างเหยียบ Nandidae								
20	หมอช้างเหยียบ	Pritolepis fascuatus						*

ลำดับ	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	จุดเก็บตัวอย่าง					
			1	2	3	4	5	6
วงศ์ปลาหมอ Anabantidae								
21	หมอ	Anabas testudineus	*	*	*			*
วงศ์ปลาสร้อย, กัด Belontiidae								
22	กระดี่	Trichogaster trichopterus	*	*	*	*	*	*
23	กริม	Trichopsis vittatus	*	*	*	*	*	*
วงศ์ปลาช่อน Channidae								
24	ก้าง	Channa gachua		*				
25	ช่อน	C. strita	*		*			*
			1	2	3	4	5	6
วงศ์ปลาแป้นแก้ว Ambassidae								
26	แป้นแก้ว	Paramssis siamensis						*
วงศ์ปลานู๋ Gobilidae								
27	นู๋	Calamainia kabilae						*
วงศ์ปลาไหลนา Symbranchidae								
28	ไหลนา	Monopterus albus	*	*	*	*	*	*
วงศ์ปลากระทิง Mastacembilidae								
29	หลดลาย	Macrognathus circumcintus	*	*				*
รวมทั้งหมด			10	15	12	8	6	20

ตารางแสดง สถานภาพสัตว์ป่าในป่าพรุคันธุลี

ที่	ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ที่	ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์
สัตว์ป่าคุ้มครอง จำพวกนก 33 ชนิด					
1	นกกินปลีสีเรียบ	Anthreptes simplex	2	นกกินปลีคอสีน้ำตาล	Anthreptes malacensis
3	นกกินปลีคอสีม่วง	Nectarinia sperata	4	นกกินปลีแก้มสีทับทิม	Anthreptes singalensis
5	นกกินปลีท้ายทอยสีน้ำเงิน	Hypogramma hypogrammicum	6	นกกวัก	Amauromis phoenicurus
7	ไก่ฟ้าหน้าเขียว	Lophura Ignita	8	ไก่ป่า	Lophura diardi
9	นกยูง (เคยพบ)	Pavo muticus	10	นกอีลุ้ม	Gallicrex cinerea
11	นกตบยุงหางขาว	Caprimulgus macrurus	12	นกกระเต็นน้อยธรรมดา	Alcedo atthis
13	นกกระเต็นนอกขาว	Halcyon smymensis	14	นกกระเต็นหัวดำ	H. pileata
15	อีกา	Corvus macrorhynchos	16	นกกระแตแต้แว๊ด	Vanellus indicus
17	นกเขาใหญ่	Streptopelia chinensis	18	นกบั้งรอกใหญ่	Phaenicophaeus tristis
19	นกเขาเปล้าธรรมดา	Treron cuvirostra	20	นกมูลพู	Ducula aenea
21	นกโพระดกสวน	Megalaima lineata	22	นกตีทอง	Megalaima haemacephala
23	นกแต้วแล้วปากฟ้า	Pitta moluccensis	24	นกปรอดสวน	Pycnonotus blanfordi
25	นกปรอดคอคลาย	P. finlaysoni	26	นกยางเขนบ้าน	Copsychus saularis
27	นกยางเขนดง	C. malabaricus	28	นกเอี้ยงดำปากซีด	Aplonis panayensis
29	นกเอี้ยงสาริกา	Acridotheres tristis	30	นกขุนทอง	Gracula religiosa
31	นกกาฝากอกเลือดหมู	Prionochilus percussus	32	นกกาฝากปากหนา	Dicaeum agile
33	นกกาฝากท้องสีส้ม	D. trigonostigma			
สัตว์ป่าที่ไม่ได้รับการคุ้มครอง จำพวกนก 16 ชนิด					
1	นกกระปูดใหญ่	Centropus sinensis	2	นกกระจาบหัวเขียว	Merops philippinus
3	นกขมิ้นน้อย	Aegithina tiphia	4	นกกระจับใบ้าสีข้างแดง	Prinia rufescens
5	นกแซวสวรรค์	Terpsiphone paradisi	6	เปิดแดง	Dicaeum cruentatum
7	นกคุ้มสี	Cotumix chinensis	8	นกคุ้มอกลาย	Tumix suscitator
9	นกฮูก	Otus lempiji	10	นกทีดื้อพันธุเหนือ	Keptupa zylonensis
11	นกแอ่นตาล	Cypsiurus balasiensis	12	นกเด้าลมดง	Dendronanthus indicus
13	นกกระจัดธรรมดา	Phylloscopus inornatus	14	นกกระจับคอดำ	Orthotmus atrogularis
15	นกอีเสือลายเสือ	Lanius cristatus	16	นกสีชมพูสวน	
สัตว์ป่าคุ้มครอง จำพวกสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 10 ชนิด					
1	บ้างแท้งหรือพังจูง	Cynocephalus varvariegatus	2	ลิงกัง	Macaca nemestrina

ที่	ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์	ที่	ชื่อ	ชื่อวิทยาศาสตร์
3	ลิงแสม	Macaca fascicularis	4	หมีหมาหรือหมีคน	Ursus malaynus
5	ค้างแว่นถิ่นใต้	Semnopithecus phayrei	6	พังพอนเล็ก	Herpestes javanicus
7	นกเล็บสั้น	Aonyx cinerea	8	กระเจงเล็ก	Tragulus javanicus
9	Short-Nose Fruit Bat		10	Intermediate Horseshoe Bat	
สัตว์ป่าที่ไม่ได้รับการคุ้มครอง จำพวกสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 6 ชนิด					
1	กระแตไต่	Tupaia glis	2	อีเห็นลายจุด	Paradoxurus hermaphroditus
3	ชะมดเทศ	Viverricula indica	4	หมูป่า	Sus scrofa
5	พญากระรอกสีครีม	Ratufa affinis	6	กระรอกปลายหางดำ	Callosciurus caniceps
สัตว์ป่าที่ไม่ได้รับการคุ้มครอง จำพวกสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 7 ชนิด					
1	คางคกบ้าน	Bufo melanostictus	2	กบบัว	Rana erythraea
3	กบหลังเขาคอง	Rana chalconota	4	เขียดว้าก	Rana glandulosa
5	กบนา	Rana rugulosa	6	ปาดน้ำแฉก	Polypedates leucomystax
7	อึ่งขำดำ	Microhyla heymonsi			
สัตว์ป่าคุ้มครอง จำพวกสัตว์เลื้อยคลาน 8 ชนิด					
1	เต่าเหลือง	Indotestudo elongata	2	เต่าจิ้งหรือเต่าดำ	Heosemys spinosa
3	กิ้งก่าบินปีกสีส้ม	Draco maculatus	4	กิ้งก่าบินปีกลาย	Draco taeniopterus
5	กิ้งก่าแก้ว	Calotes emma	6	กิ้งก่าหัวแดง	Calotes versicolor
7	งูเขียวกานหมาก	Gonyosoma oxycephalum	8	งูทางมะพร้าว	Elaphe radiata
สัตว์ป่าที่ไม่ได้รับการคุ้มครอง จำพวกสัตว์เลื้อยคลาน 17 ชนิด					
1	เต่าหับ	Cuora amboinensis	2	เต่าดำ	Siebenrochiella crassicollis
3	ตะพาบน้ำ	Amyda cartilaginea	4	กิ้งก่าเขียว	Bronchochoela cristatella
5	จิ้งเหลนน้อยหางยาวหรืองูคา	Takydromus sexlineatus	6	จิ้งเหลนต้นไม้	Dasia olivacea
7	งูกันขบ	Cylindrophis ruffus	8	งูลายสอสนวน	Xenochrophis flavipunctatus
9	งูลายสาคอแดง	Rhabdophis subminiatus	10	งูปล้องทอง	Boiga dendrophila
11	งูเขียวปากจิ้งจก	Ahaetulla prasina	12	งูปล้องจนวนเมืองเหนือ	Dryocalamus davidsonii
13	งูเขียวลายคอกหมาก	Chrysopelea ornata	14	งูเห่าหม้อ	Naja kaouthia
15	งูจงอางหรือบ้องหลา	Ophiophagus hannah	16	งูกะปะ	Calloselasma rhodotoma
17	งูเขียวหาไหม้ทองเหลือง	Trimeresurus albolabris			

พืชอาหารของสัตว์ป่าในบริเวณป่าพรุ มีต้นไทรขนาดใหญ่ที่ขึ้นตามชายพรุ และต้นมะรัง *Macaraga pruinosa* เป็นอาหารสัตว์ป่าที่กินผลไม้

ลิงกัง (*Macaca menestrina*) มีพันธุกรรมที่ดีเหมาะต่อการนำไปฝึกเป็นลิงเก็บมะพร้าว โดยมีลักษณะที่สังเกตเห็นเส้นสีดำพาดตามแนวสันหลังโดยตลอด นักฝึกลิงจะมาเสาะหาและนำไปฝึกจากเขตนี้

หอยทาก ที่พบในพรุ มี 2 ชนิด เป็นชนิดที่ยังไม่มีรายงานพบในประเทศไทยมาก่อนคือ หอยชนิด *Cyclophorus* ซึ่งพบที่รัฐกลันตัน มาเลเซีย และหอยทากชนิด *Trachina* sp. ซึ่งยังไม่อาจวิเคราะห์ชนิดได้

6. การใช้ประโยชน์จากป่าพรุคันธุลี

ชาวบ้านที่อาศัยรอบพรุคันธุลีส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธ มีอาชีพหลักคือ การทำสวน เช่น สวนยางพารา สวนปาล์ม ผลไม้ ทำนาหรือไร่ข้าว และมีอาชีพรับจ้างในบางครั้ง ป่าพรุคันธุลีเป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ที่คนในชุมชนรอบพรุได้อาศัยพึ่งพิงและใช้ประโยชน์เป็นปัจจัยพื้นฐานทั้ง 4 มีทั้งพืชท้องถิ่น พืชสมุนไพร และสัตว์ต่างๆ หลากหลายชนิด ได้แก่

6.1 การใช้น้ำในป่าพรุมาใช้ในการเกษตร ทำสวนผลไม้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของป่าพรุคันธุลี

6.2 การล่าสัตว์และเก็บของป่าในป่าพรุคันธุลี อาทิ การจับปลาในป่าพรุมาเป็นอาหารและนำมาขาย การจับนกในป่าพรุมาขาย การจับลูกลิงกังมาฝึกเก็บมะพร้าว เพื่อขาย การตีผึ้ง เพื่อเก็บน้ำผึ้งขาย การจับตัวต่อมาเป็นอาหารหรือขาย และการเก็บลูกหูลุมพี ซึ่งเป็นพืชตระกูลปาล์ม ลูกหูลุมพีมีลักษณะคล้าย ๆ กับผลกระท่อมีขนาดเล็กกว่า มีรสเปรี้ยว นำมาเป็นอาหารและขาย การเก็บเห็ดมาเป็นอาหารและขาย ฯ

เครื่องมือที่ใช้จับปลาน้ำจืดในพรุมีดังนี้

ลัน ทำจากกระบอกไม้ไผ่ ยาว 1 – 1.5 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10 เซนติเมตร ถูกเจาะเป็นช่องตอนปลายและมีปล้องเปิด 1 ด้าน โดยใส่เหยื่อไว้ข้างใน เหยื่อที่ใช้เป็นหอยโข่งหรือเนื้อปลาเน่า ใช้จับปลาไหลนา และปลาดุกลำพัน โดยมีกวางตามพื้นที่นา

ลอบนอน ทำจากไม้ไผ่จักตอกมีงาแซงใส่เหยื่อไว้เป็นถุงภายใน ขนาดยาว 1 เมตร สูง 40 เซนติเมตร วางตามตมที่น้ำขังหรือชายลำคลอง ดักปลากินเนื้อ เช่น ปลาช่อน ปลาดุกลำพัน ดูกอูย ปลาหมอ

เบ็ดธง ประกอบด้วยคันไม้ไผ่ขนาดเล็กยาว 30 เซนติเมตร กับสายเบ็ดเกี่ยวเหยื่อ วางปักตามชายคลอง มีเป้าหมายจับปลาช่อน ปลาดุกต่างๆ และปลาไหล

7.กลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลี

กลุ่มอนุรักษ์พรุคันธุลีเกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านรอบพรุ (บ้านเขาชวาลา หมู่ที่ 7 และบ้านแหลมดิน หมู่ที่ 5 ต.คันธุลี อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี) เนื่องจากเล็งเห็นความสำคัญของป่าพรุทั้งต่อระบบการผลิตและวิถีชีวิต ในระยะแรกการอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลี เป็นไปในลักษณะของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มเครือญาติ โดยเฉพาะในส่วนของกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในยุคแรก ก่อนที่จะพัฒนาเป็นกลุ่มอนุรักษ์ในราวปี 2530 กลุ่มอนุรักษ์ได้มีความเข้มแข็งมากขึ้น เมื่อได้รับการส่งเสริมจากภายนอก กลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุเริ่มมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลีมากขึ้น ในราวปี 2533 – 2534 ที่ได้รวมตัวกันชุมนุมขับไล่นายทุนที่กว้านซื้อที่ดินรอบ ๆ พรุคันธุลีออกจากพื้นที่ การช่วยกันป้องกันไฟไหม้ป่าพรุ โดยการขุดคูระบายน้ำจากคลองส่งน้ำของสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทมาเก็บไว้ในพรุ เมื่อ พ.ศ. 2535 คูระบายน้ำดังกล่าวมีความยาว 1 กิโลเมตร กว้าง 1 เมตร และลึก 1.5 เมตร โดยชาวบ้านออกแรงงานร่วมกัน และงบประมาณได้จากการบริจาคของ นายจันทร์โชติ ภูศิศิลป์ ซึ่งเป็นแกนนำชาวบ้านคนหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งกลุ่ม เคยร่วมกันคัดค้านการสัมปทานระเบิดหินเขาชวาลา เมื่อวันที่ 7 มีนาคม 2539 ซึ่งบริเวณเขาชวาลาเป็นป่าดิบราบต่ำ ต่อเนื่องกับพรุคันธุลี และเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รับน้ำของพรุคันธุลี ซึ่งมีผลทำให้สภาพป่า (เดิม) มีมิติให้ร่อนผลการศึกษาการจัดทำแผนปฏิบัติการของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมให้เสร็จก่อน

แต่ถึงอย่างไรก็ตามปัญหาสำคัญของพรุคันธุลีที่ต่อเนื่องมาจากอดีตถึงปัจจุบัน คือ การกว้านซื้อที่ดินของนายทุนเพื่อทำทำสวนปาล์มน้ำมัน และจะสร้างโรงงานปาล์มน้ำมัน ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าพรุคันธุลี ชาวบ้านได้ประชุมร่วมกันและได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ป่าพรุด้วยการจัดทำแนวเขตป่าพรุให้ชัดเจน ทำการปิดป้ายป่าพรุรอบพื้นที่และมีมติห้ามบุกรุกป่า รวมทั้งพยายามผลักดันให้รัฐออกกนสล.ในพื้นที่ป่าพรุคันธุลี แต่ถึงอย่างไรก็ตามก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุให้ยุติได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากมีคนในชุมชนได้ร่วมมือกับนายทุน ซึ่งทางกลุ่มกำลังดำเนินการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาดังกล่าว

8.กิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลีในช่วงที่ผ่านมา

การจัดการป่าพรุของกลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลีในช่วงที่ผ่านมา เป็นไปตามวิถีวัฒนธรรมของชุมชน พยายามสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชน เยาวชนทั้งในและนอกโรงเรียน ให้เห็นความสำคัญของป่าพรุคันธุลี เช่น การประสานงานกับกลุ่มครูในท้องถิ่น สร้างกิจกรรมจัดค่ายเด็กนักเรียน เพื่อศึกษาธรรมชาติของป่าพรุคันธุลี และจัดทำศูนย์ศึกษาธรรมชาติป่าพรุคันธุลี โดยได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ และการทำความเข้าใจกับกลุ่มคนที่มีอาชีพหาของ

ป่าและจับสัตว์ในป่าพฤษภาคมให้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างสมดุลยั่งยืน เช่น การจับลูกลิงกังมาฝึกขึ้นมะพร้าว เพื่อขาย ให้จับได้ไม่เกินปีละ 10 ตัวเท่านั้น

กลุ่มอนุรักษ์ป่าพุดังกล่าว ได้จัดทำแผนแม่บทในการจัดการป่าพฤษภาคม เพื่อเสนอต่อองค์การบริหารส่วนตำบลคันธุลี โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการป่า-ทะเลเพื่อชีวิต โครงการประสานความร่วมมือเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าสุราษฎร์ธานี สำนักงานสิ่งแวดล้อมภาค 11 ศูนย์วิชาการและปฏิบัติการผังเมือง สุราษฎร์ธานี ซึ่งปัจจุบันอยู่ระหว่างการทำความเข้าใจกับ อบต. เพื่อให้แผนรับรองการจัดการป่าคันธุลี นอกจากนี้ ยังได้ประสานความร่วมมือกับเครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ และเครือข่ายป่าชุมชน 4 ภาค ในการร่วมกัน ผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชน

9.แผนการจัดการป่าพฤษภาคมในอนาคต

- 1) ดำเนินการกำหนดแนวเขตที่ชัดเจนของเขตป่าพฤษภาคมและทำการปักเขตป่าพฤษภาคมโดยใช้เสาคอนกรีต
- 2) ป้องกันมิให้มีการบุกรุกทำลายป่าพฤษภาคมและป้องกันไฟป่า มีแนวทางการดำเนินการดังนี้
 - ปรับปรุงยกระดับท่อน้ำถนนสาธารณะบ้านแหลมดินด้านทิศเหนือของป่าพฤษภาคมให้สูงขึ้นประมาณ 0.5 เมตร เพื่อรักษาระดับน้ำไม่ให้ไหลออกจากป่าพฤษภาคมเร็วจนเกินไปและให้มีน้ำหล่อเลี้ยงป่าพฤษภาคมเพียงพอใกล้เคียงกับสภาวะระดับน้ำเดิมก่อนที่จะมีการตัดถนนผ่าน
 - ปรับคลองส่งน้ำที่เชื่อมระหว่างคลองชลประทานกับป่าพฤษภาคม ให้สามารถนำน้ำจากคลองชลประทานเข้ามาหล่อเลี้ยงพฤษภาคม หากปีใดปรากฏว่ามีปริมาณน้ำในพฤษภาคมน้อยเพื่อป้องกันไฟป่า
- 3) ดำเนินการผลักดันให้พื้นที่เขตป่าพฤษภาคมเป็นป่าชุมชนที่ถูกต้องตามกฎหมาย และจัดให้มีการออกกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของวิถีวัฒนธรรมชุมชน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลคันธุลี หน่วยงานภาครัฐ นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน ในการออกกฎระเบียบป่าชุมชน รวมทั้งบทลงโทษ หากมีผู้ใดฝ่าฝืนกฎระเบียบ
- 4) ดำเนินการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมา 1 ชุด ทำหน้าที่ติดตามดูแลควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าพฤษภาคมให้เป็นไปตามกฎระเบียบที่วางไว้ และศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งจัดทำแผนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าพฤษภาคม ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยตัวแทนของชุมชนหรือองค์กรชุมชนในพื้นที่ป่าพฤษภาคม และองค์การบริหารส่วนตำบลคันธุลี ในสัดส่วนที่เหมาะสม
- 5) รณรงค์ส่งเสริมให้ชาวบ้านรอบพฤษภาคมทำการเกษตรปลอดสารพิษ เพื่อลดปริมาณสารเคมีตกค้างในน้ำที่ไหลลงพฤษภาคม
- 6) พัฒนาศูนย์ธรรมชาติวิทยาป่าพฤษภาคมให้ได้มาตรฐานมีนิทรรศการและ施設ทัศนศึกษาไว้ให้การศึกษากับเด็ก เยาวชนและผู้สนใจ

- 7) จัดให้มีเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ (Walkway) เพื่อให้เป็นเส้นทางเดินที่เด็ก เยาวชน และผู้สนใจสามารถเข้าไปศึกษาระบบนิเวศป่าพรุได้
- 8) จัดให้มีการสร้างหอสังเกตการณ์บริเวณบ้านแหลมดิน เพื่อศึกษาการฟื้นตัวตามธรรมชาติของป่าพรุคันธุลี และเฝ้าระวังไฟป่าและการบุกรุกป่าพรุ
- 9) ดำเนินการผลักดันให้มีการจัดทำผังออบต. เพื่อควบคุมดูแลการพัฒนาภายในตำบลคันธุลีมิให้ส่งผลกระทบต่อป่าพรุคันธุลี

10. ข้อเสนอทางการปฏิบัติและนโยบายเพื่อนุรักษ์พัฒนาป่าพรุคันธุลี

- 1) ให้รัฐเร่งออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชน
- 2) ให้รัฐสนับสนุนงบประมาณในการจัดตั้งกองทุนซื้อที่ดินพรุ เพื่อนำพื้นที่ป่าพรุที่ชาวบ้านครอบครองกลับมาเป็นส่วนหนึ่งของป่าพรุคันธุลี และเป็นการป้องกันมิให้ที่ดินรอบพรุตกไปอยู่ในมือของนายทุน รวมทั้งสนับสนุนงบประมาณในการจัดการป่าพรุคันธุลีขององค์กรชุมชน
- 3) ให้รัฐดำเนินเนินการผลักดันให้พื้นที่รอบๆ ป่าคันธุลีเป็นพื้นที่คุ้มครองทางด้านสิ่งแวดล้อม ไม่ให้มีการก่อตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ปิมน้ำมัน ฟาร์มขนาดใหญ่ หรือกิจกรรมอื่นใดที่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคันธุลี รวมทั้งสนับสนุนการจัดผังออบต. เพื่อควบคุมดูแลการพัฒนาภายในออบตให้เหมาะสม ไม่ให้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุ

11. สรุป

พื้นที่พรุมีความสำคัญต่อระบบนิเวศในภาคใต้เป็นอย่างมาก แต่น่าเสียดายที่ในปัจจุบันพื้นที่พรุหรือพื้นที่ชุ่มน้ำกำลังถูกคุกคามทำลายเป็นอย่างหนัก ทั้งนี้สืบเนื่องจากผลพวงการพัฒนาประเทศในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา โดยขาดการศึกษาถึงระบบนิเวศของพื้นที่ภาคใต้อย่างถ่องแท้ ไม่ว่าจะเป็นการตัดถนนผ่านพื้นที่พรุปิดเส้นทางน้ำ การขุดลอกพรุเพื่อการท่องเที่ยวหรือเพื่อการชลประทาน การเปลี่ยนสภาพป่าพรุเป็นพื้นที่เกษตรกรรมปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน หรือแม้กระทั่งการถมพื้นที่พรุเพื่อปลูกสร้างอาคาร และการเผาป่าพรุในฤดูแล้งเพื่อจับสัตว์ที่อาศัยในป่าพรุ

การกระทำดังกล่าวข้างต้นล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการลดลงของพื้นที่พรุ และผลพวงของการทำลายพื้นที่พรุก็ส่งผลย้อนกลับมาสู่คนในสังคมไทย ทั้งในทางตรงและทางอ้อม อาทิ การลดลงของพันธุ์สัตว์น้ำจืดที่มีอยู่ตามธรรมชาติ จะส่งผลกระทบต่อภาวะความมั่นคงทางด้านอาหารของประเทศ ต้องพึ่งพิงอาหารจากต่างประเทศ ซึ่งวิกฤติการณ์การขาดแคลนอาหารมีแนวโน้มจะเกิดขึ้นสูงในอนาคต และการเผชิญหน้ากับวิกฤติการณ์ภัยธรรมชาติ ทั้งภัยแล้ง และอุทกภัยที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและมีแนวโน้มจะทวีความรุนแรงเกิดขึ้นในอนาคต

เป็นที่น่าสังเกตเป็นอย่างยิ่งต่อวิกฤติการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เมื่อปลายปี 2543 สภาพพื้นที่ตั้งของตัวเมืองหาดใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำคลองอยู่ตะเภาและคลองบางกล่ำ มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาบรรทัด ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่พรุ เป็นแหล่งรับน้ำธรรมชาติ การขยายตัวของเมืองหาดใหญ่ที่ไม่ได้จัดวางผังเมืองที่ดีบนพื้นฐานของการศึกษาระบบนิเวศโดยรวมของพื้นที่ ได้มีการถมพื้นที่พรุ เพื่อปลูกสร้างอาคาร และการสร้างถนนตัดผ่านทางน้ำในพื้นที่พรุ ล้วนเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้วิกฤติการณ์น้ำท่วมในครั้งนี้สร้างความสูญเสียครั้งใหญ่ต่อคนในอำเภอหาดใหญ่ เนื่องจากธรรมชาติของน้ำย่อมไหลลงจากที่สูงลงที่ต่ำ เมื่อน้ำมีปริมาณมากก็ต้องไหลเข้าท่วมเมือง

ท้ายที่สุดถึงเวลาแล้วที่คนในสังคมไทยต้องหันมาศึกษาและทำความเข้าใจต่อระบบนิเวศของพื้นที่พรุอย่างจริงจัง เพื่อที่จะได้ช่วยกันดูแลรักษาป่าพรุ และร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศที่เหมาะสมที่สุดสอดคล้องกับการรักษาระบบนิเวศของป่าพรุ รวมไปถึงทรัพยากรธรรมชาติอย่างอื่นด้วย แม้ว่าเราจะไม่สามารถหยุดยั้งภัยธรรมชาติได้ แต่เราก็สามารถที่จะช่วยกันชะลอความรุนแรงและลดความสูญเสียลงไปได้ และในขณะเดียวกันรัฐควรที่จะปรับปรุงกฎหมายหรือนโยบายของรัฐที่เป็นอุปสรรค หรือไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน เพื่อให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และรัฐต้องให้การสนับสนุนภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรชุมชน เพื่อให้เกิดความสมดุลยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน

ภาคผนวก

(ร่าง)

แผนแม่บทการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่พรุ ตำบล คันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

หมวดที่ 1 หลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์ คำนิยาม

หลักการและเหตุผล

ในอดีตประเทศไทยมีพรุอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันได้ถูกทำลายไปจนเหลืออยู่ไม่กี่แห่ง บางแห่งมีสภาพเป็นหนองน้ำเล็ก ๆ ไม่ได้เป็นป่าอีกต่อไปแล้ว ทั้งนี้การสูญเสียพรุส่วนใหญ่เป็นผลมาจากความไม่รู้ไม่เข้าใจ และไม่ตระหนักถึงคุณค่าที่มากเหลือคณานับของพรุ ทำให้พรุถูกบุกรุก ทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำอุปโภค บริโภค และการเกษตร รวมทั้งเป็นแหล่งรองรับน้ำ ช่วยป้องกันหรือลดความรุนแรงของอุทกภัย พรุหลายแห่งจึงถูกบุกรุกทำลายและเปลี่ยนสภาพเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น การสร้างถนน การทำพื้นที่เกษตรกรรม เป็นต้น

ป่าพรุคันธุลีเป็นป่าพรุผืนเล็ก ๆ ที่มีความสำคัญ แห่งหนึ่งและเผชิญปัญหาไม่แตกต่างกับพื้นที่พรุแห่งอื่น ๆ ที่ถูกคุกคามจนอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ป่าพรุคันธุลีอยู่ในเขตรอยต่อตำบลคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี กับอำเภอละแม จังหวัดชุมพร มีเนื้อที่ประมาณ 391 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ครอบคลุม หมู่ 5 (บ้านแหลมดิน) และหมู่ที่ 7 (บ้านเขาชวาลา) ตำบลคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี พรุคันธุลีมีลักษณะภูมิประเทศเป็นแก่งกะทะลาดเอียง ในแนวเหนือ-ใต้ลึกเข้ามาจากชายฝั่งอ่าวไทยราว 4 กิโลเมตร มีเขาชวาลาและเขาเต๊ะเป็นขอบเขตธรรมชาติของพื้นที่รับน้ำแห่งนี้ โดยเขาชวาลาเป็นภูเขาหินปูนเดี่ยวมีความสูงประมาณ 90 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของพรุคันธุลี ส่วนเขาเต๊ะ มีความสูงประมาณ 30 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางอยู่ทางทิศใต้ของพรุคันธุลีพื้นที่รอบพรุส่วนใหญ่มีลักษณะลอนลาด มีความสูงระหว่าง 10-18 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง น้ำจากบริเวณโดยรอบจึงไหลมารวมกันในพรุ โดยมีคลองดวดทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือทำหน้าที่เป็นทางน้ำตามธรรมชาติให้น้ำจากพระบาทลงสู่อ่าวไทย ในอดีตป่าพรุผืนนี้มีขนาดใหญ่และมีความอุดมสมบูรณ์สูงกว่าปัจจุบันมาก มีลักษณะเป็นพื้นที่สูงใหญ่ต่อเนื่องระหว่างป่าพรุกับป่าดิบราบลุ่มต่ำ ปกคลุมด้วยด้วยไม้ใหญ่หนาแน่นเป็นป่าดิบ แต่ปัจจุบันสภาพเช่นนั้นไม่เหลืออยู่แล้ว เพราะป่าพรุได้ถูกทำลายอย่างมากจนเหลือแต่ป่าขนาดเล็ก และกระจัดกระจาย แต่ถึงอย่างไรก็ตามตามชุมชนในพื้นที่ป่าพรุคันธุลีกำลังดำเนินการจัดการ การอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพในพื้นที่ป่าพรุแห่งนี้ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ตนเองมีอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น หากได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดทำแผนแม่บท การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตำบลคันธุลี เพื่อสนับสนุนกระบวนการจัดการป่าพรุคันธุลีขององค์กรชุมชนในพื้นที่ป่าพรุคันธุลี ซึ่งจะนำไปสู่ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ปี 2540 ที่ให้ปัจเจกบุคคล ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรปกครองท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐในการจัดการ บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลยั่งยืน (มาตราที่ 46,56,79 และ 290)

วัตถุประสงค์

1. เพื่ออนุรักษ์ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในป่าพรุคันธุลีอย่าง สมดุลและยั่งยืน
2. เพื่อส่งเสริมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ป่าพรุโดยองค์กรชุมชนและประสาน ความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างชุมชน รัฐและองค์กรภาคอื่น ๆ
3. เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ให้เกิดขึ้นแก่ประชาชนในพื้นที่ตำบลคันธุลี และประชาชนโดย ทั่ว
4. เพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคันธุลี และกำหนดแนวทางในการ ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวให้สอดคล้องกับการรักษาระบบนิเวศของป่าพรุ
5. เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คำนิยาม

เพื่อให้เกิดผลสำเร็จและมีความเข้าใจการปฏิบัติตามเจตนารมณ์ของแผนการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนี้อย่างถูกต้อง ไปในแนวทางเดียวกัน จึงนิยามความหมายของคำต่าง ๆ ไว้ดังต่อไปนี้

1. แผนนี้เรียกว่า แผนแม่บทการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่พรุตำบล คันธุลี พ.ศ..... ซึ่งการดำเนินการใด ๆ ต้องเป็นไปตามที่ได้บรรจุไว้ในวัตถุประสงค์
2. พรุ หมายถึง พื้นที่ซึ่งมีน้ำแช่ขังตลอดปีหรือเกือบตลอดปี มีซากพืชของพืชพรรณทับถม สภาพ ดินเปื่อยขึ้นเนื้อดินเกาะกันอยู่หลวม ๆ เมื่อเหยียบหรือกดจะมีการยุบตัวหรือจมไปตามน้ำหนักที่กดลงไป
3. ป่าพรุ (Peat Swamp Forest) หมายถึง เป็นสังคมพืชประเภทป่าไม้ไม่ผลัดใบหรือป่าดง ดิบ ซึ่งเกิดจากอิทธิพลของสภาพพื้นดินที่มีน้ำขังติดต่อกันเป็นเวลานาน มีชนิดพรรณพืชขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น บนพื้นที่น้ำท่วมขังนอกจากนี้ยังมีความสำคัญต่อการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ ทั้งสัตว์บก สัตว์สะเทินน้ำ สะเทินบก และปลาหายากใกล้จะสูญพันธุ์ รวมทั้งนกอีกหลายชนิด

4. เขตป่าพรุ หมายถึง พื้นที่ป่าพรุที่เป็นพื้นที่สาธารณะ ไม่มีการถือครองที่ดินใด ๆ มีเนื้อที่ประมาณ 391 ไร่ อยู่ในเขตหมู่บ้านแหลมดินหมู่ที่ 5 และบ้านชวาลา หมู่ที่ 7 ตำบลคันธุลี อำเภอกำแพงแสน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

5. บริเวณรอบพรุ หมายถึงพื้นที่ที่ชาวบ้านถือครอง ทั้งโดยถูกต้องตามกฎหมายและผิดกฎหมาย ในการถือครองมีทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดินและการปล่อยทิ้งร้างโดยไม่มีการใช้ประโยชน์ เนื้อที่ประมาณ 4,030 ไร่

6. เขตพื้นที่ต่อเนื่องกับระบบนิเวศป่าพรุ หมายถึงบริเวณเขาเต๊ะ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ และเขาชวาลา ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของป่าพรุคันธุลี

7. ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่ชุมชนได้กำหนดขึ้นมาเป็นป่าชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ บำรุงรักษา พื้นฟูและใช้ประโยชน์ร่วมกันภายในชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมจากป่าของชุมชน เข้ามาบริหารจัดการให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน

8. องค์กรชุมชน หมายถึง กลุ่ม องค์กรชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุคันธุลีที่ได้รวมตัวกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ บำรุงรักษาพื้นฟู และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากป่าร่วมกันภายในชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญา วิถีวัฒนธรรมของชุมชนอย่างสมดุลยั่งยืน

9. องค์การบริหารส่วนตำบล หมายถึง องค์การบริหารส่วนตำบลตามกฎหมายว่าด้วยสภาตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล

10. เขตพื้นที่และมาตรการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม หมายถึง พื้นที่ที่ได้ใช้มาตรการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ตามความในมาตรา 45 แห่งพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535

11. ผังอบต. หมายถึง การวาง จัดทำ ผังเมืองในเขตตำบลที่องค์การบริหารส่วนตำบลรับผิดชอบ และมีมาตรการควบคุม เพื่อสร้างหรือพัฒนาเมืองให้มีความสอดคล้องสมดุลกับลักษณะภูมิโนเศในพื้นที่ อันจะก่อให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนา

หมวดที่ 2 การประกาศเขตพื้นที่คุ้มครองทางด้านสิ่งแวดล้อม

2.1 กำหนดให้พื้นที่บริเวณรอบพรุและเขตพื้นที่ต่อเนื่องกับระบบนิเวศป่าพรุ เป็นพื้นที่คุ้มครองทางด้านสิ่งแวดล้อม ห้ามการกระทำหรือประกอบกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคันธุลี มีดังนี้

1. โรงงานอุตสาหกรรมทุกประเภททุกชนิด รวมไปถึงสถานบริการน้ำมัน
2. การขุดหรือตักกรวด หิน ดิน หวาย หรือดินลูกรังเพื่อการค้า
3. การถมปิดกั้น หรือปรับพื้นที่ ซึ่งทำให้แหล่งน้ำสาธารณะตื้นเขิน หรือเปลี่ยนทิศทาง
4. การขุดหรือเปลี่ยนสภาพธรรมชาติของพรุ

5. การปล่อยทิ้งมลพิษลงสู่แหล่งน้ำ
6. การทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่ รวมทั้งการเพาะเลี้ยงกุ้ง
7. การสร้างโรงแรม หรือสถานที่พักตากอากาศ เช่น รีสอร์ท บังกะโล

2.2 ให้องค์การบริหารส่วนตำบลคันธุลีดำเนินการประสานงานกับสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม ในการออกประกาศกำหนดเขตพื้นที่และมาตรการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 มาตรา 45 ในพื้นที่บริเวณรอบพรุและเขตพื้นที่ต่อเนื่องกับระบบนิเวศป่าพรุคันธุลี โดยมีมาตรการตามความในข้อ 2.1

2.3 ในระหว่างที่ดำเนินการตามข้อ 2.2 ให้องค์การบริหารส่วนตำบลคันธุลี อาศัยอำนาจตาม มาตรา 67 ข้อ 7 แห่งพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 ประสานกับทาง ผังเมืองจังหวัด และศูนย์วิชาการและปฏิบัติการผังเมืองสุราษฎร์ธานี เพื่อให้มาร่วมดำเนินการจัดทำผัง อนาคตกำหนดให้พื้นที่บริเวณรอบพรุและเขตพื้นที่ต่อเนื่องกับระบบนิเวศป่าพรุคันธุลี เป็นเขตพื้นที่คุ้มครอง สิ่งแวดล้อมและใช้มาตรการตามความในข้อ 2.1 และให้องค์การบริหารส่วนตำบลคันธุลีเป็นผู้ดูแลและควบคุมมิให้มีการฝ่าฝืนกฎข้อห้ามดังกล่าว

2.4 ตามความในข้อ 2.3 ให้องค์การบริหารส่วนตำบลดำเนินการประสานงานไปยังกรมการผัง เมือง เพื่อจัดให้พื้นที่บริเวณรอบพรุและเขตพื้นที่ต่อเนื่องกับระบบนิเวศป่าพรุคันธุลี เป็นเขตพื้นที่คุ้มครอง สิ่งแวดล้อม ห้ามมิให้มีการดำเนินการใด ๆ ตามความในข้อ 2.1

หมวดที่ 3 การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าพรุคันธุลี

3.1 ให้ดำเนินการกำหนดแนวเขตที่ชัดเจนของเขตป่าพรุและทำการปักเขตป่าพรุที่ถาวรโดย ใช้เสาคอนกรีต

3.2 เพื่อเป็นการป้องกันมิให้มีการบุกรุกทำลายป่าพรุและป้องกันไฟป่าให้ดำเนินการดังนี้

- ปรับปรุงยกระดับท่อน้ำถนนสาธารณะบ้านแหลมดินด้านทิศเหนือของป่าพรุให้สูงขึ้น ประมาณ 0.5 เมตร เพื่อรักษาระดับน้ำไม่ให้ไหลออกจากป่าพรุคันธุลีเร็วจนเกินไปและให้น้ำไหลเลี้ยงป่า พรุที่เพียงพอใกล้เคียงกับสภาพระดับน้ำเดิมก่อนที่จะมีการตัดถนนผ่าน

- ปรับคลองส่งน้ำที่เชื่อมระหว่างคลองชลประทานกับป่าพรุคันธุลี ให้สามารถนำน้ำจาก คลองชลประทานเข้ามาหล่อเลี้ยงพรุคันธุลี หากปีใดปรากฏว่ามีปริมาณน้ำในพรุน้อยเพื่อป้องกันไฟป่า

3.3 ให้มีการจัดตั้งกองทุนที่ดิน เพื่อนำเงินมาซื้อคืนที่ดินทั้งในส่วนที่มีและไม่มีเอกสารสิทธิ์ ในพื้นที่ บริเวณรอบพรุที่มีความจำเป็นต่อระบบนิเวศป่าพรุ และใช้ในกิจกรรมส่งเสริมและรักษาสภาพแวดล้อมของ ป่าพรุคันธุลี โดยเงินกองทุนมาจากการขอสนับสนุนจากรัฐบาล องค์การบริหารส่วนตำบล และระดมทุน

จากสาธารณะชน และจัดให้มีคณะกรรมการบริหารกองทุนที่ประกอบด้วย ตัวแทน ภาครัฐ องค์การบริหารส่วนตำบลคันทลี องค์การพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน

หมวดที่ 4 การใช้ประโยชน์จากป่าพรุอย่างยั่งยืน

4.1 ให้พื้นที่เขตป่าพรุเป็นป่าชุมชน และจัดให้มีการออกกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานของวิถีวัฒนธรรมชุมชน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน องค์การบริหารส่วนตำบลคันทลี หน่วยงานภาครัฐ นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน ในการออกกฎระเบียบป่าชุมชน รวมทั้งบทลงโทษ หากมีผู้ฝ่าฝืนกฎระเบียบ

4.2 จากข้อ 4.1 ให้มีคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมา 1 ชุด ทำหน้าที่ติดตามดูแลควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าพรุให้เป็นไปตามกฎระเบียบที่วางไว้ และศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งจัดทำแผนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าพรุ ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยตัวแทนของชุมชนหรือองค์กรชุมชนในพื้นที่ป่าพรุคันทลี และองค์การบริหารส่วนตำบลคันทลี ในสัดส่วนที่เหมาะสม

4.3 ส่งเสริมให้ชาวบ้านรอบพรุทำการเกษตรปลอดสารพิษ เพื่อลดบริเวณสารเคมีตกค้างในน้ำที่ไหลลงพรุ

หมวดที่ 5 การสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าพรุ

เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้าน เยาวชน และคนภายนอกเข้ามามีศึกษาระบบนิเวศของป่าพรุ อันจะเป็นการสร้างจิตสำนึกในการวางแผนป่าพรุ จึงจัดให้มีการดำเนินการดังนี้

5.1 พัฒนาศูนย์ธรรมชาติวิทยาป่าพรุคันทลีให้ได้มาตรฐานมีนิทรรศการและโสตทัศนศึกษาไว้ให้การศึกษาแก่เด็ก เยาวชนและผู้สนใจ

5.2 จัดให้มีเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ (Walkwaing) เพื่อให้เป็นเส้นทางเดินที่เด็ก เยาวชนและผู้สนใจสามารถเข้าไปศึกษาระบบนิเวศป่าพรุได้

5.3 จัดให้มีการสร้างหอสังเกตการณ์บริเวณบ้านแหลมดิน เพื่อศึกษาการฟื้นตัวตามธรรมชาติของป่าพรุคันทลี และเฝ้าระวังไฟป่าและการบุกรุกป่าพรุ

หมายเหตุ งบประมาณที่ใช้ดำเนินการทั้ง 3 อย่างข้างต้น มาจากการสนับสนุนจากภาครัฐ องค์การบริหารส่วนตำบล และการระดมทุนจากสาธารณะชน

หมวดที่ 6 การติดตามประเมินผลที่เกิดขึ้นภายหลังการดำเนินการตามแผนแม่บท

6.1 มีคณะกรรมการติดตามประเมินผลการดำเนินการหลังจากการดำเนินการใช้แผนแม่บทฉบับนี้ โดยคณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วย ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการรักษาสิ่งแวดล้อม ฝั่งเมือง ตัวแทนชุมชนหรือองค์กรชุมชน องค์กรบริหารส่วนตำบล นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน

6.2 ในการติดตามประเมินผลให้ประเมินผลทุกปี

ความหลากหลายชนิดของพันธุ์ปลา และวิถีชีวิตการหาปลาชุมชนลุ่มน้ำสงคราม

พรพนา ก้วยเจริญ¹

“พอกล่าวถึงลุ่มน้ำสงคราม ณ วันนี้ นาที่นี้ ในสายตาของนักวิชาการประมง ในประเทศไทย เราเห็นว่าเหลือลุ่มน้ำเดียวที่มีความสำคัญทางการประมง ไม่ว่าเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพทั้งชนิดและปริมาณ เหลือลุ่มน้ำเดียวที่กล่าวได้ว่าอุดมสมบูรณ์ ทั้งแม่น้ำโขงและระบบลุ่มน้ำโขง เราเป็นรองแค่ทะเลสาบของเขมรเท่านั้น”

ดร. ชำนาญ พงษ์ศรี²

1. บทนำ

ฤดูกาลแห่งความชุ่มชื้นในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง³ มาเยือนลุ่มน้ำแห่งนี้เร็วกว่าลุ่มอื่นๆ ของภาคอีสาน ฝนเริ่มเทลงมาเพียงย่างเข้าสู่เดือนเมษายนเท่านั้น หลังจากฝนตกติดต่อกันตลอดระยะเวลา 3 - 4 เดือน นับตั้งแต่เดือนเมษายนจนถึงเดือนกรกฎาคม น้ำฝนที่ไหลลงมาจากเทือกเขาภูพานผ่านลำน้ำสาขาของลุ่มน้ำสงคราม⁴ เมื่อรวมกับน้ำที่ไหลเอ่อล้นเข้ามาจากแม่น้ำโขง จะค่อยๆ หนุนให้ระดับน้ำในแม่น้ำสงครามเพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนไหลล้นหลากตลิ่ง เข้าท่วมทุ่งนา ป่าทาม ห้วยหนอง กุด ต่างๆ จนกลายเป็นพื้นที่ทะเลสาบน้ำจืดอันกว้างใหญ่ครอบคลุมพื้นที่กว่า 500,000 ไร่ (

¹ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ

² ดร.ชำนาญ พงษ์ศรี นักวิชาการจากกองประมงน้ำจืด กรมประมง กล่าวในการเสวนาเรื่อง การเปิดเผยข้อมูลโครงการน้ำสงคราม วันที่ 26 พฤษภาคม 2544 ณ ที่ว่าการอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

³ บริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ครอบคลุมพื้นที่ตั้งแต่ด้านเหนือของอำเภอบ้านม่วง (จังหวัดอุดรธานี) อำเภออากาศอำนวยและนาหว้า (จังหวัดสกลนคร) ลงไปจนถึงอำเภอศรีสงคราม (จังหวัดนครพนม) อำเภอบ้านแพง (จังหวัดหนองคาย) หรืออีกนัยหนึ่งบริเวณสองฝั่งลำน้ำสงคราม จากบริเวณอำเภอโซ่พิสัย(จังหวัดหนองคาย) อำเภอคำตากล้า (จังหวัดสกลนคร) อำเภอเซกา (จังหวัดหนองคาย) ไปจนถึงอำเภอศรีสงครามและอำเภอท่าอุเทน (จังหวัดนครพนม)

⁴ ในช่วงฤดูฝนบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นบริเวณที่มีฝนตกชุกมาก ปริมาณฝนที่ตกในลุ่มน้ำสงครามโดยเฉลี่ยมีค่าสูงกว่าค่าเฉลี่ยของปริมาณฝนตกเฉลี่ยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือเฉลี่ยตั้งแต่ประมาณ 1,300 – 2,700 มม.ต่อปี (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน 2538 : 3-7) เมื่อประกอบกับลักษณะพิเศษของท้องน้ำสงคราม ที่มีความลาดเทต่ำมาก คือลาดเท 1 เมตรต่อ 25 กิโลเมตร เป็นเหตุให้เกิดน้ำเอ่อท่วมบริเวณนี้กว้างขวางมาก

กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, 2538 : 3-20) ซึ่งมีขนาดพื้นที่ขยายเพิ่มขึ้นถึง 5 - 6 เท่าตัวเมื่อเทียบกับช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านที่นี่จะเรียกช่วงเวลานี้ว่า “ช่วงน้ำแดง” เนื่องจากน้ำฝนตกชะดินไหลลงแม่น้ำสงครามทำให้น้ำมีสีแดงเหมือนสีอิฐ ขณะที่น้ำในลำน้ำโขงมีสีใสมากกว่า ชาวประมงเล่าว่าสาเหตุที่ปลาจากแม่น้ำโขงว่ายเข้ามาวางไข่ในลำน้ำสงครามก็เพราะมันได้กลิ่นน้ำแดงนั่นเอง บางคนก็บอกว่าเพราะปลามันได้กลิ่นดินเฝียดหรือดินเค็ม

น้ำที่ไหลหลากเข้าท่วมพื้นที่ทุ่งทาม⁵ ฝืนนา และทุ่งหญ้าอันกว้างใหญ่ กลายเป็นแหล่งอาหารที่วางไข่ และแหล่งอนุบาลลูกปลา ก่อนที่จะว่ายกลับไปเติบโตในลำน้ำสงครามและลำน้ำโขงเพื่อกลับมาเป็นแม่พันธุ์พ่อพันธุ์อีกครั้งหนึ่ง เป็นวัฏจักรแห่งชีวิตทั้งของปลาและของคนสืบเนื่องเรื่อยมา

บริเวณพื้นที่ลุ่มต่ำน้ำท่วมถึง เต็มไปด้วย ทุ่ง ทาม หนอง บึง และลำน้ำเล็กใหญ่ต่างๆ จำนวนมาก จากข้อมูลจากกรมประมง (แบบ 607 บัญชีรายชื่อแหล่งน้ำจังหวัดนครพนม หนองคาย อุดรธานี สกลนคร 2529) พบแหล่งน้ำธรรมชาติจำนวน 282 แห่ง รวมพื้นที่ทั้งหมดในลุ่มน้ำสงครามประมาณ 159,285 ไร่ (คันสนีย์ 2541 : 7) แหล่งน้ำธรรมชาติเหล่านี้นอกเหนือจากเป็นแหล่งที่อยู่และแหล่งหาปลาของชุมชนบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งน้ำแล้ว ยังเป็นแหล่งน้ำในการทำนาปรังในช่วงฤดูแล้งที่สำคัญ

ข้าวนาปรังมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชาวบ้านที่นี่ เนื่องจากข้าวนาปรังมักได้รับความเสียหายจากน้ำท่วมเป็นประจำ แต่ในอดีต ไม่สามารถทำนาปรังได้เนื่องจากยังไม่มีเครื่องสูบน้ำจึงทำนาปรังไม่ได้ ต้องอาศัยการหาปลาเพื่อนำไปแลกข้าวกับคนในชุมชนอื่นที่อยู่ห่างออกไป เช่น อำเภออากาศ อำเภอดำรงวิทยารุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร โดยเดินทางด้วยเกวียนหรือหาบเดินไป นอกจากข้าวและปลายังมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของอื่นๆ ด้วย “เอาข้าว อุนน้ำกิน (หม้อดิน สำหรับใส่น้ำดื่ม) มาแลกปลาแดกปลาอย่าง ปลาแห้ง สมัยเฮา(เรา) เป็นเด็กน้อย เห็นชะเจ้า (เขา) ฟ้อนรำวงเกี้ยวกัน อยู่ทำน้ำ ม่วนชะหนาด (สนุกมาก) ”⁶

⁵ ประสิทธิ์ คุณรัตน์ (2533-2535) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ทาม” และ “บึง” ไว้ดังนี้คือ

ทาม หมายถึง ลักษณะภูมิฐานของที่ราบน้ำท่วมถึงริมฝั่งแม่น้ำ ลำน้ำ มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มค่อนข้างราบเรียบหรือแบนราบจะถูกน้ำท่วมทุกปี ตลอดระยะฤดูกาลของช่วงน้ำหลาก

บึง หมายถึง ลักษณะภูมิฐานที่เป็นแอ่งที่ลุ่มต่ำของบริเวณทาม มีน้ำแช่ขังตลอดหรือเกือบตลอดปี อันเนื่องมาจากน้ำฝนหรือน้ำที่ไหลออกจากเขื่อนของน้ำในแม่น้ำที่ไหลบ่าท่วมในฤดูน้ำหลากมีลักษณะเป็น หนอง บึง หรือ กุด ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของธารน้ำเก่า และมีพืชพรรณไม้พุ่มต่างๆ ขึ้นอยู่ทั่วไป

⁶ สัมภาษณ์อาจารย์สุรพล เหมือนนุญเหลื่อม บ้านศรีเวินชัย หมู่ที่ 6 ตำบลสามผง อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม อ้างในเอกชัย คະชาวรงค์ “วัฒนธรรมปลาแดกในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงครามตอนล่าง” ศึกษากรณีหมู่บ้านศรีเวินชัย ต.สามผง อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม, ศรีศักร วัลลิโภดม บก. 2541 : 128

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาตินี้เอง ที่เป็นแรงดึงดูดให้ผู้คนอพยพเข้ามาจับปลาและตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำสงครามตอนล่างสืบเนื่องกระทั่งปัจจุบัน

2. การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลุ่มน้ำสงคราม

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลุ่มน้ำสงครามปัจจุบันกระจายตัวตามความแตกต่างของลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติใน 3 เขตใหญ่ๆ (ศรีสักร 2539 : 137-138,222) คือ

- 1) ลุ่มน้ำสงครามตอนบน
- 2) ลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง
- 3) ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

1) ลุ่มน้ำสงครามตอนบน

คือบริเวณที่อยู่เชิงเทือกเขาภูพานลงมา ครอบคลุมพื้นที่ในเขตอำเภอสกลนคร จนถึงอำเภอหนองหาน และอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี บริเวณนี้นับได้ว่าเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ทางด้านเกษตรกรรม ที่เป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว เพราะมีที่ราบลุ่มในการทำนาและมีลำน้ำสายต่างๆ ที่ไหลจากเทือกเขาภูพานมาหล่อเลี้ยงตลอดปี ผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ มีมานานและมากกว่าอีกสองเขตหลัง

2) ลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง

คืออาณาบริเวณที่ต่อเนื่องไปทางเหนือของบริเวณแรก ครอบคลุมพื้นที่ในเขตอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี อำเภอบ้านม่วง และอำเภอดงหลวง จังหวัดสกลนคร เป็นบริเวณที่ดอนพื้นที่เป็นดินลูกรังและมักมีป่าเต็งรังปกคลุม แม้จะมีลำน้ำห้วยไหลผ่าน แต่ก็มีที่ราบลุ่มที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวน้อย จึงเป็นเขตที่ค่อนข้างแห้งแล้ง และเหมาะแก่การทำไร่และหาของป่ามากกว่า เป็นบริเวณที่ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่น้อย และการเข้ามาตั้งถิ่นฐานก็มักเกิดขึ้นในระยะหลัง อันเนื่องมาจากไม่มีที่ทำกินในที่อื่นประการหนึ่ง กับการขยายตัวของการคมนาคมและถนนหนทางจึงทำให้เกิดชุมชนตามถนนมาก

3) ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง

ครอบคลุมพื้นที่ทางด้านเหนือของอำเภอบ้านม่วง, อำเภออากาศอำนวยและนาหว้า ลงไปจนถึงอำเภอศรีสงคราม อำเภอคำตากล้า อำเภอบ้านแพงหรืออีกนัยหนึ่งบริเวณสองฝั่งลำน้ำสงคราม จากบริเวณอำเภอโซ่พิสัย อำเภอคำตากล้า อำเภอเซกา ไปจนถึงอำเภอศรีสงครามและอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม บริเวณนี้เป็นที่ลุ่มต้ำน้ำท่วมถึง เต็มไปด้วยบึง ทาม หนอง บึง และลำน้ำเล็กใหญ่ต่างๆ บางแห่งเป็นที่ดอน

คล้ายเกาะ เต็มไปด้วยดินทราย และป่าไม้ที่มีพันธุ์ไม้ที่เกิดจากดินเค็ม มีลักษณะที่แตกต่างไปจากบรรดาป่าไม้เต็งรังที่พบในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง

จากความแตกต่างกันในทางเศรษฐกิจและสังคมอันเนื่องมาจากการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่ต่างกันของกลุ่มน้ำสงคราม ทำให้พวกที่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีความแตกต่างกันทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไปจากชุมชนบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนบนและตอนกลาง คือ การเป็นชาวประมงน้ำจืด ขณะที่ทางตอนบนและตอนกลางเป็นชาวนา และชาวไร่

อย่างไรก็ดี ด้วยข้อจำกัดทางธรรมชาติที่น้ำท่วมหลากเป็นบริเวณกว้างทำให้ยากต่อการตั้งถิ่นฐาน การตั้งชุมชนถาวรบริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจึงเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อราว 100 ปีที่ผ่านมาเอง โดยเป็นการขยายตัวของผู้คนจากเมืองไชยบุรี ท่าอุเทน อากาศอำนวย กุสุมาลย์ นครพนม สกลนคร และจากทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง โดยเฉพาะกลุ่มชนที่เข้ามามีมากมายหลายเผ่าพันธุ์ แต่ที่สำคัญคือ พวกย้อ ลาว และโซ่ ชุมชนสำคัญที่เกิดขึ้นในระยะแรกๆ นั้น ส่วนใหญ่อยู่ริมลำน้ำสงครามทั้งสิ้น เช่น บ้านยางออย บ้านหาดแพง บ้านปากอูน บ้านท่าบ่อ บ้านปากยาม บ้านสามผง บ้านศรีเวินไชย เป็นต้น กลุ่มคนดังกล่าวนี้ เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำสงครามไม่ได้อยู่ในสภาพที่โดดเดี่ยวต่างคนต่างอยู่ แต่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมต่อกัน จนเป็นเหตุให้มีการผสมผสานกันทางสังคมในช่วงเวลา 90-100 ปีที่ผ่านมา กลายเป็นกลุ่มคนท้องถิ่นของกลุ่มน้ำสงครามเหมือนกัน มีรูปแบบในการดำรงชีวิตทั้งในการสร้างบ้านเรือน สร้างวัดวาอารามและศิลปกรรม เป็นแบบอย่างเดียวกัน ซึ่งแม้ว่าจะมีความคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมลาวอีสานโดยทั่วไปก็ตาม ก็ยังมีเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นอยู่ อันแตกต่างไปจากชุมชนในท้องถิ่นอื่นๆ ของภูมิภาค (ศรีศักร อ่างแล้ว : 230) ปัจจุบันเราจึงแทบไม่เห็นความแตกต่างของประเพณีวัฒนธรรมของผู้คนยุคสมัยปัจจุบัน แม้พวกเขาจะบอกได้ว่าตนเป็นย้อ เป็นลาว

ด้วยเหตุผลที่วิถีชีวิตการดำรงชีพของชุมชนริมฝั่งน้ำสงคราม เป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับฤดูกาลการขึ้นลงของน้ำ และการดำรงชีพที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติค่อนข้างสูง เครื่องมือการผลิตอันได้แก่เครื่องมือหาปลาจึงถูกผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจและสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ

3. การใช้และการจัดการทรัพยากรประมง

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฟากฝั่งน้ำสงครามในระยะวัดมีประมาณ 10 กิโลเมตร จำนวนไม่น้อยกว่า 150 ชุมชน ในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง ตั้งแต่ปากน้ำไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เข้าไปในลุ่มน้ำสาขา คือ ลุ่มน้ำอูนในเขตอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ลุ่มน้ำยามในเขตอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และขึ้นไปตามลำน้ำสงครามจนถึงบ้านท่าลี่ บ้านท่าสวาง

อำเภอไชยพิสัย จังหวัดหนองคาย ล้วนพึ่งพาการหาปลาในแม่น้ำสงคราม และลำห้วย กุด หนองต่างๆ เครื่องมือหาปลาที่แต่ละครัวเรือนใช้หาปลามีหลากหลายชนิด บางครอบครัวอาจมีมากถึง 10 ชนิด ขณะที่เครื่องมือหาปลาที่ใช้ในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีไม่ต่ำกว่า 30 ชนิด เช่น มอง แห ตุ่ม โทง ลัน สะดุ้งน้อย สะดุ้งใหญ่ โต่ง ช้อน มองกวาด ฯลฯ โดยสามารถจำแนกลักษณะการหาปลาจากชนิดของเครื่องมือหาปลาได้ใน 2 ลักษณะ คือ

1) การหาปลาโดยใช้เครื่องมือขนาดเล็ก

การหาปลาในลักษณะนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ทั้งในรูปของปลาสดและทำปลาร้า ส่วนการขายเป็นเรื่องรอง ยกเว้นบางครอบครัวที่ไม่มีที่นา จะยึดการหาปลาเป็นอาชีพ เครื่องมือหาปลาที่ใช้คือเครื่องมือขนาดเล็ก เช่น แห เบ็ด มอง ตุ่ม โทง ไซ สวิง โคน สะดุ้งน้อย เขิง แหย่ง ขา ลงหุ้ม ฯลฯ ชาวประมงจะเลือกใช้เครื่องมือที่ตัวเองถนัด ใช้จำนวนเครื่องมือเท่าที่แรงงานตัวเองทำได้ ไม่มีการจ้างแรงงาน ลักษณะการหาปลาเช่นนี้เด่นชัดในบ้านดงสาร ส่วนใหญ่จะหาปลาตาม กุด หนองน้ำต่างๆ ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก

2) การหาปลาเชิงพาณิชย์

การหาปลาในลักษณะนี้นั้นเพื่อขายเป็นหลักทั้งขายในรูปปลาสดแช่แข็งให้กับพ่อค้า ซึ่งมาซื้อถึงที่ ส่วนใหญ่เป็นปลาเนื้ออ่อน สำหรับปลาชนิดอื่นๆ จะนำมาทำปลาร้าไว้ขาย โดยจะใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพและการลงทุนสูง มีการจ้างแรงงาน เช่น โต่ง มองกวาด หมู่บ้านที่หาปลาในลักษณะเชิงพาณิชย์ชัดเจนคือ บ้านปากยาม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ซึ่งมีการใช้ “โต่ง” จำนวนมากที่สุดในลุ่มน้ำสงครามก็ว่าได้คือประมาณร้อยละ 70 ของจำนวนโต่งที่ใช้ในลุ่มน้ำสงคราม⁷

ในช่วงฤดูน้ำหลากต่อเนื่องไปจนถึงช่วงน้ำลด คือ ระหว่างเดือนมิถุนายน – พฤศจิกายน ชาวประมงจะใช้เวลาส่วนใหญ่ของแต่ละวันในการหาปลา ยกเว้นช่วงการทำนา พอเข้าสู่ฤดูแล้งการใช้เวลาในแต่ละวันเพื่อหาปลาจะลดน้อยลง ชุมชนที่อยู่ไกลออกไปจากแหล่งน้ำจะใช้เครื่องมือหาปลาและเวลาน้อยกว่าชุมชนที่อยู่ใกล้แม่น้ำ

การหาปลาด้วยเครื่องมือชนิดต่างๆ ทั้งขนาดเล็กและใหญ่ ทุกคนสามารถใช้หาปลาบริเวณแหล่งน้ำธรรมชาติได้ก็ว่าได้ เพราะถือเป็นพื้นที่สาธารณะ ยกเว้นบริเวณวางโต่งที่เรียกว่า “ลวง” ในแม่น้ำ

⁷ ในแม่น้ำสงคราม นับตั้งแต่อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม จนถึงบริเวณอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ซึ่งมีการวางโต่งจำนวนมากที่สุดของลุ่มน้ำ

สงคราม แต่ก็เฉพาะช่วงเวลาที่ยาวโต้งคือราวเดือนกันยายน - ตุลาคมเท่านั้น และในหนองน้ำที่มีผู้ประมุกัดปลาแล้ว⁸ ชุมชนจะมีข้อห้ามมิให้ใช้วิธีการจับปลาแบบทำลายล้างอย่างเด็ดขาด เช่น ชีตปลา ระเบิดปลา การเขี่ยาเบือปลา หรือห้ามใช้เครื่องมือบางชนิดในช่วงฤดูกาลวางไข่ของปลา ในบางชุมชน มีการจัดทำเขตวังปลาอนุรักษ์ เช่น บ้านยางงอย บ้านศรีเวินชัย จังหวัดนครพนม ห้ามใช้เครื่องมือใหญ่ทุกชนิดในบริเวณนี้ ส่วนเครื่องมือขนาดเล็กอนุญาตให้ทำได้ อย่างไรก็ตาม กฎเกณฑ์ข้อห้ามเกี่ยวกับจับปลาในแต่ละชุมชนจะแตกต่างกันไปขึ้นกับชุมชนกำหนด

เดิมเครื่องมือหาปลาทำจากวัสดุธรรมชาติ เช่น ป่าน เปลือกไม้ ไม้ไผ่ ไม้หูลิง ฯลฯ จากป่าทาม ป่าโคก ขนาดของเครื่องมือหาปลาจะถูกออกแบบไว้สำหรับจับปลาขนาดใหญ่ น้ำหนักกว่า 10 กิโลกรัมขึ้นไป เช่น เบ็ด แห เมื่อมีการผลิต แห และมอญ จากวัสดุในล่อน เอ็น และดางเขียว(ตาข่ายพลาสติกสีเขียว)เข้ามาขาย ชาวบ้านก็หันไปซื้อแทนการทำเอง เพราะสะดวก ประหยัดเวลา คงทนกว่า ประกอบกับความสมบูรณ์ของปลาไม่ชุกชุมเหมือนก่อน และต้องแข่งขันในการหาปลากันมากขึ้น เครื่องมื่อดั้งเดิมบางชนิดก็เลิกใช้ไป หรือเหลือให้เห็นน้อยมาก

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของเทคโนโลยีเครื่องมือจับปลาในลุ่มน้ำสงครามเกิดขึ้นเมื่อมีการนำเครื่องยนต์ติดเรือหาปลา(พ.ศ.2500-2513) และการเข้ามาของเครื่องมือ “โต้ง” (พ.ศ.2513) โดยเริ่มแรกเข้ามาที่บ้านปากยาม ขณะที่การเปลี่ยนวัสดุทำเครื่องมือหาปลาจากเส้นใยธรรมชาติมาเป็นใยสังเคราะห์เป็นเพียงการเปลี่ยนเฉพาะวัสดุ แต่รูปร่างลักษณะของเครื่องมือยังคงเป็นแบบเดิม เช่น แห มอญ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีเครื่องมือจับปลาดังกล่าว ส่งผลให้ประสิทธิภาพการจับปลาและการลงทุนเพิ่มสูงขึ้น

เมื่อมีการนำเครื่องมือ “โต้ง” มาใช้ในบ้านปากยาม ทำให้เกิดการจับจองเป็นเจ้าของพื้นที่สำหรับวางโต้ง เรียกว่า “ลวง” โดยแต่ละคนจะวางโต้งเฉพาะในพื้นที่ (ลวง) ที่ตัวเองเป็นเจ้าของเท่านั้น

⁸ กัดในภาษาอีสานที่นำมาใช้กับการจับปลา จะหมายถึงลักษณะการสกัด กั้น เช่น การเอาตาข่ายไปกั้นทางน้ำไหล เช่น ห้วย ร่องน้ำ หรือหนองน้ำ เพื่อสกัดเอาปลาเรียก กัดปลา การกัดปลา จึงเป็นวิธีการจับปลาแบบหนึ่ง สามารถจับปลาได้จำนวนมาก การกัดปลาปัจจุบันต้องลงทุนสูงเพื่อซื้อเครื่องมือ จ้างแรงงานคนวางกัด ฝักกัด และสำคัญคือทุนในการประมุกัด “ลวง” โดยเฉพาะแหล่งใหญ่ ๆ ที่ได้ปลาจำนวนมาก ราคาจะสูงนับแสนบาท

อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำกีด ประกอบด้วยตาข่ายในล่อนตาถี่หรือดางเขียว หลักไม้ที่จะนำมาปักตามพื้นดินเป็นระยะ ๆ ความถี่ห่างประมาณ 2 วา ตอกไม้ไผ่สำหรับมัดดางกับหลักและหินที่วางทับดินกีดให้ติดพื้นดินป้องกันไม่ให้ปลาเล็ดลอดออกไป การวางกีดจะเป็นระยะ ๆ เว้นทางให้ปลาลงเข้าถุ้งมอญซึ่งทำเป็นถุ้งสี่เหลี่ยมมีขา 2 ข้างกันปลาหนีออก ถุ้งนี้เรียก “อีหลง” ชาวประมงมักใช้ก้อนหินวางทับปากถุ้งอีกชั้นหนึ่ง เมื่อต้องการปลาก็กดอีหลงนำปลาออกไปขาย

และจะไปวางไถ่ในดวงของคนอื่นไม่ได้ นอกเสียจากว่าได้ซื้อสิทธิพื้นที่ดวงจากเจ้าของเดิมแล้ว อย่างไรก็ตาม สิทธิดังกล่าวเป็นสิทธิเฉพาะช่วงเวลาที่เราขายกลับสู่ลำน้ำโขง หรือช่วงที่น้ำสงครามไหลลงน้ำโขงเท่านั้น คือ ประมาณ 15-20 วัน ราวเดือนกันยายนถึงตุลาคม

รูปธรรมที่ชัดเจนอีกอันหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงระบบสิทธิในการจัดการและแบ่งปันทรัพยากรประมง คือ “การกักปลา” ซึ่งเป็นวิธีที่ชาวบ้านแถบนี้ทำมาแต่ดั้งเดิม และเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านสามารถจับปลาได้คราวละเป็นจำนวนมากๆ ไม่ต่างจากการใช้เครื่องมือประมงขนาดใหญ่

เดิมสิทธิในการกักปลาบริเวณแหล่งน้ำซึ่งอาจเป็นหนองน้ำหรือร่องน้ำ จะสืบทอดตามสายตระกูล เรียกว่า “มุลกัด” ลักษณะของสิทธิจะคล้ายกับสิทธิในการใช้เครื่องมือไถ่ คือเป็นสิทธิในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งของปีเท่านั้น โดยสิทธินี้จะสืบทอดตามสายตระกูล เนื่องจากการกักปลาต้องใช้แรงงานมาก และในสมัยก่อนยังไม่มีตาข่ายในล่อนและเครื่องสูบน้ำ จึงต้องระดมแรงงานจากญาติพี่น้อง โดยให้ผลตอบแทนเป็นปลาที่จับได้

เมื่อมีการจัดระบบการปกครองหมู่บ้านตามนโยบายของกระทรวงมหาดไทย สิทธิในแหล่งน้ำสำหรับกักปลาถูกเปลี่ยนจากสิทธิของสายตระกูลไปเป็นสิทธิของหมู่บ้าน การแบ่งเขตปกครองหมู่บ้านก็คือการแบ่งเขตพื้นที่สาธารณะไม่ว่าจะเห็นป่าหรือหนองน้ำ สายน้ำ ฯลฯ ของแต่ละหมู่บ้านอย่างชัดเจน สิทธิการกักปลาจึงถูกถ่ายโอนไปเป็นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบและองค์กรในการจัดการหรือจัดสรรผลประโยชน์ของปลาในหนองน้ำ

กล่าวคือ หมู่บ้านจะใช้ระบบประมูล โดยใครที่ให้ราคาประมูลดีที่สุดก็จะได้สิทธิในการกักปลาไป โดยการตั้งราคาประมูลขั้นต่ำจะพิจารณาจากระดับน้ำในลำน้ำสงคราม ถ้าปีใดน้ำมากปลาก็จะมาก ราคาประมูลก็จะมีราคาสูง แต่ถ้าปีใดน้ำน้อย ราคาประมูลก็จะลดต่ำลงมา เช่น หนองคันสูง - หนองน้ำซุ่น ของบ้านดงสารประมูลได้ในราคา 203,000 ในปี พ.ศ. 2538 ขณะที่ปี พ.ศ. 2539 ประมูลได้ในราคา 134,000 บาท เป็นต้น

การประมูลหนองหรือสายน้ำเพื่อกักปลาจะต้องผ่านความเห็นชอบร่วมกันของสมาชิกในหมู่บ้านเสียก่อน คือ ชาวบ้านในชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าหมู่บ้านจะขายหนองน้ำหรือสายน้ำใดบ้าง หนองน้ำหรือสายน้ำใดที่ต้องการเก็บไว้ให้ชาวบ้านได้ใช้หาอยู่หากิน เช่น ในปีที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ (2540) มีคนตกงานกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านกันมา ชาวบ้านดงสารจึงตกลงกันว่าจะขายหนองเพียง 5 หนอง จากปกติที่เคยขาย 8 - 9 หนอง และเปิดประมูลเฉพาะพื้นที่ที่เข้าถึงยาก โดยเก็บพื้นที่ส่วนที่เข้าถึงง่ายไว้เป็นแหล่งหากินสำหรับชาวบ้าน

รูปแบบการประมูลขายปลาในหนอง (กักปลา) ของหมู่บ้านดงสาร มี 2 รูปแบบ คือ กัดแบบน้ำหลาก และกัดแบบน้ำแห้ง ส่วนการตัดสินใจว่าจะประมูลกัดในรูปแบบใดนั้นขึ้นกับการตัดสินใจร่วมของชุมชน

ระบบกักแบบน้ำหลากคือ การปล่อยให้อ่างต่ายดักปลาในขณะน้ำไหลลง และเมื่อน้ำหยุดไหลก็ต้องเลิกกัก ส่วนระบบกักน้ำแห้งก็คือจะวางต่ายดักปลาตั้งแต่หน้าไหลจนกระทั่งสูงน้ำออกจนแห้งหมด ซึ่งการกักประเภทหลังจะได้ปลามากกว่า

อย่างไรก็ตาม หากปล่อยให้กักปลาแบบน้ำแห้งทั้งหมด อาจทำให้ชาวบ้านคนอื่นๆ ไม่มีปลาให้จับกิน ดังนั้นแม้ว่าการกักจะให้โอกาสกับผู้ประมุลได้ประโยชน์จากปลาซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวม แต่ระบบกักก็ต้องตั้งอยู่บนหลักการให้ปลาเหลือรอดสำหรับส่วนรวมด้วย

จะเห็นได้ว่าสิทธิในการจัดการทรัพยากรในกรณีกักปลา ได้ถูกเปลี่ยนรูปแบบจากเดิมที่ให้สิทธิประโยชน์กับตระกูลที่เป็นเจ้าของแหล่งกักปลา มาเป็นสิทธิที่กระจายประโยชน์ไปสู่คนอื่นๆ มากขึ้น โดยระบบการประมุลนี้จะไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นสมาชิกของหมู่บ้านนั้นเท่านั้นจึงจะมีสิทธิประมุล แต่สมาชิกจากหมู่บ้านอื่นก็สามารถยื่นขอประมุลได้ ซึ่งผู้ประมุลส่วนใหญ่มักเป็นชาวบ้านในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงมาเข้าหุ้นลงทุนกัน นอกจากนี้ เงินที่ได้จากการประมุลส่วนหนึ่ง 10-30 % (ขึ้นอยู่กับการเจรจาระหว่างหมู่บ้านกับ อบต.) จะถูกจัดสรรให้กับองค์การบริหารส่วนตำบลของหมู่บ้านนั้นเพื่อนำเงินไปใช้พัฒนาตำบล

จากการสำรวจชุมชนในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่างของโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติเมื่อปี 2541 จำนวน 22 หมู่บ้านพบว่า แหล่งกักปลาของบ้านดงสารมีแหล่งกักปลาที่ราคาประมุลสูงที่สุดเนื่องจากมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ห้วย กุด หนอง จำนวนมาก และมีแหล่งอาหารจากป่าทาม จึงเหมาะต่อการวางไข่และเพาะเลี้ยงตัวอ่อน

การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้หรือการพัฒนาเครื่องมือประมงของชุมชนต่างๆ มีไม่เท่ากัน บางหมู่บ้าน เช่น บ้านปากยาม ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่รับเอาเครื่องมือหาปลาอย่างโต่งมาใช้ในเชิงพาณิชย์ได้อย่างรวดเร็วเนื่องจากกลุ่มคนที่มาตั้งบ้านอยู่ที่บ้านปากยาม ส่วนใหญ่มีประสบการณ์ในการหาปลามาก่อน อีกทั้งยังเป็นหมู่บ้านที่มีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจมาก่อนคือเป็นท่าเรือขนส่งสินค้ามานับตั้งแต่การเดินเรือค้าขายทางเรือระหว่างแม่น้ำสงครามและแม่น้ำโขง อันเป็นปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้บ้านปากยามสามารถปรับตัวเข้าสู่การค้าขายปลาได้ไม่ยาก

เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะมีค่านิยมทางสังคมเป็นตัวกำกับ เช่น หมู่บ้านปากยามมีค่านิยมในการจับปลาเพื่อการค้าเพราะฉะนั้นต้องจับได้ให้มากเข้าไว้ จะลงทุนมากน้อยก็ไม่เป็นไร เพื่อที่จะได้เงินมาส่งลูกเรียนให้สูงๆ จะได้เป็นข้าราชการในอนาคตข้างหน้า

ขณะที่บ้านดงสารมีค่านิยมในการหาปลาที่สืบทอดจากคนรุ่นก่อน ที่หาปลา “พอได้กิน” มากกว่าจะยึดเป็นอาชีพหลักอย่างบ้านปากยาม เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความจำเป็นใด ที่คนบ้านดงสารจะต้องหาเงินมาลงทุนพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อจับปลาให้ได้ปริมาณมากๆ

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าการหาปลาจะใช้เครื่องมือขนาดเล็กหรือใหญ่ก็ตาม ล้วนต้องมีความรู้

ความชำนาญใน 3 ด้านหลัก ได้แก่ ความเกี่ยวกับสภาพนิเวศของแม่น้ำ ความรู้เกี่ยวกับลักษณะนิสัยของปลา และความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาเทคโนโลยีการจับปลา

4. องค์ความรู้กับการจับปลา

ความรู้ของคนหาปลาแห่งลุ่มน้ำสงครามสะท้อนให้เห็นชัดเจนผ่านเครื่องมือประมงหลายหลากชนิด วิธีการ ระยะเวลากับการเลือกใช้เครื่องมือชนิดต่างๆ นั้นล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเกี่ยวกับความรู้อีก 3 ด้านด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วย

1) ความรู้เกี่ยวกับสภาพนิเวศของแม่น้ำ อันได้แก่ ลักษณะการไหลของกระแส น้ำซึ่งขึ้นกับการขึ้นลงของระดับน้ำในลำน้ำ อุณหภูมิของน้ำ ลักษณะพื้นใต้ท้องน้ำ เป็นต้น

เมื่อเข้าสู่ฤดูฝน น้ำจากต้นน้ำไหลหลากลงสู่ลำน้ำสงคราม ทำให้ระดับน้ำในลำน้ำสงครามค่อยๆ เพิ่มขึ้น ต่อมาอิทธิพลจากน้ำโขงที่ไหลเอ่อดันเข้ามาในลำน้ำสงครามจนกระทั่งหลากล้นฝั่งเข้าท่วมพื้นที่ทุ่งทาม ทุ่งหญ้าและทุ่งนา ชาวประมงจะรู้ว่าควรใช้เครื่องมือชนิดไหน ตัวอย่างเช่นพ่อเหลี่ยม ศรีนวลจันทร์ อายุ 54 ปี ชาวประมงบ้านดงสาร แก้วใช้เครื่องมือประมง 8 ชนิด คือ เบ็ด ตุ่มปลา กุด(1 หลัง) ตุ่มปลาขาว(30 หลัง) ไช(4 หลัง) โทงปลาชีว(1 หลัง) แห(1 ปาก) มอญ(3ปาก) ลอบ(1 หลัง)

ยามน้ำหลากใหม่ๆ หรือที่ชาวประมงเรียกว่า “น้ำแก้ง” แก้วจะใช้ไช ลอบ วางดักปลาตามร่องน้ำไหล ตุ่มปลากุด-ปลาแขยงก็ไล่ได้ในช่วงนี้ หรืออาจไล่เบ็ด ลอบ ฯลฯ พอน้ำท่วมเต็มไร่นาก็เปลี่ยนมาใส่มอญ เพราะปลาจะว่ายเลาะตามตอโนนที่ดอนซึ่งพ้นจากน้ำท่วม พอระดับน้ำเริ่มอยู่ตัว น้ำจะนิ่งอยู่ระยะหนึ่ง ก็เริ่มเปลี่ยนมาใส่ตุ่มปลาขาว หลังจากน้ำเอ่อเต็มที่ ถิ่นหากินของปลาจะกว้างทำให้จับปลาได้ยากขึ้น ช่วงนี้จึงได้ปลาแค่พอกิน จับไม่ได้มากเหมือนช่วงน้ำหลากใหม่ๆ

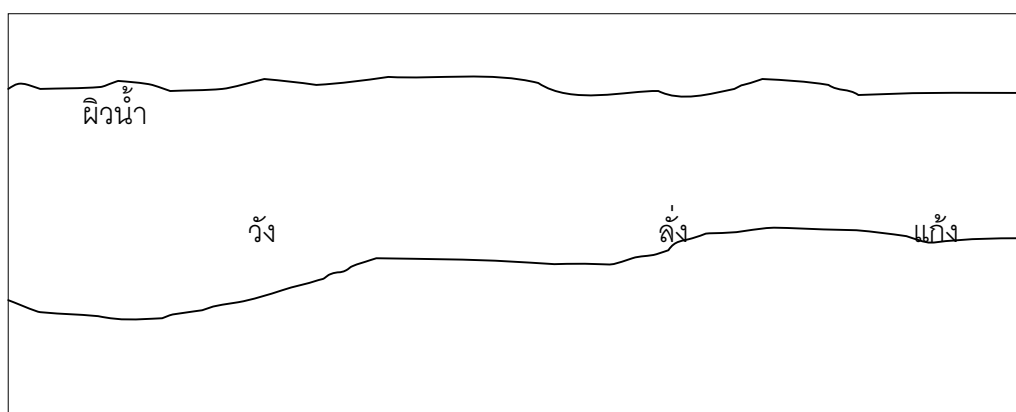
พอน้ำเริ่มลดลงราวเดือนกันยายนสามารถไล่ตุ่ม ใส่มอญได้อีก ช่วงนี้จะได้ปลามากเพราะเป็นระยะที่ปลาวายจากน้ำน้อยไปน้ำใหญ่หรือปลาเริ่มว่ายกลับแม่น้ำโขง เมื่อเข้าเดือนตุลาคมใส่ไช ลอบได้อีก พอน้ำลงหมดราวเดือนพฤศจิกายน แก้วก็จะลงไปหาปลาตามกุดและหนองน้ำ

วิธีการเลือกใช้เครื่องมือประมงของพ่อเหลี่ยมนั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชนิดเครื่องมือกับระดับการขึ้นลงของน้ำ

กระแสการไหลของน้ำมีความหมายมากต่อการลงต่ง ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงขนาดใหญ่ ไตงจะไล่ได้เฉพาะช่วงที่ระดับน้ำเริ่มลดและไหลลงแม่น้ำโขง คือในราวเดือน ส.ค.-ต.ค. เป็นช่วงเหมาะที่จะลงต่ง ระยะเวลาที่วางต่งในแต่ละปีจะไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระแสน้ำในลำน้ำสงครามเป็นสำคัญ

การวางโค้งยังขึ้นกับ “ลวง” อีกด้วย เพราะจะมีผลต่อปริมาณปลาที่จับได้ ถ้าลวงดีก็จับปลาได้มาก ลวงที่ดีต้องเป็นบริเวณที่น้ำไหลลงทางเดียวไม่มีแก่งขวาง เป็นคุ่มน้ำ มีวังน้ำที่มีแก่งและลั้งปิดหัวปิดท้ายเรียกหัววังท้ายวัง(วัง ลั้ง แก่ง เป็นที่อยู่อาศัยและหากินของปลาจำพวกปลาหนัง) ถ้าแก่งเป็นหินแฮะจะดีกว่าเป็นดินทราย เพราะว่าปลาหนู ปลาตะกวดจะอยู่ตามแก่งหินแฮะกินตะไคร่น้ำ ส่วนปลาเนื้ออ่อน เช่น ปลาเข็มจะอยู่ตามวัง

ภาพตัดตามยาวแสดงลักษณะถิ่นที่อยู่อาศัยของปลาใต้ท้องน้ำสงคราม

ชาวประมงจะรู้ว่าวังน้ำอยู่บริเวณใดของลำน้ำสงครามหรือในลำน้ำยามช่วงที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ชาวประมงบ้านปากยามจะรู้จักวังที่อยู่ห่างไกลออกไปจากหมู่บ้าน เพราะเป็นหมู่บ้านที่มีอาชีพหาปลาเป็นหลักซึ่งต้องออกไปหาปลานอกเขตน่านน้ำบ้านปากยาม บางแห่งก็เป็นถ้ำหิน ชาวประมงก็จะไปหว่านแหหรือกางมอตกไว้แล้วจึงไล่ปลาตามถ้ำหินออกมา

ตำแหน่งที่จะวางเครื่องมือก็มีความสำคัญ เช่น ถ้าไล่ลอบบนอนบริเวณที่น้ำโจนลงมา โดยตอบนเป็นหนองน้ำ เวลาฝนตกหนักๆ น้ำโจนลงมา จะได้ปลาดี เพราะปลาชอบว่ายทวนน้ำไหลเพื่อว่ายไปหาหนองน้ำ หรือการไล่ลอบปลาหมูจะวางบริเวณกระแสน้ำวน เพราะปลาหมูจะว่ายไปเป็นกลุ่มล่องตามกระแสน้ำ การวางลอบต้องหันปากรับทางปลาล่อง โดยการทำเสียงเพื่อรับปลาที่ล่องมาตรงกับตำแหน่งน้ำวน จะทำให้ปลาวนเข้าลอบพอดี นอกจากนี้การไล่ลอบปลาหมูลงในน้ำต้องไม่ให้ลึงนัก ยกเว้นถ้าต้องการจับปลาหนังจึงค่อยวางลอบให้ลึงถึงกันแม่น้ำ การไล่ลอบบนอนต้องวางตามลำห้วย ร่องน้ำ หนอง กุด ส่วนลอบตั้งจะไล่ในลำน้ำสงคราม เป็นต้น

เรือแนว เครื่องมือที่เคยได้รับความนิยมในอดีต ปัจจุบันเหลือผู้ใช้แต่เพียงพ่อผายบ้านปากยาม การหาปลาด้วยเรือแนวต้องอาศัยความรู้ การสังเกตหลายประการ เช่น แสงสว่าง กระแสน้ำ ปริมาณน้ำและอุณหภูมิของน้ำ กล่าวคือ ถ้าปริมาณน้ำยังมาก การใช้เรือแนวจะไม่ค่อยได้ปลา ต้องอยู่ในช่วงน้ำลดในราวเดือน ธ.ค.-ม.ค. นอกจากนี้ หากคืนใดมีกระแสน้ำแรง ปลาจะไม่ขึ้นผิวน้ำและ

การบังคับเรือก็ลำบาก การหาปลาไม่นิยมทำในเวลาเดือนหงาย ปลาไม่ชุกชุมขึ้นมาเล่นน้ำเท่าคืนเดือนมืด สำหรับอุณหภูมิของน้ำเป็นสิ่งสำคัญ คือ ถ้าพื้นผิวน้ำมีความอบอุ่นผิวน้ำปลาจะขึ้นมากที่เรียกว่า “ปลาเต็น” ด้วยหลักการนี้พ่อผาย ชัยปากดี จะหย่อนนิ้วมือเพื่อวัดระดับอุณหภูมิของน้ำ หากความลึกระดับ 1 ศอก อุณหภูมิน้ำชั้นล่างเย็นและผิวน้ำเย็น ปลาจะไม่ขึ้นผิวน้ำ แต่ถ้าอุณหภูมิผิวน้ำมีความอบอุ่นจะได้ปลามากแม้จะเป็นคืนเดือนหงายก็ตาม(ผศ.สุรัตน์, 2538)

2) ความรู้เกี่ยวกับลักษณะนิสัยและถิ่นอาศัยของปลา

ความรู้เรื่องนี้ถือเป็นพื้นฐานสำคัญของชาวประมงซึ่งถ่ายทอดกันมานับแต่บรรพบุรุษ เป็นความรู้พื้นฐานที่นำไปสู่การคิดค้นและพัฒนาเครื่องมือประมงขึ้นมาจับปลา ลักษณะนิสัยของปลาในที่นี้ อาทิ ถิ่นที่อยู่อาศัย ลักษณะการหากิน ชนิดอาหาร การวางไข่ของปลาชนิดต่างๆ

เมื่อเข้าสู่ฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลากปลาจะรู้โดยสัญชาตญาณถึงกลิ่นน้ำใหม่ เรียกว่าช่วง “น้ำแดง” พวกมันจะพากันว่ายหาที่วางไข่ ปลาที่เหลืค่างที่อาศัยอยู่ตามวังในช่วงฤดูแล้งก็จะว่ายออกมาเพื่อวางไข่ ส่วนแม่ปลาในแม่น้ำโขงก็จะว่ายเข้ามาในลำน้ำสงครามเช่นเดียวกัน ชาวประมงจะจับปลาได้มากเพราะปลากำลังหาที่วางไข่ พอไข่เสร็จมันจะแยกย้ายกระจายไปทั่วทำให้จับได้ยากขึ้น

ปลาจะมีถิ่นอาศัยเฉพาะเช่นกัน เขตใดเขตมัน หลังจากว่ายออกหากินปลา มันจะว่ายกลับมาอยู่ที่ถิ่นของมันตามรากไม้ โคนไม้ไผ่ น้ำ ถิ่นของปลาในภาษาถิ่นเรียกว่า “แกว” ปลาขาวหรือปลาเก็ด เป็นปลาที่ชอบอยู่ตามผิวน้ำ ไม่มีถิ่นที่อยู่หรือแกวประจำ ปลาประเภทปลาขาวและปลาหนังจะไข่ตามพุ่มไม้ โคนไม้ไผ่ น้ำ เมื่อไข่เสร็จแล้วก็ทิ้งไปไม่เลี้ยงลูก แต่ถ้าเป็นปลาชะโด ปลาช่อน ปลาตอง จะทำรังด้วยหญ้า และจะคอยเฝ้ารังไข่และดูแลลูกอ่อนเป็นอย่างดี

ชาวประมงในชุมชนต่างมีความรู้ในการหาปลาเหมือนๆ กัน เช่น ชาวประมงทุกคนจะรู้อาณาเขตหรือ “แกว” ของปลา แต่คนที่หาปลาเก่งหาได้มากกว่าคนอื่นจะมีความชำนาญการสังเกตเป็นพิเศษ โดยการสังเกตพรวายน้ำบนผิวน้ำ หรือปลา มัน “ไหล” ในภาษาถิ่น ถ้าพรวายน้ำเป็นฝอยแสดงว่าเป็นปลาหนัง ส่วนปลาขาวลักษณะพรวายน้ำเป็นฟองใหญ่กว่า แต่ชาวประมงบางคนเล่าว่าปลาหนังจะไม่มีพรวายน้ำ เพราะเป็นปลาที่อาศัยอยู่น้ำลึกไม่ขึ้นมาหายใจผิวน้ำ จะเห็นพรวายเฉพาะปลาขาวเพราะเป็นปลาที่หากินตามผิวน้ำ แต่ปลาบางชนิดก็สามารถสังเกตเห็นตัวได้ เช่น ปลาหัวแข็ง ปลากุ่ม ปลาแสง

3) ความรู้เกี่ยวกับการใช้เครื่องมือจับปลา

เครื่องมือประมงมีทั้งที่เลือกจับปลาเป็นบางประเภท เช่น ตุ่มปลาขาว ตุ่มปลากด – ปลาแขยง โทงปลาชิว ฯลฯ หรือ ไม่เลือกชนิดแต่เลือกขนาด ได้แก่ เครื่องมือประเภทตาข่ายทั้งหลาย เช่น

แห มอง ซึ่งมีความกว้างของตาข่ายหลายขนาด หรือขึ้นกับระดับสูงต่ำของตำแหน่งวาง เช่น ลอบปลา หมุกกับลอบปลาหนัง

ลักษณะเด่นของเครื่องมือประเภทตุ้ม โทง ลอบ หรือประเภทเครื่องมือดักปลาที่จักสานจากไม้ไผ่จะมี “งา” ตรงช่องปลาเข้า นอกจากงาจะทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้ปลาว่ายออกแล้ว เทคนิคการทำ “งา” ก็มีผลต่อการเข้าของปลาด้วย ลักษณะงาของ ตุ้ม ลอบ โทง จะไม่เหมือนกัน หรือจะระหว่างตุ้ม ปลาขาวกับตุ้มปลากด - ปลาแขยง ก็ยังต่างกัน

สมัยก่อน “งา” จะมีสองชั้น คือ งาชั้นนอกและงาชั้นใน โดยงาชั้นนอกจะทำให้ไปรงมากที่สุด ทำหน้าที่เป็น “งาล่อ” งาชั้นในจะทำให้ถี่กว่าทำหน้าที่ปิดทางไม่ให้ปลาออก การใช้ตุ้มสมัยก่อนเรียกว่าตุ้มใหญ่(ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว) มีงาล่อเหมือนกันเรียก “คุม” คุมนี้เป็นอุปกรณ์ที่แยกออกจากตัวตุ้ม เวลาวางตุ้มจะใช้ “คุม” ครอบงาตุ้มเสียก่อน ปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้งาเพียงชั้นเดียว ยกเว้นลอบนอนที่ยังทำงาสองชั้นอยู่

ชาวประมงยังรู้จักใช้ “เหยื่อ” เพื่อเลือกชนิดของปลา ทั้งนี้ชาวประมงต้องรู้เสียก่อนว่าปลานั้นๆ ชอบอาหารแบบใด การใส่โงปลาชีวิตต้องใช้มัดแดงเป็นเหยื่อล่อ โทงปลาอนใช้สาเหล้ม หรือถ้าเป็นตุ้มปลากด - ปลาแขยง ก็ต้องใช้ไส้เดือนลับ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีเทคนิคการวางเครื่องมือว่าควรวางลึกระดับไหน ใกล้กับผิวน้ำ หรือวางติดกับก้นแม่น้ำ หรือวางให้สูงกว่าก้นแม่น้ำ 1 ศอก

เรือแนบ ถือเป็นภูมิปัญญาของชาวประมงที่ใช้การหลอกปลาให้คิดว่าแผ่นแนบสีขาว คือผิวน้ำ การทำงานของเรือแนบหาปลาเกิดจากปลาขึ้นผิวน้ำในยามกลางคืน เมื่อได้ยินเสียงเรือแนบ 2 ลำ เลาะมาตามชายฝั่งจึงตกใจ เมื่อเรือลำเล็กเข้าใกล้จึงบีบบังคับให้ฝูงปลากระโดดขึ้นแผ่นแนบซึ่งเป็นสีขาวคล้ายผิวน้ำ เมื่อกระโดดหลายครั้งก็กระเด็นเข้าลำเรือในที่สุด ดังนั้นเรือแนบบางลำจึงมีคนนั่งเคาะสัญญาณตีไม้โปงให้มีเสียงดังไล่ปลาให้ขึ้นแนบเข้าเรือ เรือแนบเคยเป็นเครื่องมือที่นิยมมากเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา แต่เมื่อความชุกชุมของปลาลดลง ชาวประมงจึงเลิกใช้

เครื่องมือขนาดใหญ่ที่ใช้ในปัจจุบัน เช่น โต่ง สะดุ้ง ซ้อนติดเครื่อง มองกวาด เป็นการพัฒนาเครื่องมือประมงครั้งสำคัญ เครื่องมือเหล่านี้มีประสิทธิภาพในการจับปลาสูงมาก แต่ก็ต้องใช้เงินลงทุนและแรงงานมากด้วย ทั้งนี้ก็เพราะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขผลักดันให้ชาวประมงในกลุ่มน้ำสงครามพัฒนาประสิทธิภาพเครื่องมือของตนให้สามารถตอบสนองต่อการดำรงชีพท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมขึ้นมา

5. ความหลากหลายชนิดของพันธุ์ปลา ความสำคัญต่อประมงพื้นบ้านลุ่มน้ำสงคราม

ชวลิต และคณะ (2541 : 2) ได้ทำการสำรวจพบความหลากหลายชนิดของปลาอย่างน้อย 182 ชนิด จาก 39 วงศ์ โดยปลาเศรษฐกิจที่พบในตลาดอย่างน้อย 82 ชนิด ที่นำมาขายเป็นปลาสดและทำเป็น

ปลาร้า ปลารมควัน ปลาแห้ง วงศ์ที่พบมากชนิดในตลาดได้แก่ วงศ์ปลาตะเพียน สร้อย (Cyprinidae) วงศ์ปลากด (Bagridae) วงศ์ปลาเนื้ออ่อน (Siluridae) วงศ์ปลาซิว (Pangasiidae) และวงศ์ปลาอื่นๆ อีก รวม 15 วงศ์

ชำนาญ พงษ์ศรี (อ้างแล้ว 2544) ให้ข้อมูลว่าความหลากหลายของชนิดพันธุ์ปลาเท่าที่สำรวจพบในลุ่มน้ำสงครามมีจำนวน 198 ชนิด

กล่าวได้ว่า พื้นที่ในบริเวณน้ำท่วมถึงหรือในเขตลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของพันธุ์ปลาสูงเมื่อเทียบกับจำนวนชนิดปลาที่พบในระบบแม่น้ำโขงของประเทศไทยทั้งหมด ซึ่งพบแล้วอย่างน้อย 290 ชนิด (ขวลิต, จรัสธาดา และจารุจินต์ 2540 อ้างใน ขวลิต) หรือประมาณ 1,200 ชนิด ตลอดระบบแม่น้ำโขง (Rainboth, 1996 อ้างใน ขวลิต)

นอกจากความสำคัญในด้านความหลากหลายชนิดของพันธุ์ปลาแล้ว ถิ่นที่อยู่อาศัยของปลาที่มีความสำคัญยิ่งต่อชนิดพันธุ์และปริมาณปลา ดังที่ชำนาญ พงษ์ศรี (อ้างแล้ว) ได้บรรยายถึงลักษณะพิเศษของกลุ่มน้ำสงครามที่เหมาะสมต่อการเพาะเลี้ยงตัวอ่อนและขยายพันธุ์ของปลาไว้ดังนี้

“ลักษณะเฉพาะของกลุ่มน้ำสงครามซึ่งเป็นเอกลักษณ์พิเศษ กลุ่มน้ำสงครามเป็นลุ่มน้ำที่มีความลาดชันน้อยมาก เราพบว่าตั้งแต่ปากน้ำสงครามที่ต่อกับแม่น้ำโขง ขึ้นไป 200 กม. ตามความยาว ทุก 25 กิโลเมตร ระดับต่างกันประมาณ 1 เมตร ลักษณะเช่นนี้เอื้อประโยชน์อย่างสูงกับทรัพยากรประมง เพราะประมงไม่ต้องการน้ำลึก ประมงไม่ได้ต้องการน้ำมาก แต่ประมงต้องการน้ำเมื่อถึงเวลาควรมีน้ำก็ต้องมี ถึงเวลาท่วมก็ท่วม ถึงเวลาแห้งก็แห้ง...เราต้องการน้ำแห้ง ก็เพราะระหว่างน้ำแห้งมีการสะสมของธาตุอาหาร พอน้ำท่วมในระหว่างนั้นกลไกที่ซับซ้อนของธรรมชาติจะสอนให้ปลาขึ้นมาวางไข่ ขณะเดียวกันพอน้ำท่วม อาหารธรรมชาติเกิดขึ้น ไม่มีศัตรู มีแต่อาหารธรรมชาติที่เป็นห่วงโซ่อาหารเกิดขึ้นในป่าทุ่งปทุมมา ในบริเวณน้ำท่วมมากมายนานหลายปี พวกสัตว์น้ำที่เพิ่งออกใหม่ก็เข้าไปหากิน พอเลี้ยงตัวได้ระดับหนึ่งก็แข็งแรงพอที่จะออกมาเผชิญโลกได้น้ำก็ลดพอดี พอน้ำลดก็ลงมากินเลี้ยงชีพในลำน้ำ สลับกันไปมา”

ถิ่นอาศัยของปลาแบ่งออกได้ 3 แบบใหญ่ ๆ ได้แก่

- บริเวณที่เป็นแม่น้ำและสาขา (riverine)
- กุดหนอง (oxbow lake)
- และที่ราบน้ำท่วมถึงหรือทาม (floodplain)

ถิ่นอาศัยที่พบความหลากหลายชนิดของพันธุ์ปลามากที่สุดคือบริเวณแม่น้ำและสาขา คือพบปลาเศรษฐกิจและอื่นๆ อย่างน้อย 158 ชนิด ในบริเวณกุดหนองพบอย่างน้อย 76 ชนิด เช่นเดียวกันกับ

บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง ซึ่งจะมีน้ำในฤดูน้ำหลากเท่านั้น (ชวลิต อ่างแล้ว) แต่ในแง่ผลผลิตปลาที่ได้รับจากแหล่งน้ำธรรมชาติ บริเวณกุดหนอง และที่ราบลุ่มน้ำท่วม จะให้ผลผลิตปลามากกว่า 7 เท่าของผลผลิตปลาในแม่น้ำสงครามและลำน้ำสาขา (คันสนีย์ 2541 : 7)

ชุมชนริมฝั่งน้ำสงคราม มีวิถีการดำรงชีวิตที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติค่อนข้างสูง โดยเฉพาะทรัพยากรประมง จำนวนครัวเรือนในกลุ่มน้ำสงคราม 80 เปอร์เซ็นต์ มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมประมง ทั้งชาวประมงที่หาปลาที่เป็นอาชีพหลักและหาปลาเป็นอาชีพเสริม การบริโภคปลาของชาวลุ่มน้ำสงครามเฉลี่ยประมาณ 29 กิโลกรัมต่อคนต่อปี ซึ่งพบว่าใกล้เคียงกับประชาชนในประเทศเขมร (ชำนาญ อ่างแล้ว) และจากการศึกษาของชวลิต และคณะ (อ่างแล้ว) ใน 4 หมู่บ้าน คือ บ้านดงสาร บ้านหนองสามขา บ้านท่าแร่ จังหวัดสกลนคร และบ้านปากยาม จังหวัดนครพนม พบว่าค่าเฉลี่ยของปริมาณปลาที่จับได้ต่อครัวเรือนอยู่ในช่วง 8.2 - 35 กิโลกรัมต่อครัวเรือนต่อวัน ปลาที่จับได้จะนำมาทำเป็นปลาร้า 3.7 - 24 % และนำมาบริโภค 9.3 - 41 % และขายเป็นปลาสด 59 - 87 % ของปริมาณปลาที่จับได้

งานศึกษาของภาคภูมิและคณะ (2540)⁹ ซึ่งศึกษาชุมชนประมงบ้านดงสาร หมู่บ้านนี้มีจำนวนครัวเรือน 192 ครัวเรือน (ในปี 2540) พบว่าชุมชนนี้สามารถจับปลาในรอบปีได้ในปริมาณเฉลี่ย 686.5 กิโลกรัม/ครอบครัว หรือคิดเป็นปริมาณรวมทั้งชุมชนได้ 131.8 ตันต่อปี โดยก่อนหน้านี้ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติได้ศึกษาไว้เมื่อปี 2538 ปริมาณปลาที่ชาวประมงบ้านดงสารจับได้รวม 81 ตันต่อปี นอกจากนี้ โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ ได้ศึกษาเพิ่มเติมในปี 2540 ในหมู่บ้านท่าแร่ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ต้องพึ่งพาการประมงสูง เนื่องจากไม่สามารถปลูกข้าวกินได้เพราะน้ำท่วมจึงต้องหาปลาเพื่อซื้อข้าว บ้านท่าแร่มีจำนวนครัวเรือนรวม 74 ครัวเรือน จากการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับปริมาณปลาที่จับได้ในแต่ละชนิดเครื่องมือที่ใช้กันในบ้านท่าแร่ซึ่งมีจำนวน 26 ชนิด รวมปริมาณปลาที่จับได้ในรอบปีรวมทั้งชุมชนได้ประมาณ 84 ตัน หรือ 1 ตันต่อครัวเรือน ขณะที่การศึกษาของชำนาญ พงษ์ศรี พบว่ากลุ่มครัวเรือนของชาวประมงในกลุ่มน้ำสงคราม ครัวเรือนที่จับปลาได้มากจะจับปลาได้ประมาณ 2.5 ตัน แต่โดยเฉลี่ยจะจับได้ 200 กิโลกรัมต่อครัวเรือนต่อปี

จะเห็นได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับปริมาณปลาที่ชาวประมงจับได้ในกลุ่มน้ำสงครามมีความแตกต่างกันในเชิงสถิติตัวเลขค่อนข้างมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวิธีการศึกษา การเก็บข้อมูล ที่แตกต่างกัน หรือ อาจเป็นเพราะว่าไม่ได้แบ่งกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาอย่างละเอียดเพียงพอ เช่น ชุมชนที่จับปลามาก

⁹ ภาคภูมิ วิธานศิริวัฒน์ และคณะ “การศึกษาผลผลิตเชิงเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศป่าชุมชน ภาคตะวันออก เชียงเหนือ ศึกษาเฉพาะกรณีป่าทามทุ่งพินขัน บ้านดงสาร อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร เสนอต่อ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม 2540

และมีเป้าหมายเพื่อการค้า กับชุมชนที่จับปลาเพื่อการยังชีพ หรือแยกประเภทเครื่องมือขนาดใหญ่กับขนาดเล็ก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ข้อมูลข้างต้นก็ชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมการประมงมีความสำคัญยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจประมงพื้นบ้านของประชาชนในกลุ่มน้ำสงคราม ทั้งในทางเป็นรายได้และเป็นฐานการยังชีพที่มีชีวิตเงิน

นอกจากในเรื่องรายได้จากการหาปลาแล้ว ปลายังเป็นอาหารและแหล่งโปรตีนหลักของคนในชุมชนแถบนี้ องค์ประกอบของอาหารในแต่ละมื้อสำหรับบริโภคประจำวันจะเป็นปลาถึง 90-100 % ในฤดูที่มีกิจกรรมประมงมาก และ 40-60 % ในฤดูแล้งหรือช่วงที่มีกิจกรรมประมงน้อย (ชวลิต และคณะ อ้างแล้ว) การบริโภคโปรตีนของคนในกลุ่มน้ำนี้เป็นอาหารจากปลาถึง 61 เปอร์เซ็นต์ โดยเป็นปลาที่ได้จากแหล่งน้ำธรรมชาติและเลี้ยงเองถึง 98.5 เปอร์เซ็นต์ โดยอัตราการบริโภคอาหารโปรตีนจะลดลงเมื่อหมู่บ้านอยู่ห่างไกลลำนํามากขึ้น

นอกจากนี้ คุณค่าอาหารของผลผลิตธรรมชาติที่เก็บเกี่ยวได้จากแหล่งน้ำ มีคุณค่าสูง ปลาบางชนิด เช่น ปลาสลิดและปลาทอมไทย มีแคลเซียมสูงไม่แพ้ไข่ไก่และไข่เป็ด กุ้งฝอยมีปริมาณแคลเซียมสูงมาก กบ นกเป็ดน้ำ และปลา มีโปรตีนไม่แพ้หรือสูงกว่าเนื้อวัว ควาย หมู และไก่ หอยขมมีธาตุเหล็กสูงมาก ที่น่าสนใจคือ ปลาร้า มีปริมาณแคลอรีใกล้เคียงกับไข่ไก่และไข่เป็ด แต่มีไขมันน้อยกว่ามาก ปลาร้ามีโปรตีนสูง มีแคลเซียมสูงมาก (อ้างแล้ว 2541 : 3-4)

ผลผลิตปลาจากลุ่มน้ำแห่งนี้จึงถือเป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารสำคัญสำหรับประชาชนทั้งลุ่มน้ำสงครามเองและประชาชนในภาคอีสาน เนื่องจากในปัจจุบัน สภาพทางธรรมชาติของแม่น้ำสายหลักอื่นๆ เช่น แม่น้ำพอง ประสบปัญหาน้ำเน่าเสีย จากการปล่อยน้ำทิ้งของโรงงานอุตสาหกรรม ในแม่น้ำชี และแม่น้ำมูล ก็ถูกปิดกั้นด้วยเขื่อนทำให้ปลาจากแม่น้ำโขงไม่สามารถว่ายเข้ามาวางไข่ได้ เป็นเหตุให้ชนิดพันธุ์และปริมาณปลาในแม่น้ำเหล่านั้นมีจำนวนลดลง จึงทำให้ราคาปลาจากในแม่น้ำสงคราม โดยเฉพาะปลาประเภทปลาหนัง เช่น ปลานาง ปลากระดี่ ปลาค้าว ปลาฮากกล้วย ฯลฯ มีราคาสูงและเป็นที่ต้องการของตลาด

6. สรุป

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชุมชนในลุ่มน้ำสงครามกับความหลากหลายของพันธุ์ปลาชนิดต่างๆ และความสำคัญของลุ่มน้ำสงครามซึ่งมีระบบนิเวศที่เหมาะสมต่อการแพร่พันธุ์และเป็นถิ่นอาศัยของสัตว์น้ำ

จะเห็นได้ว่าการดำรงชีวิตของคนในลุ่มน้ำแห่งนี้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการประมงหรือการปลาเป็นอย่างมาก ในช่วงที่ปลามากชาวประมงออกไปจับสัตว์น้ำถึงเดือนละ 21 ครั้ง และในหนึ่งปีพวกเขาออกไปทำกิจกรรมเกี่ยวกับการประมง 148 ครั้งต่อปี (ชานาญ อ้างแล้ว) ปลาชนิดต่างๆ ที่จับได้จะถูกนำมาคัดเลือก ปลาจำพวกปลาหนังหรือปลาเนื้ออ่อน เช่น ปลานาง ปลาค้าว ปลาเขื่อน ฯลฯ ถือเป็น

ปลาเศรษฐกิจที่ขายได้ราคาดี ส่วนปลาประเภทปลามีเกล็ดจะนำไปทำเป็นปลาร้า (ปลาแดก) ไว้สำหรับขายและบริโภคในครัวเรือน ในการหาปลาของชาวประมงยังต้องอาศัยความรู้และความชำนาญหลายด้านด้วยกัน ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับสภาพนิเวศของแม่น้ำ, ความรู้เกี่ยวกับลักษณะนิสัยและถิ่นอาศัยของปลาแต่ละชนิด และความรู้เกี่ยวกับการใช้เครื่องมือจับปลา

ในแง่ความสำคัญของถิ่นอาศัยของสัตว์น้ำ ถือได้ว่าสภาพธรรมชาติของแม่น้ำสงครามที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการแพร่พันธุ์สัตว์น้ำ กล่าวคือ มีทั้งน้ำท่วมหลากและน้ำแห้ง แหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ลำห้วยสายย่อย กุด หนอง จำนวนมากมาย ตลอดจนป่าทามและทุ่งหญ้าที่เป็นแหล่งอาหารและอนุบาลลูกปลาในช่วงน้ำหลาก และวังปลาในลำน้ำสงครามซึ่งเป็นถิ่นอาศัยสำหรับปลายามน้ำลด

ท่ามกลางสถานการณ์ที่แม่น้ำสายต่างๆ ทั้งในภาคอีสานและของประเทศไทยต่างประสบกับภาวะวิกฤติ ไม่ว่าจะเป็นปัญหามลพิษ การทำลายถิ่นอาศัยของสัตว์น้ำ การปิดกั้นทางเดินของสัตว์น้ำจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ เป็นเหตุให้ทรัพยากรสัตว์น้ำสูญพันธุ์และลดจำนวนน้อยลงอย่างมาก กลุ่มน้ำสงครามซึ่งเป็นแม่น้ำสายเดียวและสายสุดท้ายที่ยังไม่มีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในกลุ่มน้ำ เช่น การสร้างเขื่อน โรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ จึงมีฐานะความสำคัญยิ่ง ทั้งในแง่ของทรัพยากรประมงที่จะเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และความสำคัญในแง่ของการอนุรักษ์ คือในเรื่องความหลากหลายของชนิดและถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ

เอกสารอ้างอิง

1. กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม. การศึกษาทบทวนความเหมาะสม โครงการน้ำสงคราม. 2538.
2. ขวลิต วิทยานนท์ และคณะ. ความหลากหลายชนิด, สถานภาพของพรรณปลาในลุ่มแม่น้ำสงครามตอนล่างและความสำคัญต่อเศรษฐกิจสังคมพื้นบ้าน. มปป. (เอกสารโรเนียว)
3. ชำนาญ พงษ์ศรี. การเปิดเผยข้อมูลโครงการน้ำสงคราม. วันที่ 26 พฤษภาคม 2544 ณ ที่ว่า การอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม. (เอกสารถอดเทป)
4. ประสิทธิ์ คุณรัตน์ และคณะ. การศึกษาสภาพแวดล้อมและการใช้ประโยชน์ของป่าบุ่งป่าทามบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง. มปป. (เอกสารโรเนียว)
5. พรพนา ก้วยเจริญ. องค์ความรู้การหาปลา : การสืบทอดเครื่องมือหาปลาพื้นบ้านแม่น้ำสงคราม. รายงานวิชาศิลปะและเทคโนโลยีพื้นบ้าน คณะสังคมศาสตร์และมานุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542. (เอกสารโรเนียว)
6. ศันสนีย์ ชูแวว. ความสำคัญของทรัพยากรประมงต่อเศรษฐกิจสังคมพื้นบ้านในลุ่มแม่น้ำสงคราม. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง วิถีชาวประมง การอนุรักษ์และจัดการในลุ่มน้ำโขงตอนล่าง. 2541 (เอกสารโรเนียว)
7. ศรีศักร วัลลิโภดม. การศึกษาผลกระทบด้านโบราณคดี ศิลปวัฒนธรรม โครงการน้ำสงคราม. มหาวิทยาลัยศิลปากร 2539.

ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน กับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ¹

ชลิตา บัณฑุงศ์²

อนุสรณ์ อุณโณ³

บทนำ

บทความชิ้นนี้เป็นการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน⁴ กับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ส่วนแรกเป็นการแสดงให้เห็นลักษณะภูมิศาสตร์ กายภาพและทรัพยากรของบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน ว่ามีลักษณะของความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร ส่วนที่สองเป็นการให้ภาพ “ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” นับตั้งแต่พัฒนาการ ระบบเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ภายในชุมชน โดยเฉพาะเครื่องมือ ลักษณะ และวิธีการทำประมงพื้นบ้าน ส่วนที่สามเป็นการชี้ให้เห็นว่าลักษณะการทำประมงพื้นบ้านสัมพันธ์กับความหลากหลายทางชีวภาพอย่างไร ที่สำคัญการทำประมงในลักษณะดังกล่าวมีส่วนเกื้อกูลหรืออ้างว้างซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่งอย่างไร ขณะที่ส่วนสุดท้ายเป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและกฎหมาย ที่จะส่งเสริมสนับสนุนการทำประมงพื้นบ้าน ทั้งยังผลให้ทิศทางการประมงโดยรวมของประเทศเกื้อกูลและอ้างว้างซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ดังจะแสดงให้เห็นเป็นส่วนๆ ไป

1. ความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ชายฝั่งทะเลอันดามัน

ชายฝั่งทะเลด้านทิศตะวันตกของประเทศไทยหรือชายฝั่งทะเลอันดามันนับตั้งแต่ จ.ระนอง เรื่อยลงไปจนกระทั่งถึง จ.สตูล ความยาวทั้งสิ้น 937 กิโลเมตร เป็นบริเวณที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เพราะประกอบด้วยระบบนิเวศที่หลากหลาย นับตั้งแต่ระบบนิเวศชายฝั่งหรือหาด ระบบนิเวศป่าชายเลน

¹ บทความชิ้นนี้โดยเฉพาะตั้งแต่ส่วนที่ 2 เป็นต้นไปอาศัยข้อมูลจากหนังสือ “หัวโพง”: พัฒนาการ ลักษณะ และการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน (ชลิตา บัณฑุงศ์ 2543) จึงไม่ขอแสดงการอ้างอิง เว้นแต่ข้อความที่คัดมาจากแหล่งอ้างอิงอื่น

² มุขนิธิเกษตรกรรมทางเลือก

³ สถาบันวิจัยประมงชายฝั่งทะเลอันดามัน จ.ระนอง

⁴ โดยอาศัยข้อมูลส่วนใหญ่จาก 4 พื้นที่ ได้แก่ บ้านท่าค่าย ต.เกาะยาวน้อย อ.เกาะยาว จ.พังงา บ้านเกาะปู ต.เกาะศรีบอยา อ.เหนือคลอง จ.กระบี่ บ้านอ่าวกึ่ง ต.ปากลอก อ.กลาง จ.ภูเก็ต และบ้านท่ากลาง ต.กำพวน กิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง โดย 3 หมู่บ้านแรกตั้งอยู่ในเขตอ่าวพังงา ส่วนอีกหมู่บ้านตั้งอยู่ริมชายฝั่งในเขตจังหวัดระนอง

ระบบนิเวศแนวหญ้าทะเล รวมทั้งระบบนิเวศแนวปะการัง (โครงการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพป่าชายเลนและชายฝั่ง มปป.: 80)

สิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่มีความหลากหลายทั้งในเชิงชนิดและพันธุกรรม โดยเฉพาะในส่วนของระบบนิเวศป่าชายเลนนั้นถือว่ามีทั้งความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพสูงมาก เนื่องจากพื้นที่ป่าชายเลนที่เหลืออยู่ของประเทศไทยกว่าร้อยละ 90 หรือประมาณ 1,080,800 ไร่อยู่ในชายฝั่งทะเลภาคใต้ และที่สำคัญส่วนใหญ่หรือ 972,468 ไร่ อยู่ทางชายฝั่งทะเลอันดามัน ป่าชายเลนบริเวณนี้จึงถือว่ามีขนาดใหญ่และอุดมสมบูรณ์ที่สุดในประเทศ ยังผลให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีป่าชายเลนมากเป็นอันดับ 9 ของประเทศแถบเอเชีย (โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ และสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ 2541: 2-3, 6, 17)

ป่าชายเลนโดยเฉพาะแถบชายฝั่งทะเลอันดามัน เป็นระบบนิเวศที่มีความหลากหลาย นับตั้งแต่ในส่วนของพรรณไม้ที่พบหลายชนิดด้วยกัน มีทั้งไม้ยืนต้น กาฝาก เถาวัลย์ ฯลฯ เหาที่มีการสำรวจพบจำนวน 35 วงศ์ 53 สกุล 74 ชนิด พรรณไม้ที่เด่นและสำคัญเป็นไม้จำพวกโกงกาง ลำพู แสม โปรง ลำแพน ตะบูน (สนธิ อักษรแก้ว อ่างใน โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ และสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ 2541: 5)

ขณะที่ในส่วนของสัตว์นั้นมีทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ⁵ สัตว์ปีก สัตว์เลื้อยคลาน แมลง ฯลฯ โดยการศึกษาพบว่าป่าชายเลนประเทศไทยมีสัตว์เลื้อยคลานด้วยนมอาศัยอยู่ 35 ชนิด สัตว์เลื้อยคลาน 25 ชนิด นก 88 ชนิด แมลง 38 ชนิด กุ้ง 15 ชนิด ชนิด ปู 30 ชนิด หอย 22 ชนิด ฯลฯ (สำนักคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ 2533: 8) โดยเฉพาะพันธุ์ปลานั้นหากเป็นการศึกษาทั้งรอบปีจะพบประมาณ 100 ชนิด และหากสำรวจจากทุกแห่งในทุกฤดูกาลและด้วยเครื่องมือหลายชนิดจะพบพันธุ์ปลาในป่าชายเลนประเทศไทยถึงประมาณ 313 ชนิด (ทศพร วงศ์รัตน์ 2528: 54)

ทั้งนี้ สาเหตุที่ป่าชายเลนมีความหลากหลายทางชีวภาพสูงเนื่องจากเป็นระบบนิเวศที่มีความสมดุลในตัวเอง โดยพลังงานจากแสงอาทิตย์ช่วยในการสังเคราะห์แสงของพืช ก่อให้เกิดอินทรีย์วัตถุและพลังงานที่ช่วยให้พืชเจริญเติบโตจนเป็นพื้นที่ป่าชายเลนมีพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ขึ้นหนาแน่น จากนั้นกิ่งไม้ ใบไม้ เปลือกไม้ และเศษไม้ที่ร่วงหล่นทับถมในท้องน้ำจะสลายตัวกลายเป็นธาตุอาหารแก่สัตว์น้ำเล็กๆ จำพวกแบคทีเรีย สาหร่าย โปรโตซัว และแพลงก์ตอน เมื่อสัตว์น้ำเหล่านี้เจริญเติบโตก็จะเป็นอาหารของสัตว์น้ำที่มีขนาดใหญ่ขึ้นไปอีก เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ก่อนจะกลายเป็นอาหารของมนุษย์และสัตว์อื่นที่ใหญ่กว่าต่อไป โดยทั้งเศษซากไม้เป็นธาตุอาหารแก่ต้นไม้ในป่าอีกทอด เกิดเป็นวงจรอาหารหรือระบบนิเวศที่มีความสมดุลในตัวเอง

⁵ สัตว์น้ำในป่าชายเลนมีตั้งแต่วัยอ่อนถึงวัยแก่ แบ่งได้ 7 ประเภท คือ 1) สัตว์น้ำประเภทชีวจุลินทรีย์ เช่นแบคทีเรียและเชื้อรา ทำหน้าที่ย่อยสลายสารอินทรีย์ให้กลายเป็นสารอาหารใหม่ 2) สัตว์ประเภทแพลงก์ตอน เป็นอาหารสำคัญของสัตว์ขนาดเล็กและใหญ่ 3) สัตว์น้ำประเภทคืบคลานหน้าดินและในมวลดินเช่นไส้เดือนทะเล เป็นอาหารของสัตว์น้ำ 4) ปู 5) หอย 6) ปลา และ 7) กุ้ง (รายละเอียดดู ชนัญ วงษ์วิภาค 2531-2532: 193)

(ธงชัย จารุพัฒน์ อ่างใน โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ และสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ 2541: 5)

เช่นเดียวกับระบบนิเวศแนวหญ้าทะเลที่มีทั้งความอุดมสมบูรณ์และหลากหลาย เพราะหญ้าทะเลที่พบในประเทศไทย 12 ชนิด เป็นหญ้าทะเลจากชายฝั่งทะเลอันดามันถึง 10 ชนิด ประกอบด้วยหญ้าเงา หรือหญ้าอำพัน หญ้าเงาแคระ หญ้าเงาใส หญ้าชะเงาหรือหญ้านาคทะเล กุ่มช่ายทะเล กุ่มช่ายเข็ม หญ้าชะเงาเต่า ชะเงาใบมน ชะเงาใบฟันเลื่อย และต้นหอมทะเล โดยพบมากบริเวณเกาะตะลิ่ง หาดเจ้าไหม และเกาะมุก จ.ตรัง อ่าวพังงา เกาะศรีบอยา และเกาะจำ จ.กระบี่ รวมทั้งที่ อ.ทับละมุ เกาะพระทองตอนเหนือ และปากคลองคุระบุรี อ.คุระบุรี จ.พังงา (รายละเอียดดู สมบัติ ภู่วชิรานนท์ 2534: 55-6) ทั้งนี้ แนวหญ้าทะเลเป็นแหล่งอาหารสำคัญของสัตว์น้ำนานาชนิด ไม่ว่าจะเป็นกุ้ง หอย ปู ปลา หรือวาฬปลิงทะเล สัตว์ทะเลบางชนิดเช่นลูกปลาเก๋าและปลาตูหนาจะเข้ามาเลี้ยงตัวขณะที่ยังอยู่ในวัยอ่อน

ขณะที่สัตว์ทะเลบางชนิดก็อาศัยอยู่ในทุ่งหญ้าทะเลตลอดวงจรชีวิต ปลาและหอยหลายชนิดจะกินซากชิ้นส่วนของต้นหญ้าทะเลที่สลายตัวเป็นเศษขนาดเล็ก สัตว์ทะเลขนาดใหญ่เช่นเต่าทะเลจะกินใบหญ้าทะเลเป็นอาหาร โดยเฉพาะพะยูนจะว่ายน้ำมาวนเวียนเล็มหญ้าทะเลเป็นอาหารอยู่เสมอ (เพ็ญอึ้ง: 52-3) โดยการบินสำรวจพะยูนในบริเวณแหล่งหญ้าทะเล 8 แห่งทางฝั่งทะเลอันดามันในปี 2540 พบพะยูนทั้งสิ้นจำนวน 48 ตัว (รายละเอียดดู กาญจนา อุดุลยานุโกศล และคณะ 2540: 359-74) ผลการศึกษาพบว่าแนวหญ้าทะเลมีปลามากถึง 30 สกุล 52 ชนิด (โครงการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพป่าชายเลนและชายฝั่ง มปป.: 81)

ส่วนระบบนิเวศแนวปะการังและชายหาดแม้จะมีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพน้อยกว่าระบบนิเวศทั้งสองข้างต้นแต่ก็ประกอบด้วยทรัพยากรธรรมชาติจำนวนไม่น้อย เป็นต้นว่าบริเวณดงหรือหมู่ปะการังเฉพาะในเขตเกาะภูเก็ตพบสัตว์จำพวกปะการังถึง 183 ชนิด และคาดว่าหากมีการศึกษาอย่างครบถ้วนสมบูรณ์จะพบไม่ต่ำกว่า 200 ชนิด ที่สำคัญในบริเวณดงปะการังยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำเศรษฐกิจสำคัญเช่นปลิงทะเล เม่นทะเล หอยมือเสือ หอยนมสาว กุ้งหัวโขน ฯลฯ เช่นเดียวกับบริเวณหาดทรายที่มีสัตว์สำคัญอาศัยอยู่หลายชนิด โดยเฉพาะเต่าชนิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเต่าตะนุ เต่ากระ เต่าตาแดง เต่าหญ้า หรือเต่ามะเฟือง นอกนั้นก็ยังมีหอยเสียบ หอยตลับ หอยนางรม หอยจับแฉง หอยแฉสสิดูลา ปลาชนิดต่างๆ โดยเฉพาะที่เป็นวัยอ่อน ฯลฯ อาศัยรวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก (ทศพร วงศ์รัตน์ 2528: 54-5 และโครงการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพป่าชายเลนและชายฝั่ง มปป.: 80-2)

ระบบนิเวศชายฝั่งทะเลอันดามันต่างๆ ข้างต้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งอาศัย หลบภัย อาหาร เพาะพันธุ์ และอนุบาลตัวอ่อนของสัตว์และพืชนานาชนิด กระทั่งเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงดังกล่าวแล้ว ยังมีความสำคัญหรือประโยชน์ในแง่อื่นๆ อีก โดยเฉพาะระบบนิเวศป่าชายเลนนั้นถือว่ามีหลายประการทีเดียว

นับตั้งแต่ในแง่สิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยา ป่าชายเลนช่วยชะลอลมพายุที่พัดเข้าหาฝั่งให้อ่อนตัวลง ช่วยป้องกันชายฝั่งทะเลผุกร่อนและบ้านเรือนที่ปลูกอยู่ริมชายฝั่ง เป็นเสมือนเขื่อนป้องกันคลื่นลม ขณะเดียวกันก็ช่วยดักตะกอน สารปฏิจุล และสารมลพิษต่างๆ ไม่ให้ไหลลงสู่ทะเล เพราะมีต้นไม้รากไม้ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นและมีระบบรากที่สลับซับซ้อน ที่สำคัญป่าชายเลนยังช่วยให้เกิดแผ่นดินงอกใหม่ เนื่องจากตะกอนที่ไหลมากับน้ำเมื่อมาถึงป่าชายเลนกระแสน้ำจะอ่อนตัวลงและตกตะกอนเกิดการทับถมเป็นแผ่นดินงอกขึ้นเรื่อยๆ

ระบบนิเวศป่าชายเลนยังมีความสำคัญกับระบบนิเวศชายฝั่งอื่นๆ เช่น หญ้าทะเลและแนวปะการัง เป็นต้น ไม่นับรวมประโยชน์ด้านสารเคมีที่สกัดได้จากไม้ยืนต้น เช่น แอลกอฮอล์ กรดน้ำส้ม น้ำมันดิน โดยเฉพาะแทนนินที่ใช้ในอุตสาหกรรมการทำสี การทำยา และการฟอกหนัง เหล่านี้เป็นต้น (รายละเอียดดู สำนักคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ 2533: 6-8 และโครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ และสมาพันธ์ชาวประมงพื้น

อย่างไรก็ดี นอกจากในเชิงนิเวศวิทยา ธรณีวิทยา พืชวิทยา รวมทั้งอุตสาหกรรมต่างๆ แล้ว ความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่งทะเลอันดามันยังมีความสำคัญและผูกพันอยู่กับผู้คนที่อยู่อาศัยอยู่ตามริมชายฝั่งและตามเกาะแก่งต่างๆ ในทะเลอันดามันอย่างมาก ผู้คนเหล่านี้ได้เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์และอาศัยอยู่ร่วมกับความหลากหลายทางชีวภาพรอบตัวมากกว่าชั่วอายุคน และมีการพัฒนามาเป็นลำดับ นับตั้งแต่การใช้ไม้ในป่าชายเลนทำการปลูกสร้างบ้านเรือน ทำเครื่องเรือน เครื่องใช้ไม้สอย เครื่องมือประมง โดยเฉพาะการทำพื้นและเผาถ่าน ขณะเดียวกันก็จับหาสัตว์น้ำทั้งบริเวณคลองน้ำเค็มและชายฝั่งเพื่อการบริโภคและเหลือไว้ขายด้วยเครื่องมือง่ายๆ ไม่ซับซ้อน ก่อนจะพัฒนามาเป็นการใช้เครื่องมือและพาหนะที่มีประสิทธิภาพภาพสูงขึ้น และออกทำการในน่านน้ำที่ไกลขึ้น ที่สำคัญคือเป็นการประกอบอาชีพประมงอย่างเป็นล่ำเป็นสันและเพื่อขายเป็นหลัก กระทั่งกลายมาเป็น “ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” ดังในปัจจุบัน

2. “ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” และการทำประมงพื้นบ้าน

ช่วงก่อนหน้าปี พ.ศ. 2505 บริเวณชายฝั่งและตามเกาะแก่งในทะเลอันดามันยังมีจำนวนบ้านเรือนและผู้คนที่อาศัยอยู่น้อย ที่สำคัญผู้คนเหล่านี้ไม่ได้ทำการประมงอย่างเป็นล่ำเป็นสัน แม้จะมีทรัพยากรโดยเฉพาะสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลักเป็นการทำนาหรือทำไร่ข้าว ทำสวนมะพร้าว และอื่นๆ เช่น มะม่วง ทุเรียน ตลอดจนรับจ้างทั้งในและนอกชุมชน อาทิ ตัดไม้ในป่าชายเลน ตัดยาง ถางป่าเพื่อขายที่ดิน ทำสวนยาง หรือค้าขายภายในหมู่บ้าน เพื่อหาเงินมาซื้อหาสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีวิต

ทั้งนี้ สาเหตุที่ผู้คนที่ย้ายมาอยู่ริมฝั่งและตามเกาะแก่งในทะเลอันดามันไม่ได้ประกอบอาชีพประมงเป็นหลักแม้จะมีสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ดังที่ว่า สืบเนื่องมาจากการที่ในเวลานั้นตลาดรับซื้อสัตว์น้ำยังขยายตัว

เข้าไปไม่ถึง เป็นเหตุให้ “หาปลาไปมากๆ ก็ไม่มีที่ขาย บางทีทำโป๊ะได้ปลามากก็ต้องปล่อยให้เน่าคาโป๊ะ เพราะไม่รู้จะเอาปลาไปไหนดี” ขณะที่การแพร่หลายของเครื่องมือประมงแบบใหม่ก็ยังจำกัด ส่วนใหญ่จะอาศัยเครื่องมือที่ทำขึ้นเองอย่างง่าย ๆ เป็นต้นว่าแหนั้น “ไม่มีแหวนอย่างทุกวันนี้ เราต้องเอาใบสับปะรดมาชุบเอาใยแล้วมาถักเป็นแหไปจับปลา” (เดชะหิ์ ไม่ทราบนาม, สัมภาษณ์ใน แลใต้ ฉบับที่ 84 มีนาคม 2544) การทำประมงจึงคงเป็นเพียงการ “หากินเป็นกับข้าว” ในครัวเรือนเสียเป็นส่วนใหญ่

อย่างไรก็ดี หลังจากทีรัฐบาลได้ส่งเสริมสนับสนุนธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงทะเลของประเทศ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นโดยการออกสำรวจหาแหล่งสัตว์น้ำ การแนะนำและพัฒนาเครื่องมือประมงอวนลากหน้าดิน การจัดตั้งองค์การสะพานปลาเพื่อเป็นตลาดกลางสินค้าสัตว์น้ำ หรือการส่งเสริมอุตสาหกรรมประมง เช่น อาหารทะเลบรรจุกระป๋อง การผลิตน้ำแข็งเกล็ด กิจการห้องเย็น ฯลฯ กระทั่งส่งผลให้ประเทศไทยมีอัตราการส่งออกสัตว์น้ำสูงติดอันดับต้นๆ ของโลก ที่สำคัญคือทำให้สัตว์น้ำหน้าดินประเภทกุ้ง ปู หอย ซึ่งหาได้มากจากการทำประมงอวนลาก เปลี่ยนสถานะจากสัตว์น้ำที่ไม่เป็นที่นิยม ไม่เป็นที่รู้จัก และไม่มีราคา กลายมาเป็นที่ต้องการของตลาดและมีราคาซื้อขายเพิ่มสูงขึ้น ควบคู่ไปกับตลาดรับซื้อสัตว์น้ำที่ขยายตัวขึ้นอย่างมาก เปิดโอกาสให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งและเกาะแก่งในทะเลอันดามันสามารถปรับเปลี่ยน/พัฒนาและลงทุนด้านเครื่องมือประมงได้มากขึ้น

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 เป็นต้นมาหลายรายได้เริ่มหันมาประกอบอาชีพประมงหรือให้เวลากับการ “หันหน้าลงทะเล” มากขึ้นกว่าแต่ก่อน บางพื้นที่ถึงกับทยอยกันลงจากที่ดินมาสร้างบ้านเรือนถาวรบริเวณริมปากคลองน้ำเค็มเพื่อความสะดวกในการออกทะเลจนกระทั่งกลายเป็นชุมชนชาวประมงพื้นบ้านที่หนาแน่นในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือมีการสะสมเงินเพื่อลงทุนด้านการประมงเพิ่มขึ้น ทั้งใช้ในการซื้อเครื่องยนต์เรือเพื่อออกจับสัตว์น้ำให้ได้ไกลขึ้น และซื้อหาเครื่องมือประมงชนิดใหม่ๆ ที่แม้จะมีราคาแพงแต่ก็มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำชนิดที่สอดคล้องกับความต้องการของตลาดสูงกว่า เช่น อวนถ่วง อวนปู อวนปลาตะหมัก (หลังเขียว) อวนกุ้ง อวนปลาทราย อวนปลากะบอก เป็นต้น

กระนั้นก็ดี สาเหตุที่ชาวทะเลอันดามันสามารถซื้อหาเครื่องยนต์และเครื่องมือประมงราคาแพงเพื่อทำการประมงไม่ได้เกิดจากการสั่งสมทุนหรือระดมทุนส่วนตัว หากแต่ส่วนใหญ่เป็นไปได้อย่างผ่าน “ระบบแพลา” ในหมู่บ้านเป็นสำคัญ ทั้งนี้ก็เพราะว่าผู้ประกอบการหรือ “เถ้าแก่แพ” ไม่เพียงแต่เป็นผู้รับซื้อสัตว์น้ำจากผู้ทำการประมง หรือทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมโยงชาวประมงพื้นบ้านเข้ากับธุรกิจอุตสาหกรรมประมงเท่านั้น ที่สำคัญคือเป็นผู้ออกทุนหรือร่วมทุนกับชาวประมงในการสร้างเรือ ซื้อเครื่องยนต์เรือ และเครื่องมือประมงใหม่ๆ เพราะเหตุนี้ ไม่ว่าจะเป็นคนรุ่นลูกรุ่นหลานที่กำลังจะแยกครอบครัว วัยรุ่นที่เริ่มต้นชีวิตด้วยการประกอบอาชีพเป็นลูกจ้างออกเรือ หรือผู้คนจากภายนอกหมู่บ้านที่อพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ หากรายได้ขั้นขั้นแข็งจนเจ้าของแพเชื่อใจก็สามารถขอเงินไปลงทุนสร้างเรือ ซื้อเครื่องยนต์ หรือเครื่องมือประมงได้โดยไม่ยาก ส่วนการใช้คืนจะทยอยหักจากราคาสัตว์น้ำที่นำมาขายให้เป็นคราวๆ หรือ

“น้ำ”⁶ ไป โดยแพปลาจะเป็นแหล่งเงินทุนเพียงแหล่งเดียวที่ชาวทะเลอันดามันสามารถเข้าถึง กู้ยืม และพึ่งพาได้ในการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน

เพราะเหตุนี้ “ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” จึงสัมพันธ์กับระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงอย่างแยกไม่ออก นับตั้งแต่ในแง่ของการก้าวเข้ามาทำการประมงเป็นอาชีพหลักที่เป็นผลมาจากการเติบโตขยายตัวของตลาดสินค้าสัตว์น้ำและอุตสาหกรรมการประมงดังกล่าว นอกจากนี้ ระบบธุรกิจและตลาดรับซื้อสัตว์น้ำก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดรูปแบบ วิธีการ หรือการเลือกใช้เครื่องมือประมงของชาวประมงพื้นบ้าน นอกเหนือจากปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางทะเลและธรรมชาติของสัตว์น้ำ เพราะเครื่องมือประมงที่ชาวประมงพื้นบ้านใช้ส่วนใหญ่จะเป็นชนิดที่ใช้จับสัตว์น้ำที่เป็นที่นิยมของตลาด

ที่สำคัญก็คือเส้นทางเดินของสินค้าสัตว์น้ำที่ได้จากการทำประมงพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นกุ้งแชบ๊วย ปลาทราย ปลาหมึก เนื้อปูทะเล เป็นเส้นทางเดียวกับสัตว์น้ำที่ได้จากประมงพาณิชย์ เพราะหลังจากที่ถูกรวบรวมโดยแพปลาในหมู่บ้านแล้ว สัตว์น้ำแทบทั้งหมดจะถูกป้อนเข้าสู่ธุรกิจอุตสาหกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอุตสาหกรรมแปรรูปและแช่แข็งอาหารทะเลเพื่อส่งออกยังตลาดต่างประเทศ ต่างแต่เพียงว่าการทำประมงพื้นบ้านเป็นเพียงส่วนประกอบขนาดเล็กและไม่ผู้จะมีความสำคัญในระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงทะเล เนื่องจากสามารถป้อนผลผลิตเข้าสู่ระบบได้น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตที่ได้จากประมงพาณิชย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเป็นผู้ประกอบการระดับล่างสุดในระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงทะเลนี้ ได้รับส่วนต่าง/ส่วนเกินจากการแลกเปลี่ยนน้อยที่สุด ไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของราคาสัตว์น้ำหรือปัจจัยการผลิต จึงมีสถานะที่ค่อนข้างจะเสียเปรียบ

“ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” ไม่ได้มีแต่เฉพาะผู้ประกอบการอาชีพประมงเป็นหลัก หากยังประกอบด้วยผู้ที่มีอาชีพอื่นอีกจำนวนไม่น้อย เช่น ทำสวนยาง ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯ ชาวประมงพื้นบ้านจึงเป็นเพียงกลุ่มอาชีพหนึ่งในชุมชน/หมู่บ้านริมชายฝั่งและตามเกาะแก่งทะเลอันดามัน หรือแม้แต่ผู้ประกอบการอาชีพประมงเองบางรายก็ประกอบอาชีพอื่นควบคู่ไปด้วยหรือหมุนเวียนกันไป น่าสนใจที่ไม่เพียงแต่อาชีพประมงเท่านั้นที่เติบโตและมีผู้คนหันมาทำกันมากขึ้น หากแต่อาชีพอื่นๆ เช่นการทำสวนยางก็ได้กลายเป็นอาชีพที่ชาวบ้านรายที่ยังมีที่ดินที่สวนอยู่เริ่มหันมาสนใจทำกันอย่างจริงจัง ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2526 เป็นต้นมา โดยผ่านการเข้ามาให้คำแนะนำและเงินทุนสนับสนุนของกองทุนสงเคราะห์สวนยาง การที่ชุมชน/หมู่บ้านริมชายฝั่งและตามเกาะแก่งทะเลอันดามันประกอบด้วยกลุ่มอาชีพที่หลากหลายเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อศักยภาพในการจัดการความหลากหลายของทรัพยากรชายฝั่งของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน ดังจะกล่าวถึงต่อไป

⁶ “น้ำ” คือการขึ้นลงและการไหลของน้ำทะเล มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ “น้ำใหญ่” (น้ำเป็น) หมายถึงช่วงระยะเวลาข้างขึ้นและข้างแรมใน 1 รอบ 15 วัน ที่กระแสน้ำไหลเชี่ยวและน้ำทะเลขึ้น-ลงสูงมากและต่ำมาก ได้แก่ช่วง 12-15 ค่ำ และ 1-5 ค่ำ (ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม) “น้ำตาย” หมายถึงช่วงระยะเวลา 15 วันเดียวกันกับน้ำเป็น กระแสน้ำไหลไม่เชี่ยวและน้ำทะเลขึ้น-ลงไม่มากนัก ได้แก่ช่วง 6-11 ค่ำ (ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม) โดยในรอบ 1 เดือนจะมีน้ำใหญ่ 2 รอบ น้ำตาย 2 รอบ

ปัจจุบันการทำประมงของชาวทะเลอันดามันยังคงเป็นการทำประมงขนาดเล็ก แม้จะได้ปรับเปลี่ยนขนาดเรือและเครื่องยนต์ให้ใหญ่ขึ้นกว่าในช่วงแรกๆ แล้วก็ตาม ส่วนใหญ่จะใช้เรือหางยาวหรือที่เรียกว่า “เรือหัวโทง” ขนาด 19 - 25 ตัวกวาง ความยาวราว 7 - 10 วา ติดเครื่องยนต์ี่ห้อยน้มา⁷ คูโบต้า ฮอนด้า TS7 เป็นพาหนะหลัก ขณะที่บางรายทำประมงด้วยเรือขนาดเล็กกว่า เช่น เรือแจว เรือพีท⁷ และใช้เครื่องมือประมงที่มีขนาดเล็กและมีราคาถูกกว่า ไม่ว่าจะเป็นแห เบ็ด หรือหยองตักปูดำ (ไขปูดำ) นอกจากนี้ บางส่วนก็ทำประมงตามริมชายฝั่งโดยไม่ใช้เรือ อาจจะเป็นการเดินเก็บหอย หรือใช้ระวะรุนกุ้งเคย เป็นต้น ส่วนบางรายเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์เครื่องมือประมงประจำที่เช่น โพงพางที่ทำกันมาตั้งแต่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ ไม่นับรวมผู้ประกอบการอาชีพเกี่ยวข้องกับการประมงที่ไม่มีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเอง เช่น รับจ้างออกเรือ รับจ้างเซา⁸ เหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของการทำ “ประมงพื้นบ้าน” ของผู้ที่อาศัยอยู่ริมชายฝั่งและตามเกาะแก่งของทะเลอันดามัน

ทั้งนี้ ชาวประมงที่ใช้เรือหัวโทงเป็นพาหนะส่วนใหญ่จะใช้เครื่องมือประมงอย่างวนลอยกึ่งสามชั้น วนลอยปลา วนจมปู ลอบหมึก และไซหอยเป็นหลัก เครื่องมือเหล่านี้บางชนิดได้รับการพัฒนาขึ้นใหม่ให้มีประสิทธิภาพขึ้นกว่าเดิม เช่น วนลอยกึ่งสามชั้นที่สามารถลอยตามกระแสน้ำหรือ “วัง” เข้าไปหากุ้ง ขณะที่วนถ่วงกึ่งชั้นเดียวแบบเดิมต้องวางอยู่กับที่รอให้กุ้งมาติดวนเอง โดยแต่ละพื้นที่จะนิยมใช้เครื่องมือประมงหลักแตกต่างกันไป เช่น บ้านท่ากลางและเกาะยาวน้อยทำวนลอยกึ่งกันมาก ส่วนบ้านเกาะปูท่าลอบหมึกและวนปูกันเป็นส่วนใหญ่ และเมื่อพ้นจากฤดูกาลของเครื่องมือหลักก็ใช้เครื่องมือชนิดอื่นสลับกันไป หรือไม่ก็ใช้หลายชนิดในการออกทะเลคราวเดียวกัน เช่น เมื่อวางวนปูเสร็จก็ไปวางวนกึ่งต่อ หรือเมื่อวางวนลอยกึ่งเสร็จในช่วงบ่าย ตกเย็นก็ค่อยเดินมาดักปลาในโป๊ะ

เครื่องมือประมงที่ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันใช้กันอยู่ในปัจจุบันมีมากกว่า 30 ชนิด อาทิ วนลอยกึ่ง วนปู วนปลาทราย วนปลากระบอก วนปลาทุ วนถ่วงปลากระเบน วนถ่วงปลา วนลอยปลาเสียด วนลอยปลาจาระเม็ด วนปลาหมึก วนปลาหลังเขียว วนชัก แห ไซปลาใหญ่ ไซหมึก ไซหอย ไซปลาเก่า เบ็ดปลาทราย เบ็ดตักหมึก เป็นต้น โดยเครื่องมือแต่ละชนิดจะถูกออกแบบมาให้สอดคล้องกับธรรมชาติและแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำชนิดต่างๆ เมื่อต้องการจับสัตว์น้ำให้ได้มากชนิดก็จำเป็นต้องใช้เครื่องมือประมงให้มากขึ้นตามไปด้วย รายละเอียดเกี่ยวกับส่วนนี้จะกล่าวถึงต่อไป

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือว่า แม้การทำประมงพื้นบ้านจะคล้ายคลึงและเชื่อมโยงกับการทำประมงพาณิชย์ในหลายๆ แง่ ไม่ว่าจะเป็นพัฒนาการ เส้นทาง/ช่องทางการขายสัตว์น้ำ หรือการผลิตเพื่อขาย/การค้า แต่ในส่วนองวิธีการทำประมงก็มีลักษณะที่ต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ เพราะขณะที่การทำประมง

⁷ เรือพีทคือเรือติดเครื่องยนต์ ที่ทั้งเรือและเครื่องยนต์มีขนาดเล็กมาก เอาไว้สำหรับวังในคลองน้ำเค็ม

⁸ “เซาวน” หรือที่บางแห่งเรียกว่า “มาดวน” หมายถึงการประกอบวนให้พร้อมสำหรับการใช้งาน โดยส่วนใหญ่จะว่าจ้างกันในกรณีของวนลอยกึ่งสามชั้น ซึ่งจะต้องนำเนื้อวนที่มีขนาดช่องตาต่างกันมาซ้อนทับกันสามชั้น จากนั้นก็ร้อยลูกทุ่นพลาสติกเพื่อพุงใหวนด้านหนึ่งตั้งขึ้น และร้อยลูกตะกั่วเพื่อถ่วงใหวนด้านหนึ่งจมลง

พาณิชย์เน้นเฉพาะการพัฒนาเครื่องมือ เทคโนโลยี และอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อให้สามารถจับหาสัตว์น้ำได้มากที่สุดเท่าที่ทำได้ การทำประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่กลับให้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับธรรมชาติของทะเลและสัตว์น้ำควบคู่ไปด้วย เป็นการเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์และปรับตัวให้เข้ากับทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายและสลับซับซ้อน มากกว่าที่คิดแต่จะเอาชนะเพียงประการเดียว และเป็นการใช้ประโยชน์ที่คำนึงถึงความยั่งยืน มากกว่าจะดักตวงประโยชน์เฉพาะหน้าที่สำคัญ หลายพื้นที่ยังดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่องอีกด้วย ดังจะแสดงให้เห็นเป็นลำดับไป

3. ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามันกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ

3.1 ความตระหนักรู้ในความสลับซับซ้อนและความเชื่อมโยงของธรรมชาติ

ด้วยความที่อาศัยและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล/ชายฝั่งมายาวนาน ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันได้เรียนรู้และสั่งสมความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่ซับซ้อนและหลากหลายไว้เป็นจำนวนมาก นับตั้งแต่การตระหนักว่าทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวประกอบด้วยอะไรบ้าง ตั้งอยู่บริเวณใด แม้ส่วนใหญ่จะอยู่ใต้ท้องทะเลที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าก็ตาม (ดูภาพประกอบที่ 1) และแต่ละส่วนมีความสัมพันธ์/เชื่อมโยงกันอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นป่าชายเลน ปะการัง ดอนหอย ร่องน้ำ หญ้าทะเล หินกองใต้ทะเล (หินตุกน) คลองน้ำเค็ม เนินทรายใต้ทะเล (โหนด) รวมทั้งสัตว์น้ำชนิดต่างๆ

ป่าชายเลนสัมพันธ์กับชายหาด ร่องน้ำ และหญ้าทะเล ในแง่ที่ช่วยป้องกันการพังทลายของตลิ่ง ทำให้ร่องน้ำไม่ตื้นเขิน และช่วยให้หญ้าทะเลไม่ถูกดินเลนทับถม ขณะที่ร่องน้ำก็ช่วยพัดพาอาหารและจะพามาถึงพันธุ์/ผักตบชวาไปยังที่ต่างๆ เป็นการช่วยขยายพันธุ์ป่าชายเลนให้เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ก็ยังทราบว่ายหญ้าทะเลกับดอนหอยนั้นสัมพันธ์กัน โดยหญ้าทะเลมักขึ้นอยู่บริเวณดอนหอย เป็นแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย และวางไข่ของหอย เป็นอาทิ

นอกจากนี้ ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันยังทราบว่าระบบนิเวศแบบใดเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำชนิดใด เช่น รู้ว่าบริเวณพื้นทะเลที่มีปะการังและ “หินตุกน” หรือหินกองใต้ทะเลเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์น้ำประเภทปลาอย่างปลาเก๋า ปลาจาระเม็ด ปลากะพงแดง และสัตว์น้ำประเภทหมึก เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการรู้ว่าสภาพน้ำทะเลกับชนิดและปริมาณสัตว์น้ำนั้นสัมพันธ์กันอย่างมาก เช่น รู้ว่าน้ำทะเลที่นิ่งและเย็นเฉียบจะไม่มีปลา แต่หากเป็นช่วงที่น้ำทะเลมีสีขุ่นจะมีปลาจำพวกปลากะบอกและปลาโคบอยู่มาก เพราะปลาเหล่านี้จะมากินโคลนและดีโคลนจนน้ำขุ่น

อีกทั้งยังทราบว่า การขึ้นลงของกระแสน้ำมีความสัมพันธ์กับปริมาณและแหล่งที่อยู่ของสัตว์น้ำ เพราะปลาบางชนิดจะมีมากในช่วงเวลาน้ำลง และช่วงเวลาที่สามารถจับปลาได้มากก็คือช่วงระหว่างที่น้ำแห้งเต็มที่แล้วและกำลังจะกลับขึ้นมาใหม่ โดยช่วงระยะเวลาที่ว่ามีไม่ตรงกันในแต่ละวัน จำเป็นต้องจดจำ

ให้ได้ว่าแต่ละวันน้ำขึ้นน้ำลงเวลาไหน เช่น หากวันนี้น้ำขึ้นเต็มทีตอนบ่ายโมงตรง วันถัดไปน้ำจะขึ้นเต็มที่ตอนบ่ายโมงครึ่ง ส่วนสัตว์น้ำเช่นกุ้งก็มีแหล่งที่อยู่แตกต่างกันระหว่างช่วงน้ำขึ้นและน้ำลง หากเป็นช่วงน้ำขึ้นจะอยู่กระจัดกระจายหลายที่ แต่เมื่อน้ำลงจะลงไปอยู่รวมกันในร่องน้ำ เหล่านี้เป็นต้น

เช่นเดียวกับกระแสน้ำที่ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันรู้ว่าสัมพันธ์กับชนิดและปริมาณสัตว์น้ำเช่นกัน โดยทราบวาลมบางชนิดจะทำให้สัตว์น้ำมีปริมาณมากขึ้นหรือเหมาะแก่การทำประมง เช่น “ลมตาหระ” หรือที่เรียกว่า “ลมราง” ซึ่งมีในช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ แม้จะเป็นลมแรงและอาจทำให้ออกทะเลลำบากไปบ้าง แต่ก็ทำให้น้ำทะเลขุ่นและมีสัตว์น้ำมาก เช่นเดียวกับ “ลมหัวนอน” ซึ่งเป็นลมค่อนข้างแรงและพัดเป็นครั้งคราวในช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม จะก่อให้เกิดคลื่นได้น้ำ ทำให้งุ้งปลาชุกชุมขึ้น “ลมสะหลาดัน” ส่งผลดีต่อการจับสัตว์น้ำทั่วไป ส่วน “ลมออก” ซึ่งมีในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายนส่งผลดีต่อการทำไชหมึกและอวนลอยปลาหลังเขียว ขณะที่ลมบางชนิดส่งผลให้ปริมาณสัตว์น้ำน้อยลงหรือไม่เอื้อต่อการทำประมง เช่น “ลมพัดยา” ซึ่งพัดในช่วงเดือนกันยายน ทำให้น้ำทะเลใส สัตว์น้ำกระจัดกระจายไปอยู่ทะเลด้านนอก จึงสามารถจับได้น้อย

ความรู้เกี่ยวกับความซับซ้อนเชื่อมโยงของธรรมชาติในท้องทะเลของชาวประมงพื้นบ้านอันดามันที่น่าสนใจอีกประการคือความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะในส่วนที่ทำให้ทราบล่วงหน้าว่าจะเกิดพายุหรือกระแสน้ำแรงหรือ “ลมแข็ง” รวมถึง “คลื่นใหญ่” หรือไม่ โดยสามารถสังเกตหรือคาดการณ์ได้จากปรากฏการณ์ธรรมชาติหลายชนิด นับตั้งแต่การสังเกตจากสายฟ้าแลบ ซึ่งปกติแล้วฟ้าแลบมักเกิดล่วงหน้าก่อนกระแสน้ำแรงจะมา 1 - 2 วัน และลมมักมาทางเดียวกับที่มีฟ้าแลบ หากสายฟ้าแลบลงเป็นแนวตั้ง แสดงว่าลมที่จะเกิดนั้นอาจเป็น “ลมพัด” ซึ่งมีความแรงจัด หากสายฟ้าแลบลงเป็นทางขวาง จะมีแต่ฝนตกไม่มีลม และถ้าฟ้าแลบเฉียงขึ้นแสดงว่าลมจะมาถึงเร็ว แต่ถ้าแลบสูงจากผิวน้ำลมจะมาถึงช้า เช่นเดียวกับลักษณะของเมฆที่หากทิศใดมีเมฆสีดำหรือสีขาวหม่นและมีรูปร่างเหมือนรากโสมแสดงว่าทางทิศนั้นกำลังมีพายุ และหากเมฆมีสีเหลืองแดงหรือที่เรียกกันว่า “อุกาฟ้าเหลือง” หมายถึงกำลังจะเกิดพายุที่รุนแรงมากทำนองเดียวกับเหตุการณ์แหลมตะลุมพุกและพายุเกย์ จ.ชุมพร หรือหากมีเมฆฝนดำเขียวเป็นจุดๆ แสดงว่าลมจะแรง แต่ถ้าเมฆฝนดำเขียวติดกันเป็นพืดแสดงว่าลมไม่แรงมากนัก และหากกำลังอยู่บนเรือท่ามกลางพายุก็ให้มองไปข้างหน้า ถ้าเห็นเมฆขาวขวางอยู่ในทางใดแสดงว่าทางนั้นลมสงบ ส่วนแสงดาวหากส่องระยิบระยับอยู่ทางทิศหัวนอนแสดงว่าจะเกิดลมแรง

นอกจากนี้ พฤติกรรมของสัตว์ชนิดต่างๆ ก็เป็นสัญญาณเตือนการเกิดพายุลมแรงได้เป็นอย่างดี เช่น หากเหยี่ยวส่งเสียงร้องดังต๊ตๆ กันหมายความว่าอีก 5-6 วันจะเกิดลมแรง แต่หากมีเสียงร้องขณะที่กำลังเกิดลมแสดงว่าลมกำลังจะหยุด หรือหากนกนางนวลบินเข้าฝั่งและร้องเสียงดังทั้งฝูงแสดงว่าพายุฝนกำลังจะมา แต่หากฝูงปลาว่ายเข้าฝั่งแสดงว่าจะเกิดลมแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการสังเกตจากเศษไม้เศษพืชที่ลอยอยู่กลางทะเล เช่น เศษไม้เศษพืชโดยเฉพาะ “ผักพังกา” (ผักไม้โกงกาง) และหญ้าทะเลลอยต้งขึ้น แสดงว่าจะเกิดลมแรงหรือพายุภายในช่วง 3 วัน เหล่านี้เป็นต้น โดยการสังเกต/คาดการณ์กระแสน้ำ

ด้วยเศษไม้เศษฟืนจะเป็วิธีกาที่ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันส่วนใหญ่ให้ความสำคัญและเชื่อถือในความแม่นยำมากที่สุด

ทั้งนี้ ความตระหนักรู้ในความซับซ้อนเชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามันมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะไม่เพียงแต่จะช่วยให้สามารถจับหาสัตว์น้ำชนิดที่ต้องการได้มากพอ หากยังช่วยให้ปลอดภัยจากอันตรายจากภัยธรรมชาติต่างๆ กลางท้องทะเล เพราะขณะที่เรือประมงพาณิชย์มีอุปกรณ์และเทคโนโลยีทันสมัยที่ช่วยให้รู้ล่วงหน้าได้ว่าจะเกิดเหตุการณ์ใดขึ้น ไม่นับรวมขนาดของเรือที่ใหญ่และปลอดภัยกว่า ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันไม่มีเครื่องช่วยเหลือใดๆ ที่เว้นจากการพึ่งรายงานการพยากรณ์อากาศทางวิทยุโทรทัศน์แล้ว ก็มีแต่เพียงความรู้ในความซับซ้อนเชื่อมโยงของปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ข้างต้นเท่านั้น ที่จะช่วยให้สามารถตัดสินใจได้ว่าควรจะนำเรือออกจากฝั่งหรือไม่ หรือหากขณะอยู่กลางทะเลก็ช่วยให้รู้ว่าควรจะหันหัวเรือกลับ ทำประมงต่อ หรือเบนหัวเรือไปทางใด เพราะหากผิดพลาดย่อมหมายถึงการสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน

ธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้และปรับตัวให้สอดคล้อง และที่สำคัญอีกประการก็คือว่า ความตระหนักรู้ในความซับซ้อนเชื่อมโยงของธรรมชาติดังกล่าวยังส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันส่วนใหญ่มีวิธีปฏิบัติต่อทรัพยากรในเชิงพึงพา เพราะต่างตระหนักว่าการทำลายหรือทำให้ส่วนใดส่วนหนึ่งเสียหายจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรโดยรวม ซึ่งจะส่งผลต่อการทำมาหากินและชีวิตความเป็นอยู่ของตนในที่สุด⁹

3.2 ความรู้และวิธีการทำประมงพื้นบ้าน

นอกจากจะตระหนักรู้ในความซับซ้อนเชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติชนิดต่างๆ แล้ว ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันยังได้เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์/พึ่งพาทรัพยากรเหล่านี้ด้วยการพัฒนา/สั่งสมความรู้ที่จำเป็นสำหรับการทำประมงไว้ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในส่วนของธรรมชาติของสัตว์น้ำและวิธีการสังเกตหาฝูงสัตว์น้ำ เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านเครื่องมือ อุปกรณ์ และเทคโนโลยีที่ทันสมัย โดยจะทราบตั้งแต่ประเภทและชนิดของสัตว์น้ำ แหล่งที่อยู่อาศัย การแพร่พันธุ์ ลักษณะนิสัย อาหาร รวมไปถึงลักษณะการหาอาหารของสัตว์น้ำแต่ละชนิด

ชาวประมงบ้านท่ากลางสามารถแจกแจงพันธุ์ปลาชนิดต่างๆ ในท้องทะเลแถบนั้นได้ถึง 80 ชนิด ทั้งยังระบุได้ว่าชนิดใดเป็นปลาผิวน้ำ ปลากลางน้ำ หรือปลาหน้าดิน มีการเพาะพันธุ์แบบเป็นตัวหรือเป็นไข่ กินพืชหรือสัตว์เป็นอาหาร มีแหล่งอาศัยอยู่ตามปะการัง หาดทราย หรือป่าชายเลน เพราะสัตว์น้ำแต่ละ

⁹ อย่างไรก็ตาม การตระหนักในความเชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติรอบตัว โดยเฉพาะการเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรเหล่านี้ในระบบนิเวศของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน มีความชัดเจนและเป็นระบบระเบียบมากขึ้นหลังจากได้ร่วมดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน เพราะก่อนหน้านี้ชาวทะเลอันดามันโดยเฉพาะที่เป็นแกนนำกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านในปัจจุบันล้วนแต่เคยมีส่วนในการ “ทำลาย” ทรัพยากรธรรมชาติรอบตัว ไม่ว่าจะเป็นโดยการรับจ้างถายเลนขายให้นายทุน ลักลอบตัดไม้ในป่าชายเลนมาเผาถ่าน รวมทั้งการทำประมงด้วยเครื่องมือ “ทำลายล้าง” ชนิดต่างๆ รายละเอียดเกี่ยวกับส่วนนี้จะได้กล่าวถึงต่อไป

ชนิดจะมีแหล่งอาศัยชุกชุมแตกต่างกัน หรือแม้กระทั่งชนิดเดียวกันแต่หากต่างสายพันธุ์ก็จะมีแหล่งอาศัยต่างกัน เช่น กุ้งมังกรสีน้ำตาลและกุ้งแค้เป็นกุ้งหน้าดิน อาศัยอยู่บริเวณปะการังและตามรูหิน กุ้งแม่หวัดแม้จะเป็นกุ้งหน้าดินแต่ก็อาศัยอยู่ในคลอง กุ้งขาวและกุ้งเคยแม้จะอาศัยอยู่ในคลองแต่ก็เป็นกุ้งกลางน้ำ ส่วนกุ้งแชบ๊วย กุ้งหัวเขียว กุ้งหัวเรียว เป็นกุ้งหน้าดิน อาศัยอยู่ตามทะเลด้านนอกหรือบริเวณที่เรียกว่า “ลานกุ้ง” เป็นต้น

วิธีการสังเกตหาฝูงปลา มีหลายลักษณะ สามารถสังเกตได้จากหลายสิ่ง เช่น สังเกตจากการกระโดดของปลา หากบริเวณใดมีปลากะโดดต่ำอยู่เพียง 2 - 3 ตัว แสดงว่าหน้าดินบริเวณนั้นมีปลาฝูงใหญ่อยู่ แต่หากมีปลากะโดดสูงๆ อยู่หลายตัว แสดงว่าข้างใต้มีปลาเพียงไม่กี่ตัวหรืออาจมีเพียงเท่าที่เห็น เพราะการที่ปลากะโดดสูงแสดงว่าฝูงปลาตกใจกับอะไรบางอย่างจึงกระโดดขึ้นมาทั้งฝูง วิธีนี้ใช้สำหรับการสังเกตหาปลาหลังเขียว ปลามง ปลาอินทรี ปลาโลมา ปลาโกล ปลาบาตี ปลาโคบ ส่วนการหาฝูงปลากระบอกสามารถสังเกตได้จากแสงแวววาวที่เกิดจากการพลิกตัวของปลาในระยะใกล้ๆ หรืออาจจะหาฝูงปลาด้วยการฟังเสียงโดยเอาศีรษะจุ่มน้ำซึ่งจะทำให้ได้ยินเสียงปลาหน้าดิน รวมทั้งการฟังเสียงร้องของปลาบางชนิดที่อยู่ปะปนกับฝูงกุ้ง ทำให้ผู้ทำวนกุ้งรู้ว่าควรจะวางวนบริเวณใด เหล่านี้เป็นต้น

การสังเกตหาฝูงปลายังสามารถอาศัยการสังเกตแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำโดยเฉพาะบริเวณแนวปะการังและหินกองได้อีก ซึ่งมีอยู่หลายวิธี ส่วนใหญ่อาศัยการ “หมายเกาะ” คือ การวาดเส้นเชื่อมในใจระหว่างแนวเกาะกับแนวเกาะ หรือระหว่างแนวเกาะกับแนวภูเขา ผู้ที่ “หมายเกาะ” ได้เก่งจะจดจำแนวปะการังได้ในบริเวณกว้าง เช่น ชาวประมงบ้านเกาะยาวน้อยบางคนแม้จะแล่นเรือไปไกลถึงเกาะพีพีก็ยัง “หมาย” ได้ว่ามีแนวปะการังอยู่ตรงไหนบ้าง ขณะที่บางคนสามารถ “หมาย” ได้โดยใช้เส้นแนวเกาะหรือแนวเขาเพียงด้านเดียวเท่านั้น

ชาวประมงพื้นบ้านยังสามารถสังเกตหาแหล่งปะการังได้ด้วยการใช้หุ่นแบกับท้องเรือหรือเอาไม้พายจุ่มน้ำแล้วฟังเสียง ถ้ามีเสียงดังป๊อกแป๊กแสดงว่าใต้น้ำนั้นมีปะการังหรือหินกอง หรือสังเกตจากนกนางนวลเพราะนกนางนวลมักมากินฝูงปลาที่อยู่เหนือปะการัง เช่นเดียวกับสีน้ำทะเลที่บริเวณที่มีปะการังมากน้ำทะเลจะเป็นสีเขียวเข้มจนถึงดำ ส่วนบริเวณที่น้ำเป็นสีขาวๆ ใสๆ แดงๆ นั้นแสดงว่าข้างใต้เป็นพื้นทรายหรือที่เรียกว่า “ปาททราย” ซึ่งไม่มีปะการัง รวมทั้งสังเกตจากฝูงปลา ซึ่งหากมีฝูงลูกปลาเล็กๆ ลอยอยู่บริเวณนั้นอาจมีปะการังอยู่ข้างใต้

การสังเกตจากน้ำผุดหรือน้ำหมุน เมื่อกระแสน้ำไหลมาจะกระทบหินกองแล้วผุดหรือหมุนขึ้น หากทะเลมีระดับความลึกมากขึ้น จุดที่มีน้ำหมุนหรือน้ำผุดจะอยู่ห่างจากหินกองมากขึ้นเป็นลำดับ การสังเกตรูถึงแหล่งที่ตั้งของปะการังและหินกองเช่นนี้ไม่เพียงแต่จะช่วยให้ชาวประมงสามารถจับหาสัตว์น้ำชนิดที่ต้องการได้มาก หากยังช่วยให้ทราบว่าบริเวณใดไม่ควรวางวน เพราะอาจทำให้วนฉีกขาดเสียหาย ทั้งยังทำให้ทราบจุดที่เหมาะสมสำหรับการทอดสมอเรืออีกด้วย

นอกจากความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของสัตว์น้ำและวิธีการสังเกตหาฝูงปลาในลักษณะต่างๆ แล้ว ในการทำประมงพื้นบ้านชาวทะเลอันดามันยังได้เรียนรู้ที่จะพัฒนาเครื่องมือและวิธีการทำประมงให้สอดคล้องกับความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวด้วย นับตั้งแต่การประดิษฐ์เครื่องมือประมงให้สอดคล้องกับลักษณะและธรรมชาติของสัตว์น้ำที่มีอยู่หลากหลาย จึงต้องมีเครื่องมือประมงมากชนิดตามไปด้วยดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้

เครื่องมือแต่ละชนิดก็ต้องใช้สับเปลี่ยนเป็นวงจรหมุนเวียนกันไปตามช่วงเวลา ช่วงฤดูกาลในรอบปี และช่วง “น้ำ” หรือช่วงค้ำในรอบ 15 วัน เนื่องจากแต่ละช่วงเวลาจะมีชนิดและปริมาณสัตว์น้ำต่างกัน เป็นต้นว่า อวนปูจะวางในช่วงน้ำใหญ่ 13 -14 ค่ำ และช่วงน้ำตาย 6 -13 ค่ำ เช่นเดียวกับอวนปลาหลังเขียวที่จะวางช่วงน้ำตายราว 5 -13 ค่ำในเวลากลางวัน และช่วงเย็นถึงค้ำในช่วงฤดูแล้งเดือน 11-12 ส่วนไซหรือลอบหมึกจะวางในเดือน 12 - 5 ช่วง 5 -15 ค่ำ เป็นอาทิ หากวางนอกเหนือจากเวลาที่วางนี้จะได้สัตว์น้ำชนิดที่ต้องการ หรือได้ในปริมาณที่น้อยมาก

การวางเครื่องมือประมงเหล่านี้ก็ต้องให้ตรงกับบริเวณที่มีสัตว์น้ำชนิดที่ต้องการชุกชุมและสอดคล้องกับการไหลของกระแสน้ำและสภาพแวดล้อมอื่นๆ ด้วย เป็นต้นว่าอวนลอยกึ่งนั้นจะต้องวางอวนตามร่องน้ำลึกประมาณ 10-20 เมตร โดยวางอวนให้ขวางน้ำแล้วปล่อยให้ล่อยไปตามกระแสน้ำ ส่วนอวนปลาทรายต้องวางบริเวณโหนทรายที่ระดับความลึก 10 เมตรขึ้นไป วางในช่วงกลางวันเวลาที่น้ำเริ่มลด และต้องวางขวางน้ำเพื่อให้พัดพาอวนไป อวนลอยปลาจาระเม็ดต้องวางกลางร่องน้ำบริเวณที่ไม่มีปะการังหรือหินตุ๊กน และต้องวางให้เรี่ยพื้นน้ำ ขณะที่อวนปลาหลังเขียวต้องวางบริเวณน้ำลึก 4 - 5 วา เพราะหากลึกเกินไปจะไม่มีฝูงปลา เหล่านี้เป็นต้น

ประเด็นที่พึงพิจารณาก็คือว่า ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันไม่เพียงแต่จะพัฒนา/สั่งสมความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับความซับซ้อนเชื่อมโยงของทรัพยากร ธรรมชาติของท้องทะเลและสัตว์น้ำ วิธีการสังเกตหาฝูงสัตว์น้ำ โดยเฉพาะวิธีการทำประมงที่สอดคล้องกับความหลากหลายของทรัพยากร ที่สำคัญการทำประมงพื้นบ้านเช่นที่ว่่านี้อยู่ยังเอื้อต่อการดำรงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสำคัญ

เนื่องจากเครื่องมือและวิธีการที่ชาวประมงพื้นบ้านใช้ส่วนใหญ่สามารถจับสัตว์น้ำได้เฉพาะชนิด และที่สำคัญคือจับได้เฉพาะแต่ตัวที่เติบโตได้ขนาดแล้วเท่านั้น เป็นต้นว่าอวนลอยกึ่งจะจับได้แต่กึ่งเป็นส่วนใหญ่ อาจจะมีปลาติดมาบ้างแต่ก็ในปริมาณที่น้อยมาก ส่วนอวนปูจะติดเฉพาะปูและที่มีขนาดใหญ่ได้ที่ ไซปลาใหญ่จะติดเฉพาะปลาตัวใหญ่ เพราะตัวเล็กสามารถเล็ดรอดไปได้ หรือไม่ก็ถูกปลาใหญ่กินเป็นอาหาร ขณะติดอยู่ในลอบจนหมด เช่นเดียวกับลอบหรือไซหมึกที่มักติดหมึกขนาด 4 ตัวต่อกิโลกรัม และถ้าหากวางไกลจากฝั่งก็จะได้ขนาด 2 ตัวต่อกิโลกรัม เหตุที่ได้เฉพาะหมึกเพราะว่าลอบจะวางสูงจากพื้นดินประมาณ 2 วา จึงไม่ติดทั้งปลาหน้าดินและปลาผิวน้ำ ขณะที่หยองปูดำแม้จะติดปูหลายขนาด แต่ชาว

ประมงก็จะเลือกเอาเฉพาะปูดำตัวใหญ่ เนื่องจากตัวเล็กไม่สามารถนำมารับประทานหรือขายได้ เป็นต้น ดังแสดงในตารางที่ 1¹⁰

เครื่องมือและวิธีการทำประมงเช่นนี้แตกต่างจากการทำประมงพาณิชย์โดยเฉพาะเรืออวนลาก/อวนรุนอย่างมาก เนื่องจากเครื่องมือประมงพาณิชย์มีศักยภาพในการกวาดจับสัตว์น้ำสูงและหลากหลายชนิด ไม่เว้นแม้แต่สัตว์น้ำตัวเล็กตัวน้อยที่ยังไม่เจริญเติบโตเต็มที่ ไม่นับรวมการทำลายปะการัง หญ้าทะเล และหินกองใต้ทะเล โดยเฉพาะในกรณีที่บุกรุกเข้ามาในเขต 3,000 เมตร หรือเขตหวงห้ามเช่นอ่าวพังงา ดังจะกล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป

¹⁰ อย่างไรก็ตามก็ดี พึงตระหนักว่านอกเหนือจากเครื่องมือประมงดังกล่าวนี้ที่มักจะเรียกกันว่า “เครื่องมืออนุรักษ์” แล้ว ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งและเกาะแก่งของทะเลอันดามันยังทำการประมงด้วย “เครื่องมือประมงพาณิชย์” หรือที่มักจะเรียกกันว่า “เครื่องมือทำลายล้าง” อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นอวนลากแคะ อวนรุน รวมไปถึงอวนทับตลิ่ง อวนกระทุ้งน้ำ ระเบิด และยาเบื่อ ยาเมา เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของ “ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” ไม่น้อย ดังจะกล่าวถึงต่อไป

ตารางที่ 1 แสดงลักษณะ ช่วงเวลา วิธีการใช้ และสัดส่วนที่ได้จากเครื่องมือประมงแต่ละชนิด ในพื้นที่ศึกษาทั้ง 4 แห่ง¹

ชนิดเครื่องมือ ประมง	ลักษณะเครื่องมือ	ช่วงเวลาในการใช้	วิธีใช้	ชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่
อวนลอยกึ่ง	อวนเอ็นขนาดตาอวน 3.8 –4 ซม.	ทำได้ตลอดปี ตั้งแต่เช้าถึงเย็นในช่วง 11 – แต่จะได้กึ่งมากช่วงเดือน 7-12	วางอวนตามร่องน้ำ(ที่มีน้ำลึก 10-20 เมตร) วางอวนขวางน้ำและปล่อยอวนให้ลอยตามกระแสน้ำ	กึ่งเป็นส่วนใหญ่และปลาอเล็กน้อย
อวนปู	ขนาดตาอวน 4-5 นิ้ว	ทำช่วงน้ำใหญ่ 13-14 ค่ำ และนำตาย 6-1 แต่จะได้อุปูในช่วงเดือนมีนาคมกว่าเดือนแล้ว	วางได้เนหลายบริเวณทั้งในทราย (ทรายที่เปียในคลอง ร่องน้ำ ปะการัง และต้องวางตามน้ำโดยวางถ่วงทิ้งไว้หนึ่งคืนก่อนไปเก็บ	ปูขนาด 3 –7 ตัว ต่ออีกโลก
อวนปลาทราย	อวนเอ็นขนาดตาอวน 3 ซม.	ทำได้ทั้งปีในช่วง 11-7 ค่ำ แต่ได้ปลามากขึ้นเดือน 11-12	วางบริเวณในทรายที่น้ำลึก 10 เมตรขึ้นไป กลางวันเวลาที่น้ำเริ่มลด และวางขวางน้ำเพื่อพัดพาอวนลอยไป	ปลาทราย

¹ อย่างไรก็ตาม ในบางปีช่วงเวลาของการใช้เครื่องมือประมงบางชนิดอาจไม่เป็นไปตามที่แสดงไว้ในตาราง เพราะบางครั้งความไม่แน่นอนของท้องทะเลก็อาจทำให้เกิดเหตุการณ์ที่มีสัตว์น้ำบางชนิดมาปรากฏหรือเพิ่มมากขึ้นอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน เช่น ช่วงปลายปี พ.ศ. 2542 มีหอยลาย “ขึ้น” ที่เกาะยาวน้อยมากหลังจากที่ไม่เคยมีมาเลยในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา จนพบกับอาการที่ปัจจุบันหอยลายมีราคาดี มีเค้าแก่รับซื้อ ชาวบ้านหลายคนจึงหันมาลงพื้นที่ตระเวนหาหอยและออกไปคราดหอยในเวลากลางจากจากการวางอวนลอยกึ่งหรือทอดแทนในช่วงที่หาได้ยากขึ้น เป็นต้น

ชนิดเครื่องมือ ประมง	ลักษณะเครื่องมือ	ช่วงเวลาในการใช้	วิธีใช้	ชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่
อวนปลากระบอก	ขนาดตาอวน 3.5 - 3.8 ซม.	ทำได้ทั้งกลางวันและกลางคืน แต่บางพื้นที่ ทำกลางวันช่วงที่น้ำลงหรือขึ้นได้บางครั้งทำ ได้ทั้งช่วงน้ำใหญ่และน้ำตายตลอดปี และ ได้ปลามากช่วงเดือน 4-8	วางตามริมเกาะหรือในแอ่ง บริเวณพื้นทราย โดยต้องเห็นฝูงปลาก่อนจึงจะลอมอวนเป็นวง แล้วจึงใช้ไม้ต้อนไปไล่ให้วิ่งไปติดอวน	ปลากระบอก
อวนปลาทุ		ทำในช่วงน้ำขึ้น	วางในร่องน้ำที่ลึกตั้งแต่ 6 วา เป็นอย่างน้อย ถ้าวางกลางวันต้องวางลอยหน้าดิน และคอย หาฝูงปลา หากวางกลางคืนต้องวางลอยผิวน้ำ ค่อยตามเก็บอวน	ปลาทุ
อวนถ่วงปลากระเบ	ขนาดตาอวน 12 นิ้ว	ทำได้ทั้งปีในช่วง 6-12 ค่ำ แต่ปลาได้มากใน ฤดูฝน	วางถ่วงขวางน้ำทิ้งไว้ 1 คืนวางบริเวณร่องน้ำ พื้นทรายที่เปื้อดินเลน หรือโหนด	ปลากระเบ
อวนถ่วงปลา	ขนาดตาอวน 5 นิ้ว	ทำได้ดีตลอดทั้งปี ทั้งกลางวันและกลางคืนใน น้ำตายเป็น 7-11 ค่ำ แต่ที่ ต.กำพวน ทำใน เดือน 6-8	วางโดยการถ่วงบริเวณริมเกาะ ใกล้หินหรือปะ การัง	ปลาตัวใหญ่
อวนลอยปลาเสียด	ขนาดตาอวน 5 นิ้ว ความยาวไม่ถึงพื้นดิน	ทำได้ดีตลอดทั้งปีในช่วงเดือนมีนาคม 13 ค่ำ	วางลอยตามน้ำบริเวณข้างเกาะ	ปลาตัวใหญ่

ชนิดเครื่องมือ ประมง	ลักษณะเครื่องมือ	ช่วงเวลาในการใช้	วิธีใช้	ชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่
อวนลอยจระเข้	ขนาดตาอวน 5 นิ้ว	ทำได้ตลอดปี ในช่วงน้ำใหญ่และเดือนมีนาคมได้ไปลามาในช่วงเดือนตุลาคม – ธันวาคม	วางกลางร่องน้ำบริเวณที่ไม่มีปะการังหรือหิน และต้องวางให้เรียบร้อย	ปลาตัวใหญ่
อวนปลาหมก	ขนาดตาอวน 4 นิ้ว	ทำได้ตลอดทั้งปี ช่วงน้ำตายราว 6-12 คำ ช่วงน้ำใหญ่ไม่ได้เพราะน้ำเชี่ยว ทำให้วน	วางบริเวณที่น้ำค่อนข้างลึก วางวนล้อมเช่น กับอวนปลากะบอก แล้วเส้มน้ำให้มีเสียงด	ปลาหมก
อวนปลาหลังเขียว		และช่วงเย็นถึงค่ำ ในช่วงฤดูแล้งเดือน 11	มีปลา มองหาฝูงปลาจนเจอ แล้วล้อมวนอย	
			รวดเร็ว จากนั้นใช้มือหรือไม้เคาะเรือให้เกิดเส	
			เพื่อให้ปลากวักกระจ่ายไปติดอวนก่อนจะสาวอ	
แห		ทำได้ตลอดปี ในช่วงน้ำใหญ่ราว 12-5 คำ ในเวลาน้ำลง	เดินทอดตามริมชายฝั่งหรือในคลองน้ำเค็ม ห	
			ริมฝั่ง (ในอ่าว) ควรทำช่วงที่น้ำลด หากทอดใ	
			ควรทำตอนที่น้ำลดลงต่ำสุด	
ลอบปลาใหญ่		ทำได้ตลอดปี	วางไว้ตามริมเกาะ ข้างแนวปะการังหรือหินกล	ติดเฉพาะปลาตัวใหญ่ เพ
			เดือนหนึ่งกู้ลอบขึ้น 2 ครั้ง ในช่วง 8-10 คำ ใน	ตัวเล็กสามารถเล็ดรอดไป
			นำลอบลงไปวางอาจต้องดำน้ำลงไปเพื่อค้นห	หรือไม่ก็ถูกปลาใหญ่ก
			แหล่งหินกอง	อาหารขณะอยู่ในลอบจนห

ชนิดเครื่องมือ ประมง	ลักษณะเครื่องมือ	ช่วงเวลาในการใช้	วิธีใช้	ชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่
ลอบหมึก/ไซหมึก	ขนาดตาอวน 2.5 นิ้ว	ทำในเดือน 12-5 ช่วง 5-15 ค่ำ	นำขวดน้ำพลาสติกแบบขุ่นและใบไม้มาแขวนเป็นพุ่มไว้ในไซ เพื่อล่อให้หมึกเข้ามา จากนั้นวางบนหินทรายหรือบนคอนวางให้ตั้งขึ้นและจากพื้นดินราว 2 วา	หมึกขนาดเฉลี่ย 4 ตัว ต่อ 1 หักออกไปวางไกลๆ จากฝั่ง จะได้ขนาด 2 ตัว ต่อ ก.ก. เฉพาะหมึกอย่างเดียว เนื่องจากวางสูงจากพื้นดิน ว่างไม่ติดปลาหน้าดินแลปลาผิวน้ำอื่นๆ
ลอบหอย/ไซหอย		ทำได้ตลอดปี	วางตามน้ำ บนพื้นทรายที่เปิดมีระดับน้ำ 4 วา	ได้หอยน้ำผึ้ง หอยดูด (หอยหวาน) เป็นหลัก แต่อาจติดปูดาบปูม้า มาบ้างเล็กน้อย
ไซปลาเก๋า		ทำได้ตลอดปี ทั้งน้ำใหญ่และน้ำตาย	วางตามริมเกาะ ตามแนวปะการัง หรือคลอง โดยการถ่วงและใช้ลูปปลาเป็นเหยื่อ นำไซไปตอมเช้า แล้วไปชักขึ้นตอนรุ่งเช้าของอีกวัน	ปลาเก๋า

ชนิดเครื่องมือ ประมง	ลักษณะเครื่องมือ	ช่วงเวลาในการใช้	วิธีใช้	ชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่
หยอของบูดำ		ทำได้ทั้งปี ในช่วงน้ำใหญ่ 12-5 คำ	วางในป่าโกงกาง ในคลอง หรือปากตามชายฝั่ง ใช้ปลากระเบน ปลาฉลาม และลูกปลาค้างคาวเป็นเหยื่อ	ติดปูหลายขนาด แต่ชาวบ้านจะเลือกเอาเฉพาะปูดำตัวเล็กนำมากินหรือขายไม่เพราะ
เบ็ดคัน	เบ็ดเบอร์ 15 เอ็นเบอร์ 60	ทำได้ตลอดเวลา	ตอนกลางวันที่ในคลอง ตอนกลางคืนตกริมแม่น้ำ ใช้ลูกปลา ลูกกุ้ง เป็นเหยื่อ	
เบ็ดปลาใหญ่	เบ็ดเบอร์ 8,9 เอ็นเบอร์ 70-12	ทำได้ตลอดเวลา	ตกแถวริมเกาะ หรือข้างหินกอง หากเป็นคนแม่	ปลาตัวใหญ่จำพวกปลากะ
เบ็ดปลาทราย	เบ็ดเบอร์ 19-20 เอ็นเบอร์ 50-70 สายผูกเบ็ดเบอร์ 15	ที่เกาะยาวน้อยทำได้ทั้งปี ช่วง 7-12 คำ ส่วนกลาง ต.กำพวนนิยมทำกันมากช่วงหน้าฝน เดือน 11	เรือ โดยใช้เหยื่อจำพวกหมึก กุ้ง รัง หรือเหยื่อตกบริเวณไหนหรือคอนทรายที่มีระดับน้ำลึก เมตร ปลื้อยให้เรือลอยตามน้ำ ให้ปลายเบ็ดของฉลามได้ต้อนน้ำราว 1 คืบ	ได้เฉพาะปลาทรายขนาด 15-20 ตัว / ก.ก.
เบ็ดตกหมึก		ทำได้ตลอดทั้งปี ในเวลากลางคืน	ตกตามริมเกาะ โดยใช้ไฟจากแบตเตอรี่และเหยื่อปลอดมัลลอ	

ชนิดเครื่องมือ ประมง	ลักษณะเครื่องมือ	ช่วงเวลาในการใช้	วิธีใช้	ชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่
เบ็ดราว	เบ็ดคันยาวหลายเมตร มีตาเบ็ดวางเรียงรายติด กันตลอดทั้งคัน		วางเบ็ดไว้ริมหาดโดยใช้เหยื่อล่อ	ปลากะระเบน
โป๊ะน้ำตื้น	เครื่องมือประจำที่	ทำได้ตลอดปี แต่ได้ปลามากในช่วงฤดูมรสุม หน้าฝน	นำไม้ขนาดเท่ากำกับข้อมีข้อ 100-150 ท่อน มาปัก ไว้เป็นแนวยาวจากกว้างไปแคบให้เป็นรูปคล้าย ลูกศร นำเนื้อถั่วขนาดตา 1.5 นิ้ว ห่อแนวไม้ ไว้	กุ้ง ปู ปลา หลายชนิด
ระวางกุ้งเคย	คันไม้ประกอบกับ ผ้าสีหลิ้ง นำมาเย็บเป็น ถุงให้คล้ายอวนรุน	ทำในช่วงน้ำลง ในฤดูมรสุม (พ.ค.-ก.ค.) ทำได้ทั้งเวลาน้ำใหญ่และน้ำตาย	เดินรุนตามริมทรายฝั่งที่มีระดับน้ำ 0.5-1.5 เมตร กุ้งเคย	
ที่รับกุ้งเคย	เครื่องมือประจำที่			
			ด้านละ 5 เมตร ใช้ทางมะพร้าวและผ้าสีหลิ้งมุง ท้ายเพื่อดักกุ้งเคย	

ชนิดเครื่องมือ ประมง	ลักษณะเครื่องมือ	ช่วงเวลาในการใช้	วิธีใช้	ชนิด/ขนาดของสัตว์น้ำที่
ครอบกุ้ง		ทำได้ตลอดปี ในช่วงที่น้ำกำลังขึ้นหรือขึ้นแต่ต้องเป็นช่วงที่น้ำใสเท่านั้นเพราะหากน้ำจะมองไม่เห็นตัวกุ้ง	เดินตามริมฝั่ง ใช้ไฟส่องหาตัวกุ้ง เมื่อเห็นแล้วค่อยครอบ	กุ้งลาย กุ้งขาว กุ้งหัวเขียว ขนาดเท่านิ้วก้อยประมาณตัวต่อ ก.ก.
เก็บแมงกะพรุน		ทำได้ทั้งกลางวันและกลางคืน ในช่วงเดือนมี.ค.-พ.ค.	ใช้สวิงตัก แต่หากเป็นการทำตอนกลางคืนต้องใช้ไฟล่อก่อนตัก	แมงกะพรุน
เก็บหอย		ทำช่วงน้ำแห้ง ในช่วงน้ำใหญ่ราว 15-5 คำน้าลงต่ำมาก (ชาวบ้านมักไปเก็บหอยในเว “ลมแข็ง” จนออกทะเลไม่ได้)	เดินเก็บตามริมเกาะ ดอนหอย หากเป็นหอยที่ก็ต้องเดินเก็บตามแหล่งหญ้าทะเล	หอยมุก หอยนำพริก หอยลิหอยเตี้ย หอยชักตีน ฯลฯ

3.3 กิจกรรมการอนุรักษ์ ปกป้อง และฟื้นฟูความหลากหลายของทรัพยากรชายฝั่ง

แม้วิธีการทำประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่จะสอดคล้องและเอื้อต่อการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเล แต่ที่ผ่านมาทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เสื่อมโทรมลงอย่างมาก เนื่องจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน

ที่สำคัญได้แก่การบุกรุก/ลักลอบเข้ามาทำการประมงในเขตหวงห้ามของเรือประมงพาณิชย์โดยเฉพาะเรืออวนลากและเรืออวนรุน เรือประมงพาณิชย์เหล่านี้มีศักยภาพในการกวาดจับสัตว์น้ำสูง สามารถกวาดจับสัตว์น้ำทุกชนิดทุกขนาดได้ภายในเวลาอันรวดเร็ว ทั้งยังทำลายแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำเช่นปะการัง หญ้าทะเล หินกองใต้ทะเล และปะการังเทียมเป็นจำนวนมาก กระทั่งหลายพื้นที่ไม่เหลือสัตว์น้ำให้จับหาได้อีก ไม่นับรวมการทำลายเครื่องมือประมงพื้นบ้านของเรือประมงพาณิชย์ที่ว่ำนี่ที่ยังสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวประมงพื้นบ้านเพิ่มขึ้นอีก

ปัจจุบันปัญหาทรัพยากรสัตว์น้ำเสื่อมโทรมยังถูกซ้ำเติมจากเรือปั่นไฟปลากระดักที่กล่าวกันว่ามีศักยภาพในการจับสัตว์น้ำสูงกว่าเรืออวนลาก/อวนรุน เพราะสามารถล่อปลาทุกชนิดทุกขนาดในรัศมีกว่า 1 กิโลเมตรให้มารวมกันแล้วจับขึ้นมาได้ นอกจากนี้ แม้แต่ในส่วนของชาวประมงพื้นบ้านเองบางรายก็ใช้เครื่องมือประมงผิดกฎหมาย โดยนอกจากเรืออวนรุนแล้วยังประกอบด้วยเรืออวนลากแคะ เรืออวนลากหาง รวมทั้งการทำอวนทับตลิ่ง อวนกระทุ้งน้ำ การใช้ระเบิด ยาเบื่อ ยาเมา ฯลฯ ไม่นับรวมการทำทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลถูกทำลายด้วยกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ โดยเฉพาะป่าชายเลนที่ถูกแผ้วถางไปเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะโดยการทำไม้ในเขตสัมปทาน การตัดฟัน การเผาถ่าน การบุกรุกปลูกสร้าง รวมทั้งการขยายตัวของนาุ้ง

การฟื้นฟูทรัพยากรป่าชายเลนของหน่วยงานรัฐด้วยวิธีการถางออกแล้วปลูกใหม่ก็ไม่เพียงแต่จะไม่ช่วยให้ป่าชายเลนฟื้นตัว หากกลับทำให้เสียหายหนักขึ้นอีก ฯลฯ สถานะของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลอันดามันในหลายพื้นที่จึงอยู่ในขั้นวิกฤต

ด้วยความที่ชาวประมงพึ่งพาและผูกพันอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวอย่างมาก การที่ทรัพยากรเหล่านี้เสื่อมโทรมลง ส่งผลกระทบต่อชาวประมงพื้นบ้านอันดามันโดยตรงและในระดับที่รุนแรงมาก กระทั่งหลายรายต้องเลิกประกอบอาชีพประมงแล้วหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน อย่างไรก็ตาม ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันส่วนใหญ่ไม่ได้ย่อท้อต่อการคุกคามของการทำประมงแบบ “ทำลายล้าง” และกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ที่สร้างความเสื่อมโทรมให้กับทรัพยากร

ชาวประมงพื้นบ้านพยายามหาวิธีการแก้ไข ตอบโต้ ปรับตัวในหลายลักษณะด้วยกัน นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ วิธีการ เวลา และสถานที่ในการทำประมง การตอบโต้ด้วยมาตรการรุนแรง การรวมตัวกันออกตรวจจับ การนำเจ้าหน้าที่ออกตรวจจับ รวมไปถึงการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านระดับต่างๆ ดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลเสื่อมโทรมในหลายๆ ด้าน น่าสนใจที่แม้กิจกรรมเหล่านี้จะดูเหมือนเป็นเพียงการปกป้อง “แหล่งทำมาหากิน” ของผู้ประกอบการกลุ่มหนึ่ง หากโดยเนื้อแท้กลับเป็นไปเพื่อดำรงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสำคัญ เพราะเป็นการ “ปกป้องทรัพยากรไว้ให้ลูกหลานประเทศชาติ” โดยมีรายละเอียดของการดำเนินกิจกรรมดังนี้

- การจัดกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง

การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งของกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านอันดามันระดับหมู่บ้านหรือตำบลจะเน้นที่องค์ประกอบสำคัญ 3 ประการของระบบนิเวศทางทะเล คือ ป่าชายเลน หญ้าทะเล และสัตว์น้ำ กิจกรรมเหล่านี้มีขั้นตอนตั้งแต่การประชุมสมาชิกในชุมชนเพื่อวางแผนและกำหนดแนวเขตพื้นที่ที่ต้องการอนุรักษ์ การเดินสำรวจและชี้แนวเขตในกรณีพื้นที่ป่าชายเลนที่ต้องการอนุรักษ์มีแนวเขตไม่ชัดเจนระหว่างการเป็นพื้นที่สัมปทานกับพื้นที่นอกเขตสัมปทาน จากนั้นจึงค่อยๆ ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในเขตดังกล่าวด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การปลูกป่าชายเลนเพิ่มเติม การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การทำปะการังเทียมพื้นบ้าน การทำเครื่องหมายแสดงแนวเขตหญ้าทะเลเพื่อป้องกันการรุกรานทำลาย รวมทั้งการปักป้ายเพื่อประกาศให้เป็นเขตอนุรักษ์ แหล่งหญ้าทะเล เขตป่าชายเลนชุมชน เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เขตทะเลชุมชน ฯลฯ ที่ได้รับการดูแลรักษาโดยชุมชน

กิจกรรมเหล่านี้จะเน้นการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐ เพื่อให้หน่วยงานรัฐและสาธารณะได้รับรู้ถึงศักยภาพของกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งถือเป็นกลวิธีหนึ่งในการแก้ไขปัญหาเรืออวนลาก/อวนรุน เพราะจะทำให้ผู้ที่คิดลักลอบเข้ามาเกิดความเกรงกลัว อีกทั้งยังสามารถกระตุ้นเจ้าหน้าที่รัฐให้มีความกระตือรือร้นในการทำงานมากขึ้นด้วย

อย่างไรก็ตาม กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งของกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านอันดามันข้างต้นไม่ได้ต้องการแต่เพียงแก้ไขปัญหาเรืออวนลาก/อวนรุนหรือเครื่องมือประมงผิดกฎหมาย/ทำลายล้างเท่านั้น แต่ที่สำคัญไม่แพ้กันก็คือต้องการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งโดยรวมอีกด้วย เนื่องจากแกนนำของกลุ่ม/ชมรมฯ ส่วนใหญ่ต่างตระหนักถึงความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนเชื่อมโยงระหว่างทรัพยากรชายฝั่งชนิดต่างๆ กับปริมาณสัตว์น้ำ ดังกรณีชมรมชาวประมงพื้นบ้านตำบลเกาะยาวน้อยที่ “ตั้งขึ้นมาเพราะทะเลวิกฤต จึงต้องการฟื้นฟูทะเลไม่ได้ตั้งขึ้นมาเพื่อจับอวนลากอวนรุนเพียงอย่างเดียว เพราะตอนนั้นทะเลวิกฤตมาก จนถึงขั้นว่าถึงไม่มีอวนลากอวนรุนก็ไม่ค่อยมีอะไรให้จับกันแล้ว” นอกจากนี้ การตระหนักรู้ในความซับซ้อนเชื่อมโยงของทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวที่มีความชัดเจนมากขึ้นผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนยังส่งผลให้ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันบางรายปรับเปลี่ยนวิธีปฏิบัติต่อทรัพยากรที่ต่างไปจากช่วงก่อนหน้านี้อย่างมีนัยสำคัญ

ดังกรณีชาวประมงบ้านท่ากลาง ที่ในอดีตได้ตัดฟันต้นไม้ในป่าชายเลนไปเป็นจำนวนมากเพื่อนำมาเผาถ่านขาย กระทั่งไม่บริเวณนั้นหมดไป เพราะ “ตอนนั้นไม่รู้จักรอเรื่องอนุรักษ์ อะไรที่ทำแล้วได้เงินพวกเราก็ทำกัน” แต่หลังจากประสบกับภาวะทรัพยากรเสื่อมโทรมและได้เรียนรู้ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ในที่สุดก็ได้หันมาร่วมมือกันปลูกป่าและทำป่าชายเลนชุมชน รวมถึงการร่วมกันปราบปรามนายทุนผู้ลักลอบเข้ามาตัดไม้ เป็นอาทิ

การดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านอันดามันได้ช่วยคืนความอุดมสมบูรณ์ให้กับทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลหลายชนิด นับตั้งแต่ในส่วนของสัตว์น้ำที่มีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างมาก ขณะที่แหล่งหญ้าทะเลก็มีความหนาแน่นขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ช่วยให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น กระทั่งดึงดูด/จูงใจให้ชาวบ้านหลายรายที่ไม่เคยทำประมงมาก่อนหันมาลงทุนทำประมงด้วย หรือแม้

แต่รายได้ที่เลิกทำประมงไปเพราะทรัพยากรสัตว์น้ำเสื่อมโทรมก็หันกลับมาทำประมงใหม่อีกหนึ่ง เป็นต้นว่าหลังจากที่ ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านตำบลเกาะยาวน้อยได้ดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งไปได้สักระยะในช่วงปี พ.ศ. 2539 ปรากฏว่าสัตว์น้ำได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมาก ส่งผลให้มีผู้หันมาประกอบอาชีพออกเรืออวนลอยกุ้งเพิ่มขึ้นนับ ร้อยลำ¹

เช่นเดียวกับการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ของกลุ่ม/ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านต่างๆ รอบอ่าวพังงาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536-2538 ที่พบว่าปริมาณกุ้งแชบ๊วยที่จับได้จากเครื่องมืออวนลอยกุ้งเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แสดงการเปรียบเทียบปริมาณกุ้งแชบ๊วยที่จับได้จากเครื่องมืออวนลอยกุ้ง
ในบริเวณอ่าวพังงาระหว่างปี พ.ศ. 2536-2538

ท้องที่ /พ.ศ.	ช่วงเดือน/น้ำหนัก (ก.ก.) เฉลี่ยต่อวันต่อลำ											
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
2536	1.0	1.2	1.8	1.9	1.9	2.3	2.3	1.0	1.1	3.8	3.5	3.3
2537	3.2	1.9	2.6	2.1	3.0	3.4	3.8	3.9	2.3	4.1	3.5	4.1
2538	4.5	2.3	3.8	3.5	5.2	4.0	6.3	5.1	3.7	4.4	3.9	3.2
เกาะยาว												
2536	1.2	1.1	1.3	1.8	1.9	2.2	2.4	1.2	1.6	3.2	3.9	3.5
2537	3.1	1.8	2.0	2.3	2.8	2.9	3.4	3.8	3.3	4.7	4.8	5.1
2538	4.9	2.6	3.1	3.9	6.4	6.4	6.7	6.3	5.0	5.8	5.2	5.2
แหลมสัก												
2536	0.9	1.1	1.6	1.8	1.7	2.4	2.6	1.8	1.5	3.0	3.3	2.8
2537	2.9	1.8	2.0	2.4	2.8	3.5	3.8	4.1	3.9	4.3	4.5	4.7
2538	4.2	2.8	3.1	3.9	4.4	4.8	5.1	6.0	4.2	4.9	4.8	3.5
ป่าคลอก												

¹ สอดคล้องกับผลการสำรวจสำมะโนประมงทะเลช่วงปี พ.ศ. 2528 ถึงปี พ.ศ. 2538 ที่พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2533-2538 จำนวนครีว เรือและจำนวนเรือประมงของภาคการประมงขนาดเล็กมีเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 9.5 และ 6.6 ตามลำดับ โดยรายงานการศึกษาระบุว่า สาเหตุสำคัญประการหนึ่งส่งผลให้มีจำนวนครีวเรือและเรือประมงเพิ่มมากขึ้นในช่วงนี้ สืบเนื่องมาจากการที่ชุมชนประมงมีความ ตื่นตัวในการจัดการรักษาแหล่งประมงของตนเองมากขึ้น (พงศ์พัฒน์ บุญชูวงศ์ 2539)

ที่มา: เอกสารสรุปการเปลี่ยนแปลงของสัตว์น้ำและทรัพยากรชายฝั่งทะเลในอ่าวพังงา หลังการดำเนินงานอนุรักษ์ทรัพยากรหรือธรรมาภิบาลปราชญ์ชาวบ้านอ่าวพังงาให้เลิกทำการในอ่าวพังงาระหว่างปี พ.ศ. 2536 -2538

เช่นเดียวกับในส่วนของป่าชายเลนที่ภายหลังจากการได้มีการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ ป่าชายเลน และปลูกเพิ่มเติมในหลายพื้นที่ในรูปของป่าชุมชน ปรากฏว่าป่าชายเลนมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาก ทั้งยังเพิ่มจำนวนขึ้นนับร้อยนับพันไร่ ดังแสดงในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงจำนวน กิจกรรม และการจัดการป่าชายเลนในพื้นที่ชายฝั่งทะเลอันดามัน

ชื่อป่าและที่ตั้ง	พื้นที่ (ไร่)	การจัดการ	กิจกรรมที่ผ่านมา	ปีที่เริ่ม	สภาพ/สถานภาพป่า
ป่าบ้านปากคลอง ต.ปากคลอง อ.ถลาง จ.ภูเก็ต	500	ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษา	-ปักป้ายแนวเขต -ปลูกป่าซ่อมแซม	2536	- ป่าสงวนแห่งชาติ 150 ไร่ - ป่าใช้สอย 150 ไร่
ป่าบ้านบางลา ต.ปากคลอง อ.ถลาง จ.ภูเก็ต	300	มีข้อตกลงแบบไม่ เป็นทางการร่วมกัน ของชุมชนในการดูแล รักษา	-ปักป้ายแนวเขต -ปลูกป่าซ่อมแซม	2539	- ป่าสงวนแห่งชาติ -สภาพป่าสมบูรณ์
ป่าบ้านย่าหมี ต.เกาะยาวใหญ่ อ.เกาะยาว จ.พังงา	2,500	- มีคณะกรรมการป่า ชุมชน -มีกฎระเบียบชัดเจน	-ปลูกป่า -ปักป้าย	2538	-ป่าเศรษฐกิจ ข. -สภาพป่าสมบูรณ์
ป่าบ้านคลองเหียง ต.เกาะยาวใหญ่ อ.เกาะยาว จ.พังงา	2,700	-	-	2538	-ป่าเศรษฐกิจ ข. -สภาพป่าสมบูรณ์
ป่าบ้านบางเตย ต.บางเตย อ.เมือง จ.พังงา	1,000	ชาวบ้านร่วมกันดูแล	มีการปลูกเสริมเป็น ระยะ	2536	เดิมเป็นป่าสัมปทาน เหมืองแร่ ปัจจุบันมี ความอุดมสมบูรณ์
ป่าบ้านกำพวน /ท่ากลาง (หมู่ 4) ต.กำพวน กิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง	500	ชาวบ้านร่วมกันดูแล	มีการปลูกป่าเสริม	2540	อยู่ในเขตอุทยาน แห่งชาติแหลมสน

ที่มา: โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและพื้นที่ลุ่มน้ำภาคใต้ และสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ 2541: 99 –102

-การตรวจจับและดำเนินคดีเรือประมงที่ทำลักลอบเข้ามาทำการประมงผิดกฎหมาย

ถึงแม้กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งจะช่วยฟื้นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลและช่วยป้องกันการบุกรุกเข้ามาของเรือประมงอวนลาก/อวนรุนได้บ้าง แต่ส่วนใหญ่จะได้ผลเฉพาะระยะแรกๆ เท่านั้น เพราะไม่นานเรือประมงอวนลาก/อวนรุนก็จะเข้ารุกล้ำเข้ามาในเขตหวงห้าม สร้างความเสื่อมโทรมให้กับทรัพยากรสัตว์น้ำและทรัพยากรอื่นๆ อีก ฉะนั้น นอกจากกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติแล้ว กิจกรรมสำคัญอีกประการที่กลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านอันดามันดำเนินเพื่อธำรงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพของท้องทะเลคือการออกตรวจจับเรือประมงที่รุกล้ำเข้ามาทำการประมงในเขตหวงห้ามหรือทำการประมงอย่างผิดกฎหมาย ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบด้วยกัน นับตั้งแต่การรวมตัวกันออกไปตรวจจับเองโดยมีผู้นำทางร่วมไปด้วย การออกตรวจจับร่วมกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเป็นคราวๆ ไป รวมทั้งการตั้งชุดเฉพาะกิจซึ่งประกอบด้วยตัวแทนจากกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ทำการลาดตระเวนและจับกุมเรือประมงที่ทำการผิดกฎหมายอย่างเป็นกิจจะลักษณะ

ส่วนพื้นที่ที่ไม่สามารถประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ได้ผล กลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านจะอาศัยการผลักดัน/กดดันเจ้าหน้าที่ให้ปฏิบัติงานในรูปแบบต่างๆ แทน ทั้งโดยการส่งหนังสือเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ตำรวจจัดกำลังออกจับกุมเรือประมงที่ทำการผิดกฎหมายร่วมกับกลุ่ม/ชมรมฯ การเข้าชื่อเรียกร้องให้เปลี่ยนตัวเจ้าหน้าที่ประมงอำเภอ รวมถึงการหลอกล่อให้เจ้าหน้าที่ออกไปดูเตาทะเลหรือปลาโลมาซึ่งเป็นสัตว์หายากที่อยู่ในความสนใจของสื่อมวลชนและสาธารณะ เพื่อว่าเจ้าหน้าที่จะได้เห็นเรือประมงขณะกระทำผิดอยู่ซึ่งหน้าก่อนจะกดดันให้เข้าจับกุมเหล่านี้เป็นต้น

อย่างไรก็ดี มาตรการตรวจจับเรือประมงที่รุกล้ำเข้ามาทำการประมงผิดกฎหมายของกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านอันดามันต่างๆ ช่วยทุเลาปัญหาลงได้ระดับหนึ่ง แต่ไม่ทั้งหมด เพราะแม้จะมีการจับกุมผู้กระทำผิดบ่อยครั้งขึ้น ทว่าหลายพื้นที่แทบจะไม่มีเรือประมงอวนลากลำใดที่ถูกศาลตัดสินเด็ดขาดถึงขั้นริบเรือ ผู้กระทำผิดส่วนใหญ่จะเพียงแค่ออกไปเป็นเงินไม่กี่พันบาทก่อนจะกลับมาทำการประมงใหม่ในเวลาเพียง 2 - 3 วัน ทั้งชาวประมงพื้นบ้านบางรายยังเห็นว่าเป็นการ “เตะหมูเข้าปากหมา” เพราะช่วยให้เจ้าหน้าที่ได้ประโยชน์จากการรับสินบนจากผู้ประกอบการประมงพาณิชย์ระหว่างดำเนินคดี

ต่อมา กลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านจึงหันมาให้ความสำคัญกับการติดตามผลการดำเนินคดีมากขึ้น นับตั้งแต่การยื่นจดหมายหรือเข้าพบผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อให้ประสานกับอัยการจังหวัดให้ดำเนินการลงโทษสถานหนักหรือริบเรือประมงที่จับกุมได้ การเข้าตรวจสอบการทำสำนวนคดีของตำรวจกรณีที่มีการเปลี่ยนตัวผู้ต้องหา ตลอดจนกดดันให้ตำรวจตั้งข้อหาเกี่ยวกับเรือที่กระทำผิดโดยใช้ข้อกฎหมายที่เข้าใจว่าจะทำให้เรือถูกริบ แต่ก็ดูจะไม่ประสบผลสำเร็จนัก เพราะส่วนใหญ่ศาลมักจะตัดสินว่าเรือไม่ใช่เครื่องมือประมง แต่เป็นพาหนะทางน้ำจึงไม่สามารถริบได้

ดังนั้น ในปัจจุบันกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านอันดามันหลายแห่งจึงหันมาผลักดันมาตรการป้องกันเฝ้าระวังชายฝั่ง โดยให้หน่วยงานต่างๆ ของรัฐมาร่วมกันดำเนินการ เช่น การจัดเวรยามและเรือตรวจการณ์สับเปลี่ยนกันออกตรวจพื้นที่เพื่อป้องกันการรุกล้ำเข้ามาของเรือประมงอวนลาก/อวนรุน มากกว่าจะเน้นที่การจับกุมดังช่วงก่อน

หน้า โดยนอกจากจะเป็นการเลี่ยงปัญหาข้อกฎหมายหรือบทลงโทษแล้ว ที่สำคัญยังเป็นไปเพื่อลดอันตรายขณะออกตรวจจับที่เพิ่มขึ้นทุกขณะ เนื่องจากเรือประมงอวนลาก/อวนรุนมักตอบโต้ด้วยการยิงปืนใส่ กระทั่งแกนนำกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านเสียชีวิตและบาดเจ็บไปแล้วหลายราย ไม่นับรวมการถูกข่มขู่คุกคามด้วยวิธีการต่างๆ นานา

-การเคลื่อนไหวผลักดันเชิงนโยบาย/กฎหมาย

กิจกรรมของกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านที่เอื้อต่อความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลอีกประการคือการเคลื่อนไหวผลักดันเชิงนโยบาย/กฎหมายในระดับเครือข่าย ทั้งเครือข่ายระดับ 4 จังหวัดชายฝั่งทะเลอันดามัน (ระนอง พังงา ภูเก็ต) เช่นสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน และเครือข่ายระดับภาคเช่นสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ เฉพาะในส่วนของสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามันที่ผ่านมาได้เคลื่อนไหวผลักดันใน 3 ประเด็น คือ

- 1) การเรียกร้องให้ขยายแนวเขตอ่าวพังงา
- 2) การเรียกร้องให้กำหนดแนวเขตอ่าวระนอง
- 3) การเรียกร้องให้แก้ปัญหากรณีเขตอุทยานแห่งชาติแหลมสนที่มีชาวประมงพื้นบ้านถูกจับกุมข้อหาทำประมงในเขตอุทยานฯ

ทว่ากระทั่งปัจจุบันการเคลื่อนไหวผลักดันทั้ง 3 ประเด็นก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะแม้ประเด็นการขยายเขตอ่าวพังงาจะมีการออกประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ฉบับลงวันที่ 14 ธันวาคม 2541 ขยายเขตอ่าวพังงาเพิ่มเติม ทว่าพื้นที่ที่ประกาศเพิ่มมีน้อยกว่าที่สมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามันเสนอไปอยู่มาก ทั้งยังอนุญาตให้ทำประมงอวนลากและในเวลากลางคืนได้ต่อไปอีก 5 ปี และยังไม่มีการรักษาแนวเขตอ่าวพังงาที่ประกาศใหม่แต่อย่างใด ขณะที่ข้อเสนอเรื่องกำหนดแนวเขตอ่าวระนองอยู่ในภาวะชะงักงัน ไม่มีความคืบหน้าจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดประชุมหรือศึกษาข้อมูลต่างๆ แต่อย่างใด ในขณะที่เรือประมงอวนลาก/อวนรุนยังคงบุกรุกเข้ามากวาดจับสัตว์น้ำบริเวณนี้อยู่อย่างต่อเนื่อง

4. สรุปผลและข้อเสนอแนะ

ชายฝั่งทะเลอันดามันเป็นบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เพราะประกอบด้วยระบบนิเวศหลายระบบเหลื่อมซ้อนกันไปมา และแต่ละระบบต่างมีความหลากหลายทางชีวภาพในตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นในเชิงชนิดหรือพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ที่อาศัยอยู่ร่วมกัน เอื้อประโยชน์ในด้านต่างๆ อย่างมาก ทั้งในแง่นิเวศวิทยา ธรณีวิทยา พืชวิทยา อุตสาหกรรม โดยเฉพาะกับผู้คนที่อาศัยอยู่ตามชายฝั่งและเกาะแก่งให้ได้ใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ มาอย่างช้านาน

นับตั้งแต่การตัดไม้ในป่าชายเลนเพื่อทำฟืนและเผาถ่าน การจับหาสัตว์น้ำในคลองน้ำเค็มและริมฝั่งด้วยเครื่องมือง่ายๆ ไม่ซับซ้อน ก่อนจะพัฒนามาใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ใช้เรือและเครื่องยนต์ขนาดใหญ่ขึ้น ออกทำการประมงไกลขึ้น และที่สำคัญคือมีผู้คนพากันประกอบอาชีพประมงเป็นล่ำเป็นสันกันมากขึ้น กระทั่งกลายเป็น “ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน” ในปัจจุบัน

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือว่า แม้การทำประมงพื้นบ้านจะสัมพันธ์โยงใยอยู่กับธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงทะเลค่อนข้างมาก นับตั้งแต่ในส่วนของพัฒนาการที่เติบโตขึ้นมาพร้อมๆ กับการขยายตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมการประมง เส้นทาง/ช่องทางการขายสินค้าสัตว์น้ำที่เป็นเส้นทางเดียวกับประมงพาณิชย์ รวมทั้งเป็นการผลิตเพื่อขาย/การค้า ไม่ใช่เพื่อบริโภคเหลือแล้วจึงขาย

แต่การทำประมงพื้นบ้านก็ต่างจากการทำประมงพาณิชย์อย่างมีนัยสำคัญ เพราะขณะที่กลุ่มประมงพาณิชย์เน้นเฉพาะการพัฒนาเครื่องมือ อุปกรณ์ เทคโนโลยีที่ทันสมัย เพื่อให้สามารถจับสัตว์น้ำได้มากที่สุดเท่าที่มากได้ ชาวประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่กลับให้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับธรรมชาติของท้องทะเล สัตว์น้ำ และปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ควบคู่ไปกับการพัฒนาเครื่องมือและวิธีการทำประมงที่สอดคล้องกับสภาพเหล่านี้ เป็นการเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์และปรับตัวให้เข้ากับทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายและสลับซับซ้อน ไม่ว่าจะเป็นความตระหนักรู้ในความซับซ้อนเชื่อมโยงของธรรมชาติรอบตัว ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของสัตว์น้ำ ลักษณะของท้องทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเครื่องมือและวิธีการทำประมงที่ไม่เพียงแต่จะช่วยให้สามารถจับหาสัตว์น้ำชนิดที่ต้องการได้ ที่สำคัญยังเอื้อต่อการดำรงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรธรรมชาติอย่างสำคัญ เนื่องจากเครื่องมือและวิธีการที่ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันใช้ส่วนใหญ่สามารถจับสัตว์น้ำได้เฉพาะชนิด และที่สำคัญคือจับได้เฉพาะแต่ตัวที่เติบโตได้ขนาดแล้วเท่านั้น

นอกจากนี้ ถึงแม้จะประสบปัญหาทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลเสื่อมโทรมและเครื่องมือประมงถูกทำลายจากการรุกล้ำเข้ามาทำการประมงในเขตหวงห้ามของเรือประมงพาณิชย์เช่นเรืออวนลากและเรืออวนรุนรวมไปถึงการทำประมงผิดกฎหมาย “ทำลายล้าง” ในรูปแบบต่างๆ กระทั่งบางรายต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นแทน

ทว่าชาวประมงพื้นบ้านอันดามันส่วนใหญ่ไม่ได้ย่อท้อ หากแต่พยายามหาวิธีการแก้ไข ตอบโต้ ปรับตัวในหลายลักษณะด้วยกัน นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบ วิธีการ เวลา และสถานที่ในการทำประมง การตอบโต้ด้วยมาตรการรุนแรง การรวมตัวกันออกตรวจจับ การนำเจ้าหน้าที่ออกตรวจจับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม/ชมรมชาวประมงพื้นบ้านระดับต่างๆ ดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลเสื่อมโทรมในหลายๆ ด้าน น่าสนใจที่แม้กิจกรรมเหล่านี้จะดูเหมือนเป็นเพียงการปกป้อง “แหล่งทำมาหากิน” ของผู้ประกอบการกลุ่มหนึ่ง หากโดยเนื้อแท้กลับเป็นไปเพื่อดำรงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสำคัญ

นับตั้งแต่กิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรเช่นป่าชายเลน หญ้าทะเล และสัตว์น้ำในรูปของป่าชายเลนชุมชน ทะเลชุมชน เขตอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเล เขตเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ฯลฯ ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำและพื้นที่ป่าชายเลนเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับการออกตรวจจับเรือประมงที่รุกล้ำเข้ามาทำการประมงผิดกฎหมายที่มี

ส่วนช่วยฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลได้ในระดับและช่วงเวลาหนึ่ง ขณะที่การเคลื่อนไหวผลักดันเชิงนโยบาย/กฎหมายในระดับเครือข่าย 4 จังหวัดอันดามันเช่นสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านอันดามันแม้ไม่สู้จะประสบความสำเร็จมากนัก แต่ก็ล้วนเป็นไปเพื่ออ้างไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพทั้งสิ้น

กระนั้นก็ดี แม้ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันจะทำการประมงที่สอดคล้องและเกื้อกูลต่อความหลากหลายทางชีวภาพ อีกทั้งยังดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ ปกป้อง และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลาค่อนข้างยาวนาน แต่ปัญหาทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลอันดามันเสื่อมโทรมก็ยังไม่ทุเลาลงแต่อย่างใด ซึ่งสืบเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการรุกรานเข้ามาทำการประมงในเขตหวงห้ามของเรือประมงอวนลาก/อวนรุนรวมถึงการทำประมงผิดกฎหมายในรูปแบบต่างๆ โดยที่ลำพังแต่หน่วยงานรัฐไม่มีประสิทธิภาพ/ความสามารถพอที่จะแก้ไขป้องกันได้

การที่ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านไม่มีสิทธิอำนาจในการดูแล รักษา และจัดการทรัพยากรของตน รวมทั้งไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและกฎระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเล หรือการที่หน่วยงานรัฐเช่นกรมป่าไม้ที่ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติซ้อนทับเขตทำการประมงของชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน ไม่นับรวมสถานะที่เสียเปรียบของชาวประมงพื้นบ้านท่ามกลางธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงทะเล ฉะนั้น การแก้ไขปัญหาทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลเสื่อมโทรม การอ้างไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรดังกล่าว ควบคู่ไปกับการส่งเสริมสนับสนุนการทำประมงพื้นบ้านและการทำประมงโดยรวมที่เกื้อกูลต่อทรัพยากรธรรมชาติ

รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับประเด็นเหล่านี้

1. ด้านนโยบาย/กฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเล:

รัฐควรยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเล โดยเฉพาะป่าชายเลน และร่วมมือกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรดังกล่าว ขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องให้ชุมชน/ชาวประมงพื้นบ้านมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเล เช่น กฎหมายประมง ระบบสิทธิหน้าบ้าน เป็นต้น

2. ด้านนโยบายการส่งเสริมธุรกิจอุตสาหกรรมการประมง:

รัฐควรทบทวนนโยบายที่ให้ความสำคัญกับการส่งออกสินค้าสัตว์น้ำ ทั้งในส่วนของสัตว์น้ำที่จับจากทะเล และที่ได้จากการเพาะเลี้ยงโดยเฉพาะกุ้งกุลาดำ เพราะนโยบายดังกล่าวสร้างความเสื่อมโทรม/เสียหายให้กับ

ความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลอันดามันอย่างมาก โดยหันมาให้ความสำคัญกับตลาดภายในประเทศและการอยู่รอดทางเศรษฐกิจในระยะยาวของชาวประมงพื้นบ้าน รวมทั้งชาวประมงพาณิชย์ขนาดเล็กและขนาดเล็ก

3. องค์การชาวประมงพื้นบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน:

นอกจากจะดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ ปกป้อง และฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลในรูปแบบต่างๆ แล้ว องค์การชาวประมงพื้นบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชนควรจะทำให้ความสำคัญกับการศึกษาวิจัยในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวประมงพื้นบ้านกับระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงอย่างจริงจัง เพราะไม่เพียงแต่จะช่วยหาหนทางเพิ่มอำนาจต่อรองของชาวประมงพื้นบ้านในระบบธุรกิจอุตสาหกรรมดังกล่าว ที่สำคัญยังอาจนำไปสู่การสร้างทางเลือกด้านการผลิตและการตลาดของชาวประมงพื้นบ้านที่ไม่ต้องผูกติดและขึ้นต่อกับระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมง อันจะเป็นการธำรงรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน เนื่องจากระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงที่เป็นอยู่มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การส่งออก ซึ่งมีส่วนกำหนดรูปแบบ/วิธีการทำประมงที่สร้างความเสียหาย/เสื่อมโทรมให้กับความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรชายฝั่ง/ทะเลอย่างมาก

บรรณานุกรม

1. กาญจนา อุดุลยานุกุศล สุพจน์ จันทราภรณ์ศิลป์ และ สมบัติ ภู่วชิรานนท์. การสำรวจทางอากาศของพะยูนฝั่งทะเลอันดามัน. *วารสารการประมง* ปีที่ 50 ฉบับที่ 5 เดือนกันยายน-ตุลาคม 2540:359-374.
2. โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้และสมัพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้. *ปาชายเลนภาคใต้สภาพปัญหาและแนวทางแก้ไข*, 2541.
3. ชันญะ วงษ์วิภาค. การพัฒนาประมงชายฝั่งตะวันตกของอ่าวไทยตอนใน: ปัญหาพื้นฐานของชาวประมงรายย่อย. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร* ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2531 – มกราคม 2532)
4. ชลิตา บัณฑุวงศ์. “หัวโทง” พัฒนาการ ลักษณะ และการปรับตัวของของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน, โครงการความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอันดามัน, 2543.
5. ทศพร วงศ์รัตน์. ทรัพยากรประมงทะเลของไทย. ใน ธวัชชัย สันติสุข และคณะ (บรรณาธิการ), *การอนุรักษ์ธรรมชาติในประเทศไทยในแง่การพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ*, กรุงเทพฯ: สยามสมาคม แผนกธรรมชาติวิทยา, 2528.
6. สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. *การจัดการทรัพยากรป่าชายเลนในประเทศไทย*, 2533 สถาบันวิจัยทรัพยากรชายฝั่งระนอง. *โครงการศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพป่าชายเลนและชายฝั่ง* สถาบันวิจัยทรัพยากรชายฝั่งระนอง ,มปป.
7. สมบัติ ภู่วชิรานนท์. หญ้าทะเล พุ่มทองของชีวิตชายฝั่ง. *ดีเคด* กันยายน 2534.

พุทธเกษตรกรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ

ประสบการณ์ของ ฉลวย แก้วคง¹

โดย วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ²

1. ความเป็นมา

คุณลุงฉลวย แก้วคง เกิดที่บ้านเลขที่ 130 หมู่ 5 ต.โคกเคี้ยว อ.ท่าตะโก จ.นครสวรรค์ (ต่อมาบริเวณพื้นที่นี้ได้รับการจัดเขตการปกครองใหม่ เป็นอำเภอไพศาลี จ.นครสวรรค์ เมื่อปี 2508) พ่อแม่ของท่านเป็นชาวนามีฐานะปานกลาง ท่านเป็นลูกคนที่สามจากพี่น้องร่วมท้องทั้งหมด 7 คน เป็นพี่สาว 2 คนที่เหลือเป็นน้องชายทั้ง 4 คน

เมื่ออายุได้ 10 ปีจึงได้เข้าโรงเรียน แต่เมื่อเรียนถึงประถมปีที่ 2 พ่อได้เสียชีวิตลง ในฐานะที่เป็นลูกชายคนโต และพี่สาวก็แต่งงานมีเหย้ามีเรือนไปหมดแล้ว ท่านจึงต้องออกจากโรงเรียนมาช่วยแม่ทำมาหากินเลี้ยงน้องแทน ท่านจึงมีความรู้เพียงแค่อ่านเขียนได้แบบงูๆปลาๆเท่านั้น

ท่านเล่าว่าเมื่อเป็นเด็กนั้นมักถูกรังแกอยู่เสมอๆ มีวัมมีควายก็โดนลักเสีย แต่ก็ตั้งปณิธานไว้ในใจว่าเมื่อโตขึ้นจะชำระแค้นนั้นให้หมดสิ้น พออายุได้ 17 ปี พวกที่เคยมีเรื่องกันก็ชิงหาทางกำจัดท่านเสียก่อน โดยจ้าง เสือเบี่ยง ในราคา 500 บาทให้มาฆ่าเสีย แต่โชคดี แทนที่เสือเบี่ยงจะฆ่าทิ้งกลับเอาความลับมาบอก เพราะเห็นว่าท่านเป็นเพื่อนเล่นกับลูกของตนมาก่อน

คืนเดือนหงายคืนหนึ่ง ฉลวยจึงเริ่มชำระหนี้แค้นของตน โดยซุ่มอยู่ในที่มืด มือถือกระบองไว้เตรียมทุบศัตรูคนสำคัญ แต่เมื่อถึงเวลาดังกล่าวกลับใจอ่อนเพราะสงสารคนที่ตนจ้องจะฆ่า เพราะเขาตาพิการข้างหนึ่ง ได้แต่กระโจนเข้ารัดคอ ท่านเล่าว่าศัตรูคนสำคัญคนนั้นไม่กล้าสู้เลย ยกมือไหว้ขอชีวิตและยอมศิโรราบแก่ท่านตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จากนั้นก็ไล่ชำระหนี้แค้นกับคนที่เคยรังแกตนเมื่อตอนเด็กๆ อีกหลายคน เช่นไปลักไก่จากเจ้าของคนที่เคยลักไก่ตน ดักขุมตีหัวแล้วบอกฝากน้องชายเขาว่าตัวเองนี้แหละเป็นคน

ทำ ท่านเล่าว่า "หลังจากนั้นก็มาคบกับพวกกินเหล้า กินเข้าไปแล้วเขาชมว่ากินเก่งจริงๆ แหม! กินใหญ่เลย เมาไม่เป็นมนุษย์เลย เห็นใครทำท่าขวางหูขวางตาไม่ได้เลย จะไปเอาเรื่องเขา"

¹ เอกสารเรื่อง พุทธเกษตรกรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ : ประสบการณ์ของฉลวย แก้วคงเป็นเอกสารซึ่งปรับปรุงดัดแปลงมาจากหนังสือชื่อ "รู้จักชีวิตจึงรู้จักเกษตรกรรม:พุทธเกษตรกรรมของฉลวย แก้วคง" ซึ่ง เขียนโดยผู้เขียน และจัดพิมพ์โดยเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกเมื่อปี 2537

² ผู้ประสานงานเครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

อายุได้เพียง 17 ปีก็ออกเรือนเพื่อจะทำให้รับผิดชอบครอบครัว ดูแลแม่ ดูแลน้อง แต่ชีวิตท่านก็
หาดีขึ้นมาไม่ ปีจนกระทั่งอายุใกล้ 40 ปีก็ยังขลุกอยู่กับพวกขี้เหล้าและนักเลงหัวไม้ เมื่ออายุได้สามสิบกว่าได้
สร้างวีรกรรมยิงไอ้เสือชื่อดังคนหนึ่งที่จะมายิงพี่เมียของตนตาย ก็ยังได้รับความยำเกรงเพิ่มขึ้นทุกที ชื่อของ
"ฉลวย แก้วคง" จึงถูกเรียกและเป็นที่รู้จักว่า "เสือหลวย" แทน

สมัยนั้นที่ดินทั้งหลายยังไม่มีกรรมสิทธิ์ตามกฎหมาย ใครมีบารมีมีอิทธิพลก็สามารถจับจองที่ดินได้
มาก ก่อนหน้าที่หลบหนีคดีบ้านเมืองไปทำไร่ที่อื่นเสีย 5 ปี ฉลวยจึงมีที่ดินของตนอยู่เป็นจำนวนมากไม่
น้อยหน้าผู้กว้างขวางคนใดในละแวกนั้น

2. เกษตรกรรมในอดีต

เพื่อให้เห็นภาพทั่วไปของการเปลี่ยนแปลงแบบแผนและวิถีคิดการทำเกษตรกรรมของฉลวย แก้วคง
เราจะมาดูภาพรวมการทำเกษตรกรรมของเกษตรกรไพศาลีก่อนหน้านั้นเสียก่อน

เมื่อประมาณ 30 - 40 ปีที่แล้วพื้นที่ส่วนใหญ่ของ อ.ไพศาลี ยังเป็นป่าเสียเป็นส่วนใหญ่ การทำ
เกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นการทำนาเพื่อเอาไว้กิน มีการปลูกไม้ผลเล็กๆน้อยตามบริเวณบ้านเพียงเพื่อเป็น
อาหารเท่านั้น แบบแผนของเกษตรกรรมเป็นระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ซึ่งแม้ชุมชนได้ตั้งมั่นเป็นสังคม
เกษตรกรรมแล้ว แต่ก็ยังพึ่งพาอาหารและปัจจัยในการดำรงชีวิตบางส่วนจากป่าไม้รอบๆอยู่ส่วนหนึ่ง

ท่านเล่าว่า "สมัยนั้นแถวนี้ยังเป็นป่าดงพงไพรอยู่ ลุงเที่ยวดงและศึกษาดูเห็นสรรพสัตว์มากมาย
หลายชนิด ทั้งสัตว์น้อยและสัตว์ใหญ่ อยู่ด้วยกันเป็นฝูง เช่น ช้างโขลง ฝูงหนึ่งๆประมาณ 20-30 ตัวมีห
กินและหยอกล้อกันเล่น มันไม่เห็นแก่ตัวไม่หวงกันกิน ไม่โกงกันกินเหมือนมนุษย์ ลิงและชะนีก็กินผลไม้
กันอยู่เป็นฝูงๆ แต่ละฝูงประมาณ 50 - 60 ตัว เสียงร้องเล่นกันอยู่อิงมี"

การทำนาสมัยเมื่อ 50 - 60 ปีที่แล้วเป็นการทำนาแบบดั้งเดิม กล่าวคือ

"สมัยเก่าทำนากันแบบโบราณ ทำแบบไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ทำแบบธรรมชาติ ใช้ควายไถ ตั้งแต่เช้ากินข้าว
ตั้งแต่ตีสี่ กินข้าวอ้มก็เอาควายไปไถตั้งแต่เช้ามืด ทำอยู่อย่างนั้นโดยไม่ได้จ้างใคร ทำนากันตั้งแต่เดือน 7
จนถึงเดือน 10 นั้นแหละ 3 - 4 เดือนทำกันอยู่อย่างนั้น แต่ข้าวก็งามดี ป่าไม้ใบหญ้ามันก็ยังมีหนาแน่น รู้จัก
แต่ข้าวพันธุ์พื้นเมือง แต่ก็งามดี เมื่อเราค่อยๆ ทำ ข้าวก็ค่อยๆ งาม ค่อยๆ โตค่อยๆ แก่ ทำแบบโบราณข้าว
โตช้าๆ แต่ได้ผลดีพอสมควร เกี่ยวข้าวกันก็ไม่ได้จ้างวานอะไรกัน เพราะข้าวค่อยๆ แก่ มันก็ค่อยๆ กรอบ
เกี่ยวกันตั้งแต่เดือนอ้าย เดือนยี่ จนเข้าเดือนสามข้าวยังไม่สุกเลย เพราะเราไม่ได้เร่ง เก็บผักหวานกินไป
เกี่ยวข้าวกันไป ถางลานกันไป ไม่ได้รีบร้อนอะไร ใช้ควายนวด นวดกว่าจะเสร็จก็ 6 - 7 วัน นวดเสร็จก็เอา
แรงกัน ทำกันอยู่อย่างนี้"

ก่อนหน้าเข้าสู่ยุคการปฏิวัติเขียว ซึ่งสำหรับเมืองไทยเริ่มขึ้นเมื่อประมาณปี 2510 นั้น เกษตรกรส่วนใหญ่ทุกภาคของประเทศล้วนแล้วแต่ทำนาแบบดั้งเดิม แม้ว่าขณะนั้นการปลูกข้าวในหลายๆ พื้นที่ได้เปลี่ยนเป็นการปลูกข้าวเพื่อส่งออกแล้วก็ตาม

บริเวณที่ราบภาคกลางซึ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา นับตั้งแต่จังหวัด นครสวรรค์ลงมา มีการปลูกข้าวพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าวขึ้นน้ำ ข้าวเหล่านี้มีคุณสมบัติพิเศษคือสามารถยืดปล้องได้อย่างรวดเร็ว จึงไม่ถูกน้ำท่วมเมื่อน้ำเหนือไหลบ่าเข้ามายังที่ราบภาคกลาง

น้ำที่ไหลมาจากทางตอนเหนือเข้ามาในพื้นที่ภาคกลางได้นำเอาแร่ธาตุอาหารจากต้นแม่น้ำเข้ามาสู่บริเวณพื้นที่นาในปริมาณมหาศาล เนื่องจากไม่ถูกกั้นด้วยเขื่อนขนาดใหญ่ดังเช่นในปัจจุบัน นี่เป็นสาเหตุสำคัญหนึ่งที่ทำให้การปลูกข้าวในสมัยนั้นไม่ต้องพึ่งพาการใช้ปุ๋ยเคมี นอกเหนือจากนี้ ลักษณะทางพันธุกรรมของข้าวพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีลำต้นสูง และให้ผลผลิตปานกลางประมาณ 40 - 60 ถัง/ไร่ ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งด้วย

สำหรับบริเวณไพศาลีซึ่งเป็นที่ราบสูงอยู่ใกล้เทือกเขาในภาคเหนือ นั้น แม้จะไม่ได้อยู่ในระบบนิเวศเกษตรเดียวกันกับบริเวณที่ราบภาคกลาง แต่พื้นที่นาก็ได้รับแร่ธาตุจากป่าไม้ธรรมชาติที่อยู่โดยรอบขดเซยแร่ธาตุซึ่งอยู่ในรูปผลผลิตที่เก็บเกี่ยวออกไปแทน เนื่องจากพื้นที่นาคือพื้นที่ลุ่มมีเนินเขาและที่ราบสูงซึ่งปกคลุมด้วยป่าไม้ล้อมรอบ

สมัยนั้นชาวนาแต่ละรายปลูกข้าวหลายๆ สายพันธุ์ ซึ่งส่วนหนึ่งนอกจากจะช่วยลดการระบาดของโรคแมลงแล้ว ยังเอื้อต่อการเก็บเกี่ยว เนื่องจากข้าวจะไม่สุกพร้อมกันทั้งทุ่งทำให้มีเวลาเก็บเกี่ยวทัน แม้ไม่มีการใช้ปัจจัยการผลิตอื่นใดจากภายนอกชุมชน แต่ผลผลิตที่ได้ก็พอเลี้ยงครอบครัว ท่านอธิบายชีวิตขณะนั้นว่า "ลุงนี้ มีลูกถึงเจ็ดเลย หัวปี ท้ายปี ขาล เกาะ มะโรง มะเส็ง เรื่อยมาเลย โดยเฉพาะลูกชายมากที่สุด พวกบ้าน (หมายถึงภรรยา) ไม่มีเวลามาช่วยทำงาน เพราะเลี้ยงแต่ลูก ปีหนึ่งได้ข้าว 5 เกวียน หนี้สินไม่มาก แต่จะให้มันรวยมันก็ไม่รวย พอได้กินได้ใช้ไปพักๆ หาผักป่ากินกันไปตามประสาชนบท ร่มเย็นเป็นสุขดีพอสมควร"

อย่างไรก็ตามสภาพการเกษตรดังกล่าวก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปเมื่อรัฐบาลเริ่มมีนโยบายเพิ่มผลผลิตต่อไร่ ตามแนวทางการปฏิวัติเขียว เมื่อประมาณ 20-25 ปีที่ผ่านมา โดยส่งเสริมให้มีการใช้ปุ๋ย สารเคมีปราบศัตรูพืช และการใช้พืชพันธุ์ใหม่ๆ คุณลุงฉวยโอกาสถึงสภาพดังกล่าวว่า

"อยู่มาๆ เกิดเกษตรแผนใหม่หรือทำนาสมัยใหม่ขึ้น มีการใช้ปุ๋ยเคมี ใช้ยาฆ่าวัชพืช ปุ๋ยนี้ใส่ก็งามดีจริงๆ ผลผลิตก็งามดีจริงๆ แต่ว่าปุ๋ยมันก็มีราคา ยาฆ่าวัชพืชมันก็มีราคา เมื่อก่อนเคยมีแต่รายได้ เดียวนี้มียายเสียแถมมาให้ด้วย"

"ที่ว่าข้าวงามก็จริง แต่งามเร็วก็แก่เร็ว แล้วก็กรอบเร็วอีกด้วย เราต้องจ้างเขาเกี่ยว ถ้าไม่จ้างเกี่ยวข้าวก็จะกรอบเลย นี่โทษของเกษตรแผนใหม่ที่เห็น จ้างเขาก็แพง คนรับจ้างก็เล่นตัว เราไม่จ้างคนอื่นเขาก็

จ้าง ถ้าไม่จ้างแพงเขาก็ไม่มา ถ้าไม่มาแล้วข้าวเราก็เสียหายหมด สรุปก็คือ ค่าปุ๋ยก็แพง ค่ายาวัชพืชก็แพง ค่าจ้างก็แพง ผลที่สุดได้มากก็เสียมาก เห็นไหม ? นี่ละเกษตรแผนใหม่"

พันธุ์ข้าวสมัยใหม่ซึ่งมีลำต้นเตี้ย อายุเก็บเกี่ยวเร็ว ตอบสนองต่อการใส่ปุ๋ยเคมีได้ดี และให้ผลผลิตสูง อันเป็นอุดมคติของนักปรับปรุงพันธุ์ข้าว นั้น อาจเหมาะสมกับศูนย์วิจัยเกษตร แต่ไม่เหมาะกับชุมชนที่นั่น เพราะแม้จะได้ผลผลิตสูง ท่านบอกว่า "ได้มาก แต่ก็ เสียมาก" ด้วยเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศเกษตรที่เกิดขึ้นกับไพศาลนั้น หลังจากได้เกิดขึ้นกับพื้นที่ลุ่มที่ปลูกข้าวแล้วยังได้ขยายไปสู่พื้นที่ดอนซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ป่าไม้ และไร่นาเดิมด้วย โดยพืชที่ปลูกในเขตดังกล่าวเป็นพืชอาหารสัตว์ เช่น ข้าวโพด ข้าวฟ่าง เป็นต้น การปลูกพืชเช่นนี้ทำให้เกษตรกรต้องขึ้นต่อระบบตลาดอย่างเต็มที่ ดังคำกล่าวของลุงจลวยที่ว่า

"สมัยต่อมา เมื่อมาทำไร่ข้าวโพดก็เหมือนกัน ถ้าปีไหนฝนดีก็พอจะไปได้ แต่รวยไม่รวยหรอก ได้มากก็เสียมาก ผลที่สุดต้องไปกู้หนี้ยืมสินของนายทุน พอได้นายทุนก็เอาไปหมด ถ้าปีไหนฝนฟ้าแล้งปีนั้นแย่เลย เป็นหนี้สินฟรีๆไป กู้เขาใหม่ดอกก็ขึ้นใหม่ ทำกันอยู่อย่างนี้เรื่อยมา"

"เกษตรแบบนี้ มันเป็นเกษตรมือเปล่า เพราะฝากชีวิตไว้กับเจ้าแก่ รัฐบาล ต่างประเทศ ขายข้าวได้ 20 - 30 เกวียน แต่กลับมามือเปล่าเพราะได้เงินมาต้องเอาไปจ่ายค่าจ้าง ค่าปุ๋ย ค่ายาเสียหาย"

ในทัศนะของลุงจลวย ระบบเกษตรกรรมเช่นนี้ไม่เหมาะสมต่อเกษตรกรรายย่อยด้วยประการทั้งปวง หากเกษตรกรจะมีชีวิตที่เป็นสุขและเป็นอิสระได้ต้องไม่เดินตามแนวทางเกษตรกรรมดังกล่าว

แม้ทัศนะต่อเกษตรกรรมแผนใหม่ของท่านคล้ายคลึงกับทัศนะของ "ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม" แห่งบ้านห้วยหิน อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา แต่ที่มาของการสรุปบทเรียนนั้นแตกต่างกัน ผู้ใหญ่วิบูลย์ สรุปบทเรียนของท่านหลังจากติดบ่วงแห่งหนี้จากการกระโจนเข้าไปสู่ระบบเกษตรกรรมส่งออกอย่างเต็มตัว ขณะที่ลุงจลวยพัฒนาทัศนะของตนขึ้นภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงขึ้น "ภายใน" แล้ว

3. จุดเปลี่ยนแห่งชีวิต

ลุงจลวยเล่าว่า เมื่อกลับมาบ้านเกิดอีกครั้ง หลังจากหนีไปทำไร่มันสำปะหลังที่อื่นเสียหลายปี ท่านกลับมาพบน้องชายเอาที่ดินที่ท่านเคยจับจองไว้ไปขายเสียเกือบสิ้น มีหน้าซำยังพูดจาสั่งสอนพี่ชายของตนกลางวงเหล้าต่อหน้าคนเป็นจำนวนมากเสียอีก ทั้งๆ ที่ ลุงจลวยจึงบรรลु แก่โทษคว่ำปิ่นโล่ยิงน้องชายของตัวเอง แต่ระหว่างทาง "หลวงพ่อบุญ" พระซึ่งเคยบวชเณรให้ท่าน ได้ออกมาขวางและเตือนสติท่านไว้เสียก่อน

ท่านคิดตามที่หลวงพ่อบุญให้สติ รู้สึกสังเวชตัวเองที่เกือบฆ่าน้องชาย และตัดสินใจบวชคืนนั้นเอง โดยที่ภรรยาท่านก็สนับสนุน เมื่อบวชได้ 3 วันจึงเดินทางไปเยี่ยมพระน้องชายอีกคนหนึ่งซึ่งบวชเป็นพระอยู่ที่

วัดเพลงวิปัสสนา กรุงเทพฯ ที่วัดแห่งนั้นเองที่ประสบการณ์ทาง จิตวิญญาณที่สำคัญยิ่งได้ปรากฏแก่ท่าน ขณะที่เดินเข้าไปดูภาพวาดฝาผนังของ วิหาร ท่านเล่าว่า

"พระบวรน้อยชายแนะให้ไปท่องหนังสือที่วิหาร ก็ถือหนังสือเข้าไปในวิหาร เดินเข้าไปแหงนดู เห็นรูปภาพ แหม มีรูปอย่างนั้นจริงๆ หรือนิมิตก็ไม่รู้ เห็นภาพภาพหนึ่งเป็นภาพของผู้หญิงถูกฆ่าตายอย่างยับเยิน ถูกฟันเลือดแดงฉาน ใจแฉกน้อยหนึ่ง หันไปดูรูปเดียวกันนั้นอีกที เห็นคล้ายๆ เป็นน้ำเหลืองน้ำเลือดไหลลงมา ใจแฉก หันมาดูที่ตัวเรารู้สึกเหมือนมีน้ำเหลืองมันซึมออกมาอย่างนั้น ใจหายวาบ"

"เดินต่อไป เห็นภาพหนึ่งขึ้นอีกเลย แฉกอีกสาวไล่ออกมา หมากัดซ้ำอีก ใจหายวาบเลย มาดูตัวเราก็กเหมือนในรูป มองดูตัวกู่นี้ไม่ซ้ำหมาก็กจะเป็นเจ้าของแล้ว ว่างั้น เกิดวิตกขึ้นเลย พอหายจากวิตกก็กเดินดูภาพต่อไปอีก ภาพนั้นเปื่อยมาแถบหนึ่งเห็นกระดูกหัวมาแถบหนึ่งใจหายวาบอีกที ที่นี้ทุรดังเลย ตัวเราไม่ซ้ำก็จะเป็นอย่างรูปนั้น หลับตาก็ตัวเรา นี่กระดูกหัวล่อนหมดเลย ตัวล่อนเห็นเป็นโครงกระดูก นังใจหาย "

ประสบการณ์ทางจิตวิญญาณเช่นนั้นเกิดขึ้นต่อเนื่องกันนานถึง 7 วัน อย่างไรก็ตามแทนที่ท่านจะหันไปเอาดีทางการฝึกการเจริญสมาธิเจริญกรรมฐานตามที่เพื่อนภิกษุเสนอแนะ ท่านกลับตัดสินใจสึกจากเพศสมณะด้วยความเป็นห่วงลูกเมีย เนื่องจากขณะนั้นเป็นช่วงหน้าฝนพอดี กลัวลูกเมียจะเปียกปอน เพราะบ้านที่ท่านอาศัยอยู่ขณะนั้นหลังคาเต็มไปด้วยรูรั่ว

แม้อยู่ในเพศฆราวาส แต่ท่านก็หาได้ละไปจากความสนใจเรื่องสมาธิภาวนาไม่ หลังจากนั้น 3 เดือนนิมิตที่ท่านเห็นได้ปรากฏขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

"เมื่อก่อนจะนอนก็พิจารณาว่าคนเราเกิดมาแล้วมีความแก่เป็นธรรมดาไม่พ้นความแก่ไปได้ เกิดมาแล้วมีความเจ็บเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ เกิดมาแล้วจะต้องพลัดพรากจากของรักทั้งสิ้น เกิดมาแล้วมีกรรมถึงตัว ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วพิจารณาอยู่เช่นนี้ พอจะนอนก็นึกเห็นแต่ภาพหัวกระดูกอันนั้น โอ้ พอเราตายแล้ว ร่างกายก็จะเน่าเปื่อยเห็นกระดูกนั้น จำได้ว่าคืนนั้นเป็นคืนเดือนมืด พอจะเอนตัวลงนอนก็เห็นหัวกระดูก โกงกงๆๆ เอ! กระดูกนี้มาจากไหน ลูกขึ้นมานั่งพอหลับตาก็หาย พอหลับตาก็เห็นโกงกงๆอยู่อย่างนั้น ใจร้องขึ้นมาว่า เอ๊ะ! กระดูกที่ไหนหนอนี้ จึงลองพิจารณา ดู พิถี! กระดูกหัวกูเองนี่ เวลากินไม่ทุเรศหรือ ? พอนึกแบบนั้นเจ้าหัวกระดูกก็กินให้ดูเลย กินอย่างตะกละตะกราม อ้าปากแลบลิ้นเลียปาก ลุงเกิดวิตกขึ้นวาบ.. พอหลับตาภาพนั้นก็หายไป พอหลับตาก็เห็นเคี้ยวอยู่อย่างนั้น ในใจนึกขึ้นมาว่า เอ..นี่ถ้ากินลาบเลือดไม่ทุเรศยิ่งกว่านี้หรือ? มันกินให้ดูเลย เห็นลาบเลือดไหลแดง เลือกลงไปเลย วิตกเกิดขึ้นวาบๆ พอหลับตาก็หาย พอหลับตาก็เห็นกินลาบเลือดอยู่อย่างนั้น"

ท่านถือเอานิมิตนี้เป็นอุบายในการพิจารณา เมื่อท่านเพ่งไปที่โครงกระดูกนิมิตก็ค่อยๆ แสดงให้เห็นการผุพังย่อยสลายกลายเป็นขี้เถ้าจนถึงที่สุดกลายเป็นฝุ่นดิน เมื่อเพ่งไปที่ช่องว่างในร่างกายก็เห็นเป็นลม

พัดวูปให้เห็นท่านบังเกิดความรู้ขึ้นเฉพาะหน้าว่าชีวิตของมนุษย์ก็มีแค่นี้เองประกอบไปด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นพื้นฐาน มนุษย์จึงเป็นสิ่งเดียวและเป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ

"แม่ทั้งสาม อันประกอบด้วย แม่โพสพ แม่คงคา แม่ธรณี และธาตุทั้งสี่ ซึ่งเราเห็นได้จากภายนอกนั้นแท้ที่จริงแล้วอยู่ในตัวเรา และประกอบขึ้นเป็นชีวิตของเราเอง"

การได้รู้จักแก่นแท้ของชีวิต ทำให้เกิดปัญญาจำแนกแยกแยะเกี่ยวกับวิถีทางในการดำเนินชีวิต รู้ว่าสิ่งใดจำเป็นแก่การดำเนินชีวิต เช่น รู้ว่าสุรายาเสพติด แม้แต่หมากพลูที่ท่านเคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของมันนั้นไม่ใช่สิ่งจำเป็น เพราะเกิดความรู้ขึ้นเองในภายในว่าชีวิตไม่ได้ "ระกอบ" จากสิ่งนั้น ดังที่ท่านแล้วว่า

"ใจก็นึกขึ้นอีกว่าเวลากินเหล้าไม่ทุเรศหรือ เพราะเรามันคนกินเหล้า นิमितแสดงให้เห็นเลย เห็นขวดเหล้าเทลงใส่ในแก้ว แล้วยกขึ้นดื่ม แหม! อัจฉริยะจริงๆ กระดุกสีขาพอดูกเหล้าเปลี่ยนเป็นสีแดง เสร็จแล้วก็ลั่นดังก๊อกๆ มันดังทั้งหูเลย แหม! ทุเรศจริงหนอ จะว่าผีก็ไม่ใช่จะว่าห่าก็ไม่เชิง"

ระหว่างนั้นท่านแล้วว่าจิตใจของท่านละเอียดลึกซึ้งสัมผัสได้ถึงความงามของธรรมชาติ สัมผัสและเข้าใจได้แม้เมื่อสัตว์ เช่น นก หมู เป็นต้น หยอกล้อกัน วิธีการดำเนินชีวิตก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ

"เมื่อธรรมะมันเกิดขึ้นแล้ว สนไม่สนก็ต้องสนเพราะเห็นเป็นธรรมะหมด ข้าวในนาปลาในสวน เรือนชานบ้านช่องเป็นธรรมะหมดเลย เพราะธรรมะคือธรรมชาติ เมื่อก่อนมีเพื่อนเป็นร้อยๆ ตัดหมดเลย หันมาสนธรรมะ ถ้าเพื่อนมาหากก็สนทนา ถ้าเพื่อนกินเหล้าก็ซื้อให้แต่ไม่รินให้กิน หนักเข้าๆ ธรรมะกับอธรรม มันขัดกัน เพื่อนๆ มันก็กระดากไปเอง เมื่อเราไม่กินเหล้าไม่สนใจเรื่องเก่าๆ เพื่อนก็ห่างเหิน เพื่อนเที่ยวไม่มาหา แต่เพื่อนแท้ที่มาหาจริงๆ ไม่ได้มาหาเพราะจะมากินเหล้าก็มีเหมือนกัน อยู่กับอะไรได้ก็ไม่ได้ได้เท่ากัน อยู่กับธรรมะ เอาธรรมะเป็นเพื่อนนี้สุขจริงๆ สบายจริงๆ"

นอกเหนือจากทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีการดำเนินชีวิตแล้ว ประสบการณ์ดังกล่าวยังได้กลายเป็นรากฐานของการพัฒนาความคิดและแนวทางปฏิบัติเรื่อง "พุทธเกษตรกรรม" ในเวลาต่อมา ท่านแล้วว่า

"ขณะนั้นนิมิตหายไป แต่ปัญญาไม่มีดับ เกิดอยู่เรื่อยทุกวัน เหมือนคำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ผู้ใดเห็นทุกข์ผู้นั้นได้พบสุข เริ่มเข้าใจปัญหาการเกษตร เห็นความทุกข์ของการทำไร่ทำนา เพราะการทำไร่ทำนาที่ใครๆ เขาก็กินอยู่นั้นมีแต่ความทุกข์ เมื่อก่อนจะไถก็ทุกข์ จะหยอดก็ทุกข์ หยอดแล้วก็ทุกข์ กลัวฝนไม่ตก เมื่อเมล็ดงอกออกมาแล้วก็กลัวหนูมาคุ้ย เมื่อขึ้นเป็นต้นได้ก็กลัวว่าหญ้าจะขึ้นคลุม ข้าวโพดออกเป็นฝักก็

ทุกซอก กลัวฝนตกแดดเดียวมันจะออกเสีย แม้เมื่อหักใส่ยุ่งก็ทุกข์เพราะกลัวราคาจะถูก เห็นไหมละทุกข์จริงๆ ทุกข์ทั้งนั้น"

"ดูเห็นชาวนาชาวไร่มีแต่ความทุกข์ก็เลยไม่ทำอย่างเขาหันมาทำเป็นพุทธเกษตรธาตุ 4 เลย หรือ ประมงนาสวน จนทุกวันนี้"

ประสบการณ์ของฉลุย แก้วคง ไกลเคียงอย่างยิ่งกับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณของ "มาชาโนบุ ฟูกุโอกะ" นักเกษตรกรรมธรรมชาติชาวญี่ปุ่น

ฟูกุโอกะกล่าวว่าครั้งหนึ่งสมัยเมื่อท่านยังหนุ่มๆและเฝ้าคร่ำครวญแสวงหาความหมายของชีวิตนั้น ค้นหนึ่งท่านเดินไปตามชายหาดอ่าวโกเบด้วยสมองอันสับสนด้วยความคิด ก่อนที่จะผล็อยหลับไปด้วยความเหนื่อยอ่อน และเมื่อท่านตื่นขึ้น ท่านกลับค้นพบคำตอบเรื่องชีวิตและเป็นแรงผลักดันให้ท่านพัฒนาความรู้เรื่องเกษตรกรรมธรรมชาติขึ้น ท่านกล่าวไว้ในหนังสือชื่อ วิถีสู่ธรรมชาติ ว่า

"ครั้งหนึ่งเมื่อผมยังเป็นหนุ่ม จู่ๆ ผมก็เข้าใจถึงพระเจ้าผู้สมบูรณ์บริสุทธิ"

"เมื่อผมได้ย้อนกลับไปมองชีวิตในอดีต ผมเพิ่งรู้สึกว่ขณะนั้นตัวเองเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต และความตายดี คือผมรู้ว่าชีวิตคนเราไม่จำเป็นจะต้องดิ้นรนไขว่คว้าอะไรมากมาย และก็ไม่ต้องไปกลัวความตาย ความเข้าใจนี้ทำให้ผมอยู่อย่างไร้ความกังวลใดๆทั้งสิ้น ผมจึงปรารถนาจะมีชีวิตที่สันโดษที่สงบตามความเชื่อของตัวเอง" (วิถีสู่ธรรมชาติ, บทนำ หน้า 20)

"เกษตรกรรมธรรมชาติเป็นวิถีทางที่แท้จริงอย่างเดียวในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งจู่ๆ ผมก็ค้นพบเมื่อตระหนักว่าธรรมชาติเป็นผู้สร้างที่สมบูรณ์พร้อม เป็นภาพพจน์ของพระเจ้าผู้ครองสัจจะอันเที่ยงธรรม และผมรู้ว่ามนุษย์จะอยู่รอดโดยปราศจากธรรมชาติไม่ได้ แน่บนที่สุคติวิธีปฏิบัติและหลักการเกษตรกรรมธรรมชาติก็เพิ่งเกิดขึ้นในใจผมภายในชั่วครู่สั้นๆ นั้นเหมือนกัน" (วิถีสู่ธรรมชาติ, บทนำ หน้า 21)

ฉลุย แก้วคง และฟูกุโอกะ เข้าถึงประสบการณ์ทางจิตวิญญาณด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน แต่ทั้งสองเข้าถึงความเป็นจริงของชีวิตอันเดียวกัน "ความเข้าใจแก่นแท้ของชีวิต" คือหัวใจสำคัญของพุทธเกษตรกรรม และเกษตรกรรมธรรมชาติ นี่คือการแตกต่างของเกษตรกรรมแบบนี้กับระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ซึ่งมีรากฐานอยู่ที่การวิจัยทางวิทยาศาสตร์ และแรงผลักดันในการแสวงหากำไรของบรรษัทขนาดใหญ่

4. รู้จักชีวิต : จึงรู้จักเกษตรกรรม

ในความเข้าใจของท่านการเห็นธรรมะคือการเห็นความจริงของชีวิตซึ่งประกอบไปด้วยธาตุทั้ง 4 และจิตใ้อีกหนึ่ง กล่าวคือ

"ร่างกายของเราประกอบไปด้วยธาตุ 4 ก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มาประชุมกัน เรียกว่ารูป"

"ส่วนไหนาเกษตรก็ต้องมี ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันเป็นรูป จึงจะถูกต้องตามธรรมะ ตามธรรมชาติ จะขาดอย่างใดไม่ได้เลย"

"แยกธาตุทั้งสี่ได้ ทำให้รู้ว่าสายเลือดของเรามาจากสิ่งแวดล้อม เราเกิดมาจากบิดา-มารดา ซึ่งก็คือพืชทุกชนิด ผลไม้ทุกชนิด ผักทุกชนิด ถ้าเราทำลายสิ่งแวดล้อมก็เท่ากับเราทำลายตัวเอง ทำลายบรรพบุรุษของเราด้วย เพราะท่านทิ้งร่างกายเอาไว้ ใครทำลายสิ่งแวดล้อมเปรียบเสมือนคนอกตัญญูไม่รู้คุณบรรพบุรุษ"

ท่านกล่าวว่า เมื่อเรารู้จักชีวิตจึงชื่อว่ารู้ธรรมะ เมื่อรู้ธรรมะถือว่ารู้โลกด้วย เพราะว่าโลกและธรรมะนั้นเป็นอย่างเดียวกัน ผู้ที่เห็นทางธรรมย่อมเห็นทางโลกด้วย และสามารถนำความรู้ที่นั่นมาประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตจริง

ในทัศนะของท่านเราต้องรู้จักชีวิตก่อน จึงรู้ว่าควรทำการเกษตรเช่นไร เพราะ "รู้จักชีวิตจึงชื่อว่ารู้ธรรม รู้ธรรมจึงรู้จักธรรมชาติ รู้จักธรรมชาติแล้วจึงรู้จักโลก รู้จักโลกก่อน จึงรู้จักเกษตรกรรม"

ท่านบอกว่า "พอรู้ธรรมแล้วทำ (เกษตร) สนุกจังเลย"

ประเด็นหลักของความแตกต่างระหว่างพุทธเกษตรกรรม กับเกษตรกรรมแผนใหม่อยู่ตรงเนื้อความข้างต้นนี้เอง พุทธเกษตรกรรมนั้นเริ่มต้นขึ้นที่การพูดถึงชีวิตของคน โดยตระหนักว่าชีวิตคนนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับโลกธรรมชาติภายนอก โดยมี "อาหาร" เป็นตัวเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งดังกล่าว ในแง่นี้โลกธรรมชาติ ระบบเกษตรกรรมที่ผลิตอาหาร และชีวิตคน จึงเป็นสามสิ่งที่เกี่ยวข้องกันแยกออกจากกันไม่ได้ การทำลายธรรมชาติก็เป็นการทำลายชีวิตคนด้วย

5. พุทธเกษตรกรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ

หลังจากได้รับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ ลุงฉลวย แก้วคง จึงเริ่มต้นสร้างระบบเกษตรกรรมตามแนวทางใหม่ขึ้น ขณะที่ท่านอายุได้ 43 ปี หลักการของพุทธเกษตรกรรม ตามที่ท่านอธิบายนั้นประกอบไปด้วยหัวข้อต่างๆ ดังต่อไปนี้

1) เราเกิดจากพระทั้งสาม แม่ทั้งสี่

"ร่างกายของเราประกอบไปด้วยธาตุ 4 ก็คือดิน น้ำ ลม ไฟ มาประชุมกัน เรียกว่ารูป ไร่นาเกษตรก็ต้องมี ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันเป็นรูปจึงจะถูกต้องตามธรรมะ ตามธรรมชาติ จะขาดอย่างใดไม่ได้เลย"

"เมื่อเรามีดิน น้ำ ลม ไฟ มีธาตุดิน ธาตุน้ำสมบูรณ์แล้วเราก็อยู่ได้ เพราะเราเกิดจากดินน้ำ ลม ไฟนี่เอง"

"แม่พระธรณี แม่พระคงคา แม่พระโพธิ์พ แม่ทั้งสามนี้ขาดไม่ได้เลย ท่านอยู่ในตัวเรา เรียกได้ว่า พระทั้งสามธาตุทั้งสี่จะขาดไม่ได้เลย แค่อยอนธาตุใดธาตุหนึ่งก็ต้องกินยาเพิ่มธาตุแล้ว ถ้ามีฉะนั้นจะกินก็ไม่ได้ ขี้ก็ไม่ได้ จะไม่สมบูรณ์"

"แม่ทั้ง 3 นี้ เราจะต้องจัดให้ท่านอยู่ให้สมดุลกัน กล่าวคือ เอาแม่พระธรณีเป็นพื้น ขุดสระให้แม่คงคาล้อมรอบเป็นฐาน เอาแม่พระโพธิ์พไว้ตรงกลางเป็นหลัก แล้วปลูกกระท่อมข้างหลักให้เป็นแหล่ง นี่แหละสิ่งที่เราเรียกว่า การสร้าง พื้น-ฐาน-หลัก-แหล่ง นี่แหละพื้นฐานที่ถูกต้อง"

2) พุทธเกษตรต้องมีธาตุทั้งสี่สมบูรณ์

"ดินบนคันคูมีแต่ดินอย่างเดียว เราเรียกว่าดิน แต่ถ้าปลูกไม้ไม่ไผ่รอบนอก ปลูกไม้ผลทุกชนิดบนคันคู ดินจึงกลายเป็นธาตุดิน ส่วนน้ำที่อยู่ในสระก็เรียกว่าน้ำ ต่อเมื่อเอากุ้งหอยปูปลาไปเลี้ยงเราจึงเรียกว่า ธาตุน้ำ ส่วนธาตุลมกับธาตุไฟไม่ต้องหามาเอง คือช่องว่างในสวน มีการเคลื่อนไหวพัดไปพัดมานั่นคือธาตุลม และแสงสว่างที่ให้ความอบอุ่นและความร้อนนั้นแหละคือธาตุไฟ"

"ธาตุน้ำประกอบด้วยธาตุ 12 ชนิดก็ต้องเอากุ้ง หอย ปู ปลา ใส่ไปถึง 12 ชนิด จึงจะเรียกว่าธาตุน้ำ พวกกุ้ง หอย ปู ปลา มัน เป็นธาตุน้ำ ถ้าไม่เชื่อเอากุ้งหอยปูปลามาเลี้ยงบนโคกชีจะตายหมดเลย"

"ดินก็เหมือนกัน ถ้ามีแต่ดินล้วนก็ไม่เรียกว่าเป็นธาตุดินที่สมบูรณ์ ต้องปลูกไม้ผลให้ได้ 21 ชนิด เพราะว่าธาตุดินประกอบไปด้วยธาตุ 21 ชนิด นี่แหละเป็นความรู้ที่ลุงได้จากการนั่งสมาธิแยกธาตุ"

3) เราเกิดมาจากพืชทุกชนิด ผลไม้ทุกชนิด สัตว์ทุกชนิด

"เราเกิดจากสายเลือดของบิดา-มารดา สายเลือดของบิดา-มารดาเกิดจากอะไร ถ้าเราสาวเข้าไปจะเห็นว่าบิดา - มารดากินอะไร สายเลือดของท่านก็เกิดจากสิ่งนั้น และเลือดเนื้อของเราก็เกิดจากสิ่งนั้นด้วย เพราะฉะนั้นเราเกิดจากสิ่งใดก็เอาสิ่งนั้นมาเลี้ยง เช่น ผักทุกชนิด ผลไม้ทุกชนิด เนื้อทุกชนิด น้ำทุกชนิด"

"เราเกิดจากอันไหนก็เอาอันนั้นมาเลี้ยง นี่แหละถ้าเกษตรกรชาวไร่ชาวนามาทำเกษตรแบบอย่างที่เราว่านี่ก็จะอยู่รอด เพราะว่าเราทำสิ่งที่ให้กำเนิดเรา เราเกิดจากสิ่งใดก็เอาสิ่งนั้นมาเลี้ยง เราก็จะมีของกินอยู่ตลอด อยู่รอดได้"

กล่าวโดยสรุปพุทธเกษตรกรรมนั้นต้องมีธาตุดิน น้ำ ลม และไฟ ครบถ้วนเนื่องจากร่างกายของเราก็ประกอบไปด้วยธาตุพื้นฐานอย่างเดียวกันกับธรรมชาติภายนอก โดยความเชื่อมโยงระหว่างชีวิตกับธรรมชาติภายนอกก็คืออาหาร ซึ่งประกอบไปด้วยข้าว พืชผัก ไม้ผล และสัตว์น้ำหลากหลายชนิด

ในทางปฏิบัติการเปลี่ยนแปลงจากระบบเกษตรที่มีการปลูกข้าว ข้าวโพด หรือมันสำปะหลังอย่างเดียวมาเป็นพุทธเกษตรกรรมนั้น ทำโดยการสร้างความสมดุลของธาตุทั้งสี่ อันหมายถึงการสร้างแหล่งน้ำ หรือแม่พระคงคาขึ้นภายในไร่นา

การขุดสระเก็บน้ำขึ้นเป็นกลยุทธ์สำคัญในการปรับโครงสร้างการผลิต ที่มีการทำการเกษตรอย่างเดิมมาเป็นการทำกิจกรรมการผลิตอย่างหลากหลาย กล่าวคือเกษตรกรสามารถปลูกพืชได้ทั้งปีโดยไม่ต้องปล่อยให้ดินว่างเปล่าเพราะขาดน้ำ ปลูกพืชได้หลากหลายชนิดมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชผักและไม้ผลซึ่งอ่อนไหวต่อการขาดน้ำ อีกทั้งแหล่งน้ำที่ได้ยังเป็นที่สำคัญสำหรับเลี้ยงสัตว์น้ำได้อีกด้วย

พุทธเกษตรกรรมในทางปฏิบัติของฉววย แก้วคง จึงเริ่มต้นขึ้นโดยการสร้างสระเก็บน้ำขนาดใหญ่ขึ้นรอบที่นา โดยใช้เวลาอยู่ 4 ปี จึงเสร็จ จากนั้นจึงค่อยๆ ขุดสระข้างในอีก 6 สระ ตรงตำแหน่งที่ท่านเรียกว่า รักแร้ (2) นม (2) หัวใจ (1) และอวัยวะเพศหนึ่ง (1) ในสระทั้งหมดเลี้ยงปลากินพืชหลายชนิด ตรงกลางของพื้นที่ หรือที่ท่านเรียกว่า "ตำแหน่งท้อง" ขุดปรับเป็นที่นาขนาด 1 ไร่ 1 งาน

บริเวณรอบสระด้านนอกปลูกไม้ไผ่ไว้ 2 แถวจนรอบพื้นที่ ส่วนบนคันดินปลูกมะพร้าว มะม่วง ไม้ผลต่างๆ เรียงรายจนดูร่มรื่น รวมพื้นที่พุทธเกษตรกรรมทั้งหมด 6 ไร่

การเปรียบเทียบสมมุติให้สระน้ำและพื้นที่เกษตรมีลักษณะเป็นดังเดียวกับร่างกายมนุษย์ดังกล่าว นอกเหนือจากการวางแผนผังไร่นาให้กิจกรรมการผลิตแต่ละอย่างเกื้อกูลกันแล้ว นี่อาจเป็นปริศนาธรรมอย่างหนึ่งที่ สะท้อนให้เห็นว่าชีวิตของเราเป็นสิ่งเดียวกันกับโลกที่เป็นอยู่

ท่านบอกว่าจะปลูกต้นไม้ให้ได้อย่างน้อย 21 ชนิด และเลี้ยงปลาให้ได้ 12 ชนิด เพราะ ท่านเชื่อว่าธาตุดินมีอยู่ 21 ธาตุ ธาตุน้ำมีอยู่ 12 ธาตุ และ ต้นไม้เป็นตัวแทนของธาตุดิน ส่วนปลานั้นเป็นตัวแทนของธาตุน้ำ³ ความคิดเช่นนี้อาจจะเป็นที่ยอมรับได้ยากในหมู่นักวิทยาศาสตร์การเกษตรจำนวนหนึ่ง แต่ในทางความเป็นจริงแล้ววิธีคิดเช่นนี้ได้ช่วยสร้างความหลากหลายทางชีวภาพให้เกิดขึ้นในไร่นา สร้างความสมดุลของระบบนิเวศ อันตรงกันข้ามกับสิ่งที่ระบบเกษตรกรรมตามแนวทางการปฏิวัติเขียวได้ทำให้เกิดขึ้น

ในระบบเกษตรกรรมกระแสหลักที่มีการปลูกพืชอย่างเดี่ยวในพื้นที่กว้างขวางและติดต่อกันนานๆ นั้น ได้ทำให้แร่ธาตุในดินลดความอุดมสมบูรณ์ลง โครงสร้างของดินเลวลง เกิดการชะล้างของผิวน้ำดิน และการเสียสมดุลของระบบนิเวศเกษตรโดยรวม จนก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น ปัญหาโรคแมลงระบาด เป็นต้น

ในทางตรงกันข้าม หากเราปลูกพืชมากกว่า 21 ชนิดในพื้นที่ 6 ไร่ได้จริง ดินก็จะถูกปกคลุมไว้ด้วยพืชหลากหลายชนิด การหมุนเวียนของแร่ธาตุอาหาร และสมดุลของระบบก็จะใกล้เคียงกับป่าธรรมชาติ การปลูกพืชจึงมิใช่เป็นการทำลายดิน แต่เป็นตัวสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน

การปลูกพืชอย่างน้อย 21 ชนิดเพื่อให้ธาตุดินสมบูรณ์ และการเลี้ยงสัตว์น้ำให้ได้ 12 ชนิด เพื่อให้ธาตุน้ำสมบูรณ์ ยังหมายถึงการที่ชีวิตมนุษย์จะได้รับธาตุอาหารครบถ้วนอีกด้วย หากแนวความคิดและวิธีปฏิบัติเรื่องพุทธเกษตรกรรมแผ่ขยายออกไปยิ่งขึ้น มนุษย์อาจจะไม่ต้องเผชิญปัญหา "วิกฤติการณ์ด้านพันธุ์

³ ในที่นี้หาได้มีความหมายแบบเดียวกับคำว่า "ธาตุ" ที่ท่านใช้ มิได้มีความหมายเดียวกันกับธาตุในทางวิทยาศาสตร์ไม่

กรรมและอาหาร” เหมือนทุกวันนี้ ดังที่นักสิ่งแวดล้อมได้เตือนให้ทราบว่า 95 % ของอาหารที่เรากินได้มาจากพืชเพียง 30 ชนิด และมากกว่า 50 % ของอาหารที่เรากินนั้นมาจากพืชเพียง 3 ชนิดคือ ข้าว ข้าวโพด และข้าวสาลี

6. ผลผลิต

คุณลุงปลูกข้าวพื้นเมืองในพื้นที่ 1 ไร่ 1 งาน โดยไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเลย ได้ข้าวปีละ 110-120 ถัง/ไร่ หรือคิดเป็น 880 - 960 กิโลกรัม/ไร่ สูงกว่าอัตราผลผลิตข้าวเฉลี่ยของจังหวัดนครสวรรค์ถึง 2 เท่า ข้าวที่ปลูกในพื้นที่ 1 ไร่เศษๆ จึงพอเลี้ยงตัวท่านเอง ภรรยาและหลานๆ 2 - 3 คนได้ตลอดปี

สมัยเมื่อยังจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินส่งเสียลูกเรียนหนังสือ ท่านขายปลาได้เฉลี่ยปีละ 50,000 - 60,000 บาท ขายกล้วยได้ 40,000 - 50,000 บาท และมีรายได้จากตัดไม้ไผ่ขาย 10,000 บาท/ปี

ปลาที่เลี้ยงเป็นปลากินพืชจึงไม่ได้ใช้อาหารอื่นใดจากภายนอกจะมีเพียงใบไม้ ผักบุ้ง และหญ้าที่ได้มาจากทุ่งเท่านั้น ท่านบอกว่าปลาในบ่อโตช้ากว่าของคนอื่นเขา ในขณะที่ปลาคนอื่นจับได้ 1 ก.ก. ปลาของท่านเพียงหนักได้ 1/2 ก.ก. เท่านั้น เพราะท่านไม่ใส่ขี้วัวขี้ควาย เกรงไปว่าการใส่มูลสัตว์จะทำให้แม่คงคาที่บริสุทธิ์ต้องมาแปดเปื้อนสิ่งสกปรก ท่านพบในภายหลังว่าตัวเองคิดถูกแล้ว เพราะในสระถึงใส่ใบไม้ ใบไม้มากเท่าใดน้ำก็ไม่เสีย ผิดกับการใส่มูลสัตว์ลงไป

ระบบการผลิตเช่นนี้ แม้จะได้ผลผลิตเพียงพอต่อความต้องการแต่ "ผลผลิต" ก็มีเป้าหมายเดียวของระบบเกษตร ความบริสุทธิ์ของสภาพแวดล้อม อันโยงใยมาถึงคุณภาพของชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายของระบบเกษตรกรรมด้วย

เงินที่ได้จากการขายผลผลิตนั้น บางคนเอาไปฝากธนาคาร คุณลุงบอกว่าฝากไว้กับแม่ธรณีในรูปแบบการขุดสระ ปลูกต้นไม้ ดีกว่า ได้ดอกเบี๋ยมากกว่า ใจปล้นไปก็ไม่ได้

มีฝรั่งจากโรงงานกระดาษมาขอเหมาตัดไม้ไผ่รอบพื้นที่ในราคาแถวละ 30,000 กว่าบาท ซึ่งถ้าหากคุณลุงตกลงท่านจะได้รับเงินสดที่เดียวกว่าแสนบาท แต่ท่านก็ไม่ขาย ท่านบอกว่าขายไปทีละลำสองลำดีกว่ามันคงกว่า คุณลุงฉวยมิได้ปลูกไม้ไผ่เพื่อตัดขายรวดเร็วแบบการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่นอ้อย มันสำปะหลัง หรือแม้กระทั่งยูคาลิปตัส แต่ท่านปลูกเป็นแนวกันลม ปลูกเพื่อให้ใบไม้ร่วงหล่นเป็นอาหารปลา หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการปลูกเพื่อค้าจุนความ มันคงของระบบนิเวศและระบบเกษตรโดยรวมด้วย

คุณค่าของระบบเกษตรกรรมและความหมายของผลผลิตการเกษตรตามความหมายของท่านหาได้วัดด้วยปริมาณของ "เงินตรา" ที่ได้รับไม่ หากอยู่ที่ "ประโยชน์" ของมันมากกว่า บางทีคำอธิบายที่คุณลุงฉวยอธิบายแก่เพื่อนบ้านที่ซื้อไม้ไผ่คนหนึ่งอาจจะขยายความสิ่งนี้ได้ชัดเจนขึ้น ท่านเล่าว่าเพื่อนบ้านคนหนึ่งต่อว่าหาว่าท่านขายไม้ไผ่แพงเกินไป ท่านอธิบายว่า "ไม้ไผ่ลำละ 25 บาท ไม้แพงหรอก ที่เอ็งซื้อเหล่า เอ็งไม่เห็นต่อเลย ไม้ไผ่ลำละ 25 บาท แกใช้ให้คุ้มสิ เมื่อใช้นาบข้าวแล้วก็เอาไปทำไม้หาบข้าว ขนข้าวเสร็จ

เอาไม้ไผ่ทอนให้สั้นทำเป็นไม้ปั้งไก่ ที่เหลือทำไม้เสียบลูกชิ้น ชิ้นเล็กทำไม้จิ้มฟัน เศษบางๆ เอาไปทำที่รองกรงไก่ไข่ ส่วนที่เหลือใช้ทำปุ๋ยหมักได้"

7. เป้าหมายของเกษตรกรรม

พุทธเกษตรกรรมของฉลวย แก้วคง มิได้มีเป้าหมายอยู่ที่ "ผลิตต่อไร่", "กำไรสูงสุด" หรือ "ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ" ดังที่เราได้ยินกันบ่อยๆ หากแต่กลับอยู่ที่การพัฒนาชีวิตให้มีความสุขสงบขึ้นเป็นลำดับๆ

หากอุดมคติสูงสุดของชาวพุทธคือ "นิพพาน" เป้าหมายของพุทธเกษตร ก็คือการสรรค์สร้างระบบเกษตรกรรมและการดำเนินชีวิตเพื่อเอื้อให้มนุษย์พัฒนาตนเองให้ดำเนินไปสู่อุดมคติอันสูงสุดนั้น พุทธเกษตรกรรมจึงเป็นเสมือนบันไดที่พาดผ่านมนุษย์สมบัติ ไปสู่สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติตามลำดับ ท่านอธิบายลำดับขั้นดังกล่าวดังนี้

มนุษย์สมบัติ

"ถ้าประมณาสวนเสร็จสมบูรณ์แล้วก็ขึ้นชื่อว่ามนุษย์สมบัติ เพราะไม้ไผ่ที่ปลูกเป็นรั้วเป็นสมบัติของมนุษย์ และผลไม้ทุกชนิดที่ปลูกบนคันคูเป็นสมบัติของมนุษย์ และน้ำกับปลาที่เป็นสมบัติของมนุษย์ และข้าวในนาที่เป็นสมบัติของมนุษย์ และกระท่อมที่อยู่ข้างนาที่เป็นสมบัติของมนุษย์ มนุษย์ต้องรู้จักคุณสมบัติของมนุษย์อย่างนี้ ถ้ารู้จักอย่างนี้แล้วเราก็ทำเพื่อปากเพื่อท้อง ไม่ต้องมีเงินมีทองมีเพชรมีพลอย เราก็มีความสุขเพราะเรามีสมบัติกินทุกชนิดแล้ว เมื่อมีสระ เราก็จะได้สัตว์น้ำมีกุ้ง หอย ปู ปลา เป็นต้น เมื่อมีน้ำก็มีผัก ไม้ผลบนคันดิน พอมีทุกอย่าง ก็มีของกินทุกอย่าง พึ่งตัวของเราเองได้ เป็นไทแก่ตัว สิ่งนี้คือสมบัติของมนุษย์หรือเรียกอีกอย่างว่า..มนุษย์สมบัติ"

สวรรค์สมบัติ

"เมื่อเรามีมนุษย์สมบัติครบถ้วนย่อมเกิดความสุข สงบ และสันโดษ สวรรค์สมบัติจึงเป็นสิ่งที่ตามมาอย่างเดี๋ยวนี้อาจเหมือนอยู่บนสวรรค์ มิใช่ไม้เป็นกำแพงแก้ว สระปลา คือสระโบกขรณี สวนไม้ผลมีคันคูดิน ร่องน้ำเป็นอุทยาน กระท่อมน้อยหลังนี้คือวิมาน ภรรยา คือเทพธิดา ส่วนตัวเองเปรียบได้กับเทพบุตร"

นิพพานสมบัติ

"บนสวรรค์สมบัตินี้ มีวิเวกมีความสุขเหมาะสำหรับทำความเพียร พอกายสงบ วาจาก็สงบ ได้ชื่อว่าสังวรศีล ถ้าจิตสงบอีกด้วยก็ชื่อว่าวิสุทธศีล ถ้าผสมวิสุทธสมาธิก็มั่นคง สมาธิมั่นคงนิมิตก็เกิดขึ้น นี่แหละเป็นหนทางนิพพานสมบัติ"

"มนุษย์สมบัติ ไม่ได้อยู่ที่มีเงินมีทองมีเพชรมีทองเป็นหมื่นๆล้านหรอก และสวรรค์สมบัติไม่ได้อยู่บนฟ้า นิพพานสมบัติไม่ได้อยู่ที่วัด องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าของเราเองก็ตรัสรู้โคนต้นโพธิ์ในป่า"

"ฉะนั้นเราทำประมณาสวนให้เป็นธรรมชาติ เอาไว้อาศัยร่มเงา เอาไว้อาศัยเก็บกิน เอาไว้ปฏิบัติธรรม ถ้าพวกเราสำนักได้ก็มาช่วยกัน อนุรักษธรรมชาติแบบพุทธเกษตรธาตุ 4 ประมณาสวน ครอบครัวยุค 20 ไร่ก็พอ ถ้าชาวนาชาวไร่ทำกันทุกครอบครัวยุคจะเขียวขจีไปทั่วโลก ฝนฟ้าก็จะตกต้องตามฤดูกาล ถ้าผู้ใดทำผู้นั้นจะมีความสุขเป็นแน่นอน ฉะนั้นข้าพเจ้าขออวยพรให้พี่น้องที่ทำความเห็นผิดมาคิดทำความเห็นให้ถูกให้เห็นต้นไม้ใบหญ้าและปลาทุกชนิดเป็นสมบัติของเรา และขอให้พี่น้องทุกท่านจงประสบความสุขความเจริญ ครอบถ้วนหน้ากันทุกคนทุกท่าน เทอญ..."

ไม่น่าเชื่อที่คำกล่าวเหล่านี้เปล่งมาจากชาวนาสามัญชนท่านหนึ่งหาได้มาจากพระภิกษุผู้หลักเร้นจากคามวิสัยไม่ นี่คือการค้นพบอันยิ่งใหญ่ที่เชื่อมโยงระหว่างวิถีเกษตรกรรมกับเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาตามคติของชาวพุทธ ไม่ได้แยกการพัฒนาจิตใจออกไปจากวิถีแห่งการงานและการดำเนินชีวิตที่เกษตรกรรมดำเนินอยู่

หากเรามีสติตระหนักรู้ว่าระบบการเกษตรกระแสหลัก และวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อาจนำพวกเราทั้งหมดทั้งที่เป็นเกษตรกร และผู้บริโภค เดินไปสู่หนทางแห่งหายนะ ประสบการณ์และความคิดของ "ฉลุย แก้วคง" อาจเป็นแสงสว่างน้อยๆ ที่นำเราไปสู่ทางออกในที่สุด

ไก่พื้นเมือง ในวิถีชุมชน

อภิชัย รัตนวราหะ¹

1. คำนำ

ไก่พื้นเมือง เป็นสัตว์เลี้ยงของคนไทยมาเป็นเวลาหลายปี จากหลักฐานทางวิชาการมนุษย์เริ่มรู้จักนำไก่ป่ามาเลี้ยงเป็นไก่บ้านเมื่อประมาณ 4 – 5,000 ปีที่ผ่านมา โดยมีแหล่งกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย พม่า ฯลฯ จึงถือได้ว่าประเทศไทยเป็น “แหล่งกำเนิดไก่” แห่งหนึ่งของโลก

จุดประสงค์แรกที่มนุษย์นำไก่ป่ามาเลี้ยงคือ “กีฬาชนไก่” (fighting sport) จึงนับได้ว่าการชนไก่เป็นกีฬาเก่าแก่ที่สุดของมนุษย์ และด้วย “แรงจูงใจ” เช่นนี้เองที่ทำให้มนุษย์ได้รู้จักการ “ผสมพันธุ์และคัดเลือก” พันธุ์สัตว์ให้เป็นระบบ ซึ่งได้ทำให้พันธุ์ไก่ของมนุษย์ได้เกิด “ความหลากหลายของสายพันธุ์” (bio-diversity) ขึ้นมาอย่างอุดมสมบูรณ์และยั่งยืนหลายร้อยหลายพันปี โดยเฉพาะพันธุ์ไก่สายพันธุ์ “ไก่ชน” (fighting breeds)

กีฬาชนไก่ที่เกิดขึ้นจากจุดประสงค์แรก นอกจากจะทำให้มนุษย์รู้จักการผสมและคัดเลือกพันธุ์อย่างเป็นระบบโดยไม่รู้ตัวแล้ว ยังได้ทำให้สัตว์เลี้ยงเช่นไก่ชนนี้เกิดความผูกพันกับมนุษย์ในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม อันเป็นวิถีชีวิตในระบบการเกษตรขึ้นมาอีกมากมาย ซึ่งมิตินี้ได้ตกทอดมาถึงปัจจุบันโดยเฉพาะสังคมการเกษตรในชนบท

ความผูกพันระหว่างไก่ชนกับมนุษย์ในมิติสังคมและวัฒนธรรมในเชิงประเพณี ค่านิยม และความเชื่อต่างๆ เหล่านี้ เมื่อกระแสโลกทางอุตสาหกรรมและการค้าธุรกิจได้เข้ามาครอบงำ มิติในเชิงนี้จึงได้ถูกบิดเบือนและมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย โดยเฉพาะจากมุมมองของพวกเขา “นักเรียนนอกและข้าราชการ” ที่ได้นำความเชื่อและทฤษฎีตะวันตกเอามาเป็นสูตรสำเร็จรูปในการพัฒนาประเทศ ที่แม้แต่การเลี้ยงไก่ชนของคนไทย (ในชนบท) ก็ไม่พ้นกระแสดังกล่าว ซึ่งได้สร้างผลกระทบต่อการเลี้ยงไก่ของคนไทยในช่วงหลังตามมาอีกมากมาย

2. ไก่พื้นเมืองกับวิถีชุมชนไทย

ไก่พื้นเมือง ประเภทไก่ชน ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนไทยมาเป็นเวลาช้านาน เพราะระบบการเกษตรของไทยเป็นระบบการเกษตรแบบผสมผสาน คือ เกษตรกรจะปลูกข้าวพร้อมกับการเลี้ยงไก่ชนควบ

¹ อดีตนายกกสมาคมอนุรักษ์และพัฒนาไก่พื้นเมืองไทย

คู่กันไป ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของคนไทยแต่เก่าก่อนที่กล่าวไว้ว่า “หลังเก็บเกี่ยวข้าว มีเวลาว่างผู้ชายก็ชนไก่และกัดปลา” เป็นการบ่งชี้ได้อย่างชัดเจนให้เห็นถึง “วิถีชีวิตไทย” ได้เป็นอย่างดี

ผู้ชายไทยในชนบทเกือบทุกบ้านต้องเลี้ยงไก่ชน เพื่อแสดงถึงค่านิยมและศักดิ์ศรี ซึ่งเป็นมิติที่นักวิชาการทางสังคมยังไม่ได้เข้าไปศึกษาและค้นหา “คุณค่า” ทางด้านนี้กันอย่างจริงจังมาก่อนเลย

การละเลย มองข้าม และดูถูกเหยียดหยามความสัมพันธ์ระหว่างคนกับไก่ในเชิงสังคม วัฒนธรรม และประเพณีจากคนที่เรียกว่า “ข้าราชการและนักวิชาการ” เช่นนี้ นอกจากจะทำให้สังคมไทยต้องสูญเสียโอกาสในสิ่งที่ดีกว่าจะได้จากสิ่งดีๆ และมีประโยชน์ที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ให้แล้ว ยังทำให้สังคมและชุมชนชนบทเกิดความอ่อนแอและช่วยตนเองไม่ได้ อันเป็นผลกระทบที่ตามมาอย่างมากมาย

ไก่พื้นเมือง เป็นสัตว์อเนกประสงค์สารพัดประโยชน์ที่ได้ช่วยเกื้อกูลชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรไทยมาช้านาน ชาวบ้านเลี้ยงไก่พื้นเมืองนอกจากจะเป็นเกมกีฬาพื้นบ้านแล้ว ถ้าไก่ยังเหลือไม่ตายจากโรคระบาดก็นำมาใช้บริโภคในครัวเรือน ที่เหลือก็ขายเป็น “รายได้เสริมกระแสรายวัน”

ไก่พื้นเมืองเป็นสัตว์ “หากินเก็บตก” ที่มีประสิทธิภาพมากเพราะมีจอยปากที่สามารถจิกเหยี่ยว “เมล็ดข้าว” เมล็ดเล็กๆ ที่อาจจะไม่มีคุณค่าแล้วขึ้นมาเป็นอาหารได้อย่างดี เราลองคิดกันอย่างง่ายๆ ว่า เมล็ดข้าวเปลือกที่ตกหล่นตามท้องนาหลังเก็บเกี่ยว หนอน แผลง ปลายข้าว ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ถ้าไม่มีสัตว์หากินเก็บตกเช่นไก่พื้นเมืองก็ย่อมไม่มีคุณค่าแต่อย่างใด แต่ไก่พื้นเมืองได้ช่วยเก็บ “มูลค่าซ่อนตัว” เหล่านี้ ให้กลายเป็นเนื้อเป็นหนังและเป็น “คุณค่า” ขึ้นมา ซึ่งเกินกว่าที่นักวิชาการใน “ห้องแอร์” จะสามารถเรียนรู้ได้

ศ. ดร. จรัญ จันทลักษณ์ ได้กล่าวไว้ว่า “การเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านไม่มีค่าเสียโอกาส” (opportunity cost) แต่การไม่เลี้ยงสัตว์นั้นแหละคือการเสียโอกาสในสิ่งที่ดีกว่าจะได้จากสิ่งที่มีอยู่” ข้อคิดเช่นนี้จะเห็นได้ว่าการนำทฤษฎีของฝรั่งที่พร่ำสอนกันในรั้วมหาวิทยาลัยนั้น ยากเกินกว่าที่จะนำมาประเมินสิ่งที่เป็นจริง (ที่พวกท่านเหล่านั้นต้องยอมลดตัวเองเข้ามาคลุกคลีอย่างจริงจัง) ที่ต้องใช้ “แว่นขยาย” มากๆ มาลองดูเท่านั้น

ไก่พื้นเมือง เป็นสัตว์ที่ได้ช่วยเกื้อกูลระบบการเกษตรแบบพึ่งพาระหว่าง คน – พืช – สัตว์ - และสิ่งแวดล้อมได้อย่างดี เพราะข้าวเปลือกตกหล่นตามท้องนาแล้วไก่เก็บกินเป็นอาหารโปรตีน (ในครัวเรือน) ที่เหลือก็ขายเป็นรายได้เสริม มูลไก่เป็นอาหารของพืช

ไก่พื้นเมือง (ประเภทไก่ชน) เป็นสัตว์ที่มี “มูลค่าเพิ่ม” ในตัวของมันเอง ไก่ชนบางตัวสามารถขายได้เป็นพัน หมื่น และแสนบาทได้อย่างสบาย ฟาร์มไก่ของกำนันวิเชียร ต้นศิริ มีการส่ง “พันธุ์ไก่ชน” ที่ดี และมีคุณภาพไปขายต่างประเทศ เช่น อินโดนีเซีย บรูไน มาเลเซีย ยุโรป จีน ฯลฯ ทำเงินทำทองเข้าประเทศปีละจำนวนไม่น้อย

เนื่องจากไก่ชนคนชนบทชอบเลี้ยงไก่ชนจึงเป็นไก่ของ “คนจน” (จริงๆ) ซึ่งต่างจากไก่ฝรั่งเพื่อการค้าที่เป็นไก่ของ “อาเสีย” ดังนั้นรายได้ที่กำนันวิเชียรได้จากเมืองนอก จึงย่อมจะตกมาถึงมือคนจนมาก

กว่าอาเสียแน่ อยากถามว่าเรื่องเช่นนี้ท่านนักวิชาการและข้าราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องเคยคิดเคยมองกันบ้างไหม? หรือท่านมองได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น คือการรับใช้พวกอาเสียเป็นหลัก ... ขอถามอีกสักครั้ง!

การพัฒนาไปสู่ศัตวรรษของเราที่ผ่านมา เราต้องยอมรับว่าเป็นการพัฒนาเพื่อ “อาเสีย” คือพ่อค้าเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นระบบการเรียนการสอนที่เน้นในหลักสูตรเพื่อผลิตเป็นการค้าการขายเป็นหลัก เราจึงได้ลืม “คนยากคนจน” ที่เป็นเกษตรกรรายย่อยที่เลี้ยงสัตว์เช่นไก่พื้นเมืองไปเกือบโดยสิ้นเชิง อาจจะพูดได้ว่าบัณฑิตที่จบด้านสัตวบาลและสัตวแพทย์ เมื่อจบออกมาแล้วก็มุ่งออกไปรับใช้อาเสียเกือบทั้งหมด ดังนั้นอย่าหวังเลยว่าบัณฑิตที่จบออกมาจะมีความรู้ความเข้าใจสภาพจริงๆ ของผู้เลี้ยงสัตว์รายย่อยในชนบทโลกของนักวิชาการและข้าราชการ กับโลกของชาวบ้าน จึงเป็นเหมือนกับอยู่คนละโลกและยากที่จะมาอยู่ร่วมโลกกันได้ ถ้าทราบใดเรายังไม่ปรับวิธีคิดกันใหม่

ไก่พื้นเมืองเป็นสัตว์ที่อยู่ในวิถีของเกษตรกรมาเป็นเวลาช้านาน เป็นส่วนหนึ่งของประเพณี ค่านิยม และวัฒนธรรมพื้นบ้าน ชาวเขาชาวดอยและชาวบ้านในสมัยก่อนเลี้ยงไก่พื้นบ้านไว้เพื่อใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ผู้ชายไทยในชนบทเลี้ยงไก่ชนเพื่อเป็น “กีฬาพื้นบ้าน” ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ภาพการชนไก่ระหว่างพระนครกับพระมหาอุปราชบนผนังของวัดสุวรรณดาราราม จ.พระนครศรีอยุธยา นอกจากจะบ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ของไทยเราในช่วงนั้นแล้ว ยังเป็น “ศิลปะ” อย่างหนึ่งของคนไทยเราด้วย ที่แสดงให้เห็นว่า ไก่พื้นเมือง (ไก่ชน) เป็นวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของเรามาช้านาน อันแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างไก่พื้นเมืองกับคนไทยว่ามีความผูกพันกันอย่างลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

จึงอาจกล่าวได้ว่า ไก่พื้นเมืองเป็นวิถีของชุมชนไทยอย่างหนึ่งที่ขบวนการพัฒนาจะมองข้าม ละเลย และถูกเหยียดหยามไม่ได้เด็ดขาด ควรที่จะได้มีการฟื้นฟูและทบทวนกันอย่างจริงจังและเป็นระบบ โดยเฉพาะในประเด็นของการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อไป

3. ไก่พื้นเมืองคืออะไร? และสำคัญอย่างไร? : ภาพที่แท้จริง

ไก่พื้นเมือง เป็นสัตว์ที่คู่บ้านคู่เมืองของคนไทยมาเป็นเวลาช้านานนับเป็นพันปี (ราว 4 – 5,000 ปีมาแล้ว) เพราะจุดกำเนิดของไก่เกิดขึ้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีประเทศไทยเป็นแหล่งหนึ่งอยู่ด้วย

จุดประสงค์แรกที่คนไทยนำ “ไก่ป่า” มาทำเป็น “ไก่บ้าน” คือการนำมาเป็น “กีฬาไก่ชน” กีฬาชนไก่จึงนับได้ว่าเป็นกีฬาที่เก่าแก่ที่สุด (กีฬาฟุตบอลเกิดขึ้นมาร้อยกว่าปีเท่านั้นเอง)

หลังจากนั้น การเลี้ยงไก่ของคนไทยเพื่อเป็นเกมสีกีฬาก็เริ่มเปลี่ยนไปตามกระแสการครอบงำของระบบการค้าและอุตสาหกรรม โดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ราว พ.ศ. 2588) การเลี้ยงไก่จึงเปลี่ยนไปเพื่อการบริโภคและการค้า (บริโภคนิยม) มากขึ้น ทำให้คนไทยจำนวนไม่น้อยมีความเข้าใจว่า “เลี้ยงไก่เพื่อบริโภคและเงิน” เท่านั้น

ภาพการเลี้ยงไก่ที่ถูกครอบงำด้วยลัทธิบริโภคนิยม (ภายใต้การอุตสาหกรรมและการค้า) เช่นนี้ ทำให้คนไทยสับสนและมีความเข้าใจที่ผิดๆ (โดยเฉพาะจากนักวิชาการและข้าราชการ) ต่อสภาพการเลี้ยงไก่ที่แท้จริงของคนไทยอีกระบบหนึ่ง คือ “ระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมืองหรือพื้นบ้าน” ไปอย่างน่าเสียดายที่สุด

นักวิชาการและข้าราชการจำนวนไม่น้อย ไม่เคยรู้เลยว่า “ไก่พื้นเมือง” คืออะไร? และสำคัญอย่างไร? เขาเหล่านั้นอาจจะพูดว่าไม่เคยที่จะกล้าเข้าไปสัมผัสและเรียนรู้อย่างจริงจังและเป็นระบบว่า “เงื่อนไขและปัญหา” ที่แท้จริงที่ชาวบ้านเลี้ยงไก่พื้นเมืองนั้นคืออะไร?

ทั้งๆ ที่มีงานวิจัยและพัฒนาที่ใช้เงินใช้ทองเพื่องานด้านนี้มาไม่ต่ำกว่า 20 ปี แต่งานวิจัยและพัฒนาเหล่านั้นทำได้เพียงแค่ “เก็บไว้บนหิ้งหรือไว้เพื่อเลื่อนตำแหน่งทางวิชาการ” เท่านั้น (จากคำพูดของคุณพูนทรัพย์ ปิยะอนันต์ ผู้อำนวยการสำนักงานงบประมาณ: มติชน 30 เมษายน 2544)

ซึ่งในทัศนะของผู้เขียน (ที่ได้ทำงานเรื่องนี้มากกว่า 20 ปี) มีความเห็นว่า ประเภทของไก่พื้นเมืองในบ้านเรานั้นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. ไก่พื้นเมืองที่ไม่ใช่ไก่ชน คือไก่ที่วิ่งกันตามลานบ้าน หรือไก่ใต้ถุนบ้านนั่นเอง ไก่ประเภทนี้เป็นระบบการเลี้ยงแบบธรรมชาติ คือหากินเองช่วยตัวเอง การผสมพันธุ์และการคัดเลือกพันธุ์เกิดมาจากตัวไหนที่เก่งกว่าก็มีโอกาสได้ขยายพันธุ์ เป็นระบบการคัดเลือกพันธุ์โดยธรรมชาติ ดังนั้น พันธุ์ที่ได้ (หรือที่เหลือ) จึงค่อนข้างจะผสมปนเปกันไป ซึ่งในทางวิชาการไม่ถือว่าเป็น “พันธุ์แท้” (เลือดบริสุทธิ์) ดังนั้นระบบแบบนี้ก็มีทั้งข้อดีและข้อด้อย (จะกล่าวในรายละเอียดอีกครั้ง)

2. ไก่พื้นเมืองประเภทที่เป็นไก่ชน เป็นไก่พื้นเมืองอีกประเภทหนึ่งที่แตกต่างจากประเภทแรกค่อนข้างมาก โดยเฉพาะในแง่ของระบบ “การผสมและคัดเลือกพันธุ์” และ “เป้าหมายของการเลี้ยงดู” ซึ่งในทางวิชาการแล้วถือว่า “พันธุ์ไก่ชนไทย” (Thai Breed) เป็นพันธุ์ที่ค่อนข้างเป็น “พันธุ์แท้” หรือเลือดบริสุทธิ์ ด้วยเหตุผลที่ว่า “พ่อหรือแม่ไก่ชน” ที่ชนะเดิมพันหลายครั้งๆ เจ้าของไก่จะมีความหวงแหนเป็นอย่างมาก ซึ่งวิธีการแบบนี้ทำให้ระบบการคัดเลือกพันธุ์เป็นไปอย่างมีเป้าหมายและมีหลักเกณฑ์ตรงกับหลักวิชาการมากขึ้นเมื่อเทียบกับประเภทแรก

ดังนั้นจึงเป็นได้ว่า ไก่พื้นเมืองก็คือไก่ชนประเภทหนึ่งนั่นเอง แต่เป็นพันธุ์ไก่ที่ถูกดัดแปลงตามหลักวิชาสมัยใหม่ คือเลือดของพ่อแม่ไก่ชนค่อนข้างคงที่ (บริสุทธิ์) โดยเฉพาะไก่ตาม “อุดมทัศน์” (standard of perfection) ที่สมาคมอนุรักษ์และพัฒนาไก่พื้นเมืองไทยได้รับรองไปแล้ว เช่น พันธุ์เหลืองหางขาว และประดู่หางดำ เป็นต้น

ข้อดีของพันธุ์ไก่ชนที่ต่างจากไก่พื้นเมืองทั่วไปอีกประการหนึ่งคือพันธุ์ไก่ชนที่ได้ตามมาตรฐาน (รูปร่าง สีสัน หน้างาม แข็งงาม และกริยาท่าทางชั้นเชิงงาม: งาม 5 อย่างตามหลักภูมิปัญญาไทย) จะเป็นของที่มี “มูลค่าเพิ่ม” ขึ้นมาทันที (บางตัวขายได้เป็นหมื่นหรือแสน เป็นที่ทราบกันดีในวงการไก่ชน

จึงถือได้ว่า ไก่ชนเป็นสัตว์เศรษฐกิจระดับชาวบ้านที่สำคัญที่สุด ที่เราคนไทยด้วยกันเองควรช่วยกันเพิ่มศักยภาพของดี ๆ และเป็นประโยชน์ที่ใกล้มือของเรานี้ต่อไป

อย่างไรก็ตาม ภาพของไก่พื้นเมืองไทยในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่ออิทธิพลของตะวันตกได้เข้ามาครอบงำระบบการพัฒนาของบ้านเรา ภาพของไก่พื้นเมืองโดยเฉพาะไก่ชน ก็หนีไม่พ้นขบวนการดังกล่าวอยู่ด้วยเช่นการถูกละเลย บิดเบือน และสร้างความเข้าใจที่ผิดๆ ให้มองแต่ภาพในทางลบแต่เพียงด้านเดียว คือการพนันและทรมานสัตว์ (แต่การแข่งม้า มวย หว่ยรัฐบาล การพนันบอล กลับไม่เคยถูกโจมตี) โดยเฉพาะจากหน่วยราชการ เช่น กระทรวงมหาดไทย

ทำให้ภาพที่ดีๆ และมีประโยชน์ (ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม) ของไก่ชนได้ถูกมองข้ามและละเลยไปเป็นเวลาช้านาน ซึ่งเป็นการเสียโอกาสในสิ่งที่คนไทยเราควรจะได้ไปอย่างน่าเสียดายที่สุด ซึ่งการเสียโอกาสของไก่ชนเช่นนี้ คงจะไม่แตกต่างไปจากพืชและสัตว์พื้นบ้านชนิดต่างๆ ของเรานั้นเอง

การหันกลับมาทบทวนด้วยการเข้าไปศึกษาเพื่อค้นหา “คุณค่า” ในสิ่งที่ดีๆ และมีประโยชน์ของไก่ชน ด้วยการใช้สติปัญญาอย่างเฉลียวฉลาดและรู้เท่าทัน จึงน่าจะเป็นนิมิตหมายที่ดีของคนไทยต่อไป แม้ว่าเราจะได้เสียเวลาและโอกาสไปนานแล้วก็ตาม ยังไม่สายเกินไปหรอกครับ! ถ้าเราจะร่วมด้วยช่วยกัน และมีความตั้งใจจริง

4. นักเลี้ยงไก่ชนและบ่อนไก่: กลไกสำคัญที่สุดที่ทำให้ไก่ไทยยังดำรงอยู่จนมาถึงขณะนี้

ความเข้าใจผิดๆ ด้วยความหลงในอำนาจผสมกับความโง่เขลาเบาปัญญาของหน่วยงานราชการ (บางหน่วย) ที่มีต่อ (ภาพ) ของไก่ชนด้วยการมอง “นักเลี้ยงไก่ชนและบ่อนไก่” ในแง่ลบแต่เพียงด้านเดียว ด้วยการใช้อำนาจหน้าที่โดยขาดการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนและรอบด้าน เช่น การออกกฎระเบียบต่างๆ เข้ามาริรตอนสิทธิขั้นพื้นฐานของนักเลี้ยงไก่ชนและบ่อนไก่

ได้มีผลกระทบที่สำคัญที่ทำให้สถานภาพของ “พันธุ์ไก่ไทย” (Thai Breed) เกือบจะสูญพันธุ์ไปจากบ้านเรา

เพราะถ้าเราลองนึกถึงเหตุผลง่ายๆ ข้อหนึ่งก็คือว่า ถ้าเมืองไทยเราไม่มีนักเลี้ยงไก่ชนและบ่อนไก่เสียแล้ว ไก่ไทย - ไก่ชน ก็คงจะต้องล่มสลายไปจากบ้านเรา (และของโลก) นานมาแล้ว

ในท่ามกลางการบดขยี้ของระบบการค้าและอุตสาหกรรมการเลี้ยงไก่ และในท่ามกลางความอหังการของนักวิชาการและข้าราชการที่ใช้ระบบการส่งเสริม “ไก่ลูกผสม” (hybrid) ชนิดและแบบต่างๆ ที่ FAO เองก็ได้เตือนถึง “ภัยเงียบ” ของผลกระทบเช่นนี้มาช้านานแล้วกระทบเช่นนี้มาช้านานแล้ว (นักวิชาการไทยเองก็เคยเขียนและเสนอแนะมาแล้ว แต่เราก็ไม่เคยที่จะตระหนักกัน) ได้ทำให้ไก่ “พันธุ์ไทย” สูญพันธุ์ไม่น้อย

เรายังโชคดี (อย่างเหลือเกิน) ที่ยังมีนักเลี้ยงไก่ชนและบ่อนไก่อยู่ทั่วไปทุกหัวระแหง เรายังโชคดี ที่แม้ว่าเกมกีฬาอื่นๆ จะเข้ามามีอิทธิพลต่อคนไทยอย่างหลากหลายชนิด แต่ผู้ชายไทยในชนบทยังนิยมเล่นไก่ชน และมีบ่อนไก่อยู่ในชนบท

แต่ถ้าทราบใดกลไกที่สำคัญสองอย่างนี้หมดไปแล้ว อะไรจะเกิดขึ้นกับ “พันธุ์ไก่ไทย” ก็คงไม่ต้องบรรยายสิ่งที่จะเกิดขึ้นว่าเป็นอย่างไร? (ทำนองเดียวกัน วัวชนและบ่อนวัวในภาคใต้ก็คงไม่พ้นสภาพต่างไปจากไก่ชนเช่นเดียวกัน)

ซึ่งเมื่อถึงตอนนั้นขึ้นมาจริงๆ “ความหลากหลายของพันธุ์ไก่ไทย” ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ก็คงจะเหลือไว้แต่ความทรงจำเหมือนดังพันธุ์สัตว์และพืชพื้นเมืองชนิดต่างๆ ที่ได้สูญหายและกำลังจะสูญไปก่อนหน้านี้แล้วนั่นเอง

การมองแต่เพียงด้านเดียว การไม่รู้ไม่ศึกษา แต่ชอบออกมาชี้แจงและใช้อำนาจแบบผิดๆ ของทางราชการ ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ นับได้ว่าเป็นปัญญาและอุปสรรคที่สำคัญในขบวนการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายของพันธุ์ไก่ไทยมากที่สุด ถ้าทราบที่พวกเขาเหล่านี้ยังไม่ยอมที่จะลงมาทำความเข้าใจสถานที่แท้จริงของระบบการเลี้ยงไก่ระดับชาวบ้านนั้นคืออะไร? และอย่างไร?

นักเลี้ยงไก่ชนและบ่อนไก่ จึงเป็นกลไกที่สำคัญในขบวนการพัฒนาไก่พื้นเมืองไทยที่ผ่านมา เพราะกลไกทั้งสองอย่างนี้นอกจากจะเป็นแรงจูงใจที่สำคัญที่ทำให้ให้นักเลี้ยงไก่ชนต้องต้องพยายามปรับปรุงบำรุงพันธุ์ไก่ของตัวเองให้ดีขึ้นตลอดเวลาแล้ว ผลที่ตามมาคือขบวนการเรียนรู้เพื่อสร้าง “องค์ความรู้” ที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ที่ยาวนานและต่อเนื่องอย่างไม่หยุดนิ่ง

องค์ความรู้เช่นนี้เป็น “ต้นทุนทางสังคม” ที่เรายังมีอยู่อย่างมากมายที่ร่อนนักวิชาการและผู้สนใจเข้าไปพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้น ขบวนการพัฒนาไก่พื้นเมืองจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและปรับแนวทางการคิดเรื่อง “คนเลี้ยงไก่ชนและบ่อนไก่” เสียใหม่ว่า ทำอย่างไรถึงจะทำให้กลไกอย่างนี้เป็นไปในทิศทางที่จะเอื้อประโยชน์ต่อคนในชุมชนมากขึ้น ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

5.การพัฒนาไก่พื้นเมืองควรจะทำอะไรมาเป็นตัวตั้ง

จากการที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมืองได้ถูกทางราชการมองข้ามและละทิ้งมาเป็นเวลาช้านาน นโยบายการพัฒนาปศุสัตว์จะมุ่งเน้นไปเพื่อผลิตเป็นการค้าและธุรกิจที่ทำให้คนเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้นที่ได้รับผลประโยชน์ เช่น การผลิตไก่เนื้อและไข่เพื่อการค้า รัฐมีความภาคภูมิใจกับตัวเลขของมูลค่าการส่งออกไก่ว่าเพิ่มขึ้นทุกปี แต่รัฐจะไม่เคยตั้งคำถามว่า ผลประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นมานี้ได้ตกมาถึงมือคนเลี้ยงไก่สักกี่มากน้อย

ดังนั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมการเลี้ยงไก่ที่ผ่านมาจึงมักจะใช้ “เงิน” มาเป็นตัวตั้งเป็นหลัก โดยมีคำนี้ในอีกระบบหนึ่งคือระบบการเลี้ยงไก่ของชาวบ้านที่มีใช้จะเอาเงินมาเป็นตัวตั้งเพียงอย่างเดียว

แต่ชาวบ้านเลี้ยงไก่เพื่อรวมกับการเพาะปลูกพืชผล ถ้าไม่มีไก่เหลือไม่ตายจากโรคระบาด ส่วนใหญ่ก็ใช้บริโภคในครัวเรือนหรือขายเป็นรายได้เสริมและถ้าไก่พื้นเมืองตัวใดมีลักษณะเป็นไก่ชน ก็จะใช้เพื่อเป็นเกมส์กีฬาพักผ่อนยามว่างหาความสุขตามอัธยาศัยที่ตนเองพอมีอยู่

ระบบการเลี้ยงไก่พื้นเมือง จึงมิใช่จะเอาตัวเงินมาเป็นตัวตั้งเหมือนไก่ฝรั่งเพื่อการค้า แต่ตัวตั้งจะเป็นเรื่องของวิถีชีวิตที่มีสังคมและวัฒนธรรมมาเป็นตัวกำกับ

เงื่อนไขและข้อจำกัดที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงของทั้งสองระบบนี้จึงเป็นข้อกำหนดข้อแรกที่ว่า การพัฒนาจะต้องทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ เพราะมิฉะนั้น การส่งเสริมและพัฒนาที่ย่อมจะล้มเหลวเหมือนดังตัวอย่างที่ผ่านมา

กล่าวโดยสรุปก็คือว่า การพัฒนาไก่พื้นเมืองควรจะต้องเอาเรื่องของ “วิถีชีวิตและวัฒนธรรม หรือ คนที่เลี้ยงไก่” มาเป็นตัวตั้ง มิใช่ “เงิน” เหมือนกับการเลี้ยงไก่ฝรั่ง

เราจะต้องทำความเข้าใจว่า ทำไมคนชนบทถึงยังเลี้ยงไก่ชนอยู่? เขาเลี้ยงกันอย่างไร? และเพื่ออะไร? คำถามเหล่านี้เราต้องตอบให้ได้อย่างชัดเจน

คุณเสนาะ เทียนทอง (อดีต มท.1) เป็นตัวอย่างของการใช้ตัวตั้งในการพัฒนาไก่พื้นเมืองที่ผิด (ทั้งๆ ที่มีความปรารถนาดี) ด้วยการเอาเรื่อง “บ่อนเสรี” มาเป็นตัวตั้ง แทนที่จะเอาภาพในทางบวก เช่น เศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ซึ่งมีอีกมากมายกว่าภาพในทางลบ ทำให้การพัฒนาไก่พื้นบ้านเมืองไทยในช่วงนั้นต้องพลาดโอกาสที่ควรจะได้ (จากคุณเสนาะ) ไปอย่างน่าเสียดาย

ดังนั้น ตัวตั้งในการพัฒนาไก่พื้นเมืองจึงถือได้ว่าเป็น “ยุทธศาสตร์” และ “ยุทธวิธี” ที่สำคัญที่นักพัฒนาและผู้บริหาร จะต้องรู้จักการเลือกใช้ให้ถูกต้องและเหมาะสมที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่แท้จริงและตรงกับความต้องการของชาวบ้าน

6. ไก่พื้นเมือง: สัตว์เศรษฐกิจระดับชาวบ้านที่แท้จริง

ความหมายของคำว่า “สัตว์เศรษฐกิจ” ในทางวิชาการ คือสัตว์ที่มีความสำคัญทางการค้าและการส่งออก ซึ่งเป็นนัยยะที่เราเอื้อมหรือลอกมาจากฝรั่ง ดังนั้น คำว่าสัตว์เศรษฐกิจจึงมุ่งเน้นไปยัง “ไก่ฝรั่ง” เช่น ไก่เนื้อ และไก่ไข่ เป็นหลัก มิใช่หมายถึง “ไก่พื้นเมืองหรือไก่ไทย”

นักวิชาการหรือครูบาอาจารย์ที่สอนหรือทำงานวิจัยทางด้านนี้จึงไม่เคยรู้เลยว่าระบบการเลี้ยงไก่ฝรั่งกับไก่ไทยนั้นต่างกันอย่างไร เมื่อนักวิชาการหันมาสนใจไก่ไทย ความสับสนจึงเกิดขึ้นตามมาอย่างมากและได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อนโยบายการพัฒนาที่ตามมา โดยเฉพาะต่อแนวความคิดในนโยบายการพัฒนา เพราะถูกกำหนดและผูกขาดจากนักวิชาการและข้าราชการมาโดยตลอด

ความขัดแย้งที่เกิดมาจากสับสนของนักวิชาการและข้าราชการ (ความจริงคนพวกนี้คือพวกเดียวกันนั่นเอง) กับชาวบ้านผู้เลี้ยงไก่พื้นเมืองที่เห็นได้ชัดเจนคือ โครงการผลิต “ไก่ลูกผสม” ชนิดต่างๆ ของกรมปศุสัตว์ที่สวนทางกับความต้องการของชาวบ้านที่มีความต้องการ “ไก่ชน” (ผมเคยออกแบบสอบถามอย่า

ง่ายๆ ว่าในระหว่างไถ่ลูกผสม ไถ่เนื้อ ไถ่ไข่ และไถ่ชน ท่านต้องการอย่างไหนมากที่สุด ผลปรากฏว่า 100 % ต้องการไถ่ชน : ในการเป็นวิทยากรที่ จ.กาญจนบุรี ปี พ.ศ.2543)

ความไม่เข้าใจ และไม่เคยไปสัมผัสความต้องการที่แท้จริงของนักวิชาการและข้าราชการ แล้วยัง (ผูกขาด) กำหนดนโยบายและเงินทองอีกด้วย รวมทั้งความดีอื่น หยิ่งยโสโดยถือว่าตัวเองมีอำนาจจะทำอะไรก็ได้ (หมอบประเวศ วะสี กล่าวไว้ว่า “คนที่มีอำนาจ มักจะไม่รู้จักการเรียนรู้”) ได้ทำให้แนวทางการพัฒนาไถ่พื้นเมืองที่ผ่านมาเหมือนกับการ “ตัดตีนให้เหมาะกับเผือก” มากกว่าจะ “ตัดเกือกให้เหมาะกับตีน” ผลก็คือ ชาวบ้านเลือดจึงออกมาซิบๆ เหมือนกรณีวัวพลาสติกที่เป็นบทเรียนเจ็บปวดที่ผ่านมา

ดังนั้น คำว่าสัตว์เศรษฐกิจในระดับชาวบ้าน ความหมายที่แท้จริงจะต้องมีการตีความกันใหม่ มิใช่สัตว์เศรษฐกิจแบบไถ่ฝรั่งดังที่เคยมีความเข้าใจกัน สัตว์เศรษฐกิจของชาวบ้าน เช่น ไถ่พื้นเมืองนี้ คือ สัตว์ที่ไม่มีค่า เสียโอกาส (ดังที่นักเศรษฐศาสตร์มอง) แต่เป็นสัตว์ที่ “หาโอกาส” ที่จะใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นหรือชุมชนที่มีอยู่ เช่น ข้าวเปลือกตกหล่นตามท้องนา หนอน แผลง และผลพลอยได้จากกระบวนการเกษตรที่เกี่ยวเนื่องกันระหว่าง คน – สัตว์ – พืช และสิ่งแวดล้อม

สัตว์เศรษฐกิจของชาวบ้าน จะต้องอยู่ในเงื่อนไขที่มีการลงทุนน้อยที่สุด โดยพยายามหลีกเลี่ยงความผูกพันกับ “ระบบตลาด” (ของพ่อค้าคนกลาง) ให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า ไถ่พื้นเมืองจึงน่าจะเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญของชาวบ้านอย่างแท้จริง เพราะไถ่พื้นเมืองมีคุณสมบัติสอดคล้องกับความหมายดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั่นเอง การนำแนวความคิดแบบไถ่ฝรั่งเพื่อการค้าและธุรกิจมาใช้ในการส่งเสริมและชักจูงชาวบ้านให้คล้อยตาม จึงเป็นแนวความคิดที่นอกจากจะนำมาให้ไม่ตรงต่อความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้านแล้ว ยังจะเป็นสิ่งการสร้าง “บาปกรรม” ที่ตามมาต่อไปด้วย จึงฟังที่ควรจะมีมาตรการและหลีกเลี่ยงเป็นอย่างยิ่ง

7. บทสรุป

ไถ่พื้นเมือง เป็นสัตว์เลี้ยงคู่บ้านคู่เมืองของคนไทยมาช้านาน เป็นสัตว์ที่อยู่ในระบบการเกษตรแบบผสมผสานอย่างยั่งยืนของเกษตรกรไทยอย่างแท้จริง เกษตรกรไทยเลี้ยงไถ่พื้นเมืองร่วมกับการปลูกข้าวทำให้เกิดสมดุลในระบบนิเวศ ไถ่พื้นเมืองเป็นสัตว์ “หากินเก็บตก” ที่มีประสิทธิภาพ ทำให้สิ่งที่ไม่ควรจะได้กลายมาเป็น “มูลค่าซ่อนตัว” ที่มีความสำคัญต่อชีวิตการดำรงอยู่ของเกษตรกรไทยอย่างแท้จริง

ไถ่พื้นเมือง เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยในชนบท ทำให้เกิดประเพณี ค่านิยม และวัฒนธรรมของชุมชนเกิดขึ้นอย่างหลากหลาย ซึ่งมีส่วนที่ทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคีและเข้มแข็ง มีศักดิ์ศรีและอยู่รอดได้

ความหลากหลายของสายพันธุ์ไถ่พื้นเมือง (ทั้งประเภทที่ไม่ใช่ไถ่ชนและไถ่ชน) ยังมีความอุดมสมบูรณ์ได้สร้างสมไว้ให้ ทำให้ความยั่งยืนของพันธุ์ไถ่ไทยยังดำรงอยู่มาจนถึงขณะนี้

ไก่พื้นเมือง จึงเปรียบเสมือน “อู๋ข้าวอู๋น้ำ” ที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนไทย ที่คนรุ่นเราจะต้องพึ่ง
ตระหนักรู้ และมีจิตสำนึกช่วยกันอนุรักษ์ พัฒนา และปกป้องทรัพยากรเช่นนี้ไว้ให้กับคนรุ่นลูกหลานต่อไป
ภาระหน้าที่เช่นนี้ เราคนไทยด้วยกันเองเท่านั้นที่จะต้องช่วยกัน การจะหวังให้คนต่างชาติต่าง
ภาษามาทำให้ คงจะเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ และประการสำคัญคือ ของดีๆ ที่ใกล้มือเราแบบ
“หญ้าปากคอก” เช่นนี้ ได้ถูกคนต่างชาติต่างภาษามาฉกฉวยเอาไปเป็นของเขาเสียก็ไม่น้อย ในขณะที่
คนไทยเราด้วยกันเองกลับมองข้าม ละเลย และดูถูกเหยียดหยาม (โดยเฉพาะคนที่มีอำนาจ ... ขออภัย)

คงจะต้องถึงเวลา ที่เราคนไทยด้วยกันเอง โดยเฉพาะ “ภาคประชาชน” จะต้องลุกขึ้นมาเรียกร้อง
และปกป้องสิทธิอันพึงมีพึงได้ของเราให้มากขึ้น อย่าปล่อยให้คนเพียงกลุ่มเดียว เช่น นักวิชาการ และข้าราชการ
มาผูกขาดความรักชาติอย่างเดียว

“ในปฐพีแห่งนี้ ทรัพยากรทางธรรมชาติทั้งหลายมิใช่ของคนรุ่นเรา เพียงแต่เราได้ยืมมาจากรุ่นลูก
รุ่นหลานของเราเท่านั้น”

สุภาสิตของชาวฟิลิปปินส์ ได้กล่าวไว้เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้คนรุ่นเราได้พึ่งตระหนักถึง
ทรัพยากรทางธรรมชาติที่เราได้กินได้ใช้กันอยู่ว่า เราเพียงแค่ “ยืม” มาจากคนรุ่นลูกหลานของเราเท่านั้น
นั่น แต่ถ้าเราได้กินได้ใช้ ของที่เรา “ยืม” มาจากลูกหลานเสียจนหมดสิ้น

เมื่อถึงเวลานั้นขึ้นมาจริงๆ (ซึ่งก็นับวันใกล้เข้ามาทุกที) คนรุ่นเราจะตอบคำถามเช่นนี้กับลูกหลาน
ของเราอย่างไร ..?

ยังไม่สายเกินไปหรอกครับ! ถ้าจะร่วมด้วยช่วยกันอย่างแท้จริง ทุกอย่างทำได้ทั้งนั้น ถ้าตั้งใจจะ
ทำ

ปาฐกถา

บทบาทของเกษตรกรและชุมชนในฐานะผู้ปลูกความหลากหลายในสังคม

โดย ศ.วิสุทธิ ไบไม้¹

ขอกล่าวสวัสดิ์กับท่านสมาชิกเครือข่ายทั้งหลายที่มานั่งอยู่ ณ ที่นี้ ผมรู้สึกยินดีที่ได้มีโอกาสได้มาร่วมคุยด้วยในเวลาอันสั้นซึ่งคิดว่าจะได้เรียนรู้จากพวกท่านทั้งหลาย และในขณะเดียวกันท่านทั้งหลายก็อาจจะได้เรียนรู้บางสิ่งบางอย่างเล็กๆ น้อยๆ จากฝ่ายทางวิชาการบ้าง เพราะว่าองค์ความรู้ทั้งหลายนั้นเป็นองค์ความรู้ที่อยู่บนธรรมชาติด้วยกันทั้งสิ้น จะแยกว่าอันนี้เป็นความรู้ของชาวบ้าน อันนี้เป็นความรู้ของนักวิชาการคงจะไม่ได้ มันเป็นเรื่องเดียวกัน

บนฐานความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งเป็นคำที่ค่อนข้างจะวิชาการ ท่านวิทยากรได้กล่าวเมื่อสักครู่ว่าแต่ละภาคแต่ละท้องถิ่นก็มีคำของท่านเองว่ามันมีหลากหลาย แตกต่าง แตกต่างด้านความคิด แตกต่างด้านภูมิปัญญา แตกต่างด้านศิลปวัฒนธรรม แล้วก็มีมีความแตกต่างกันในด้านเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ซึ่งเหล่านั้นอยู่บนฐานของความหลากหลายทางพันธุกรรม มนุษย์ก็เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นมาเมื่อ 200,000 กว่าปีนี่เองตามหลักฐานทางวิชาการแล้วกระจายกระจายไป ตามประวัติศาสตร์บอกว่ามาจากแอฟริกาแล้วเคลื่อนย้ายไปในทิศทางต่างๆ กัน หลักใหญ่ๆ ของกลุ่มก็ขึ้นไปทางเหนือของแอฟริกา ไปแพร่กระจายแถวยุโรป อีกสายหนึ่งก็เคลื่อนที่ไปทางใต้แล้ววกมาทางตะวันออกกลาง มาทางเอเชีย ผ่านทางเรา อินเดีย อินโดนีเซีย ออสเตรเลีย แล้วก็อีกสายหนึ่งไปทางจีน นี่คือรูปแบบของการกระจายของมนุษยชาติในยุคต้นๆ แล้วไปตั้งรกรากในพื้นที่ต่างๆ กัน

ชุมชนที่เกิดขึ้นในอดีตต้องเรียนรู้กับธรรมชาติ หากินกับธรรมชาติ และมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพธรรมชาติ เพราะฉะนั้นจะสังเกตเห็นว่าในชุมชนที่มีทรัพยากรความหลากหลายของพืชของสัตว์ของเชื้อโรค เชื้อโรคเขตร้อน จะเป็นพื้นที่ที่มีชุมชนที่มีความหลากหลายสอดคล้องไปด้วย เพราะฉะนั้นถ้าเราคิดว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ บรรพบุรุษของเราในอดีตได้ปรับตัวเข้ากับส่วนนั้น ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมของธรรมชาติ เช่น ปรับตัวให้มีภูมิคุ้มกันต่อเชื้อโรค มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติด้วยการพัฒนาวัฒนธรรม การบริโภคและอื่นๆ มานานนับตั้งแต่อดีต

ตามที่ผมเกริ่นมาก็คือในแต่ละพื้นที่นี้มีความหลากหลายที่แตกต่างกัน เผอิญประเทศไทยเป็นประเทศที่เกิดมาตามสภาพทางการเมืองที่มีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง มีทรัพยากรที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์ ถ้าดูแผนที่จะเห็นประเทศไทยเป็นแอ่งหรือกระทะที่มีทรัพยากรทางชีวภาพ มีพืช มีสัตว์ และมี

¹ หัวหน้าโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย

ดินที่อุดมสมบูรณ์ สิ่งมีชีวิตที่ปรากฏตรงประเทศไทยค่อนข้างจะมีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง เพราะฉะนั้น คนโบราณในอดีต ปู่ย่าตายายของเราเป็นผู้ที่ค่อนข้างมีความฉลาดแล้วก็พูดในเชิงเป็นองค์รวมว่า “เรามีทรัพย์ในดิน สินในน้ำ” เพราะว่าคนโบราณแน่นอนว่าจะไม่รู้คำศัพท์ทางวิทยาศาสตร์ยุคใหม่ รู้แต่ว่ามันมีความอุดมสมบูรณ์ จะออกไปทางไหนก็มีแต่ของกินของใช้ ก็เลยไม่ค่อยกระตือรือร้นเท่าไร มีความสุขอยู่กับธรรมชาติ หากินอยู่กับธรรมชาติ

เพราะฉะนั้นคำว่า “ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ” ผมอยากจะเน้นให้เห็นว่ามันมีความสำคัญ เป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำซึ่งเป็นคำพูดของคนโบราณ แต่คำว่า “ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ” ความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่อย่างมากมายในอดีต ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่า เรามีชนิดสัตว์ ชนิดพืชที่หลากหลายและมีคุณค่าในเชิงวิชาการ มีสายพันธุ์พืชสายพันธุ์สัตว์ที่มากมาย ตัวอย่างเช่น สายพันธุ์นก เรามีนกถึงเกือบ 1,000 ชนิด ขณะที่ทั้งโลกนี้มีประมาณ 9,000 ชนิด ซึ่งประมาณ 10% ของนกที่มีอยู่ทั่วโลก ไม่น้อยเลย เพราะพื้นที่เราเล็กเพียงนิดเดียวเมื่อเทียบกับโลก และนกท้องถิ่นก็มี นกที่อพยพมาหากินชั่วคราวแล้วกลับไปก็มี

ทำไมนกจากยุโรปต้องอพยพมาแถวเอเชียแล้วอพยพมาแถวเมืองไทยในฤดูนี้ ซึ่งสะท้อนทางวิชาการให้เห็นว่านกเป็นตัวบ่งชี้สำคัญของความอุดมสมบูรณ์ นกทางยุโรปที่มากินในบ้านเราหลบหนีความหนาวเย็นความแห้งแล้งมาหากินในบ้านเรา แล้วมาวางไข่ บางทีก็มาออกลูกออกหลายในบ้านเรา มันสะท้อนให้เห็นว่าบ้านเรามีความอุดมสมบูรณ์

คำว่า “ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ” ผมอยากจะเน้นว่ามันเป็นเรื่องจริง ทางวิทยาศาสตร์สะท้อนให้เห็นว่าเรามี “ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ” ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าบ้านเรานั้นในดินมีทอง หรือมีธาตุที่จะไปแปรเป็นอุตสาหกรรม แต่มีทรัพย์ในดินคือความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุที่พืชจะนำมาใช้เพื่อการเจริญเติบโตของพืชมาก จึงปลูกอะไรก็เจริญเติบโตงอกงาม

เพราะฉะนั้นคำว่า “ทรัพย์ในดิน” มันหมายถึงว่ามันสามารถเอามาใช้เพื่อความงอกงามของพืชของสัตว์แล้วทำให้เกิดมีความหลากหลายของชนิดของพืชของสัตว์ ตรงนี้ถ้าเรารักษาไว้ก็จะเกิดความยั่งยืน เพราะอย่าลืมนะว่าสิ่งมีชีวิตมันถ่ายทอดได้ แต่ถ้าเป็นพวกแร่ธาตุพวกนี้ขุดมาใช้ก็หายไป แต่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์นั้นตัวพืชจะเป็นตัวที่เอามาแปรจากสภาพดินมาเป็นอาหารให้สัตว์ให้มนุษย์ ตรงนี้มันจะยั่งยืน เพราะว่าพืชมันสามารถเจริญงอกงามแล้วสืบทอดสายพันธุ์ได้ เพราะฉะนั้นคำว่า “ทรัพย์ในดิน” มันมีคุณค่ามากกว่าเป็นเงิน ทอง เป็นธาตุเหล็ก ธาตุสังกะสี เพราะพวกนั้นขุดมาแล้วใช้ก็หมดไป แต่ทางธรรมชาติพืชกับสัตว์ จุลินทรีย์จะมีคุณค่ามาก

ในขณะเดียวกัน ในดินก็มีสิ่งมีชีวิตที่มองไม่เห็น เป็นพวกจุลินทรีย์ แบคทีเรีย เชื้อรา พยาธิ บางสิ่งบางชนิดในบ้านเรามีมาก ถ้าขุดดินลงไป 1 ตารางเมตรสิ่งที่เรามองไม่เห็นแต่ต้องศึกษาทางวิทยาศาสตร์จะมีสิ่งมีชีวิตประมาณพันๆ ชนิดที่อยู่ในดิน มีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายซึ่งทางวิทยาศาสตร์ช่วยบ่งชี้ได้ แต่จากฐานความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่ ทรัพย์ในดิน ถ้าเข้าไปป่าจะเจอ

หน่อไม้ เห็ด สิ่งต่างๆ ที่จะนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในน้ำก็เช่นเดียวกัน บ้านเรามี
สายน้ำมาก มี 25 ลุ่มน้ำที่มีกุ่มหอยปูปลามากมายมหาศาล

ฉะนั้นคำว่า “ทรัพยากรในดิน สินในน้ำ” นั้นผมอยากให้พวกเราเข้าใจว่ามันมีคุณค่า ถ้าเรารักษา
เอาไว้ให้ดีจะยั่งยืนชั่วลูกหลานยาวนาน แต่ว่าในอีกเป้าหนึ่งจากพื้นฐานทรัพยากรที่มีอยู่ของเรานำไป
ใช้อย่างรู้คุณค่า รวมทั้งวัฒนธรรม ประเพณี ศิลปะ มันเป็นวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เรียนรู้
จากสิ่งมีชีวิต จากสัตว์ จากพืช เป็นต้นแบบของมนุษย์ ยามว่างเรามาร้องรำทำเพลงจึงไม่เป็นที่น่า
แปลกที่คนไทยชอบสนุกสนานเร้าร้องรำทำเพลงเพราะว่าเรามีทรัพยากรชีวภาพที่อุดมสมบูรณ์ มันจึง
สอดคล้องกันค่อนข้างจะลงตัวในแง่ของความหลากหลายทางชีวภาพของพืชและสัตว์ รวมทั้งทรัพยากร
ดินสินในน้ำที่มีอยู่ได้พัฒนาเป็นศิลปวัฒนธรรมที่มีความงดงาม ถ้าทางวิชาการถือว่าเป็นการปรับตัวให้
เข้ากับธรรมชาติ วิถีชีวิตอย่างนี้ไม่ได้เกิดขึ้นภายในปี หรือสองปี แต่ได้พัฒนากลับกรองเป็นเวลาค่อนข้าง
ยาวนาน และได้พัฒนาอย่างยั่งยืน มีคุณค่า ซื่อหาไม่ได้และถ่ายทอดกันมาอย่างยาวนาน

จนกระทั่งประมาณ 40 – 50 ปีที่ผ่านมาได้มีการพัฒนาประเทศ ทรัพยากรที่หลากหลายใน
ประเทศไทย มีพื้นที่ป่าประมาณ 70 % ของพื้นที่จะไปทางไหนก็มีแต่ป่า ตรงที่เรานั่งก็เป็นป่ามีแก่งกวาง
มันมีความอุดมสมบูรณ์อย่างมาก ระบบนิเวศไม่ใช่เป็นระบบที่มนุษย์เราไปสร้างขึ้นมา มันมีพรหมแดน
เหมือนกันแต่ไม่ใช่เป็นเส้นในแผนที่ ระบบนิเวศป่าตะวันตกนี้ได้ครอบคลุมถึงพม่า ไปจนถึงทะเลอันดา
มัน เราไปแบ่งแยกระบบนิเวศจากสภาวะทางสังคมทำให้ระบบนิเวศถูกตัดตอนไปโดยปริยาย วิถีชีวิต
ของสัตว์พืชมันไม่ได้เป็นเช่นนั้น จากการพัฒนาเพียงช่วงแค่ 40 ปีที่ผ่านมา สภาพป่าที่เราเคยมีอย่าง
อุดมสมบูรณ์ลดลงไปอย่างรวดเร็วในเชิงการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการ สภาพการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เกิด
ขึ้นภายในพริบตาเดียว 40 ปีทำให้สิ่งมีชีวิตสูญหายไป ป่าอีสานที่เคยอุดมสมบูรณ์มีความเป็นเอก
ลักษณะของตัวเอง ภาคใต้มีความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง ภาคเหนือมีความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง
เพราะมีดินที่หลากหลาย เมื่อเปลี่ยนไปทำให้เกิดความแตกแยกของทรัพยากรซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรม
ชาติแต่จากน้ำมือของมนุษย์ มนุษย์ได้พัฒนาโดยพุ่งเป้าไปที่เศรษฐกิจ และการเงิน

เงินเป็นดาบสองคม เงินที่หม่อมเจ้าสิทธิพรท่านได้กล่าวไว้ “เงินทองเป็นมายา ข้าวปลาเป็น
ของจริง” เงินทองเป็นมายา เป็นแค่มาฉาบฉวยเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา มนุษย์เอามาเป็นตัวตั้งจึงทำให้เกิด
ความสูญเสีย ความหายนะของทรัพยากรความหลากหลายสูญหายไปกว่า 50 % เราจะนึกว่าคงไม่เป็น
ไรเพราะมีเหลืออีกมากนั่นไม่ใช่ เพราะสิ่งมีชีวิตนั้นไม่ได้มีความรู้สึกถึงเงินเหมือนกับเรา ที่ผมบอกว่า
หายไป 50% เมื่อมันหายไปแล้วจะสังเกตเห็นว่ามันขาดตอน ภาษาอังกฤษเรียก fragmentation การ
ขาดเป็นหย่อมๆ ให้นึกถึงสุนัขขี้เรื้อนที่มีขนเหลืออยู่เป็นหย่อมๆ ป่าที่เคยมีปกคลุมแผ่ไปทั่วเทือกเขาไป
ยังตะวันตก ทิวป่าภาคอีสาน ตอนนี้นำกลายเป็นหย่อมๆ และมีแนวโน้มจะสูญไปมากขึ้นถ้าเราไม่
รักษาไว้ ถ้าเราไม่พยายามให้เชื่อมโยงก็จะหายไปเช่นเดียวกับขี้เรื้อนของสุนัขซึ่งจะไม่น่าดูและเป็น
อันตรายต่อชีวิต

สิ่งที่เกิดในช่วง 40 ปีที่ผ่านมาเราไปมุ่งเป้าในเรื่องของตัวเงิน และสิ่งที่เห็นชัดตามมาก็คือตัวเงินที่ได้มานั้นเป็นสาเหตุทำให้เกิดความล่มสลาย ไม่ยั่งยืน สภาพเช่นนี้นำไปสู่ภาวะการเปลี่ยนแปลงที่ทำลายทรัพยากร แล้วเราถอนรากออกไปทำให้สภาพดินเสื่อม ทรัพยากรในดินเริ่มค่อยๆ จางไปพร้อมๆ กับการทำลาย เพราะสิ่งที่ทำให้ทรัพยากรในดินคงอยู่ได้นั้นขึ้นอยู่กับสิ่งมีชีวิตคือพืชและสัตว์ เชื้อจุลินทรีย์ต่างๆ ที่มีอยู่ สภาพเหล่านี้ไม่ได้เป็นไปตามที่พวกเราบางคนคิดกันนั้นแทนที่จะร่ำรวยกลับนำไปสู่ความยากจน นี่คือสภาพที่สะท้อนให้เห็นเป็นอย่างดีว่ามันไม่ได้สวยงามอย่างที่เรารู้

ฉะนั้นเราต้องยอมรับกับสิ่งที่เราทำมา แต่ก็ยังไม่สายเกินไปที่จะทำให้เกิดความหลากหลายเหล่านี้ขึ้นมาใหม่ ซึ่งมีหลายปัจจัย ปัจจัยใหญ่ก็คือ “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” พวกที่มีรากเหง้าความโลภมีความร่ำรวยกว่าก็จะครอบงำผู้ยากจนกว่า นี่เป็นสภาพธรรมชาติ แต่ถ้าในสภาพธรรมชาติจะมีความแข็งแกร่ง มีความพร้อมในตัวของตัวเอง ไม่ใช่ให้คนอื่นมาช่วยแต่ช่วยตัวเองได้ก็จะไม่ถูกเป็นเหยื่อของปลาใหญ่ได้ แต่ถ้าไม่มีความแข็งแกร่งเป็นของตัวเอง คอยยื่นรับการช่วยเหลือจากคนอื่นก็จะไม่ยั่งยืน

ความยากจนนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเฉยๆ แต่เกิดจากอิทธิพลของระบบทุนที่เข้ามาจากต่างชาติ ระบบเหล่านี้ไม่ได้เข้ามาสู่ชุมชนโดยตรง แต่จะเข้ามาโดยง่ายผ่านผู้บริหารประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายการเมือง การเมืองก็นำไปสู่ชุมชน เกิดเป็นสภาพปลาใหญ่กินปลาเล็ก และชุมชนเล็กๆ ก็คงจะไม่รอด ถ้าเราไม่เข้มแข็งพอ ตรงนี้จึงกลายมาเป็นสาระสำคัญอันหนึ่งในรัฐธรรมนูญใหม่ ในมาตราที่ 79 ที่ว่า “และต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวนรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางชีวภาพอย่างสมบูรณ์” เราในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและชุมชนที่มีบทบาทที่จะต้องรักษา “ทรัพยากรในดิน สัตว์ในน้ำ” เอาไว้ชั่วคราวเพราะว่าเรานั้นเป็นฝ่ายที่จะปฏิบัติเพื่อให้เกิดความงอกงาม แม้รัฐธรรมนูญจะเขียนไว้แต่ไม่ได้นำไปซึ่งการปฏิบัติและทำให้เกิดความงอกงามของทรัพยากรชีวภาพก็คงจะไม่มีใครมาช่วยเราได้

ผมรู้สึกดีใจที่ได้มีโอกาสมาร่วมในวันนี้ และได้พยายามเชื่อมโยงกับงานอื่นและพยายามปลูกฝังความรู้สึกการช่วยกันทำงานเพื่อความงอกงามอย่างมีระบบ ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่ามดนั้นมีความทำงานกันเป็นทีม มีการประสานงาน ไม่วอกแวก จะงตมมุนั้นต้องมีระบบและมีวินัย เครือข่ายที่เกิดขึ้นแบบนี้เป็นเรื่องที่ดี โดยจะต้องมีการประสานงานกันเพื่อให้เป็นไปตามกรอบที่ได้วางเอาไว้ในรัฐธรรมนูญใหม่ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

การปลูกความหลากหลายให้งอกตามหัวข้อการสัมมนาในครั้งนี้ก็คือการสร้างความเป็นเครือข่าย ผมจะขอโยงว่าทรัพยากรมันเกิดและมีในท้องถิ่น ในเมืองนั้นมีทรัพยากรที่เป็นขยะทั้งนั้น ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ ไร้วิญญาณ ขยะมีทั้งขยะที่เราเห็น ที่เราใช้ และขยะทางจิตวิญญาณ คนในเมืองไม่ค่อยมีจิตวิญญาณ ไม่ค่อยมีความเป็นมนุษย์ สิ่งที่จะหวังพึ่งได้ก็คือพึ่งจากพวกเราที่อยู่กับทรัพยากรในพื้นที่ ในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะรักษาและเชื่อมโยงร้อยเข้าด้วยกัน จะทำให้สภาพ

ทรัพยากรในดินสินในน้ำมันอุดมสมบูรณ์กลับมาเหมือนกับเมื่อหนึ่งร้อย หรือสองร้อยปีที่ผ่านมา เป็นเรื่องสำคัญที่เราจะเชื่อมโยงกัน

ชุมชนก็พัฒนาท้องถิ่นเชื่อมโยงบึงกับวัด กับโรงเรียน ซึ่งเป็นตัวสำคัญที่จะให้เยาวชนสืบทอดเจตนารมณ์ของเรา ถ้านักเรียนไม่มีทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับทรัพยากรของชาติ แต่ไปหนุนหลังกระแสวัฒนธรรมตะวันตก ไปเข้า RCA จะรู้สึกสะท้อนใจว่าเยาวชนของเราไปเข้ากระแสนิยมที่เขาได้เปิดทางไว้ พวกเขาเหล่านี้จะมองแต่เรื่องเงินทอง ทำให้มีขบวนการศึกษาขายบริการทางเพศเพื่อหาเงินมาทำให้ตัวเองรู้สึกว่ามีค่า ผมว่าวิธีคิดนี้นำมาสู่ความหายนะและล่มสลายของสังคม ซึ่งเป็นวิธีคิดของทุนนิยม

ถ้าเราช่วยกันอนุรักษ์และทำให้เป็นกระบวนการเกิดขึ้น มีฝ่ายวิชาการเข้าร่วมคิดร่วมทำ ผมยอมรับว่าระดับมหาวิทยาลัยหรือราชภัฏยังหลงทางและมุ่งเน้นไปกับการพัฒนาวิทยาศาสตร์ตามกระแสหลัก ก็คือมีการศึกษาแบบ high technology ขณะที่ภาวะที่เราอยู่จะไปสู่กับประเทศที่เป็นมหาอำนาจไม่ได้ทั้งๆ ที่เรามีคนที่มีความเฉลียวฉลาดพอๆ กับเขา หรือทั้งๆ ที่เรามีความเฉลียวฉลาดมากกว่าเขา แต่สภาวะการณ์ สังคม และสิ่งรอบข้างไม่ค่อยเอื้ออำนวยให้เขาไม่สามารถสร้างให้เกิดพลังได้

เราสามารถให้วิทยาศาสตร์เชื่อมโยงไปในระดับรากหญ้า เรามีภูมิปัญญาเป็นฐานซึ่งถือว่าเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านที่บรรพบุรุษได้พัฒนาและรังสรรค์ให้เราได้นำมาใช้จนถึงปัจจุบัน แต่ตอนนี้มันกำลังค่อยๆ หายไป ทั้งเรื่องการล่าสัตว์ ปูองอาหาร การสร้างผลผลิตให้ออกมา การทำไถ่ เหล้า คนเอเชีย นั้นกินเหล้าตลอดชีวิต เป็นเหล้าที่ปรุงเองจากวัสดุพื้นบ้าน ถามว่าคนเมื่อร้อยปีที่แล้วรู้เรื่องแอลกอฮอล์ไหม รู้การหมักเหล้าไหม คำตอบคือ "รู้" ทั้งที่ไม่เคยเปิดตำราก็คouldผลิตและปรุงเหล้าได้ นี่เป็นภูมิปัญญา ตรงนี้ถ้าเราช่วยกันเชื่อมโยงและปลูกฝังให้ยังรำลึก เมื่อเรากลายเป็นรากฝอยที่เชื่อมโยง ก็จะสามารถดูดซับทรัพยากรตั้งขึ้นมาปรุงอาหาร รากฝอยมีความสำคัญ ถ้าต้นไม่มีแต่รากแก้วไม่มีรากฝอยต้นไม้ก็อยู่ไม่ได้ พวกเราถ้าจะเปรียบเทียบเป็นรากฝอยก็น่าจะภาคภูมิใจที่เป็นรากฝอยที่มีประสิทธิภาพทั้งในเชิงความมั่นคงและการเจริญเติบโตองงาม สามารถดูดทรัพยากรนำมาใช้พัฒนาเกิดเป็นต้นไม้ที่งอกงามได้ รากฝอยนอกจากดูดซับเอาทรัพยากรขึ้นมาใช้พัฒนาเป็นต้นไม้ที่งอกงาม สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน 4 แล้ว รากฝอยยังต้องไขว่กันไปไขว่กันมาไม่ใช่แยกกันเดิน รากฝอยยังทำให้ประเทศชาติอยู่รอดได้อย่างมั่นคง

วิธีคิดตรงนี้มีความสำคัญ การปลูกฝังให้ความคิด การปลูกให้เกิดความหลากหลายทั้งองงาม ตรงนั้นคือความหมายที่แท้จริงของชีวิต ซึ่งผมมองว่าผู้จัดนั้นต้องการให้เราเป็นรากฝอยให้มาก ไปแสวงหาพืชพันธุ์ ทรัพยากรที่หลากหลายที่มีอยู่ในดิน มันเป็นระบบนิเวศที่ซับซ้อน ผมมองถึงเรื่องดินในป็นหน้าจะมีการประชุมดินระดับโลกในเมืองไทย มีผู้ที่เชี่ยวชาญหลายพันคนมาที่เมืองไทย แต่นั่นเป็นแง่มุมทางกายภาพ ทางชีวภาพ ผมเกิดคำถามว่าในบ้านเรารู้เรื่องดินกันมากน้อยแค่ไหน ก็เอาผู้เชี่ยวชาญเรื่องดินมานั่งคุยประมาณ 20 คน นักพัฒนาที่ดินก็พูดถึงการเอาที่ดินไปจัดสรรทำหมู่บ้าน จะทำ

เกษตรจะต้องดูว่าในดินมีแบคทีเรียใดบ้างที่เป็นพิษเป็นภัยต่อการปลูกต้นพืช ถ้ามีก็จำเป็นที่จะต้องเอาสารเคมีไปกำจัด ตรงนี้เป็นวิธีคิดที่ไม่สอดคล้องกับธรรมชาติ กรมวิชาการเรื่องดินจะรู้เรื่องน้อยไปเจอในที่ประชุมก็ไม่มีใครรู้ว่ากลุ่มไหนทำอะไร ความรู้ไม่เคยได้นำมาประสานกัน อย่างกรมวิชาการเกษตรรู้เรื่องลึกกว่าว่ามีกี่ชนิด จะหาทางกำจัดอย่างไร แต่ไม่เคยรู้ว่ามีอีกกว่า 900 ชนิด ก็เลยกลายเป็นเวทีที่เราได้มารู้จักกันและพยายามให้การศึกษาสถานภาพเรื่องดิน ทรัพยากรในดินเป็นฐานที่สำคัญ น้ำก็เช่นกัน พืชที่ปราศจากน้ำสิ่งมีชีวิตที่ขาดน้ำนั้นตายแน่นอน ขาดอาหารนี้ยังพอทนแต่ขาดน้ำต้องตาย คนเราถ้าอดอาหารได้เป็น 1 – 2 สัปดาห์ แต่ถ้าอดน้ำเพียง 1 วันก็จะตาย เพราะฉะนั้นน้ำเป็นปัจจัยสำคัญ

อยากเรียนให้ทราบว่ามีการคาดการณ์ในอนาคต อีก 20 ปีข้างหน้า น้ำจะเป็นปัญหาหลักโดยเฉพาะประเทศเกษตรกรรมอย่างเรา ถ้าขาดน้ำแล้วแม้จะมีสายพันธุ์พืชที่ดีที่เจริญงอกงามดี มีดินดี แต่ปราศจากน้ำแล้วไม่มีทางทำให้เกิดความงอกงามได้ ฉะนั้นน้ำเป็นเรื่องที่สำคัญและโลกกำลังมองปัญหาน้ำเป็นเรื่องใหญ่ เราใช้น้ำกันอย่างฟุ่มเฟือย น้ำที่บริโภค ที่ใช้ในทางเกษตรกรรม น้ำที่มีอยู่ในโลกเป็น 2 ใน 3 ของโลก เป็นผืนแผ่นดิน 1 ใน 3 น้ำส่วนใหญ่ 90 % เป็นน้ำทะเล เป็นแหล่งกักขังหอย ปู ปลา สัตว์เล็กใหญ่ น้ำจืดมีเพียงแค่ 6 % น้ำจืดที่นำมาใช้กินใช้เพาะปลูกมีไม่มาก ขณะเดียวกันเวลานี้เราทำลายน้ำมาก ทำลายต้นตอของน้ำ การทำลายป่านอกจากทำลายทรัพยากรแล้วยังทำลายแหล่งที่จะเก็บสะสมน้ำอีกด้วย

เพราะฉะนั้นเรื่องนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ และต้องมองให้รอบด้าน ต้องมองสภาพดิน สภาพน้ำ เพราะฉะนั้นการที่จะปลูกฝังความคิดการอนุรักษ์ ปลูกฝังความหลากหลายทางชีวภาพจะต้องมีทั้งดิน น้ำ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ เหล่านี้มีความสำคัญ ซึ่งวิธีคิดเหล่านี้เป็นวิธีคิดของเราที่ตั้งแต่นั้น แต่เราถูกกระแสหลักผลักดันให้เราเปลี่ยนวิธีคิด ถ้ามองย้อนกลับไปยังพุทธเกษตรของ อาจารย์ประเวศ วะสี เป็นสิ่งที่ดีงาม ทำให้เราเห็นภาพการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตที่ได้เรียนให้ทราบในตอนต้นว่า มนุษย์เราต้องมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นปรัชญาของคนตะวันออก คนที่อยู่ในเขตร้อนและมีความหลากหลายทางชีวภาพมาก ไม่ว่าจะเป็นเขตเอเชีย อเมริกาใต้ จะมีวิธีคิดคล้ายๆ กัน แต่วิธีคิดของตะวันตกเป็นวิธีคิดที่ต้องการแสวงหาทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิต วิธีคิดของตะวันออกเป็นวิธีคิดที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เพราะมีสิ่งให้กินให้ใช้ มีผลหมากรากไม้ มีอยู่แล้วถ้าเราทำความเข้าใจและใช้ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ไม่ได้มุ่งไปทางแสวงหาสะสมเชิงวัตถุ ตรงนี้เป็นส่วนที่ทำให้มีการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อสะสม เช่น การผลิตอาหาร การถนอมอาหาร ต้องสะสมไว้ แต่ในบ้านเรามีอาหารกินตลอด 12 เดือน แต่แปรผันไปตลอดทั้ง 12 เดือน วิธีคิดนี้มากกระทบทำให้เราไปมองว่าวิธีคิดของตะวันตกเป็นวิธีที่เจริญงอกงามไปสู่การพัฒนา ผมคิดว่ามันคนละแหล่ง คนละวิถีชีวิต ถ้าเราไปทำสอดคล้องตามเขามากเกินไปมันนำไปสู่การทำลาย

ผมจึงอยากขอฝากไว้ว่าเราคงต้องหันกลับไปสู่วิถีชีวิตแบบบรรพบุรุษของเรา และพยายามสืบ
ทอดเจตนารมณ์นั้นด้วยการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า และคงต้องรื้อฟื้นให้มันงอกงาม เราเกิดมาแล้ว
ต้องทำให้มันงอกงาม ถึงแม้จะไม่มีป่าที่สมบูรณ์เหมือนในอดีต แต่เราสามารถเก็บทรัพยากรพันธุกรรม
นั้น เก็บพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์นั้นไว้ได้ จึงเป็นวิถีชีวิตที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ลูกหลานเราจะได้ไม่ต้อง
ประสบชะตากรรมเหมือนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ปาฐกถา
บทบาทของชุมชนรากฝอย
กับการรวมพลังพิทักษ์ปกป้องความหลากหลายทางชีวภาพ

ศ.เสนห์ จามริก²

สวัสดิ์พี่น้องจากชุมชนที่หลากหลายมาจากที่ต่างๆ กัน พี่น้องจะต้องใช้เวลาแบ่งกลุ่มกันเสวนา เรื่องต่างๆ ที่สำคัญๆ ในตอนบ่ายให้ชัดเจนขึ้น ประเด็นปัญหาที่ค่อนข้างจะมีความสำคัญ ความสำคัญ ที่ผมมองเห็นไม่ใช่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการอยู่รอดของพี่น้องและชุมชนต่างๆ เท่านั้น แต่ ในทัศนะของผมแล้ว สิ่งที่เราจะพูดคุยกันในวันนี้และต่อไปจะมีนัยยะความสำคัญเป็นอย่างสูงต่อ ความอยู่รอดของสังคมส่วนใหญ่นักด้วย

เพราะฉะนั้นในอันดับแรกผมอยากจะเน้นความสำคัญตรงนี้ ขออย่าได้ประเมินว่าสิ่งที่เรากำลัง พูดกันนี้เป็นเรื่องเฉพาะตัว เฉพาะญาติพี่น้อง หรือชุมชน แต่มีนัยสำคัญต่อส่วนรวมในระดับประเทศ ระดับภูมิภาค และระดับโลก ที่พูดถึงระบบโลกเพราะว่ากระบวนการที่เราพูดถึงอยู่นี้มันเป็นเพียงหนึ่งใน อีกหลายๆ ขบวนการที่เกิดขึ้นทั่วโลกในขณะนี้ ในลักษณะคล้ายๆ กันแม้ว่าจะมีความแตกต่างกันใน บางประการก็ตาม แต่โดยสาระสำคัญแล้วเรากำลังพูดถึงชุมชน ภูมิปัญญาและทรัพยากรที่อาจารย์ ดร. วิสุทธิได้พูดเมื่อสักครู่นี้ อันนี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก สิ่งที่เราพูดกันเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ผมจึงได้พูดว่าสิ่งที่เราพูดกันนี้เป็นความสำคัญระดับโลก ผมจึงอยากจะฝากให้เป็นการบ้านที่เราจะต้อง ตีกันให้แตกต่อไป

ผมอยากจะเริ่มอย่างนี้ครับว่า สำหรับหลายๆ คนในหมู่พวกเรา มองไปที่อาจารย์วิสุทธิอย่างไร อันนี้ไม่ใช่เป็นการยอว่าแต่ผมอยากจะให้เราคิดให้มากกว่านั้น ไม่ใช่แค่เพียงเชิญอาจารย์วิสุทธิมาพูด ให้ความรู้ให้ข้อมูล แต่ผมเห็นว่า อ.วิสุทธิเป็นหนึ่งในประชาคมในกลุ่มของนักวิชาการโดยเฉพาะในกลุ่ม ของนักวิทยาศาสตร์ที่ได้ผ่านการเรียนรู้ในเรื่องวิทยาการสมัยใหม่อย่างซ้ำของ ลึกซึ้ง แต่ขณะเดียวกันก็ มีความแตกต่างตรงนี้ครับว่า อาจารย์วิสุทธิเป็นหนึ่งในประชาคมวิชาการที่ในขณะนี้กำลังมีการเคลื่อนไหว มีการเกาะกลุ่มกันเพื่อที่จะนำเอาความรู้ที่ได้ไปร่ำเรียนมาไปใช้ในชีวิตของชุมชนในระดับต่างๆ

ผมอยากจะให้มองตรงนี้ครับว่า สิ่งที่เราได้มาพูด ได้นำแผนภาพและกราฟต่างๆ มาให้ เราได้รับทราบ ก็อยากจะให้พวกเราไปช่วยกันย่อย ช่วยกันกรอง เพราะมันจะเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่า แท้จริง ความรู้สมัยใหม่โดยแท้จริงแล้วเป็นความรู้ที่เราสามารถนำมาประยุกต์สัมพันธ์กับชีวิตสามัญคนเราได้

² ประธานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

ซึ่งแยกออกจากกระแสวิชาการ วิทยาการ กระแสการเรียนรู้ที่ฉีกออกไปจากพื้นฐานชีวิตคนสามัญโดยเฉพาะชนบท นอกจากจะแยก ฉีกไปจากวิถีชีวิตแล้วยังมีแนวโน้มที่เป็นปฏิปักษ์กับวิถีชีวิต ปฏิปักษ์กับทรัพยากรที่ อาจารย์วิสุทธิได้พูดถึงที่ว่าใช้คำพูด “ทรัพยากรในดิน สิ้นในน้ำ” ซึ่งสามารถจะนำมาใช้ได้อย่างยิ่งยืนถึงลูกถึงหลาน ตรงนี้สำคัญมากนะครับ เพราะในขณะนี้เรากำลังมีกระแสวิชาการ กระแสพลังอำนาจ เศรษฐกิจการเมืองที่มองดู “ทรัพยากรในดิน สิ้นในน้ำ” นี้ออกไปอีกแบบหนึ่ง เป็นทรัพยากรที่เข้าจะนำไปสร้างเป็นผลกำไร เชิงธุรกิจ ในขณะที่เดียวกันก็มีผลกระทบบั่นทอนทำลายทรัพยากรที่ใช้แล้วมันไม่ยั่งยืน ที่เราเห็นระบบเกษตรกรรมที่ใช้ทรัพยากรภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมี อะไรต่างๆ ในที่สุด ดังที่ อ. วิสุทธิได้พูดถึงปัญหา ดินเสื่อมโทรมลงไป ปัญหาความยากจน ความเสื่อมโทรมและร่อยหรอของทรัพยากรต่างๆ

ผมจึงอยากให้มองในสิ่งที่ อาจารย์วิสุทธินำเสนอ ไม่ใช่มองที่ตัว อาจารย์วิสุทธิ มองดูที่ทัศนะท่าที และเนื้อหาสาระที่ท่านนำเสนอไปในทางที่ชี้ให้เห็นว่าวิทยาการสมัยใหม่โดยแท้จริงนั้นไม่ได้เป็นศัตรูหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อชีวิตของคนในระดับล่างๆ เสมอไป ผมพูดตรงนี้ก็เพื่อจะตั้งคำถามกับท่านทั้งหลายว่า แล้วที่เราพูดถึงภูมิปัญญาพื้นบ้าน พูดถึงวิชาความรู้ของปู่ย่า ตา ยาย ของเรา เราจะมองวิทยาการสมัยใหม่อย่างไรที่จะเชื่อมโยงตรงนี้ ผมว่าอันนี้เป็นทัศนะที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นในการแบ่งกลุ่มเสวนา ผมอย่างให้พิเคราะห์ตรงนี้ด้วยว่าเราจะสามารถใช้ประโยชน์จากวิทยาการสมัยใหม่อย่างไร นี่เป็นประเด็นแรกที่ผมอยากจะได้พูดถึงตรงนี้

อ.วิสุทธิได้พูดถึงว่า “ทรัพยากรในดิน สิ้นในน้ำ” และเอ่ยถึงท่านสิทธิพร ท่านเป็นคนสมัยใหม่และเป็นนักการเกษตรสมัยใหม่ที่เป็นที่รู้จัก แต่ไม่เป็นนักการเกษตรของยุคกระทรวงเกษตรปัจจุบัน ยุคกระทรวงเกษตรปัจจุบันจะบอกว่าคงจะตรงกันข้าม ท่านสิทธิพรบอกว่า “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาเป็นของจริง” แต่ของเรานี้ข้าวปลาเป็นมายาไปหมด จะพลิกแพลงดัดแปลงเป็นอย่างไรก็ได้ ขอให้ดัดแปลงโดยบริษัทที่เป็นเจ้าของสิทธิในการดัดแปลงเป็นเจ้าของและให้ชาวนามาพึ่งพา ฉะนั้นกลายเป็นว่าเงินทองเป็นของจริง

ในความเป็นจริงแล้วจะเห็นในวิกฤติเศรษฐกิจที่เราผ่านพ้นว่า เงินทองเป็นของมายาจริงๆ สมดังที่ท่านสิทธิพรพูดไว้ในหลายๆ สิบปีก่อน อันนี้ก็เป็นภูมิปัญญาที่อยากจะให้เราได้เก็บมาคิด ในคติ “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาเป็นของจริง” ก็อยากจะให้เราได้พินิจพิเคราะห์ทรัพยากรที่ อาจารย์วิสุทธิได้พูดอย่างละเอียดหลายแง่หลายมุม ในการสัมมนาให้ดูตรงนี้ชัด ผมเพียงอยากเสนอว่าเราจะมองทรัพยากรนี้อย่างไร ไม่ได้มองในเชิงผู้เชี่ยวชาญในเรื่องดิน เรื่องพืช เรื่องสัตว์ แต่ผมอยากที่จะมองอีกด้านหนึ่ง จะเรียกว่าในด้านเศรษฐกิจ การเมืองก็ได้

ในประการแรกผมคิดว่า ในการมองทรัพยากรที่ว่านี้ ผมอยากเสนออย่างนี้ครับว่า ในการสัมมนา 2 วันนี้ เรามีพี่น้องชุมชนหลายชุมชน หลายกลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์ก็มี ชาวไร่ชาวนาก็มี ชาวสวนก็

มี ก็จะได้เห็นว่า แต่ละกลุ่มที่มาอยู่กับอยู่ในแหล่งทรัพยากรต่างๆ กัน ในเขตป่า บนที่ราบ ชายฝั่งทะเล ลุ่มน้ำ หลากหลายไปหมด ผมอยากเสนอว่า ขอให้ ร่วมกันมองทรัพยากรเหล่านี้ ขออย่าให้มองเป็น ขึ้นๆ เป็นแหล่งๆ แต่โดยแท้จริงแล้วทรัพยากรเหล่านี้มีความเชื่อมโยงในเชิงของนิเวศอย่างลึกซึ้ง ไม่ว่าจะ เป็นที่สูง ที่ราบ ชายฝั่งทะเล ในการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมประจำปี ไม่ทราบว่ายี่สิบยังทำอยู่หรือ เปล่า ผมเคยเสนอให้ช่วยทำเป็นนิทรรศการที่ชี้ให้เห็นว่าทรัพยากรตั้งแต่ที่สูง ที่ราบ บนชายฝั่งทะเล หรือลุ่มน้ำต่างๆ โดยแท้จริงแล้วเป็นทรัพยากรที่ผมขอใช้คำว่า “อยู่บนฐานเดียวกัน” เพราะฉะนั้นการใช้ น้ำที่ผิวดินบนที่สูงแล้วกระทบถึงพื้นที่ราบ หรืออะไรต่างๆ มันมีส่วนกระทบไปหมด เพราะฉะนั้นก็ อยากจะให้พี่น้องที่มาจากชุมชนต่างๆ จากแหล่งทรัพยากรต่างๆ ขอให้มาช่วยกันดูว่าทรัพยากรที่เรา ดำรงชีวิตอยู่โดยแท้จริงมันมีความเชื่อมโยงต่อพี่น้องชุมชนอื่นๆ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผมจึงคิดว่า จะ ใช้คำว่า “ฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ” มันอยู่บนฐานเดียวกัน มีเอกภาพ ถ้าจะพูดถึง วิถีชีวิตแล้วก็คือ มันอยู่บนวิถีชีวิตเดียวกัน

เพราะฉะนั้นการที่มาพูดเสวนากันนี้ ผมคิดว่า การเป็นเครือข่ายของชุมชน เครือข่ายทรัพยากร นั้น เป็นเครือข่ายที่ไม่ได้มาจากเครือข่ายทรัพยากรที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่มีความเชื่อมโยงกัน ประการแรกที่ยากจะพูดตรงนี้ก็คือ จะขออ้างตรงนี้ว่าเราจะมองสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นฐานทรัพยากรเดียวกัน ถ้าจะมองจะวิเคราะห์หามองในแง่ของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถึงแม้ว่าเราจะพูดถึงความหลากหลายทางชีวภาพ แต่ว่าโดยแท้จริงแล้วมีความเชื่อมโยงที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วก็ มาถึงประเด็นที่ว่าเราจะมีทักษะ ทำอย่างไร เมื่อเราได้ดูพวกนี้ ผมอยากเสนอเป็น 4-5 ประการ ย่อๆ ว่าเราจะวางทักษะทำอย่างไรต่อการนำไปพินิจ พิจารณาถึงทรัพยากรเหล่านี้ เป็นทักษะทำที่ตั้งแต่วิธี ของการทำความเข้าใจเรื่องทรัพยากร ความสำคัญ ในเชิงเรื่องเศรษฐกิจการเมือง โดยสังเขป

ประการแรกทีเดียว เราต้องมองถึง ทักษะทำที่พินิจเอาเรื่องความเป็นฐานทรัพยากร ผมเห็นว่า มีการแบ่งกลุ่ม แต่เมื่อแบ่งแล้วผมอยากจะทำให้ทุกกลุ่มได้มาเห็นซึ่งกันและกันอาจจะประโยชน์ เมื่อ เป็นอย่างนี้แล้วเราจะมีทักษะทำอย่างไรต่อทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรความหลากหลายชีวภาพ สิ่งหนึ่งที่ตามมาอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้คือภูมิปัญญา ซึ่งผมอยากจะรวมเรียกว่า “วัฒนธรรมการเรียนรู้” ที่อาจารย์วิสุทธิได้เน้นกล่าวไปแล้วว่าเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีของ ธรรมชาติ เป็นความยั่งยืนที่กำลังอยู่ภายใต้การคุกคามของวัฒนธรรมการเรียนรู้อีกแบบหนึ่ง ที่แยกคน ออกจากทรัพยากร แยกทรัพยากรออกจากกัน แยกส่วนหมดและเป็นการใช้ทรัพยากรในเชิงทำลาย นั่น หมายถึงการทำลายความยั่งยืนของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพี่น้องทั้งหลายด้วย

ตรงนี้จะชี้ให้เห็นว่าฐานทรัพยากร ภูมิปัญญา วัฒนธรรมการดำรงชีวิต มันเชื่อมโยงกันเป็นอัน หนึ่งอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นอย่าไปประเมินเพียงว่ามีนายทุนมาซื้อที่ดินมาเช่าที่ดินมาทำลาย ไม่ใช่แค่นั้น แต่อยากให้มองไปถึงว่าวัฒนธรรมการเรียนรู้อย่างนั้น วิถีการอย่างนั้น นโยบายอย่างนั้น คือ การเข้ามาคุกคามทำลายชีวิตของเรา ไม่ใช่แค่มาทำลายดิน ทำลายเพียงต้นไม้ แต่มันหมายถึงทำลาย

ชีวิตของเราด้วย อยากให้พีเคระหัดดี ๆ นะครับ เราจะได้รู้สึกเห็นคุณค่าและวางแผนต่อทรัพยากรและ ภูมิปัญญานั้นอย่างแท้จริง

ประการที่ 2 ทิศนะต่อจากการมองเห็นอย่างชัดเจนถึงคุณค่าของความเป็นฐานทรัพยากร คุณค่าของภูมิปัญญาวัฒนธรรมการเรียนรู้ ก็คือทิศนะท่าที่ต่อชุมชนต่างๆ ที่หลากหลาย ซึ่งผมได้เรียนในตอนต้นว่า ชุมชนที่มาด้วยกันนี้ความจริงแล้วมีความเชื่อมโยงอยู่บนฐานทรัพยากรเดียวกัน เพราะฉะนั้นแล้วความอยู่รอด ความยั่งยืนของทรัพยากรในที่ของท่านทั้งหลายไม่ใช่จะยั่งยืนปลอดภัยโดยโดดเดี่ยว แต่หมายถึงความปลอดภัยจะต้องมองอย่างเชื่อมโยงในลักษณะของเครือข่ายชุมชนต่างๆ ด้วย และไม่ใช่เครือข่ายของเกษตรกรในพื้นที่ราบ เป็นเครือข่ายของประมงพื้นบ้าน หรือเครือข่ายของชุมชนชาติพันธุ์ที่สูง แต่หมายถึงเครือข่ายทุกๆ ระดับของฐานทรัพยากรที่จะต้องพิจารณา เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าทิศนะท่าที่อย่างนี้จะต้องพูดกันให้เกิดความเข้าใจ จะต้องใช้ทักษะ ใช้ภูมิปัญญาที่เราจะต้องเชื่อมโยง สร้างเครือข่ายต่างๆ เหล่านี้ ซึ่งต้องใช้เวลาและไม่ใช่ว่าเป็นของง่าย เป็นของที่ยากและซับซ้อน แต่นี้เป็นจุดที่อยากให้พิจารณากัน อย่าได้คิดว่าความอยู่รอดความปลอดภัยของฐานทรัพยากรของชุมชนของพวกเราทั้งหลายจะเป็นไปได้โดยโดดเดี่ยวแยกออกจากกัน

ประการที่ 3 คือ ผมอยากจะแถมตรงนี้ อาจไม่ใช่เรื่องเมืองไทยโดยเฉพาะ เมื่อเราพูดถึงฐานทรัพยากรแล้ว ผมคิดว่าทิศนะท่าที่ต่อตัวทรัพยากร ภูมิปัญญา และเครือข่ายชุมชนในบ้านเมืองของเรา ผมคิดว่าทิศนะท่าที่ต่อชุมชนในประเทศเพื่อนบ้านก็มีความสำคัญ ในขณะที่เรามีปัญหามากทั้งเรื่องไทย-เขมร ไทย-พม่า โดยเอาความขัดแย้งจุกจิกมาเป็นสาระนะ ผมอยากให้พี่น้องได้ร่วมกันใช้ภูมิปัญญา เมื่อเราเห็นความเชื่อมโยงอย่างนี้แล้ว เราจะเห็นว่าป่าไทย-เขมร ป่าไทย-พม่า ความจริงแล้วเป็นป่าผืนเดียวกัน เป็นฐานต้นทุนชีวิตอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นตรงนี้ก็เป็นที่อยากจะฝากไว้เป็นการบ้านและผมคิดว่าในโอกาสต่อไป เราจะต้องมองประเด็นเหล่านี้ให้ทะลุ มิฉะนั้นแล้วเราจะกลายเป็นบริวารของนโยบายรัฐ หรือจากความคิดอ่านของนักธุรกิจ ที่ว่าป่าสงวนของไทยเราหมดแล้วก็พยายามจะสงวนของเราแล้วไปใช้ป่าในพม่า ในเขมร มันก็คือการใช้ป่าในการมองทิศนะท่าที่ไม่ถูกต้อง

เพราะฉะนั้นถึงตรงนี้อาจให้ท่านทั้งหลายได้รู้จักหรือใช้สิทธิตรงนี้ ตรงนี้สิทธิและเสรีภาพมาแล้วที่จะต้องหยุดยั้งนโยบายอย่างนี้ให้ได้ เพราะความจริงแล้วป่าไทย-ลาว ไทย-เขมร ไทย-พม่า ก็ป่าผืนเดียวกัน หรือลุ่มน้ำก็ลุ่มน้ำก็เช่นเดียวกัน ไม่ใช่จะแยกออกจากกันได้เลย ความอยู่รอดปลอดภัยของป่าเมืองไทย ของชุมชนคนไทยก็เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับชุมชนที่อยู่ในประเทศเพื่อนบ้าน

สุดท้าย ทิศนะท่าที่ต่อจากชุมชนเพื่อนบ้านที่อยากจะพูดถึงคือทิศนะท่าที่ต่อนโยบายของรัฐ ในการที่เราจะพูดถึงทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ พูดถึงความสำคัญนั้น เราคงไม่อาจจะเว้นได้จากการพูดถึงทิศนะคติของเราที่มีต่อนโยบายของเราด้วย เพราะว่าในกระแสเศรษฐกิจการเมืองของโลกปัจจุบันนโยบายของรัฐโครงการต่างๆ ของรัฐ มีแนวโน้ม 80-90 % ที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างไม่ยั่งยืน สวนทางกับที่อาจารย์วิสุทธิเมื่อสักครู่นี้เพื่อสร้างผลกำไรสูงสุดในเชิงธุรกิจ เมื่อสร้างผลกำไรสูง

สุดท้ายหมายถึงสร้างอำนาจที่จะเข้ามาครอบครองครอบงำทั้งชุมชนทั้งทรัพยากรอันมีค่าของเราด้วย เพราะฉะนั้นทัศนคติต่อนโยบายของรัฐอันนี้ก็หมายความว่า เราทั้งหลายจะต้องเปลี่ยนทัศนคติที่เสียใหม่แทนที่จะรอนโยบายรัฐที่มาเอื้ออำนวยช่วยเหลือ

ในขณะนี้ ถ้าจะพูดไปแล้วรัฐบาลในขณะนี้จริงใจหรือไม่ก็ตามได้ยื่นมือลงมาแล้ว ผมจะไม่พูดตรงนี้เดียวจะหาว่าเชียร์รัฐบาลทักษิณแต่ที่ผมคิดว่านโยบายทำที่ตรงนี้สำคัญมากนะครับ ผมเคยพูดเสมอว่าไม่ว่ารัฐบาลนี้รัฐบาลไหนจะจริงใจในการที่จะใช้นโยบายเหล่านี้อย่างไรก็ตาม เราต้องทำนโยบายเหล่านี้เป็นของเราให้ได้ อันนี้ก็หมายถึงว่าเรื่องของทรัพยากรเรื่องของภูมิปัญญาต่างๆ จะต้องเอาสิ่งเหล่านั้น เช่น กองทุนหมู่บ้าน อะไรต่างๆ เอามาฟื้นฟูฐานทรัพยากรของเราให้มันเกิดความอุดมสมบูรณ์ ไม่ใช่ปล่อยให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมากำหนดว่าต้องใช้ของนั้นอย่างนี้ หรือแนะนำให้ใช้ของนั้นอย่างนี้ แต่ตัวเราจะต้องร่วมกันและร่วมกันไม่ใช่เฉพาะในแต่ละชุมชน เราต้องร่วมกันในเครือข่ายทั้งหมดว่าถ้าเรามีทุนทรัพย์มาอย่างนี้แล้วเราจะใช้อะไรก่อนหลัง ถ้าเรามีความชัดเจนเห็นคุณค่าของทรัพยากรเราก็จะเห็นว่านโยบายของเราคืออะไร อย่าปล่อยให้มันเป็นนโยบายและการปฏิบัติของภาครัฐอย่างเดียว นี่เป็นประเด็นที่ 2 ที่สำคัญที่ว่าเมื่อเราเห็นทรัพยากรในเชิงที่เป็นฐานร่วมกันแล้วเราจะมีทัศนคติต่อทรัพยากร ต่อประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งต่อนโยบายของรัฐด้วย

สุดท้ายผมคิดว่าอยากจะพูดซึ่งไม่ได้เกี่ยวกับประเด็นความหลากหลายทางชีวภาพนัก แต่ว่ามีนัยยะสำคัญต่อเรื่องนโยบายของรัฐเช่นเดียวกัน ในตอนต้นผมพยายามเน้นว่าสิ่งที่เรากำลังต่อสู้ในขณะนี้ ไม่ใช่เพียงนายทุน ไม่ใช่เพียงเจ้าหน้าที่รัฐที่มาทุจริตคอร์รัปชันมากดขี่ข่มเหงชาวบ้านเท่านั้น แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นเรื่องสำคัญมากก็คือ การเรียนรู้ ผมได้พูดแล้วว่า การเรียนรู้เรื่องนโยบายของรัฐก็ดี ของการแผ่ขยายอิทธิพลทางธุรกิจก็ดี เป็นการแผ่ขยายสิ่งซึ่งเป็นการเรียนรู้ในการทำลายทรัพยากร ทำลายความยั่งยืน ทำลายวิถีชีวิต สิ่งที่จะพูดเป็นสิ่งที่สุดท้ายในการทำที่เราจะพูดถึง อยากให้ระดมความคิดกันที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมการเรียนรู้ แต่ไม่ได้หมายความว่าพี่น้องจะฟื้นฟูมาเพื่อกลับไปย้อนหาอดีตแล้วหันหลังให้กับวิทยาการสมัยใหม่โดยสิ้นเชิง ไม่ใช่ครับ ผมได้พูดถึง อาจารย์วิสุทธิในตอนต้นแล้วว่า ขณะนี้นั้นมีลักษณะที่สามารถจะเดินเข้าหากันได้

และอยากจะพูดตรงนี้ในเรื่องของการปฏิรูปการศึกษา เวลานี้การปฏิรูปการศึกษาเป็นเพียงการยอวาทีกันของแวดวงนักบริหารการศึกษา เราไม่มีนักการศึกษาที่แท้จริงในสังคมไทยในเวลานี้ เรามีแต่นักบริหารการศึกษาที่อะไรก็ได้บริหารได้หมด และในขณะนี้การบริหารการศึกษากำลังพูดถึงในแง่ของแวดวงของกลไกการบริหารจะแบ่งอำนาจกันอย่างไร จะกระจายอำนาจกันอย่างไร จะแบ่งเงินทองกันอย่างไรแค่นั้น เพราะฉะนั้นในการพูดถึงเรื่องทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญา การพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองที่เราพูดกันมาหลายปีแล้วนี้ อยากจะให้ประเด็นเหล่านี้เป็นแกนสารในการปฏิรูปการศึกษา คุณครูสุรินทร์นั่งอยู่ตรงนี้ขอฝากด้วยว่าอย่าปล่อยให้การปฏิรูปการศึกษาเป็นเรื่องของกลไกการบริหาร สวัสดิการของกลุ่มนี้นักกลุ่มนี้ ไม่ใช่ซะ แต่เรื่องเนื้อหา สาระ จิตวิญญาณของการ

ศึกษานั้น ภูมิปัญญาที่เราสะสมมาประมวลมาจะผสมผสานกับวิทยาการสมัยใหม่อย่างไร ตรงนี้เป็นองค์ความรู้ที่ท่านทั้งหลายฟังผมแล้วรู้สึกว่ามันไกลเหลือเกินแต่ไม่ไกลนะครับ ผมอยากให้เห็นชุมชนทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพมีบทบาทสำคัญในกระบวนการปฏิรูปการศึกษาด้วย อย่าปล่อยให้เข้าเกินไป ก็ฝากโดยเฉพาะคุณครูสุรินทร์ก็อยากจะทำให้นำเสนอว่ากลุ่มต่างๆ หรือกลุ่มรมนำเสนอในกระบวนการปฏิรูปการศึกษา

สรุปการอภิปรายกลุ่มย่อย 5 กลุ่ม

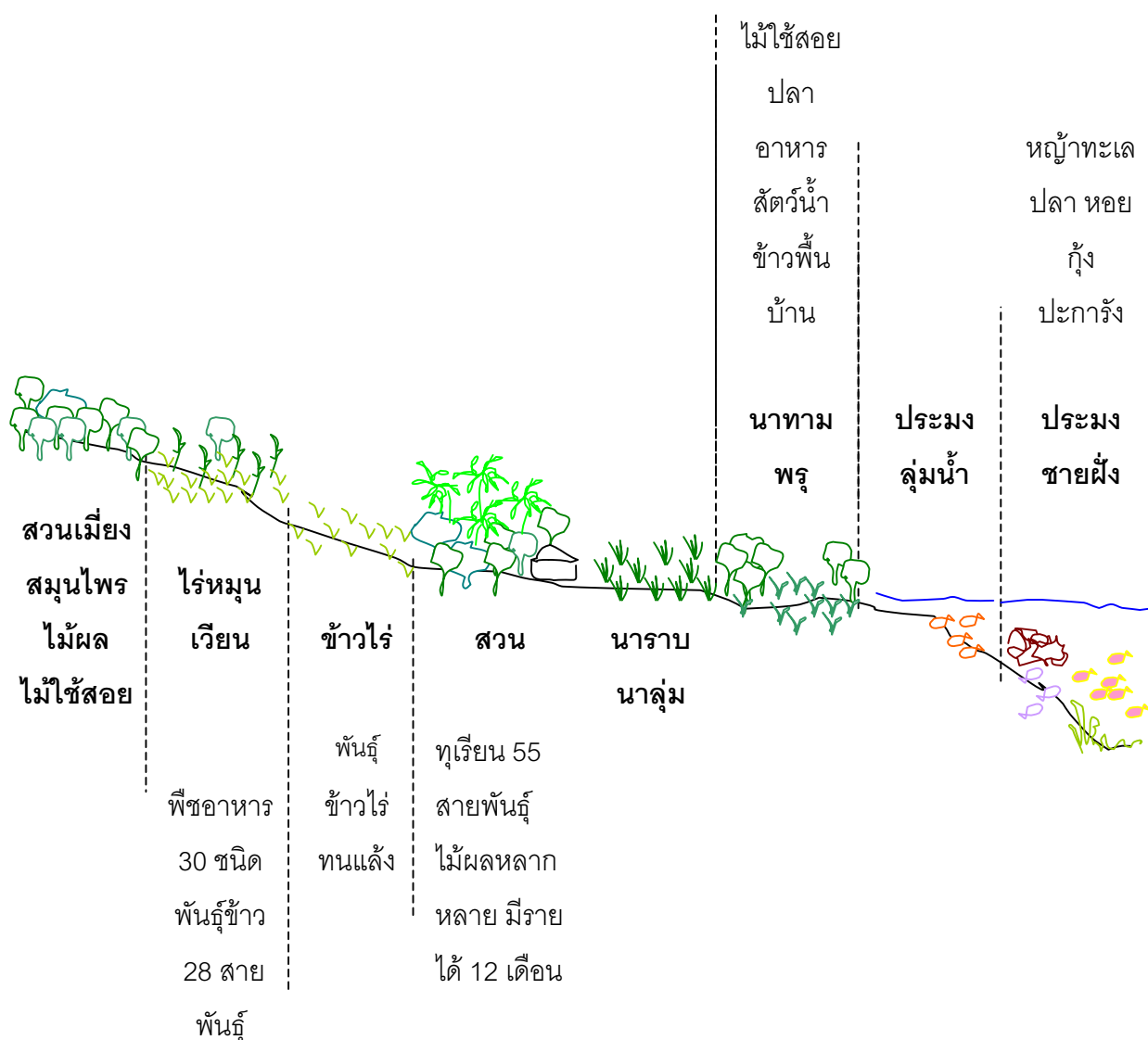
โดย ทศนีย์ วีระกันต์¹

ก่อนเริ่มรายการในนามของคณะทำงานขอขึ้นมาสรุปทั้ง 5 ห้องที่ได้มีการพูดคุย จึงอยากสรุปเป็นภาพรวมว่าแต่ละห้องมีประเด็นใดบ้าง ส่วนหนึ่งเป็นจากคนจัดงานที่ตั้งคำถามแล้วเชิญพี่น้องมาช่วยกันหาคำตอบ อันแรกเราถามว่าความหลากหลายมันมีอยู่จริงไหม ความหลากหลายถ้าภาษาของนักวิชาการหรือคนทั่วไปเขาจะพูดว่าความหลากหลายทางชีวภาพมีอยู่จริงหรือเปล่า ซึ่งจากการฟังทั้ง 6 ห้องนั้นมันมีอยู่จริง เมื่อวานที่เราพูดคุยกันตั้งแต่ระบบป่าที่สูงบนภูเขา สวนเมือง ไร่หมุนเวียน ป่าชายเลน และระบบทะเล ซึ่งมันยืนยันอยู่ว่าความหลากหลายมีอยู่จริง

โดยเฉพาะเราพูดกันในเรื่องสวนเมือง ในสวนเมืองไม่ใช่มีเฉพาะเมืองอย่างเดียวแต่จะมีสมุนไพร มีไม้ผลไม้ใช้สอยอยู่ในนั้น หรือไร่หมุนเวียนคนทั่วไปจะเข้าใจว่าเป็นไร่หัวไร่และให้นิยามคำว่าไร่หมุนเวียนว่าเป็นไร่เลื่อนลอย แต่ที่จริงแล้วระบบไร่หมุนเวียนนั้นมีพันธุ์พืชที่เป็นอาหารและพันธุ์พืชสมุนไพรมาก ระบบข้าวไร่ ข้าวพื้นบ้านที่เราพูดถึงตั้งแต่ข้าวไร่ของทางเทือกเขาเพชรบูรณ์ ข้าวไร่ของพี่น้องปะกาเกอญอ ก็จะมีพันธุ์ข้าวที่หลากหลาย ส่วนที่เราพูดถึงตั้งแต่สวนคลองกระเจงที่อยู่ในที่สูง เราพูดถึงสวนของสมุทรสงครามที่เกือบจะออกทะเล มีสวนหลากหลาย ในสวนไม้ไผ่ก็มีมะม่วงหรือลำไยอย่างเดียว เราพูดถึงสวนพื้นบ้านที่มีความหลากหลายทั้งชนิดหรือแม้แต่สวนทุเรียนก็มีความหลากหลายของสายพันธุ์ทุเรียนทั้งที่จังหวัดนครนายกและที่ศรีวังศ์ เรื่องนาในภาคอีสานอย่างของพ่อผาที่รักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้าน นาที่ลุ่มของอยุธยาเป็นนาข้าวเจ้าลอย เราพูดถึงนาทาม เรื่องป่าทาม มีกระจุและไม้ใช้สอยในนั้น เราพูดถึงประมงแม่น้ำสงคราม ที่มีความอุดมสมบูรณ์ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นแม่น้ำสายเดียวที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ไว้ได้เพราะว่ามีความเชื่อมโยงกับหลายๆ เรื่อง และเราพูดถึงประมงชายฝั่งที่พี่น้องมาเล่าให้ฟังเป็นการยืนยันว่าความหลากหลายนั้นมันมีอยู่จริง

¹ ผู้ประสานงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 4 ภาค

แผนภาพแสดงความหลากหลายที่มีอยู่จริงในภูมินิเวศต่างๆ

ข้อที่สองเราพูดกันว่าความหลากหลายที่มีอยู่จริงนั้น มีปัจจัยอะไรที่ทำให้ความหลากหลายดำรงอยู่ จากทั้ง 6 ห้องได้ข้อสรุปว่า

ข้อที่หนึ่ง ระบบนิเวศ ในแม่น้ำสงครามมีความหลากหลายไม่ใช่เพราะความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำที่ทำให้มีปลาที่หลากหลาย เพราะแม่น้ำสงครามเชื่อมกับแม่น้ำโขงลงมาเป็นแม่น้ำสงครามแล้วแตกเป็นสาขาย่อยไหลลงสู่คูคลอง ทำให้เกิดความสมดุล มันก็คือตัวระบบนิเวศ

ข้อที่ 2 พูดถึงความหลากหลายของระบบนิเวศ เช่น ในห้องระบบประมงชายฝั่งพูดว่าไม่ใช่มีแค่ทะเลอย่างเดียว มีเรื่องป่าชายเลน หญ้าทะเล มีป่าทรายใต้ผืนน้ำ นั่นคือความหลากหลายของระบบนิเวศเกิดความหลากหลายของภูมินิเวศ ทำให้ทำให้เกิดความสมดุลและความหลากหลายทางชีวภาพ

ข้อที่ 3 เราพูดถึงตัวเกษตรกรและชุมชน สิ่งที่ทำให้ความหลากหลายอยู่ได้อันหนึ่งคือใจรัก อย่างในท้องไร่พื้นบ้าน บางบ้านรักเหมือนลูกหลานขนาดเมียไม่สนใจแต่ถ้าเป็นไก่ต้องกางมุ้งให้ หรือ อย่างสวนทุเรียน พี่ชาตรีเล่าให้ฟังว่าพ่อชมที่รักษาพันธุ์กรรมทุเรียน 53 สายพันธุ์ลูกทำงานในสวนหนัก มาก เคยถามพ่อชมว่าระหว่างลูกกับทุเรียนพ่อเลือกอะไร พ่อชมบอกว่าเลือกทุเรียน จะรักทุเรียน เหมือนลูกหลานจะตั้งชื่อทุเรียนหรือไก่เหมือนชื่อลูกหลาน นี่คือนิสัยที่แสดงถึงว่าด้วยใจรักของเกษตรกรเอง จึงทำการรักษาพันธุ์ให้เกิดความหลากหลายไว้ได้ ฟัน้องที่พูดในท้องไร่หรือประมงจะพูดว่าความผูก พันที่อยู่ในป่าหรือทะเลเป็นวิถีชีวิต หรือในข้าวยังให้เห็นว่าระบบความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องความฝันกับการ ปลุกข้าว เช่น หลังปักดำแล้วฝันเห็นเด็กตายลอยน้ำจะต้องกลับไปดูกล้าที่ปักดำไว้ นอกจากนี้ยังเป็น ความอดทน อดทนที่จะต้องดูแลรักษาพันธุ์เหล่านี้ไว้

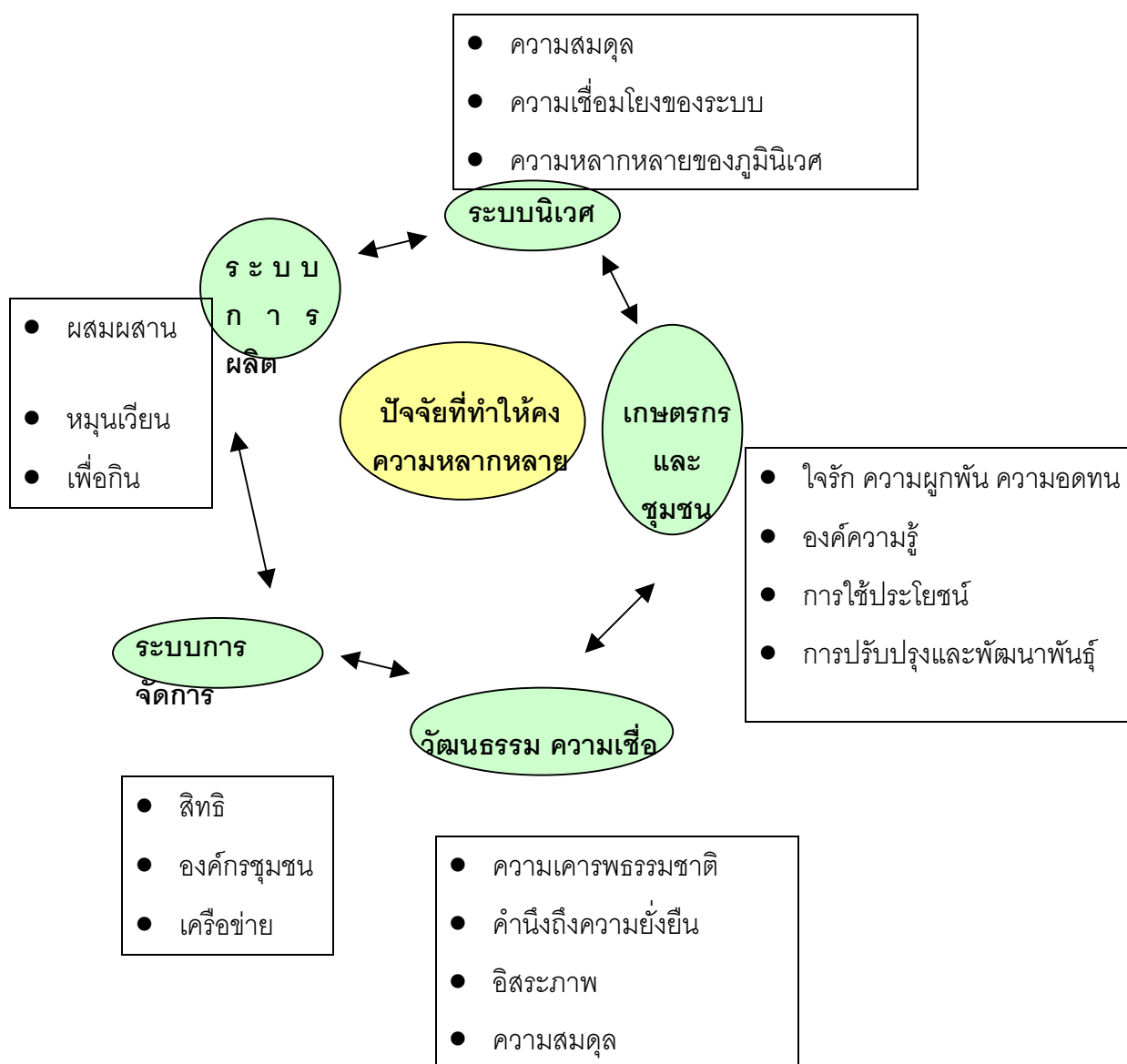
ข้อต่อมาเราพูดถึงองค์ความรู้ ฟัน้องเราพูดความจะอนุรักษ์ความหลากหลายเอาไว้จะต้องมี องค์ความรู้ของเกษตรกรที่พัฒนาและสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเกิดจากการเรียนรู้ขึ้นมาใหม่ ตัวอย่างเช่น เรื่องข้าว หลายคนพูดถึงองค์ความรู้ในการดูแลและพัฒนาพันธุ์ หรือเรื่องไก่จะต้องเป็นผู้มี ความเชี่ยวชาญในการดูลักษณะที่ดีของพันธุ์ไก่ เราพูดกันว่าความหลากหลายจะอยู่ไม่ได้ถ้าไม่เกิด ประโยชน์ ความหลากหลายได้เอื้อประโยชน์ต่อคนใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้น อย่างในเรื่องทะเลองค์ ความรู้และการใช้ประโยชน์เป็นเรื่องสำคัญ องค์ความรู้เช่นการเอาพายุจมน้ำหรือฟังเสียงก็ สามารถที่จะรู้ได้ว่าได้นำมีอะไรอยู่ เป็นป่าทรายหรือแหล่งหิน จะมีปลาชนิดไหนอยู่และเขาจะใช้ ประโยชน์จากความรู้เหล่านั้นอย่างไรบ้าง เป็นความรู้และการใช้ประโยชน์ของเกษตรกรที่ทำให้ความ หลากหลายยังคงอยู่ อีกส่วนคือการปรับปรุงและพัฒนา อย่างในสวนทุเรียนมี 53 สายพันธุ์ ไม่ใช่ว่ามี อยู่แต่เดิม แต่เกิดจากการพัฒนาและคัดเลือกพันธุ์ไว้ ถ้าต้องการได้พันธุ์ข้าวก็จะพัฒนาพันธุ์ข้าวไป ซึ่ง นี่คือนิสัยของความรู้ที่มีอยู่ในตัวเกษตรกร

ข้อต่อมาเราพูดถึงวัฒนธรรมความเชื่อ ในกรณีไร่หมุนเวียนนั้นเห็นได้ชัด วัฒนธรรมความเชื่อ อันแรกคือทำให้ความเคารพในธรรมชาติ ฟัน้องปากกะญะจะพูดว่าฟ้าคือพ่อแผ่นดินคือแม่ นี่คือนิสัย ความเคารพในธรรมชาติและคิดว่าสิ่งเหล่านี้คือการเอื้อประโยชน์ให้เกิดความหลากหลาย การคำนึง ถึงความยั่งยืน ในกลุ่มประมง ในป่าบุ่ง ป่าทาม จะเชื่อเรื่องว่าถ้าเก็บหมดทรัพยากรความหลากหลาย ก็จะหมดไป แต่จะคิดกันว่าทำอย่างไรจึงจะรักษาผักพื้นบ้าน สมุนไพร การเก็บเห็ดในป่า หรือการทำ ประมงต่างๆ ให้ยั่งยืนและมีอีก 2 ประเด็น คืออิสรภาพกับความสมดุล มีหลายๆ คนที่พูดถึงความเชื่อ ต่างๆ ของชาวบ้านต้องมีอิสรภาพด้วย ความเชื่อเป็นเรื่องที่ลบหลู่ไม่ได้ และให้อิสรภาพว่าความเชื่อ เหล่านั้นจะสามารถรักษาความหลากหลายไว้ได้ ไม่ใช่ความเชื่อที่เป็นการครอบงำ หรือการทำให้เชื่อ เหมือนๆ กันว่ามีเพียงพันธุ์เดียวที่ดี อย่างทุเรียนเขาเชื่อว่ามีหลายๆ พันธุ์ที่จะถูกกับรสนิยมที่แตกต่าง ของผู้บริโภคไม่ใช่มีแค่พันธุ์เดียว

ต่อมาเป็นเรื่องระบบการจัดการ ที่พวกเราพูดว่าจะต้องให้สิทธิกับเกษตรกรในการจัดการในเรื่องการจัดการ ในเรื่ององค์ความรู้ของชุมชน ในไร่นาหมู่บ้านจะพูดถึงสิทธิชุมชนหรือสิทธิหน้าหมู่บ้านอย่างชัดเจน พูดถึงสิทธิของชาวบ้านในการพัฒนาพันธุ์ พัฒนาความหลากหลายของตัวเอง องค์กรชุมชนและเครือข่ายมีส่วนสำคัญมากที่จะหนุนเสริมให้ความหลากหลายยังคงอยู่ ซึ่งได้แก่การแลกเปลี่ยนพันธุ์ การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ หรือการช่วยเหลือในการพัฒนาในด้านต่างๆ

เรายกกันถึงระบบการผลิต ระบบการผลิตที่จะรักษาความหลากหลายได้จะต้องเป็นระบบที่มีการผสมผสาน มีลักษณะการหมุนเวียนในไร่นาหมู่บ้าน ผสมผสานในไร่นา ผสมผสานในระบบนิเวศ อย่างในทะเลหรือป่าบุงป่าทาม นอกจากนี้จะต้องเป็นระบบที่ไม่ใช่เพื่อมุ่งขาย แต่เพื่อกินเป็นหลัก ก็จะไม่เป็นระบบการผลิตเชิงเดี่ยวแบบเดียวเพื่อให้มีปริมาณมาก

แผนผังแสดงปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพดำรงอยู่

อันที่สามเหมือนเราถามว่ามีบางอย่างที่มาทำลายความหลากหลายลง ซึ่งสรุปได้ว่าปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายลงส่วนใหญ่จะเป็นปัจจัยด้านนโยบายเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นนโยบายการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจ การจัดการในไร่นาชุมชนจะชัดเจนว่ามีการกันพื้นที่ไม่ให้พี่น้องชุมชนแล้ว การให้ทำอยู่กับพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดก็จะทำให้ความหลากหลายลดลง

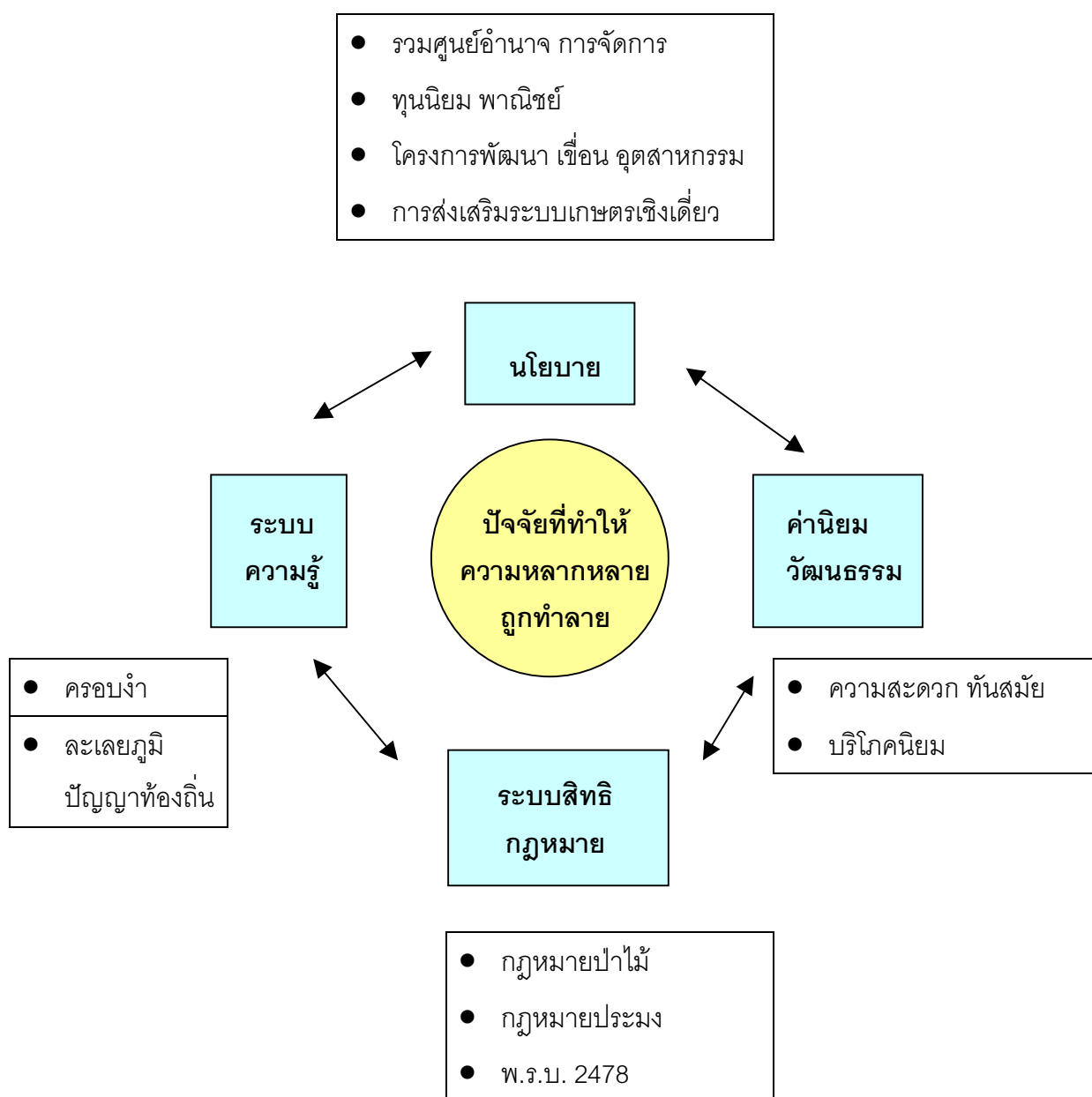
เราพูดถึงทุนหรือการพาณิชย์ อย่างในประมงสะท้อนชัดว่าการประมงพาณิชย์ทำให้ความหลากหลายของพืชลดลง ทำลายป่าชายเลนด้วยระบบทุน รวมไปถึงโครงการพัฒนาต่างๆ โดยเฉพาะของรัฐ เช่นการพัฒนาอุตสาหกรรม เช่น ที่สมุทรสงคราม พื้นที่นี้เป็นสวนเมื่อมีโรงงานขึ้นระบบน้ำที่เคยเกื้อกูลระบบสวนและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ก็จะสูญหายไป เพื่อนหรือระบบชลประทานที่สร้างขึ้นทำลายความหลากหลายไป ในเขื่อนมีทั้งในกรณีนาและป่าบุงป่าทามที่ราษีไศล ที่ป่าพรุคันธุลีและที่อยู่อาศัยซึ่งไปทำลายพันธุ์ข้าว พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่หลากหลายให้สูญหายไป

เรื่องค่านิยม พุดกันมากทั้งในค่านิยมของผู้บริโภคและของเกษตรกรที่เปลี่ยนไป บางส่วนเกิดจากนโยบาย และอีกส่วนเกิดจากตัวเกษตรกรที่เปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อการค้า หรือความสะดวกสบาย ต้องการขายเร็ว ทำให้บางพันธุ์หายไป หรือรสนิยมของผู้บริโภคที่จะกินแต่หอมมะลิ จะไปปลูกพันธุ์ข้าวเจ้าแตก นางนวล หอมดงหรือพันธุ์อื่นๆ ก็จะไม่มีการซื้อ ไม่สามารถหาเงินมาซื้อปัจจัยที่จำเป็นได้ รสนิยมของผู้บริโภคก็มีส่วนสำคัญมาก อย่างในกรณีของทุเรียน หากผู้บริโภคยังกินแต่หอมทองอย่างเดียว ก็จะมีแต่หอมทองอย่างเดียว

หลายห้องพูดถึงเรื่องระบบสิทธิที่ถูกผูกขาดหรือจำกัดสิทธิและเรื่องกฎหมายป่าไม้ กฎหมายประมงที่เอื้อต่อประมงพาณิชย์ ที่ห้องใต้พูดถึงเรื่อง พ.ร.บ. 2478 เรื่องการพนัน ที่ทำให้การเลี้ยงไก่พื้นบ้านถูกมองว่าเป็นเรื่องการพนันอย่างเดียว

เรื่องระบบความรู้ด้วยความที่เชื่อว่าข้าราชการและนักวิชาการมีความรู้เรื่องการพัฒนา ปรับปรุงพันธุ์ การยึดครองความรู้ไว้ทำให้ชาวบ้านหมดศักยภาพในการพัฒนาพันธุ์ของตัวเอง เช่น ในกรณีพันธุ์ข้าวที่รัฐเข้ามาเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเอาพันธุ์ข้าว กข. มาให้แล้วมองว่าพันธุ์พื้นบ้านที่ตนเองมีอยู่ให้ผลผลิตไม่คุ้มค่า หรือไม่เหมาะสมกับพื้นที่ ก็คือการเอาความรู้หรือแง่มุมวิชาการมาครอบงำความคิดของชาวบ้าน จากหลายๆ ส่วนที่สะท้อนขึ้นมา

แผนผังแสดงปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง

หลายๆ ห้องได้พูดถึงข้อเสนอว่าถ้าต้องการจะทำให้ความหลากหลายมันงอกงามสมบูรณ์ต่อไป จะต้องทำอะไรบ้าง ข้อเสนอก็คือปรับจากปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายลดลง ทำอย่างไรที่จะกระจายอำนาจให้ชุมชนมีสิทธิ มีอำนาจในการตัดสินใจในทรัพยากรของตัวเอง และส่งเสริมเรื่องการเกษตรที่คำนึงถึงระบบนิเวศ การสร้างค่านิยมของผู้บริโภค ซึ่งมีความพยายามที่จะทำอย่างในตลาดผักพื้นบ้านของเชียงใหม่ พยายามให้ผู้บริโภครู้จักผักพื้นบ้าน เปลี่ยนค่านิยมมาบริโภคผักพื้นบ้าน เป็นต้น

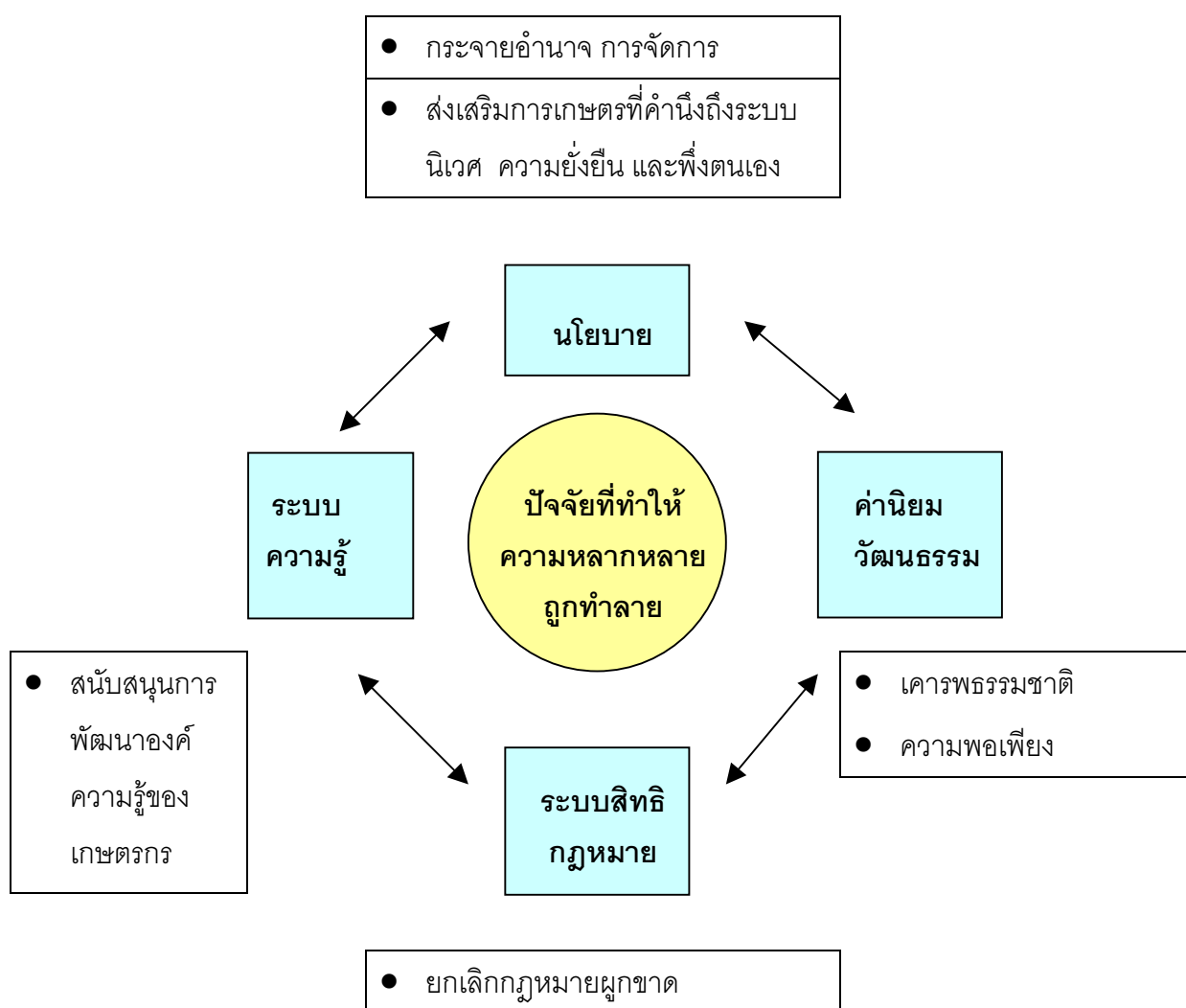
อีกเรื่องคือระบบสิทธิที่เสนอให้มีการยกเลิกกฎหมายที่ผูกขาดการจัดการทรัพยากร และให้คำนึงถึงสิทธิเกษตรกรและชุมชน หรือระบบความรู้จะต้องสนับสนุนการพัฒนาองค์ความรู้ของ

เกษตรกรแทนที่จะไปอยู่ที่นักวิชาการหรือกรมวิชาการ หรือต่อไปจะเป็นบทบาทของภาคธุรกิจเอกชนเข้ามาดูแลจัดการเรื่ององค์ความรู้ ต้องทำให้มีการกระจายอำนาจหรือทำให้เกษตรกรมีสิทธิในการพัฒนาองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านั้น

นอกจากนี้จะมีการเสนอปัจจัยเสริมที่ทำให้ความหลากหลายนั้นอยู่ได้ ได้แก่ การทำให้ความสมดุลของระบบนิเวศยังคงอยู่ ให้เกษตรกรมีสิทธิในการเลือกระบบการผลิตด้วยตนเอง มีการส่งเสริมระบบการผลิตที่หลากหลาย ยั่งยืน ให้สิทธิกับองค์กรเกษตรกร เสริมสร้างองค์กรของชุมชนและองค์กรเครือข่ายให้มีเวทีแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ร่วมกัน หรือการส่งเสริมวัฒนธรรมความเชื่อต่างๆ ที่ค้ำประกันถึงองค์ความรู้ของชาวบ้านที่มีอยู่

เกษตรกรต้องหันกลับมามองตัวเองว่าจะทำอย่างไรที่เราจะดำรงรักษาความหลากหลายไว้ได้ มีการทำลายพวกเราหลายๆ เรื่อง เช่น กรณีข้าว ศูนย์วิจัยพันธุ์ข้าวปทุมธานีเสนอว่ามีพันธุ์ข้าว 17,000 ตัวอย่าง ถ้าเกษตรกรต้องการปลูกพันธุ์ใดให้ไปขอมาปลูกได้

แผนผังแสดงข้อเสนอการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

การอภิปราย

นโยบายความหลากหลายทางชีวภาพในประเทศไทย

คุณประเสริฐ เสน่หา¹

คุณวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ²

ดำเนินรายการโดย คุณพงษ์ทิพย์ สำนราญจิต³

คุณพงษ์ทิพย์

จากการนำสรุปของคุณทัศนีย์ เราจะเห็นภาพรวมว่าสถานการณ์ความหลากหลายทางชีวภาพของไทยเรานั้นมีอยู่และดำรงอยู่จริง และสิ่งที่เกิดขึ้น พัฒนาการความหลากหลายทางชีวภาพก็ดำรงอยู่กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมไทยก็คือวิถีชนบทไทยทำให้ความหลากหลายอยู่ได้ และสิ่งที่ส่งผลนอกเหนือพวกเราเกษตรกรที่อนุรักษ์ความหลากหลายเอาไว้ นั่นอีกปัจจัยหนึ่งที่จะส่งผลและมีความสำคัญที่จะต้องสนใจก็คือเรื่องนโยบาย ทั้งสองท่านจะให้ข้อคิดมุมมองในเรื่องนโยบาย ซึ่งคุณเจริญวิทย์ เสน่หา เป็นเจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผนจากสถาบันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นหน่วยงานภายใต้สังกัดของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สถาบันนี้ทำงานมา 2 ปี มีหน้าที่โดยตรงในการออกแบบวางแผนดูแลนโยบายความหลากหลายทางชีวภาพ ท่านมีหน้าที่ตรงนี้โดยตรง จะให้ภาพรวมเรื่องนโยบายความหลากหลายอย่างไรบ้าง และมีหน่วยงานและกลไกบ้างที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ อย่างไร รับมืออย่างไรในเรื่องการเข้ามาใช้ทรัพยากรธรรมชาติจากสถาบันข้ามชาติ และคุณวิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ จากเครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย ซึ่งทำงานคลุกคลีเรื่องนโยบายความหลากหลายมาหลายปี จะให้แง่คิดมุมมองในทัศนะขององค์กรพัฒนาเอกชนที่มีแง่คิดด้านนโยบายเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพในระดับระหว่างประเทศและภายในประเทศไทย เชิญคุณเจริญวิทย์ก่อนนะคะ

คุณเจริญวิทย์

สวัสดีครับท่านนักอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ ก่อนที่จะเข้าไปในเรื่องที่ค่อนข้างหนัก ผมอยากให้ท่านทุกคนลองคิดว่าตัวอักษรของไทยเรามีทั้งหมดกี่ตัว แล้วมีตัวไหนบ้างที่ไม่ได้ใช้ในขณะนี้ คงจะเห็นภาพว่าตัวที่ไม่ใช้มีอยู่หนึ่งตัว ตอนที่ไม่ได้ใช้จะมีผลอย่างไรต่อระบบความคิดของคนนั้นไม่

¹ เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 7 สถาบันทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ

² ผู้ประสานงานเครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

³ ชุมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน

ทราบว่าจะเกี่ยวหรือเปล่า แต่ตัว ค.คน นั้นไม่ได้ใช้แล้ว เราไปใช้ ค.ควายแทน ทำให้ผมมีความรู้สึกว่ นักวิชาการเราไปไปด้วยเพราะที่มีไม่ได้ใช้ เป็นเพราะอะไรก็ไม่ทราบ

เรื่องนโยบายเป็นเรื่องที่เครียด บางทีจับไม่ได้ว่ามันคืออะไร บางทีเขาว่านโยบายเหนือเหตุผล และบางครั้งเราไม่ทราบว่านโยบายที่เราพูดกันนั้นถูกกำหนดมาจากอะไรบ้าง ใครเป็นกำหนด จากที่ทำงานในส่วนราชการ เป็นเจ้าหน้าที่วิเคราะห์แผน ผมพยายามพิจารณาว่าเราต้องทำอะไร วิเคราะห์นโยบายว่ามาจากไหน ตอนวิเคราะห์ผมไม่ทราบว่านโยบายมาจากไหน รัฐบาลกำหนดนโยบายมา ตอนหลังๆ ได้ไปต่างประเทศ เราเริ่มรู้กระบวนการโลก และการครอบงำนโยบายต่างๆ เราก็เริ่มเห็นว่านโยบายประเทศไทยทุกเรื่องถูกกำหนดจากต่างประเทศหมด ยกตัวอย่างกฎหมายป่าสงวน ไม่ใช่คนไทยร่างแต่เป็นฝรั่ง แม้กระทั่งเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพที่เราพูดกันมันเริ่มตั้งแต่ agenda 21 ที่พูดกันเรื่องความหลากหลาย ระเบียบของโลกที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในศตวรรษที่ 21 เขาจะพูดถึงความหลากหลายทางชีวภาพไว้ด้วย แล้วในอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพเขาก็นำตรงนั้นมาถอดเป็นรายละเอียดต่างๆ และกำหนดมาว่าควรจะต้องเรื่องนั้นเรื่องนี้ หลังจากนั้นคนที่เป็จุดประสานของราชการ ในตอนแรกเป็นกระทรวงวิทยาศาสตร์ ไปรับนโยบายแล้วกลับมาทำตาม agenda 21 ต้องทำนโยบาย มาตราการ และแผนการอนุรักษ์

เมื่อพิจารณาความหลากหลายทางชีวภาพตัวความหมายครอบคลุมขนาดไหน ผมเปรียบเทียบกับเรื่องป่าไม้ ป่าไม้ซึ่งมีปัญหาที่แก้กันไม่ตก ป่าไม้คือทรัพยากรป่าอย่างเดียว แต่ความหลากหลายทางชีวภาพเรารวมทั้งชนิดพันธุ์ ระบบนิเวศ ทุกอย่างมันแทรกไปอยู่ในทุกทรัพยากรทุกพื้นที่ของประเทศ เป็นเรื่องที่ครอบคลุมทั้งแนวกว้างและแนวลึก เพราะลึกไปจนถึงเรื่อง genetic หรือพันธุกรรม เพราะฉะนั้นขอบข่ายของความหลากหลายมีมากและลึกจนกระทั่งอธิบดีบางคนในขณะนี้ยังถามว่าความหลากหลายมันคืออะไร บางหน่วยงานของราชการเองที่ทำกันมา 3 – 4 ปีนี้ที่พูดถึงเรื่องนโยบาย แต่ในเล่มนี้ไม่มีอะไรที่พูดถึงเรื่องนโยบายเลย มีที่หน้าปก บอกแค่วัตถุประสงค์ต่างๆ

จะเห็นภาพว่าเมื่อเราไปรับนโยบายมา เรายังสับสนในเรื่องรายละเอียด ในเรื่องการปฏิบัติงาน เรามาดูภาคราชการซึ่งมีกฎระเบียบหน้าที่ต่างๆ และตัวของความหลากหลายจะครอบคลุมไปทุกสาขาวิชา ในเรื่องเศรษฐศาสตร์ก็เกี่ยวกับความหลากหลายในเรื่องการใช้ประโยชน์ การค้าขาย เรื่องกฎหมายเราต้องไปควบคุมดูแลป้องกันผลประโยชน์ของชาวบ้านของเรา เรื่องวิทยาศาสตร์เรามีการคิดชนิดพันธุ์ใหม่ๆ ขึ้นมา เรื่องสังคมเรื่องก็คือชุมชนจะรักษา สรุปแล้วเรื่องความหลากหลายมันเกี่ยวโยงกันทุกเรื่อง เพราะฉะนั้นความยากของมันคือการทำความเข้าใจ จะทำอย่างไรจะจัดหมวดหมู่และจับประเด็นใดเป็นขึ้นมาเรียงก่อนหลัง ในเรื่องการมีส่วนร่วมจะเน้นไหม เราจะผลักดันว่าประเด็นนี้มีความสำคัญไหม ผลักดันอย่างไรให้เป็นประเด็นทางนโยบาย เพราะฉะนั้นในขณะนี้มีความต่อเนื่องในเรื่องความสับสนในการจัดแผน เมื่อมีอยู่ในนโยบายแล้วจะทำอย่างไรให้มีอยู่ในแผน จะเอาแนวทางใดบ้างที่จะผลักดันกันในช่วง 4 – 5 ปีนี้

ในเรื่องโครงสร้างขององค์กรของรัฐที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพ เนื่องจากเป็นเรื่องใหญ่เกี่ยวพันกันหลายหน่วยงานจึงต้องมีผู้รับผิดชอบในด้านต่างๆ ในเรื่องความหลากหลายจะมีทั้งเรื่องการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการแบ่งปันผลประโยชน์ ซึ่งพูดไว้ในอนุสัญญาความหลากหลาย เป็น 3 เรื่องใหญ่ๆ ในเรื่องอนุรักษ์อย่างเดียวจะมีความเกี่ยวพันกันหลายกรม ถ้าดูลงไปถึงระบบนิเวศ พื้นที่คุ้มครองอย่างป่าไม้ พื้นที่อนุรักษ์ เรื่องพื้นที่ชุ่มน้ำ ชายฝั่ง จะมีระบบนิเวศอยู่หลายอัน ระบบนิเวศอีกอันได้แก่ระบบนิเวศเกษตรกรรมซึ่งพวกเราได้อยู่ได้กินได้ใช้กับระบบนี้มานานแล้ว ถามว่างานที่เกี่ยวกับความหลากหลายด้านอนุรักษ์ทรัพยากร ถ้าเราไปเทียบกับวิธีการมองในฝ่ายราชการที่ไม่ได้มองมุมใดมุมหนึ่ง แต่มองในทุกๆ ด้าน รัฐบาลทุกรัฐบาลเข้ามาเขาไม่ได้มองเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หลักๆ 2 เรื่องระหว่างเศรษฐกิจกับทรัพยากรซึ่งความหลากหลายไปแทรกอยู่ตลอดช่วงแผนพัฒนา 1 – 8 เราเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งสร้างปัญหา พอเราจะเน้นเรื่องทรัพยากรการรักษาสchutzทรัพยากร เราบอกว่าไม่มีเงินเราเป็นหนี้ ระบบงบประมาณที่มีส่วนสำคัญที่จะเข้าไปแทรกในหลักการอนุรักษ์ซึ่งมีผลต่อแผนงานการอนุรักษ์ที่จะเข้าไปดำเนินการเรื่องต่างๆ เพราะไม่มีเงินจะแก้ต้องแก้เรื่องปากท้องเรื่องเศรษฐกิจก่อน นี่คือภาพการทำงานของรัฐบาลคือมีปัญหาไปเสียทุกขั้นตอน

ที่สำคัญคือประการคือความมีอัตราของแต่ละหน่วยงาน ตัวอย่างเช่น องค์กรที่ดูแลเรื่องนี้มี 3 องค์กรหลักคือ ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพที่ต้งใหม่ตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีเข้ามารองรับ ขณะเดียวกันมีกระทรวงวิทยาศาสตร์ที่เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบหลักและไปร่วมลงนามในอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งมีสำนักงานนโยบายและแผนดูแลเรื่องนี้อยู่ ขณะเดียวกันเรื่องการอนุรักษ์จะมีกระทรวงเกษตรฯ ดูแล ในช่วงที่อยู่ในช่วงกระบวนการจัดทำแผนก็มีปัญหาเรื่องแนวคิดของแผน มีแผนชาติ แผนกลยุทธ์ แผนปฏิบัติการ ซึ่งมีความยุ่งยากในแต่ละเรื่อง เช่น แผนกลยุทธ์คือมีระดับการมองในแผนกลยุทธ์ว่าจะทำอะไรเลือกบางอย่างที่เป็นปัญหา แผนปฏิบัติการคือนำแผนกลยุทธ์ต่างๆ มาลงรายละเอียดว่าจะทำอย่างไรบ้าง นี่คือลักษณะปัญหาเรื่องของแผน

ก็จะให้เห็นภาพของราชการ ไม่ใช่ว่านักวิชาการหรือนักวางแผนไม่ได้สนใจ เราพยายามทำแต่वादิดรอป คือ นโยบายของรัฐเห็นด้วยไหม ในช่วงท่านทักษิณ นโยบายข้อแรกทีพูดถึงเรื่องทรัพยากรชีวภาพและความหลากหลายชัดเจน ในส่วนกระทรวงเกษตรฯ เราเน้นการมีส่วนร่วม ภูมิปัญญาชาวบ้าน การสนับสนุนการให้ความรู้ และการเก็บรวบรวมองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีอยู่ในนโยบาย

ประเด็นสุดท้ายในรอบแรก คือสิ่งที่พวกเราทั้งหลายได้ดำเนินการปลูกความหลากหลายให้ ออกงามให้เกิดขึ้น ในขณะนี้ผลของการประชุมครั้งนี้ แนวคิดนโยบายต่างๆ เราพร้อมที่จะนำกลับเข้าไปพร้อมที่จะไปใส่ในกระบวนการแผน แนวทางปฏิบัติได้

คุณพงษ์ทิพย์

เรียนถามคุณเจริญวิทย์ว่า ในส่วนของสถาบันทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพมีนโยบายอย่างไรในการรับมือกับสถานการณ์ภาพความหลากหลายทางชีวภาพในปัจจุบันที่ค่อนข้างจะได้รับผลกระทบและกำลังลดลงตามเงื่อนไขที่พวกเราได้แลกเปลี่ยนกันเมื่อวานนี้

เจริญวิทย์

การรับมือสถานการณ์ในขณะนี้ถ้าพวกท่านเป็นข้าราชการ จะรู้สึกอยู่อย่างหนึ่งว่าตอนนี้เรากำลังถูกลดบทบาทในหลายๆ ด้าน บทบาทในการกระจายอำนาจในการกระจายงบประมาณ การมีส่วนร่วมของชุมชนและการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนถูกกำหนดอยู่ในรัฐธรรมนูญ ถามว่าเรามีนโยบาย เรามีนโยบายกับส่วนล่างให้มากที่สุด เข้าไปสนับสนุนชุมชนในการทำแผนเพราะเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพเป็นยาดำที่แทรกอยู่ในทุกอณูของทรัพยากร ในขณะนี้กระทรวงเกษตรได้เริ่มทำแผนกับชุมชนโดยมีศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยี และประชาคมตำบลกับ อบต. ช่วยกันทำแผน ใช้วิธีการทำแบบค่อยเป็นค่อยไปโดยใช้ความเข้มแข็งของชุมชนให้เขามีเวทีและเตรียมความพร้อมให้เข้าในเรื่องการให้ข้อมูลเพื่อให้เขาได้พูดคุยและเห็นภาพต่างๆ แต่ขณะนี้เท่าที่สัมผัสทั้งชุมชนเองหรือข้าราชการในส่วนภูมิภาค อย่างว่าแต่เรื่องความหลากหลายเลย เรื่องทรัพยากรก็ยังมีปัญหาอยู่ในแง่การทำแผนไม่ว่าจะแผนที่ชุมชนหรือแผนจากตำบลขึ้นมา เมื่อเราพูดถึงคอนเซ็ปต์มันทำงานง่ายแต่เวลาลงไปทำเราติดเงื่อนไขทุกขั้นตอน เราก็พยายามผลักดันเรื่องแผนไปก่อน เรื่องแผนทรัพยากรที่เมื่อก่อนแทบจะไม่มีบทบาทในจังหวัด เราก็เริ่มให้ชุมชนเข้ามามีส่วนรับรู้ และสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเองทำแผนขึ้นมาเอง

เมื่อทำแผนเสร็จหลังจากนั้นเราก็เอาหน้าที่ต่างๆ ของรัฐเข้าไปรองรับ ซึ่งมีเงินทุนต่างๆ รองรับอยู่ในข้างล่างมากมายแล้วในขณะนี้ นี่คือนโยบายของกระทรวงเกษตรที่เริ่มปูทางการมีส่วนร่วมของเราเดินตามรัฐธรรมนูญ ถามว่าในเรื่องความหลากหลายอย่างที่พวกท่านมาในวันนี้แค่เป็นการจุดประกายในส่วน of community ที่เข้ามาเชื่อมโยงกันในส่วนความหลากหลายของชนิดพันธุ์ที่อยู่ในระบบเกษตรเท่านั้น มีทั้งป้าทาม ป่าบุ่ง ก็เป็นจุดหนึ่ง ในขณะที่องค์กรของเราเดินเป็นจุดใหญ่ และที่อาจารย์อภิชัยพูดว่าไปเรียนมาเป็นเรื่องๆ มองข้ามส่วนของตัวก็ไม่ได้ทำงานร่วมกันก็ทะเลาะกันซึ่งต้องใช้เวลา ในส่วนของกระทรวงเกษตรฯ ที่ทำงานมาตั้งแต่แผน 8 ประมาณ 4 ปีแล้ว เราเห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างเข้ามาในส่วน of ภาครัฐ ซึ่งไม่ใช่เราไม่มียุทธศาสตร์แต่เราทำแบบค่อยเป็นค่อยไป จะบอกว่าทำเฉพาะเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพเรื่องเดียวเลยเราคงบอกไม่ได้ แต่เราจะพยายามจะผลักดันในระบบแผนระบบนโยบายในเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน

คุณพงษ์ทิพย์

คุณเจริญวิทย์ได้พูดถึงเรื่องนโยบายจากต่างประเทศว่าเมื่อนำมาใช้ในประเทศแล้วใช้ไม่ได้ผล
อย่างไรบ้าง นโยบายใหม่ของสถาบันทรัพยากรธรรมชาติฯ ก็พยายามจะส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ
เกษตรกร ชุมชน และส่งเสริมฟื้นฟูภูมิปัญญาของเรา แต่ดูเหมือนว่ากลไกทางราชการ นโยบายต่างๆ
การทำให้ภาคราชการยอมรับบทบาทที่สำคัญของเกษตรกรชุมชนกับการอนุรักษ์ความหลากหลายยังมี
อยู่น้อย และประเด็นที่ 2 ที่ชี้ ก็คือเรื่องการประสานความร่วมมือของแต่ละหน่วยงาน ที่ยังมีความเป็น
ตัวตนรักษาอำนาจของตนเอง ซึ่งมี 3 หน่วยงานหลักๆ ที่เกี่ยวข้อง ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ
กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ และกระทรวงเกษตรฯ และใน 3 หน่วยงานนี้แม้จะประสานกันดีแต่ยังติดขัด
อยู่บางประการ ไม่ได้ผลักดันให้ช่วยเกษตรกร หันมาดูแลภาคองค์กรพัฒนาเอกชนมีมิติมุมมองใน
เรื่องนโยบายความหลากหลายทางชีวภาพในเมืองไทยและต่างประเทศ ที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกร
อย่างไรบ้าง เชิญคุณวิฑูรย์คะ

คุณวิฑูรย์

สวัสดิ์ครับพ่อแม่พี่น้อง และผู้ที่สนใจในปัญหาความหลากหลายทางชีวภาพทุกท่าน เวลาพูด
ถึงเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพเราจะต้องนิยามกันก่อน และนิยามของเราแต่ละครั้งจะเปลี่ยนไป
เรื่อยๆ แต่ขณะนี้ผมว่าความเข้าใจเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพเริ่มตรงกันในหมู่พวกเราเอง ในหมู่
นักวิชาการ และในหมู่คนที่กำหนดนโยบายว่า ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นความหลากหลายของ
3 สิ่งสำคัญ พวกเราจำ 3 สิ่งนี้เอาไว้ และ 3 สิ่งนี้จะเป็นเครื่องมือการต่อสู้ทางนโยบายในระยะเวลาต่อ
ไป

ความหลากหลายทางชีวภาพอันแรกสุด หมายถึงความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต พืช สัตว์ ทั้ง
หลายทั้งปวง จุลินทรีย์ เชื้อรา ยีสต์ สิ่งมีชีวิตที่เรามองไม่เห็น ความหลากหลายทางชีวภาพหมายถึง
ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตเหล่านี้เป็นประการแรก ประการที่สอง ความหลากหลายทางชีวภาพ
หมายถึงความหลากหลายของระบบนิเวศ เมื่อวานนี้เราประชุมกัน ระบบนิเวศหมายถึงป่าทุ่งป่าทาม
ป่าพรุ ป่าชายเลน ไร่หมุนเวียน ไร่ที่ดอน ความหลากหลายทางชีวภาพจะหมายถึงความหลากหลาย
ของระบบนิเวศด้วย จะพูดความหลากหลายอันใดอันหนึ่งจะแก้ปัญหาไม่ได้ สองเรื่องนี้นักวิชาการ
และราชการเข้าใจดี แต่อีกอันหนึ่งเป็นความหลากหลายที่จำเป็นต้องมี ถ้าไม่มีก็จะทำลายความหลาก
หลายทั้งสองอย่างนั้นไปด้วยก็คือความหลากหลายทางวัฒนธรรม ถ้าปราศจากความหลากหลายทาง
วัฒนธรรม ความหลากหลายทางชีวภาพจะถูกทำลายไปด้วยเช่นกัน

เมื่อวานเราพูดชัดเจนว่าพี่น้องปะกาเกอญอ มีคุณกฤษฎากตัวอย่างพี่น้องเราที่เป็นกะเหรี่ยง
อยู่กาญจนบุรี ขณะนี้พี่น้องที่อยู่ในป่าตะวันตกถูกกดดันให้ออกจากป่าทั้งที่อยู่มากว่า 200 ปี เพราะ
อ้างว่าอยู่ในเขตป่าสงวนซึ่งเพิ่งประกาศทีหลัง แต่ปัญหาเกิดขึ้นเพราะว่าตรงนั้นเป็นเขตส่งเสริมการท่องเที่ยว

เที่ยวจะเชิญนักท่องเที่ยวไปดูวิถีชีวิตของพี่น้องกะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวร ไปก็อาจจะไม่เห็นอะไรเพราะว่าพิธีกรรมต่างๆ ชาวบ้านหยุดทำไร่ไปแล้วหาข้าวไม่ได้ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยต้องไปซื้อข้าวเพื่อทำพิธีรับขวัญข้าวใหม่ต้อนรับนักท่องเที่ยว นี่คือนโยบายของรัฐที่ต้องการความหลากหลาย ต้องการวัฒนธรรม แต่ทำลายชุมชน การทำลายวัฒนธรรมเป็นการทำลายความหลากหลายทั้งหมด อย่างพี่น้องของพวกเราที่อยู่ทางเหนือ แม่ลานคำถ้าถูกทำลายไร่หมุนเวียนก็หมายถึงว่าทำลายพันธุ์ข้าว 28 สายพันธุ์ ทำลายสายพันธุ์พืช 167 สายพันธุ์ ซึ่งเป็นสายพันธุ์พืชที่อยู่ปีแรกของการทำไร่หมุนเวียน และถ้าในไร่ปีที่ 2 และ 3 ความหลากหลายจะถูกทำลายไปมากกว่านั้น

นี่คือสิ่งสำคัญ เวลาที่เราพูดถึงความหลากหลายทางชีวภาพมันหมายถึงความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต ความหลากหลายของระบบนิเวศ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม ถ้าอันใดอันหนึ่งอยู่ไม่ได้ ทั้ง 3 อย่างก็จะอยู่ไม่ได้ แต่ผมคิดว่าข้าราชการบางส่วนบางหน่วยงานมองที่ตัวพันธุ์แต่ไม่พูดถึงความหลากหลายทั้งหมด เวลาพูดถึงความหลากหลายของทุเรียน ภาคข้าราชการหรือธุรกิจก็จะมองถึงแค่พันธุ์ทุเรียน แต่มองไม่เห็นระบบทั้งหมด

เมื่อวานเราฟังพ่อนิคมทำให้เห็นภาพได้ชัดเจน การสร้างเขื่อนศรีนครินทร์เมื่อปี 2525 ไร่นาผสมผสาน สวนยกร่องที่อัมพวา ที่ "บางคนที" ถูกทำลายไปหมดแล้วกลายมาเป็นสวนลิ้นจี่ในปัจจุบัน ซึ่งระบบตรังนั้นเป็นระบบผสมผสานและต้องใช้เวลาอีก 10 ปีถึงจะฟื้นขึ้นมาอย่างช้าๆ ชาวบ้านหลายคนต้องย้ายไป อย่างกรณีของคุณชาตรีที่ทำสวนทุเรียนต้องย้ายไปเพราะเจอน้ำเค็มดันขึ้นมา เจอโรงงานปล่อยน้ำเสียต้องย้ายจากจรัลสนิทวงศ์ไปอยู่นครนายกเพื่อสร้างสวนทุเรียนละของฟ้า รวบรวมสายพันธุ์ 53 สายพันธุ์เอาไว้ เพราะถูกนโยบายเหล่านี้ เรามองความหลากหลายเฉพาะพันธุ์แต่เราทำลายระบบมัน ตอนนั้นเรากำลังทำลายคนที่กำลังรักษาความหลากหลายแล้วมันจะเหลืออะไร นี่เป็นประเด็นสำคัญที่ผมคิดว่าการต่อสู้เรื่องความหลากหลายต้องยืนอยู่บนความที่เข้าใจที่ถูกต้องแบบนี้ และผมคิดว่าใครก็ตามมองไม่เห็นเรื่องวัฒนธรรมเป็นความหลากหลาย ถือว่าใช้ไม่ได้

ที่จริงผมอยากอธิบายเพื่อทำความเข้าใจว่าความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตที่เรากำลังเผชิญปัญหาปัจจุบันมันมากกว่านโยบายของรัฐที่ต้องการผลักดันเอาพี่น้องปะกาเกอญอออกจากพื้นที่ไร่หมุนเวียน มากกว่านโยบายของรัฐในการที่สร้างเขื่อนแล้วทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของการทำนาในที่ราบภาคกลาง การปลูกสวนยกร่องในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เพราะสิ่งที่อยู่ในความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตตรงนี้ ในความหลากหลาย 3 อย่างนี้ ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตมีความหลากหลายซ่อนอยู่ 3 ระดับ และถ้าเข้าใจเรื่องนี้ได้จะเข้าใจเรื่องจีเอ็มโอ ซึ่งเป็นประเด็นเรื่องความหลากหลายที่กำลังถกเถียงอยู่

ความหลากหลายอันแรกคือความหลากหลายของชนิด ยกตัวอย่างนี้คือสิ่งที่พี่น้องอีสานเรียก บักอี หรือที่ทางใต้เรียกน้ำเต้า ปะกาเกอญอเรียกปักแก้ว ภาคกลางเรียกฟักทอง ฟักทอง กับมะม่วง

เป็นพืชต่างชนิดกัน นี่คือความหลากหลายประการแรก ภาษาอังกฤษเรียกว่าเป็นความแตกต่างหรือความหลากหลายของ "สปีชีส์ (species)"

ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตส่วนที่สองเขาเรียกว่า ความหลากหลายทางสายพันธุ์ ตัวอย่างเช่น มะม่วงลูกนี้เป็นมะม่วงแรด อีกอันเป็นมะม่วงเขียวเสวย เขียวเสวยหรือแรดเป็นความหลากหลายที่เรียกว่าความหลากหลายของสายพันธุ์ หรือภาษาอังกฤษใช้คำว่า "varieties" นี่เป็นความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตอันดับที่สอง

ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตประการที่ 3 ที่พูดกันมากคือความหลากหลายทางพันธุกรรม ที่เรียกทางภาษาอังกฤษว่า genetic diversity คือโลกปัจจุบันสามารถศึกษาลึกลงไปในแต่ละสายพันธุ์แล้วพบว่าแต่ละสายพันธุ์จะมีหน่วยพันธุกรรม หรือที่เรียกว่า "ยีน" (gene) ที่แตกต่างกัน เพราะฉะนั้นมะม่วงอกร่องและมะม่วงเขียวเสวยเลยต่างกันเพราะมีหน่วยพันธุกรรมที่ต่างกัน ข้าวหอมมะลิก็จะต่างจากข้าว กข. เพราะว่าหอมมะลิมีหน่วยพันธุกรรมที่ต่างกัน ปัจจุบันนี้พวกบริษัทขนาดใหญ่รวมทั้งสถาบันวิจัยในระหว่างประเทศศึกษาลงลึกลงไปหน่วยพันธุกรรมเหล่านี้ได้หมดแล้ว ผมกับผู้ดำเนินการอภิปรายมีรูปร่างหน้าตาแตกต่างกันก็เหตุเพราะมีหน่วยพันธุกรรมหรือยีนแตกต่างกันนั่นเอง

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับความหลากหลายทางชีวภาพมีอยู่ 3 อย่าง ประการแรกสุดคือความหลากหลายอยู่ในประเทศเขตร้อน เมืองไทยของเราที่ตั้งอยู่ในเขตร้อนนี้ด้วย ประเทศเขตร้อนมีพื้นที่น้อยมากประมาณ 7 % ของพื้นที่โลก แต่ความหลากหลายประมาณ 60-70 % อยู่ในประเทศเขตร้อนนี้เอง นี่คือการที่สำคัญและเมืองไทยอยู่ในเขตร้อนความหลากหลายมีมากมาย สิ่งที่เกิดขึ้นในประเทศก็คือจะมีต่างประเทศเข้ามาหยิบฉวยพันธุ์พืชพันธุ์กรรมเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ และการหยิบฉวยนั้นเป็นการหยิบฉวยเอาชนิดไป สายพันธุ์ไป และกระทั่งเอาหน่วยพันธุกรรมซึ่งซ่อนอยู่นั้นไปด้วยแล้วไปจดสิทธิบัตรอย่างกรณีไปล้านน้อย สมุนไพรซึ่งเป็นกรณีที่ทุกคนเข้าใจดี พันธุ์พืชอยู่ในเมืองไทยบริษัทเอาไปจดสิทธิบัตรเอาสารที่อยู่ในเปลือกน้อยไปจดสิทธิบัตร ขบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นตลอดเวลา เราเคยได้ยินว่าบริษัทฝรั่งจดเครื่องหมายการค้าจำสมาติแล้วอ้างว่าเป็นข้าวหอมมะลิ จดสิทธิบัตรข้าวบัสมาติของอินเดีย นี่คือการแรกคือการที่ต่างชาติเข้ามาใช้ผลประโยชน์จากพันธุกรรมความหลากหลายของเรา มีคนคำนวณคิดเป็นมูลค่า พบว่าในอเมริกาประเทศเดียวเข้ามาใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ของประเทศโลกที่ 3 ประเทศยากจน มีมูลค่าประมาณ 100,000 ล้านดอลลาร์ต่อปี คิดเป็นเงินไทยประมาณ 4.5 ล้านล้านบาทต่อปี ถ้าวรวมประเทศอุตสาหกรรมทั้งหมด รวมยุโรป และญี่ปุ่นเข้าไปด้วยก็จะประมาณ 300,000 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เป็นเงินไทยมากกว่า 13 ล้านล้านบาทต่อปี

ปัญหาที่เกิดขึ้นต่อความหลากหลายทางชีวภาพประการที่สองก็คือว่า หลังจากเขาเอาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ไปบริษัทก็จะเอาไปวิจัยและพัฒนาออกมาเป็น 2 อย่าง อย่างแรกเรียกว่าพันธุ์พืชจีเอ็มโอ เอาพันธุ์พืชไปตัดต่อยีน (หน่วยพันธุกรรม) จากสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นเข้าไปสู่สิ่งมีชีวิตที่เขาต้องการได้ ตอนนี้มี

กรณีที่เรากัดเอียงกันก็คือฝ่ายมอนซานโต้ ก็คือการเอาฝ่ายแล้วนำหน่วยพันธุกรรมของเชื้อโรคชนิดหนึ่ง ซึ่งแมลงกินเข้าไปตายเรียกเชื้อโรคบีที เป็นเชื้อโรคที่มองไม่เห็นแล้วใส่ลงไปฝ่าย ฝ่ายทุกต้นที่ปลูกก็จะมีสารพิษอยู่ในตัว แมลงกินเข้าไปตาย มีความพยายามที่จะทำจีเอ็มโอในข้าวหอมมะลิ ในข้าวเอาเชื้อบีทีมาใส่ให้แมลงกินแล้วตาย ตอนนี้ทำถึงขั้นที่พีชจีเอ็มโอปลูกแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศ 3 ประเทศที่ปลูกแพร่หลายได้แก่ อเมริกา อาร์เจนตินา และแคนาดา และพันธุ์พืชเหล่านี้ถูกส่งมาขายให้ประเทศโลกที่ 3 เพราะว่าประเทศอุตสาหกรรมไม่มีใครอยากกิน อย่างถั่วเหลืองที่เป็นข้าวหนังสือพิมพ์เมื่อ 2 วันก่อน ที่อดีตอธิบดีกรมวิชาการเกษตรบอกว่าสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมวิชาการเกษตรได้ออกไปตรวจถั่วเหลืองที่วางขายอยู่ในประเทศไทยพบว่าถั่วเหลืองแถวย่านทองกวูด 80 % เป็นจีเอ็มโอ ที่จริงผมอยากจะบอกว่าแม้แต่ฝ่ายที่เรียกกันว่าฝ่ายชม ฝ่ายไร้หนอน พวกนี้ก็เป็นจีเอ็มโอด้วย ปลูกกันเป็นหมื่นไร่อย่างผิดกฎหมายด้วย นี่คือนี่ที่เกิดขึ้น

ขณะนี้ประเทศไทยของเราถูกบริษัทฝรั่งและรัฐบาลสหรัฐผลักดันให้ประเทศไทยรับพีชจีเอ็มโอเข้ามาปลูก บีบีบีกันจนหน้าเขียวหน้าเหลือง รัฐมนตรีท่านหนึ่งเล่าให้พวกเราฟังว่า ตอนที่มีการร่างนโยบายพรรคไทยรักไทย ชูต่ออเมริกาเข้ามาพบ 2 คน เพื่อบอกว่าเมืองไทยต้องปลูกพีชจีเอ็มโออย่าคัดค้านจีเอ็มโอ ผมอยากจะบอกว่าความจริงจีเอ็มโอไม่เป็นที่ต้องการของตลาดเลย ปลูกที่ไหนไม่มีใครกิน ในสหรัฐอเมริกา นิตยสาร TIME ทำแบบสอบถามเมื่อ 2-3 เดือนก่อน พบว่าคนอเมริกา 70 % ไม่กินจีเอ็มโอ คนอเมริกา 91 % ต้องการให้ติดฉลาก คนในยุโรปไม่กินจีเอ็มโอกันแทบทั้งประเทศแล้ว คนในตะวันออกกลางหลายประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามบอกว่าไม่เอา ดีไม่ดีไม่รู้แต่ว่าไม่เอาเพราะว่าผิดหลักศาสนา ซึ่งสอดคล้องกับที่นักวิทยาศาสตร์ในอังกฤษเตือนว่าปลูกจีเอ็มโอไปจะทำลายความหลากหลาย ทำลายมนุษยชาติด้วยซ้ำไปไม่เฉพาะแค่ความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะมันเกิดอะไรขึ้นไม่รู้ ท่าน อ.เรวัช อาบทุสม ภาชนะฟ้าชายชาร์ลแห่งอังกฤษมาให้ดู ท่านบอกเลยว่ามันจะทำลายมนุษยชาติ เพราะว่าเวลาพืชแปลงพันธุกรรมมันหลุดนั้นหลุดออกไปแล้วหลุดออกไปเลย ด้วยนี้ที่เรียกว่าหน่วยพันธุกรรมจากเชื้อโรคนี้จะแพร่ไปสู่สิ่งต่างๆ โดยที่ไม่อาจควบคุมได้ ผมยกตัวอย่างให้พวกเราฟังว่าข้าวโพดจีเอ็มโอจะมีเกสรที่ปลิวไปไกลที่สุดที่วัดเมื่อปล่อยให้ปลิวไปเองได้ถึง 4.5 กิโลเมตร ก็คือถ้ามีการปลูกพีชจีเอ็มโอต้นหนึ่ง ที่ซึ่งไกล 4.5 กิโลเมตรก็จะสามารถถูกเกสรปลิวไปผสมได้ ข้าวโพดพื้นบ้านที่เราปลูกอยู่ก็จะกลายเป็นข้าวโพดจีเอ็มโอไปด้วย

ความรุนแรงอยู่ตรงนี้ครับ อยู่ที่ข้าวโพดจีเอ็มโอ หรือพีชจีเอ็มโอทั้งหมดประมาณ 75% หรือ 3 ใน 4 เป็นพีชจีเอ็มโอที่ใส่หน่วยพันธุกรรมที่ทำให้ต้องให้ยาปราบวัชพืชหรือของ บริษัทที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ พีชจีเอ็มโอนั้นเท่านั้น ก็คือต้องฉีดยาฆ่าหญ้าอย่างเดียวกุ๊กกิ๊กทั้งหมดเลยและรุนแรงมาก อยู่ๆปล่อยให้มันพันธุ์พืชเหล่านี้มาปลูกแล้วผสมข้ามกับพันธุ์พืชชาวบ้าน นี่คือการพังทลายทั้งหมด ที่ซ้ำร้ายก็คือถ้าเกสรติดหลังรถไป มันไปได้ไกล 480 กิโลเมตร จากปากช่องไปไกลถึงเชียงใหม่ลำปาง มัน

ทำลายหมด พวกเราจึงเสนอว่า จีเอ็มโอที่รัฐบาลประกาศว่าประเทศไทยยังไม่เอานั่น เราบอกว่ายังไม่พอ ต้องห้ามปลูกทดลองในพื้นที่เกษตรด้วย เพราะว่ามันคุมไม่ได้ มันจะเกิดปัญหาวุ่นวาย

สหรัฐอเมริกาเกิดปัญหาวุ่นวายกันทั่วประเทศ ก็คือกรณีของบริษัทแห่งหนึ่งชื่ออะเวเนตีส เป็นบริษัทข้ามชาติที่มีบริษัทแม่ตั้งอยู่ที่ฝรั่งเศส ไปค้าขายพันธุ์พืชและเคมีภัณฑ์ต่างๆที่สหรัฐอเมริกา และผลิตข้าวโพดพันธุ์หนึ่งชื่อสตาร์ลิงค์ออกไปขาย ข้าวโพดสตาร์ลิงค์นี้ไม่อนุญาตให้คนกินแต่อนุญาตเฉพาะทำอาหารสัตว์เท่านั้น ปรากฏว่าควบคุมไม่ได้เกิดจากเมล็ดพันธุ์สตาร์ลิงค์ไปผสมกับข้าวโพดพันธุ์อื่นอื่นไปทั่ว เมล็ดมันไปปนกับเมล็ดของข้าวโพดอื่นๆจนสร้างความเสียหายเป็นสี่ห้าหมื่นล้านบาท เพราะว่าควบคุมไม่ได้ เกิดการผสมไปทั่วแล้ววุ่นวายกันใหญ่ เพราะฉะนั้นอเมริกาจึงผลักดันให้คนอื่นปลูกจีเอ็มโอ แต่ตอนนี้อเมริกาหยุดปลูกจีเอ็มโอแล้ว เพราะฉะนั้นเวลาที่นักวิทยาศาสตร์มาพูดให้เราฟังว่าจีเอ็มโอดีอย่างนั้น อย่างนี้ ต่อไปเราจะปฏิเสธไม่ได้หรือต้องเอาจีเอ็มโอมาใช้เหมือนเอาข้าวพันธุ์ใหม่มาใช้ อย่าไปเชื่อ เพราะขณะนี้อเมริกาหยุดปลูกจีเอ็มโอแล้ว พื้นที่ในการปลูกพืชจีเอ็มโอไม่ขยายแล้ว และส่วนที่ขยายขณะนี้อยู่ในประเทศกำลังพัฒนา เช่นที่ประเทศ อาร์เจนตินา เป็นต้น ตอนนี้กำลังจะผลักดันให้เราปลูกจีเอ็มโอ ถ้าเราไม่คัดค้านต่อไปก็จะแพร่มาสู่เมืองไทย นี่คือการที่ 2

ประการที่ 3 ของผลกระทบเรื่องความหลากหลาย คือหลังจากที่เขามาเอาพันธุ์พืชของเราไปแล้ววอลในข้อแรก และเอาพืชจีเอ็มโอให้เราปลูก เอาอาหารจีเอ็มโอให้เรากินเป็นข้อที่ 2 แล้ว ประการที่ 3 ที่เขากำลังทำอยู่คือการออกกฎหมายมาควบคุมเราด้วย เรียกกฎหมายสิทธิบัตรในสิ่งมีชีวิต ก็คือกฎหมายที่จะอนุญาตให้คนที่รู้ ค้นพบหน่วยพันธุกรรมสามารถมีสิทธิผูกขาดในสิ่งมีชีวิตนั้นได้ ซึ่งสิ่งนี้เป็นสิ่งที่รุนแรงที่สุด นี่เป็นเครื่องมือสำคัญสุดยอดที่ผลักดันกันขึ้นในเวทีการเจรจาขององค์การการค้าโลก และตอนนี้การถกเถียงเจรจากำลังดำเนินอยู่ ข้อตกลงระหว่างประเทศว่าด้วยเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาที่ว่ารัฐบาลไทยยอมไปแล้วครั้งหนึ่ง ตอนนี้หลายประเทศยังเจรจาดูรองกันอยู่ กฎหมายนี้ให้อำนาจถึงขั้นที่ว่าถ้าบริษัทได้รู้ถึงหน่วยพันธุกรรมของมะม่วงนี้ รู้ว่าหน่วยพันธุกรรมนั้นมีหน้าที่ควบคุมลักษณะแบบไหนอย่างไร พวกเขาจะสามารถจดสิทธิบัตรมะม่วงพันธุ์นี้ได้ สิ่งมีชีวิตนี้ก็จะทรัพย์สินสมบัติของบริษัทที่คิดค้นนั้น โดยวิธีนี้พวกบริษัทข้ามชาติและประเทศอุตสาหกรรมก็จะสามารถควบคุมความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้ทั้งหมด นี่เป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะฉะนั้นประเด็นผลกระทบเรื่องความหลากหลายจึงมี 3 ประเด็นสำคัญที่ผมพูด

คราวนี้มาดูว่านโยบายของเมืองไทยขณะนี้จะมีรับมือประเด็นผลกระทบต่อความหลากหลายทั้ง 3 อันนั้นได้อย่างไร ผมขอสรุปสั้นๆ 4 ประเด็นในทางนโยบายที่มีความจำเป็นที่จะต้องติดตามและต้องมีส่วนร่วม ไม่เช่นนั้นเราแย่ ประการแรกก็คือ นโยบายระหว่างประเทศที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ มี 2 เรื่องที่สำคัญ 1.ข้อตกลงว่าด้วยอนุสัญญาว่าด้วยเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ อนุสัญญานี้เมืองไทยเราคำนานกันมาหลายปี จนขณะนี้ยังลงนามไม่ได้ ก็คือฝ่ายที่ไปตกลงที่เห็นว่าควร

ลงนามในอนุสัญญาเพราะว่าไทยควรจะได้ประโยชน์ จะได้รับความช่วยเหลือ แต่ความเป็นจริงก็คือว่า หากเราไปลงนามในอนุสัญญาโดยที่เราไม่ได้ทำอะไรเพื่อปกป้องประเทศตนเองหรือชาวบ้านก็ไม่รู้ว่า ควรจะลงนามไปทำไม ประเด็นของภาคประชาชนก็เลยบอกว่าจะลงก็ลงได้แต่ต้องมีการออกกฎหมาย ภายในประเทศก่อน ต้องมีกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืช กฎหมาย พ.ร.บ. คุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และต้องออก พ.ร.บ. ป่าชุมชนด้วย ไม่อย่างนั้นจะคุ้มครองไม่ถึง

ตอนนี้ผ่านกฎหมายไปแล้ว 2 ฉบับ ยังเหลือกฎหมายป่าชุมชน ประเด็นสำคัญก็คือลงไปก็เท่านั้นถ้าไม่เอาเนื้อหาในอนุสัญญาที่มาช่วยเหลือปกป้องประเทศของเราเองหรือปกป้องประชาชนของเราเอง พี่น้องครับผมอยากฝากบอกกับคุณเจริญวิทย์ไว้ที่นี้ด้วยว่า ตัวแทนของรัฐบาลไทยที่ไปประชุมในเวทีอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพนั้นไปกันอยู่ไม่กี่คน แล้วคนที่ไปเป็นตัวแทนในการเจรจาไม่รู้เรื่องและไม่ได้เข้าใจความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นที่ดูแลเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพเลย ตัวแทนของรัฐบาลบางคนก็ไปประชุมในพิธีสารว่าด้วยความปลอดภัยทางชีวภาพ ซึ่งเกี่ยวกับจีเอ็มโอ พิธีสารนี้อยู่ภายใต้อนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ ออกมาพูดว่าจุดยืนของประเทศไทยก็คือจุดยืนของประเทศ "ครนส์" ซึ่งก็คือจุดยืนของอเมริกา และแคนาดาซึ่งเป็นประเทศที่ผลิตและกำลังปลูกจีเอ็มโอ เราปล่อยให้คนแบบนี้ไปเจรจาว่าด้วยความปลอดภัยทางชีวภาพได้อย่างไร ทั้งที่เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก ที่ผมว่าเหตุผลที่เราไม่ให้สัตยาบันในอนุสัญญาก็เป็นสิ่งสมควรแล้ว ก็เพราะว่าได้คนแบบนี้ไปเจรจา พวกนี้ยอมให้ต่างชาติเอาจีเอ็มโอเข้ามาในประเทศ คนแบบนี้เองที่บอกว่าจีเอ็มโอไม่ควรติดฉลาก เพราะติดฉลากแล้วค่าใช้จ่ายจะสูงขึ้น ผู้บริโภคก็จะได้รับสินค้าราคาแพง

ขณะนี้เรื่องอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ข้อยุติระดับหนึ่งว่า เราไม่ได้คัดค้านการให้สัตยาบัน แต่ต้องการให้มีกฎหมายต่างๆ เช่น กฎหมายป่าชุมชน เพื่อคุ้มครองสิทธิของชุมชน มีตัวแทนของรัฐที่เป็นตัวแทนของประชาชนจริงๆ และการพิจารณาว่าจะให้สัตยาบันหรือไม่นั้นให้ผ่านการพิจารณาของรัฐสภา ไม่ใช่การตัดสินใจของรัฐมนตรีโดยลำพัง

ข้อที่ 2 ก็คือข้อตกลงเรื่องทรัพย์สินทางปัญญาเรื่องสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต อันนี้อยู่ในเวทีการค้าโลก ตรงนี้ต้องต่อต้าน และผมก็ทราบมาว่าปัจจุบันจุดยืนของรัฐบาล ของกระทรวงเกษตร หรือกระทรวงพาณิชย์ก็เห็นด้วยกับพวกเรา เราคงไม่ยอมเรื่องการจดสิทธิบัตรสิ่งมีชีวิต อันนี้เป็นแง่มุมที่ดี แต่ว่าแง่มุมเหล่านี้เกิดจากการต่อสู้ เกิดจากการทำงานร่วมกันมาหลายครั้ง พวกเราเองกับสถาบันทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ กระทรวงเกษตรฯ จัดงานนี้ร่วมกันมา 2 – 3 ครั้ง เพื่อให้ความรู้กับประชาชน กับสื่อมวลชน กับนักวิชาการ จนเราได้จุดยืนอันนี้มา กระทรวงพาณิชย์เมื่อก่อนก็ไม่ได้มองแบบนี้ แต่ตอนนี้ก็เห็นด้วยกับเรา อันนี้เป็นแนวโน้มที่ดี

ประเด็นที่ 2 เรื่องจีเอ็มโอ ผมขอพูดในเชิงนโยบาย 2 เรื่อง เรื่องแรกเป็นเรื่องการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า จุดยืนของฝ่ายองค์กรพัฒนาเอกชนและประชาชน เสนอ 2 เรื่องคือ ให้ยุติการทดลองจีเอ็มโอในไร่ นา ถ้าทำในห้องแล็บติดกระจกก็ทำไป ไม่ห้าม แต่ถ้าเอาออกไปนอกห้อง ในไร่ นาต้องหยุด

และมติ ครม. เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2544 นี้เห็นชอบกับข้อเสนอแล้ว แต่ตอนนี้มีแรงดันทางฝ่ายอุตสาหกรรม บริษัทข้ามชาติที่พยายามจะให้มีการทดลองต่อไปได้ ตรงนี้ต้องดู แต่มติ ครม.ยังมีผลอยู่ มีแรงดันว่าน่าจะทำได้เพื่อการวิจัยเป็นต้น อันนี้ต้องดูต่อ ประเด็นที่สองเรื่องการติดฉลาก ทางรัฐมนตรีประกาศว่าจะต้องติดภายใน 3 เดือน ก็เหลืออีก 2 เดือน แต่ทาง อย. บอกว่าไม่ทันอย่างเร็วอาจจะติดฉลากจีเอ็มโอได้ภายในปีนี้ เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับผู้บริโภคเป็นหลักจึงไม่ขอลงรายละเอียดมาก

เรื่องที่ 3 เรื่องเกี่ยวกับกฎหมาย กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพ ขณะนี้เรามีกฎหมายอยู่ 2 ฉบับที่ออกมาในแนวที่จะส่งเสริมสิทธิของชาวบ้านในการที่จะดูแลความหลากหลายคือกฎหมายภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ดูแลเรื่องสูตรยาต่างๆ แต่กฎหมายนี้มีข้ออ่อนตรงที่รับรองสิทธิของปัจเจก ไม่รับรองสิทธิของชุมชน ความรู้ของชุมชน นี่เป็นข้ออ่อน ก็ต้องแก้ อันที่ 2 คือกฎหมายพันธุ์พืช กฎหมายพันธุ์พืช ส่วนหนึ่งว่าด้วยการคุ้มครองพันธุ์พืชชาวบ้าน อีกส่วนเป็นการคุ้มครองพันธุ์พืชของบริษัท ก็คือการให้สิทธิบริษัทที่เอาพันธุ์พืชใหม่มาจด แต่การคุยกันภายในกับรัฐมนตรีที่ดูแลเรื่องนี้ เขาก็พูดว่าทางกระทรวงเกษตรก็เห็นด้วยกับเราว่าส่วนที่คุ้มครองพันธุ์พืชใหม่อย่าเพิ่งให้การคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่อย่างเพิ่งบังคับใช้ก่อน เพราะคณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืชมีสิทธิที่จะประกาศรายชื่อพันธุ์พืชใหม่เมื่อใดก็ได้ เพราะฉะนั้นกฎหมายคุ้มครองพันธุ์พืชนี้จะให้การคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่นเป็นหลักก่อน แต่ขึ้นอยู่กับคณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืชซึ่งตัวแทนของพวกเราที่ได้รับการเลือกตั้งเป็นคณะกรรมการคุ้มครองพันธุ์พืชมี 2 คนตอนนี้ ก็คือ พี่เดชา ศิริภัทร และผม และจะมีตัวแทนชาวบ้านอีก 6 นักวิชาการอีก 2 คน นอกนั้นเป็นตัวแทนของราชการ มีตัวแทนของบริษัทมา 2 คน แต่ว่าตัวแทนจากบริษัทมาจากชมรมปรับปรุงพันธุ์และนักวิชาการที่ทำเรื่องเมล็ดพันธุ์ในท้องถิ่น โครงสร้างของกรรมการก็ดูจะไม่น่ามีปัญหามากนัก และนโยบายของรัฐมนตรีกระทรวงเกษตรเรื่องการคุ้มครองพันธุ์พืชนี้กับบอกว่าจะคุ้มครองพันธุ์พืชท้องถิ่นก่อน ระยะยาวถ้าแก้ไขกฎหมายได้ เขาเปิดโอกาสให้มีการแก้ไขก็อาจจะตัดส่วนการคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ก็ได้ แต่เรื่องนั้นเป็นเรื่องใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับข้อตกลงระหว่างประเทศ

ประเด็นเรื่องกฎหมาย ซึ่งในที่ประชุมเราได้คุยกันหลายกฎหมาย ซึ่งเป็นกฎหมายที่ขัดขวางการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ เราพูดถึง พ.ร.บ.ป่าสงวนแห่งชาติซึ่งริดรอนสิทธิของชุมชนปะกาเกอะญอ ซึ่งถูกรับรองด้วยรัฐธรรมนูญมาตรา 46 ที่เราสามารถจะดำเนินวิถีวัฒนธรรม วิถีชีวิตและยังดูแลความหลากหลายด้วยซ้ำไป เรามีปัญหาที่คุยกันอีกคือ พ.ร.บ.สุรา 2495 ซึ่งไม่อนุญาตให้ประชาชนดื่มเหล้า มีการแก้ไขกฎกระทรวง แต่ล่าสุดกฎกระทรวงนั้นก็อนุญาตเฉพาะแค่ชุมชนที่เป็นนิติบุคคลเท่านั้นที่รวมตัวกันเป็นสหกรณ์ แต่ไม่อนุญาตให้ชุมชนดื่มเหล้าได้ ท่าน อาจารย์อภิชาติพูดถึงประกาศกระทรวงมหาดไทย เป็นกฎกระทรวงเกี่ยวกับชุมชน สวัสดิภาพของชุมชน เรื่องการพนัน เรื่องไก่ชน ตรงนี้ก็ขัดขวางอยู่เหมือนกัน เดี่ยวเราคงมาช่วยกันดู

ประการสุดท้ายที่สำคัญที่สุดก็คือว่า ผมอยากจะเรียนพวกเรา ณ ที่นี้ว่า ความหลากหลายทางชีวภาพทั้งหมดที่เราพูดกันนี้มันกำลังจะถูกเปลี่ยนถ่ายมือจากมือของประชาชน ไปสู่มือของรัฐบาล เมื่อ 30-40 ปีที่แล้ว มีการที่จะตั้งด้วยกระบวนการหลายอย่าง มีเหตุผลเบื้องหลังหลายอย่างที่เอาพืชพันธุ์ของชุมชนไปรวมอยู่ที่สถาบันการวิจัยระหว่างประเทศ พันธุ์ข้าวของไทยถูกส่งไปเก็บที่อิตาลี พันธุ์ข้าวโพดถูกเก็บไว้ที่ SYMMYT ถูกเก็บไว้ที่ธนาคารพันธุ์พืชของสหรัฐอเมริกา เป็นต้น ส่วนใหญ่อยู่ในมือของบริษัทขนาดใหญ่ อยู่ในมือของบริษัทอุตสาหกรรม และตั้งสถาบันวิจัยขึ้นมาทำหน้าที่วิจัย ในอดีต พันธุ์กรรมอยู่ในมือของรัฐบาล อยู่ในมือของสถาบันวิจัยระหว่างประเทศ และเราคอยรับเอาพันธุ์เหล่านั้นมาปลูก เราทำแบบนี้มาหลายปีแล้ว จนบัดนี้พันธุ์พืชของเราเลยหลงเหลืออยู่ที่พี่น้องปะกาเกอญอ พี่น้องชาวนาในพื้นที่หลายกลุ่มของพวกเขาก็ยังปลูกพันธุ์ข้าวพื้นเมืองอยู่ ด้วยเหตุผลหลายอย่าง เช่น พิธีกรรม ความเชื่อ รสชาติ ความต้องการของชุมชน แต่ก็เหลืออยู่น้อยมากแล้ว

ขณะนี้มันเลวร้ายยิ่งกว่านั้น สถาบันวิจัยระหว่างประเทศและรัฐบาลกำลังจะเลิกที่จะวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืช และกำลังจะปล่อยให้บริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ 5 บริษัททำเป็นพืชจีเอ็มโอแทน และพวกนี้จะเลิกการผสมพันธุ์พืชแบบเก่า ไปถาบันวิชาการก็จะพูดแต่เรื่องจีเอ็มโอ และสิ่งที่เขาพูดก็คือ เขาไม่สามารถจะไปแข่งขันกับบริษัทพวกนี้ได้ หลายคนก็ยืนยันว่าทำไปในที่สุดก็คือทำให้บริษัทนั่นเอง ตอนนี้นักวิทยาศาสตร์หน่วยงานวิชาการกลายเป็นเครื่องมือ กลายเป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมเรื่องจีเอ็มโอ ผมยกตัวอย่างเรื่องฝ้ายบีบี กรมวิชาการทำหน้าที่หาพื้นที่ให้เพื่อเอาฝ้ายมาทดสอบ กรณีข้าวจีเอ็มโอ กรมวิชาการเกษตรเอาข้าวหอมมะลิไปตัดต่อพันธุกรรม แต่เทคโนโลยีและสิทธิบัตรเป็นของบริษัท ถ้าเอามาขายเขาก็เก็บค่าสิทธิบัตร อันนี้เป็นแนวโน้มว่าต่อไปพันธุ์พืชอยู่ในมือบริษัทข้ามชาติยิ่งกว่าอดีต

เพราะฉะนั้นในสถานการณ์แบบนี้ บทบาทของชุมชนเลยมีความสำคัญมากและมีความสำคัญระดับโลก ต่างประเทศทั่วอังกฤษ ทั่วยุโรป ไม่ต้องการกินอาหารจีเอ็มโอ แต่มันหาเมล็ดพันธุ์ที่ไม่ได้เป็นพันธุ์พืชจีเอ็มโอไม่ได้แล้ว เลยกลายเป็นกระแสทั้งในยุโรปภาคในยุโรป ผู้ที่ต่อต้านพืชจีเอ็มโอที่ไม่ปลอดภัย ปฏิเสธที่จะกิน เขาถูกบีบให้ต้องร่วมมือรักษาพันธุ์พืชท้องถิ่นร่วมกับพวกเรา การรักษาพันธุ์กรรมท้องถิ่นกลายเป็นขบวนการทั่วโลกแล้วตอนนี้ และพวกเราที่ไม่ต้องการอยู่ภายใต้การผูกขาด ไม่ต้องการประสบชะตากรรมเดียวกับปัญหาต่างๆที่เราเจอ บทเรียนจากการปฏิวัติเขียว ขณะนี้อันตรายกลับมากอยู่ในมือของเราแล้ว

ขอสรุปตอนท้ายนะครับว่า การตัดสินใจเรื่องอนาคตความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ได้อยู่ในมือของรัฐบาล ไม่ได้อยู่ในมือของสถาบันวิจัยระหว่างประเทศ ไม่ได้อยู่ในมือของใคร ขณะนี้มันถูกโอนถ่ายมาในมือของเรา เราจะเป็นคนตัดสินใจว่าเราจะเลือกเดินตามแนวทางแบบที่เราเคยผิดพลาดมาอย่างปฏิวัติเขียว หรือต้องการที่จะฟื้นฟูรากฐานรากความหลากหลายทางชีวภาพของเราไว้ สิ่งเหล่านี้

เป็นไปได้มากเพราะผู้บริโภคนิยุโรป คนมากกว่าครึ่งโลกต้องการการเกษตรที่ไม่ใช่จีเอ็มโอ นี่เป็นประเด็นสำคัญ

คุณพงษ์ทิพย์

ถ้ามีคำถามทั้งสองท่านก็ให้ถามได้เพื่อความต่อเนื่อง แล้วจะสรุปในภายหลังทีเดียว

อาจารย์อภิชัย รัตนวราหะ

ขอเสริมคุณวิฑูรย์ตอนสรุปว่า ต่อไปนี้เรื่องความหลากหลาย ผมอายุเกือบ 60 และอยู่ในระบบราชการมานาน ผมบอกได้เลยครับว่า ต่อไปนี้จะต้องอยู่ในมือของภาคประชาชน ภาคของราชการอย่าไปเชื่อครับและอย่าไปตั้งความหวังเลย เลิกตั้งความหวัง ผมพูดได้ อายุจะเกือบ 60 สอนหนังสือมาเกือบ 40 ปี จริงๆ เป็นอย่างนั้นครับ พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ไม่ได้เกิดจากนักวิชาการ เกิดมาจากท่านทั้งนั้นครับ ท่านต้องจำไว้ นักวิชาการพอได้ตำแหน่ง ผศ. รศ. มั่นเล็ก ได้ตำแหน่งแล้วย้าย มั่นหยุดทำ เชื้อผม นักวิชาการอย่าไปหวังเลย ข้าราชการยิ่งอย่าไปหวัง ยิ่งระดับปลัดกระทรวงระดับอธิบดีอย่าไปหวังเลย ผมพูดได้ อยู่ในมือประชาชน อยู่ในมือของท่านจริงๆ และต้องทำ

และผมว่าปัญหาเรื่องความหลากหลายไม่ใช่เฉพาะพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ผมว่าอันตราย วิกฤติมากอย่างเรือควายผมได้มีส่วนด้วยเห็นว่า ยิ่งวิจัย ยิ่งพัฒนา ความยิ่งหมดและกำลังจะสูญพันธุ์ ถ้าภาคประชาชน ชุมชนไม่ทำ หมดหมดแล้ว วัวก็กำลังจะหมด แต่ว่าวัวกับไก่ยังโชคดีอย่างที่ผมบอกว่ามีนกเลี้ยงไก่ชนกับนักวิ่งวชนที่ภาคใต้ ถ้าไม่มีทั้งสองอันนี้หมดหมด นี่เป็นเรื่องจริง

มีอาจารย์คนหนึ่งชื่อ อ.พล เมืองผึ้ง ซึ่งทำงานร่วมกับผมในสมาคม เป็นคนเก่งมากรู้เรื่องไก่ชนลึกซึ้ง ปรากฏว่ามีข้าราชการคนหนึ่ง บอกว่าจะให้อาจารย์พลไปญี่ปุ่นเพื่อที่จะให้อาจารย์เปิดเผยองค์ความรู้ที่มีอยู่ ผมถึงบอกนักวิชาการบางคนมันไม่รักชาติ ไม่ใช่ทุกคนนะ แต่มีหลายคนที่ไม่เคยมีความตระหนักเรื่องความรักชาติ ภาคประชาชนต้องเข้าไป โอกาสอย่างที่คุณวิฑูรย์พูดผมเห็นด้วย แล้วเราต้องรีบทำในเชิงรุก อะไรรีบทำได้ต้องรีบทำ

อีกประเด็นหนึ่งที่อยากจะขอฝากไว้ไม่ใช่เรื่องพันธุ์พืชเท่านั้น เรื่องความหลากหลายพันธุ์สัตว์อันตราย ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์โดยเฉพาะพันธุ์ไก่ไม่มีที่ไหนจะสู้ประเทศไทยเราได้ ผมทำงานเรื่องนี้ 30 ปี ผมจบปริญญาเอกจากทางนี้ ผมกล้ายืนยันได้ว่าไม่มีที่ไหนในโลกจะมีพันธุ์ไก่ที่ดีที่สุดเท่าเมืองไทย และมีความหลากหลายของเมืองไทย ในการประชุมเรื่องความหลากหลายให้พิจารณาเรื่องสัตว์พื้นบ้านเอาไว้ด้วยและอยู่ในชั้นวิกฤติไม่ต่างกับพันธุ์พืช และจะยิ่งวิกฤติยิ่งกว่าเพราะว่าทางพืชมีพรบ.คุ้มครอง แต่ด้านพันธุ์สัตว์ยังไม่มีกฎหมายมาดูแลเลย

คุณพงษ์ทิพย์

ยังมีคนที่จะให้ข้อมูลหรือแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม หรือคำถามไหมคะ

คุณณอม บุตรแสง

ผมอยู่ใน เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนขอนแก่นได้ ไคราชเหนือ กลุ่มเดียวกับของพ่อบุญเต็ม ชัยลา ผมฟังแล้วสนใจ จากท่านที่พูดทั้ง 3 ท่าน นั้นฟังแล้วเจ็บเข้ากระดูกดำ ทำไมเมื่อก่อนนี้ถึงไม่มีใครไปกระชิบกระซาบให้ชาวนาตาต้าๆ ได้รู้บ้าง เมื่อรู้เอาตอนนี้ผมคิดว่ายังไม่สายเกินกว่าที่เราคิดจะแก้ ผมกราบขอพระคุณที่ให้ความรู้ วิชาการแก่พวกผม สิ่งเหล่านี้จะจำจดจนกว่าชีวิตจะหาไม่

คุณพงษ์ทิพย์

ก็ให้คิดว่าเรื่องนโยบายต้องลงสู่ชาวบ้านด้วยนะคะ หลังจากช่วงนี้เราจะมีเวลาอยู่ในห้องย่อย ช่วงนี้เราคุยกันเรื่องนโยบาย และหลังจากนี้จะเป็นการคุยกัน 1 ชั่วโมงโดยอาจารย์ 2 ท่านที่จะแลกเปลี่ยนมุมมอง นำประเด็นในเรื่องที่นโยบายที่ทั้ง 2 ท่านว่ามา เราเกษตรกรผู้อนุรักษ์ ฟันฟูความหลากหลายทางชีวภาพจะมีแผนหรือนโยบายจากภาคประชาชน พวกเราคิดว่าจะต้องทำอะไรบ้างหลังจากนี้ พวกเราอาจจะต้องดูเพิ่มอีกหน่อยเป็นกลุ่มย่อย 2 กลุ่ม ว่าแผนของพวกเรานอกจากจะอนุรักษ์กันเองในพื้นที่ของตนเอง เราจะทำอะไรร่วมกันได้บ้าง เรื่องราวทางนโยบายที่ทางคุณวิฑูรย์เล่ามานี้ เราจะมีแผนของเราอย่างไรนอกเหนือจากที่เราจะมารับรู้ข้อมูลนี้อย่างเดียวเท่านั้น

สรุปที่คุณวิฑูรย์ว่ามา คุณวิฑูรย์ให้ภาพที่ค่อนข้างชัดเจน แต่ต้องขอโทษที่เวลามีค่อนข้างจำกัด แต่ประเด็นมีรายละเอียดค่อนข้างมาก เป็นประเด็นในส่วนของเกษตรกรรมภายในประเทศและต่างประเทศ คุณวิฑูรย์ให้คิดว่าประเด็นเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม สำคัญที่สุด แล้วประเด็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมค่อนข้างถูกละเมิด ถูกทำลายค่อนข้างมาก อย่างที่เราว่าฐานทรัพยากรชีวภาพ เรื่องอาหารการกินของเราถูกมิติทางการพัฒนาและนโยบายด้านการค้าแปรรูปค่อนข้างมาก ฐานทรัพยากรชีวภาพของเราถูกนำไปขายค่อนข้างมาก การรุกรานจากต่างประเทศที่มีนโยบายจากยุโรป อเมริกา ญี่ปุ่น ที่เข้ามัลกขโมยฐานทรัพยากรชีวภาพของเราเอาไปขาย และตอนนี้มีการจดสิทธิบัตรอย่างที่คุณวิฑูรย์เล่ามาทั้งหมดเป็นสถานการณ์ที่ค่อนข้างหนัก และลำพังรัฐบาลเองคงแก้ปัญหาไม่ได้ ลำพังเกษตรกรอย่างเดียวก็ค่อนข้างอยาก แต่มิติทั้งคุณเจริญวิทย์ ทั้งอาจารย์อภิชัย และคุณวิฑูรย์ให้ไว้ก็คือ เรื่องราวเหล่านี้เกษตรกรและองค์กรภาคประชาชนจะต้องให้ความสนใจและต้องถือเป็นบทบาทที่จะต้องเข้ามาดูว่านโยบายที่อื่นเป็นอย่างไร นโยบายในโลกมีอะไรอยู่บ้างและเราจะต้องทำอะไรบ้าง เหล่านี้เป็นเรื่องที่เราทั้งหลายต้องวางนโยบายร่วมกัน

ในนามคณะผู้จัด ขอขอบคุณท่านวิทยากรทั้ง 2 ท่านเป็นอย่างมากที่ให้ข้อมูลนโยบายความหลากหลายทางชีวภาพแก่เรา และในช่วงต่อไป จะพัก 15 นาทีแล้วค่อยมาคุยร่วมกันเรื่องแผนปฏิบัติการด้านเทคนิคและนโยบาย

ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบไร่หมุนเวียน

1. ผู้ร่วมอภิปราย

- นางหน่อเคอะ เทียงตราสกุล - ปกาเกอะญอ บ้านแม่ลานคำ จ.เชียงใหม่
- นางชนิดา ธนกาญจน์ - ปกาเกอะญอ บ้านแม่ลานคำ จ.เชียงใหม่
- นางวันเพ็ญ ประยูรปรีชา - ปกาเกอะญอ บ้านแม่ลานคำ จ.เชียงใหม่
- คุณกฤษฎา บุญชัย - ตัวแทนชุมชนกะเหรี่ยงเผ่าโป่ทุ่งใหญ่นเรศวร จ.กาญจนบุรี
- คุณประเสริฐ ตระการศุภกร - IMPECT

ดำเนินรายการโดย คุณวราลักษณ์ ไชยทัต - โครงการประสานงานวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม (เชียงใหม่)

ล่ามภาษาไทย - ปกาเกอะญอโดย คุณเสกศิลป์ เสนาะไพร

2. สถานภาพความหลากหลายที่ปรากฏภายใน

สภาพความหลากหลายทางชีวภาพในไร่หมุนเวียน

การทำไร่หมุนเวียนเป็นการใช้ประโยชน์และจัดการพื้นที่อย่างหนึ่ง เพื่อให้เกิดประโยชน์กับคนที่ทำ และเป็นการบริหารหรือจัดการทรัพยากรเพื่อให้เกิดคุณค่ากับคนที่อยู่ใกล้ชิดและดูแลโดยตรง ช่วงที่มีการตัดฟันและเผาเพื่อเบิกไร่ 3 – 4 เดือนก็จะมีหน่อไม้หรือกิ่งไม้ที่มันแตกหน่อหลังจากเผา ซึ่งจะเป็นการกระตุ้นให้หน่อไม้หรือกิ่งไม้ผลัดใบแตกผลออกมา การตัดไม้ในไร่จะไม่ตัดให้ตายทีเดียวแต่ไม้สามารถแตกหน่อแตกกอขึ้นมาได้ ซึ่งจะทำให้ต้นไม้เจริญเติบโตและเพิ่มไม้มากขึ้น พวกสัตว์ก็จะเข้ามาอยู่

จากการสำรวจในเมล็ดพันธุ์พืชที่ปลูกในไร่หมุนเวียนที่บ้านแม่ลานคำ พบว่ามีเมล็ดพันธุ์ที่เป็นพืชพันธุ์อาหารทั้งหมด 30 ชนิด รวมแล้วทั้งหมด 167 สายพันธุ์ ที่เป็นพืชพรรณอาหาร อย่าง แตง ผัก พริก มัน เผือก

ไร่หมุนเวียนที่ทิ้งไว้ 1 ปี มีพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์อะไรบ้าง ก็จะพบว่าในไร่ 1 ปีที่ทำแล้วทิ้งไว้จะพันธุ์พืชที่ขึ้นอยู่ 16 ชนิด มีสัตว์ 7 ชนิด เมื่อทิ้งไว้เรื่อยๆ สภาพไร่มันก็เปลี่ยนไป สภาพสัตว์มันก็จะเปลี่ยนไป ปากก็เพิ่มขึ้น ไร่ซากที่มีอายุ 3 – 4 ปี จะมีสัตว์ป่า 13 ชนิด สัตว์ปีก 12 ชนิด พืชใช้สอย 10 ชนิด ไม้ 4 ชนิดไม้ที่ตัด ในปี 5 – 6 ปี มีพืชที่เป็นทั้งพืชอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย 75 ชนิด สัตว์ปีก 30 ชนิด สัตว์ป่า 12 ชนิด เมื่อทิ้งไร่ซากไว้จนครบ 7 ปี พบพืชอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้ประโยชน์ 35 ชนิด พบสัตว์ป่าที่เข้ามาอาศัย 19 ชนิด

สถานการณ์ปัจจุบัน

ความรู้ทั่วไปของสาธารณหรือนโยบายของรัฐมีอคติต่อระบบการทำไร่หมุนเวียน ไม่เข้าใจระบบการทำไร่หมุนเวียน คิดว่าเป็นระบบการเกษตรที่ทำลายป่า หรือที่เรียกว่า “ไร่เลื่อนลอย”

ชาวกะเหรี่ยงหรือปะกาเกอญอให้ความหมายที่แท้จริงของไร่หมุนเวียน ก็คือทำไร่ที่หมุนเวียนจากพื้นที่ จากปีที่ 1 ปีที่ 2, 3, พอ 4 – 5 - 6 ปี ก็กลับมาทำในพื้นที่ที่เดิม แต่การทำไร่เลื่อนลอย หมายถึงการทำไร่ซ้ำอยู่กับที่นานหลายๆ ปี มีผลทำให้ดินไม่ได้พักตัว ดินจืดหรือขาดความอุดมสมบูรณ์ลงในที่สุด

ชาวกะเหรี่ยงหรือปะกาเกอญอยังแยกพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนกับป่าออกอย่างชัดเจนอีกด้วย โดยทั่วไปการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินทำกินยังเป็นระบบหน้าห่ม (ชุมชนร่วมกัน) การตัดสินใจเกี่ยวกับพื้นที่ไร่หมุนเวียนเป็นระบบการตัดสินใจของส่วนรวม เช่น หากครอบครัวใดในชุมชนต้องการปรับพื้นที่ทำไร่เป็นนา สวน และโดยเฉพาะการปลูกพืชเศรษฐกิจถาวร ต้องได้รับความยินยอมร่วมกันของชุมชนก่อน โดยต้องนำเรื่องเข้าปรึกษาและตัดสินใจในที่ประชุมของหมู่บ้าน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ไร่หมุนเวียนถูกจัดการในฐานะทรัพยากรของชุมชน แต่ผลผลิตในไร่เป็นทรัพย์สินของครอบครัวและเครือญาติ

ผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินผืนหนึ่งต่อเนื่องกันมานานถึงลูกถึงหลานจะมีสิทธิในการครอบครองที่ดินผืนนั้น แต่ในระบบไร่หมุนเวียนนั้น เป็นที่ยอมรับกันภายในชุมชนว่าตระกูลนี้ได้ทำไร่ในที่ดินผืนนั้นนับติดต่อกันมานาน แต่เมื่อครอบครัวอื่นประสบวิกฤติปัญหาในผืนดินของตนก็สามารถมาขอใช้ประโยชน์ในผืนดินแห่งนี้ได้ นอกจากนี้ กิจกรรมการทำไร่ เช่น การถางไร่ ทำแนวป้องกันไฟ การปลูกและการเก็บเกี่ยว ฯลฯ เป็นกิจกรรมการร่วมมือกันของทุกครอบครัว ดังนั้นพืชผักต่างๆ ในไร่จึงไม่เป็นที่หวงห้ามไว้เฉพาะเจ้าของไร่ กรณีไร่ชาหรือไร่เหล้าที่ถูกพักพื้นที่ไว้ตั้งแต่ 1 - 6 ปี ซึ่งมีระบบนิเวศที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงปีของการพักพื้นที่นั้นจะประกอบด้วยทรัพยากรที่เป็นทั้งพืชอาหาร สมุนไพร สัตว์ และไม้ใช้สอย ฯลฯ สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเก็บหาและใช้ประโยชน์ร่วมกันได้

ความไม่เข้าใจถึงระบบและวิถีการดำเนินชีวิตของชนกลุ่มทำให้มีรัฐโดยกรมป่าไม้ นโยบายลดหรือจำกัดไร่หมุนเวียน หรือจะทำให้ไร่หมุนเวียนนั้นหมดไปในที่สุด หน่วยงานทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทหาร พัฒนาทั้งหลายเข้าไปพยายามควบคุมจำกัดว่าต่อไปห้ามทำไร่เคลื่อนที่หมุนเวียนเด็ดขาด แต่มีการเจรจาต่อรองกัน ท้ายที่สุดหน่วยงานรัฐทั้งป่าไม้ ทั้งทหารก็ให้ทำไร่หมุนเวียนแค่ 3 ปี และถูกห้ามไม่ให้ใช้ที่ไร่ชา 6 ปี หรือ 7 ปีมาทำไร่

ผลที่จากที่เริ่มเมื่อปี 2540 ถึงปัจจุบันปริมาณข้าวในไร่หมุนเวียนลดลงครึ่ง ขณะที่พันธุ์พืชอื่นในไร่หมุนเวียน ไม่ว่าจะเป็นพริก ถั่ว มะเขือ งา หรือพืชผักอื่นๆ ปริมาณก็ลดลงมาก อีกทั้งยังยังลดความหลากหลายของพันธุ์ลงด้วย เกิดภาวะขาดความมั่นคงทางอาหารคนกะเหรี่ยงและปะกาเกอญอ ที่ถูกควบคุมการทำไร่หมุนเวียน ชาวบ้านเริ่มต้องการจะต่อสู้ดิ้นรนเพื่อที่จะทำไร่หมุนเวียนเพื่อตอบสนองความ

ต้องการของตัวเองให้ได้ขยายจำนวนปีของรอบการหมุนเวียนให้ครบวงจรที่ธรรมชาติของไร่จะฟื้นคืนตัวได้
อย่างสมดุล

3. คุณค่าต่อครอบครัวและชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ

- สร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครอบครัวและชุมชนอย่างยั่งยืน พึ่งตนเองได้อย่างอิสระ

ด้านสังคม

- อัตตลักษณ์ หรือเอกลักษณ์ของกลุ่มชนเผ่าจะดำรงอยู่ไปพร้อมกับวิถีชีวิต เป็นชุมชนมีความเชื่อ
เพื่อ และแบ่งปัน ไม่ค่อยมีปัญหาความขัดแย้ง เป็นสังคมที่สงบสุขและเป็นอิสระ

4. คุณค่าต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

ระบบการจัดการไร่หมุนเวียนเป็นระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนหลักความเชื่อ วิถีวัฒนธรรม
ของชุมชนให้สอดคล้อง สมดุลกับธรรมชาติ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

ไร่กับป่าจะถูกแยกออกจากกันอย่างชัดเจน การทำไร่ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนรอบ 7 ปี ปีที่ 1 ทำ
พื้นที่นี้ ปีต่อไปก็จะย้ายไปทำพื้นที่หนึ่ง ปีต่อไปก็จะทำและย้ายไป จนครบ 7 ปีจึงกลับมาทำแปลงเดิม
แปลงที่เหลือที่ทิ้งไว้ 7 ปีก็จะมีสภาพเกือบเหมือนกับป่า ซึ่งในแต่ละปีที่ทิ้งไว้ระบบนิเวศก็จะเปลี่ยนไป

ระบบการทำไร่หมุนเวียนจึงเป็นระบบการผลิตเพื่อความพอเพียงในการดำรงชีวิต อีกทั้งยังคงรักษา
ความอุดมสมบูรณ์ของดินและความหลากหลายของพื้นที่ทำกินและพื้นที่ป่าเอาไว้ได้

5. ปัจจัยที่มีผลกระทบ / การคงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพ

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ

- ความไม่เข้าใจถึงระบบและวิถีการดำเนินชีวิตของชนกลุ่มทำให้มีรัฐโดยกรมป่าไม้ นโยบายลดหรือ
จำกัดไร่หมุนเวียน ชาวบ้านในชุมชนถูกจับกุมและดำเนินคดีเมื่อชาวบ้านเข้าไปทำไร่
- ทศนคติของคนพื้นราบไม่เข้าใจชุมชน คิดว่าชุมชนเป็นผู้ทำลายป่า ขาดแรงสนับสนุนส่งเสริม
กำลังใจให้กับชุมชน
- การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ มีผลทำให้เกิดการถางป่า บุกรุกป่าเพื่อการเกษตรมากยิ่งขึ้น ขณะที่
ที่ระบบการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าเป็นระบบที่ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ ป่าต้นน้ำ
ความอุดมสมบูรณ์ของดิน และไม่สร้างความยั่งยืนให้กับชุมชน
- โครงการด้านการเกษตรของรัฐที่เน้นผลิตเพื่อขายไม่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของชุมชน

- นโยบายการให้การศึกษาที่ละเลยความสำคัญต่อภูมิปัญญาชาวบ้าน
- นโยบายด้านความมั่นคงตามแนวชายแดนที่ควบคุม ปิดล้อมการค้าเนืองชีวิตของชาวบ้านในชุมชน

ปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพคงอยู่

- ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศที่ชุมชนตั้งอยู่
- ความมีอิสระของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของตนเอง พื้นที่ชุมชนอาศัยอยู่เป็นพื้นที่ชายขอบ อำนาจและเป็นพื้นที่ป่า ไม่ได้ถูกผนวกเข้าไปอยู่ในศูนย์กลางอำนาจ การที่คนกะเหรี่ยงยังคงทำไร่หมุนเวียน และรักษาวัดธรรมประเพณีดั้งเดิมของตนจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ระบบไร่หมุนเวียนในทุ่งใหญ่และแถบนี้ยังคงความสมบูรณ์อยู่มาก
- ความหลากหลายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ชุมชนที่นี้อยู่มานานดั้งเดิม มีลักษณะเคลื่อนย้ายและไม่ใช้อยู่ตรึงนี้เป็นที่หลัก และมีกลุ่มคนชาติพันธุ์อื่นๆ ทำให้เกิดการขบวนแลกเปลี่ยนผสมผสานวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ด้วยกัน การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์พืชจึงเกิดขึ้นระหว่างชุมชนด้วย
- การจัดการทรัพยากรโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การถือครองที่ดินทำกินของชาวบ้านมีลักษณะเชิงซ้อน 3 ระดับ คือ ระดับปัจเจก ครอบครัว และชุมชน โดยอาศัยกระบวนการร่วมตัดสินใจของสมาชิกในชุมชนเป็นกระบวนการจัดการพื้นที่ทำกินของแต่ละครัวเรือน
- องค์ความรู้ในด้านนิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ชาวบ้านและชุมชนมีประสบการณ์ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและระบบการผลิตในระบบไร่ ระบบ สวน แบบดั้งเดิมจากการถ่ายทอดประสบการณ์ และการปฏิบัติร่วมกันกับคนรุ่นเก่าในด้านต่างๆ
- ความเชื่อ ชุมชนมีความเชื่อว่าชีวิตมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนจึงมีความเชื่อเชื่อมโยงกับระบบการผลิตที่อ่อนน้อมและเกื้อกูลกับธรรมชาติ ความเชื่อที่ทำให้ชุมชนสามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ได้แก่
 - ชุมชนที่อยู่ในป่าจะเน้นการปลูกเพื่ออยู่เพื่อกินเป็นหลัก เพราะฉะนั้นการใช้ทรัพยากรจะอยู่บนฐานของความทะนุถนอมและคิดถึงความยั่งยืนของลูกหลานในระยะยาว นี่เป็นประเด็นว่าผลิตเพื่ออยู่เพื่อกินไม่ผลิตเพื่อขาย ทำให้รู้สึกความโลภหรือจะผลิตไปมากๆ มันไม่เกิดประโยชน์ แต่จะเกิดปัญหาภายในชุมชน มีประเด็นว่าต้องกินข้าวกันอยู่ทุกปี เพื่อให้ทุกคนในหมู่บ้านกินร่วม ไม่สะสมไว้คนเดียวแต่เรากินร่วม ถ้ากินไม่หมดก็แบ่งปันกันไปจนกว่าจะหมด
 - มีจารีตประเพณีในการเลือกพื้นที่แต่ละปีจะมีมากมาย จะเลือกอย่างไรไม่กระทบสิ่งแวดล้อมเลือกอย่างไรไม่กระทบกับสัตว์ จะเลือกอย่างไรไม่กระทบแม้แต่ความรู้สึกนึกคิด

- การเลี้ยงผี หรือขอขมาลาโทษกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จำเป็นต้องขออนุญาตในการทำไร่ตรงนั้น เขาเรียกว่า “เลี้ยงผีไฟ”
- ความเชื่อในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ พืชที่จะเอามาปลูกจะต้องดูวัน เดือน ปี ที่จะเอาไปปลูกในไร่
- ความเชื่อเรื่องข้าวมีขวัญ จะเอาข้าวมาแลกเปลี่ยนกับคนข้างนอก เขาจะต้องขอก่อน ถ้าไม่บอกก่อนขวัญก็จะไปจากเราแล้วในที่สุดข้าวจะไม่เกิด เพราะฉะนั้นความเชื่อเหล่านี้จะเป็นกลไกอย่างหนึ่งในการที่จะพิทักษ์ไม่ให้เมล็ดพันธุ์ของเขาไปตกอยู่ในมือของคนที่เขาไม่ต้องการ
- ฯลฯ

6. แนวโน้มในอนาคต

หากสังคมส่วนใหญ่และนโยบายของรัฐไม่เข้าใจระบบการทำไร่หมุนเวียน และไม่ขยายรอบการหมุนเวียนในการทำไร่ให้ชุมชนสามารถรักษาความสมดุลของไร่หมุนเวียนได้อย่างเพียงพอ ความหลากหลายทางชีวภาพจะลดลง ทำให้เกิดแรงกดดันในการดำเนินชีวิตของชุมชนมากยิ่งขึ้น เพราะชุมชนถูกทำลายฐานการผลิตอาหารที่พอเพียงและยั่งยืน ทำให้ชุมชนไม่สามารถดำรงเอกลักษณ์และวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองได้ และสร้างความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับสังคมมากยิ่งขึ้น

7. ข้อเสนอแนะ

ระดับปฏิบัติ

ชุมชนได้ถือชนบท ประเพณีเป็นหลักในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนได้เห็นร่วมกันว่าต้องมีข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติเพื่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพในระดับพื้นที่ ดังต่อไปนี้

ปฏิบัติตามข้อห้ามของชุมชน

- ห้ามขายที่ดินภายในชุมชนโดยเด็ดขาด
- ห้ามทำไร่ซ้ำในพื้นที่เดิมติดต่อกันเกิน 3 ปี
- ห้ามใช้สารเคมีในพื้นที่ไร่หมุนเวียนโดยเด็ดขาด
- ห้ามปลูกพืชที่เป็นโทษ/ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม
- ห้ามขายเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิมของชุมชนโดยเด็ดขาด

ข้อที่ต้องปฏิบัติตามระเบียบของชุมชน

- ต้องช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันและดูแลที่ดินร่วมกัน
- พื้นที่ไร่หมุนเวียนควรสงวนไว้สำหรับทำไร่หมุนเวียนเท่านั้น

- ถ้าต้องการเปลี่ยนพื้นที่ไร้หมุนเวียนเป็นพื้นที่นา/ที่สวนต้องปรึกษาที่ประชุมหมู่บ้านและตัดสินใจร่วมกัน
- หากต้องการปลูกพืชพันธุ์ใหม่ต้องปรึกษาที่ประชุมหมู่บ้านพิจารณาตัดสินใจร่วมกัน

ข้อเสนอระดับนโยบาย

- รัฐควรให้การยอมรับ “สิทธิชุมชน” การออก พ.ร.บ.ป่าชุมชน ซึ่งควรให้ความสำคัญแก่สาระเนื้อหาของร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนฉบับที่ประชาชนเข้าชื่อ 50,000 รายชื่อเสนอผ่านสภาเป็นหลัก การปรับปรุงกฎหมายต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อการละเมิดสิทธิชุมชน และออกกฎหมายใหม่ที่สนับสนุนแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน เช่น กฎหมายที่ดินที่สามารถรองรับระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เป็นต้น
- ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่คนในสังคมและในชุมชนต่อความสำคัญของทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เป็นไปในลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมมากกว่าการให้การศึกษา เช่น การสร้างเสริมหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับความสำคัญของทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยคนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตร การรณรงค์เผยแพร่ เปิดเวทีสาธารณะอย่างกว้างขวางถึงสถานการณ์ทรัพยากรชีวภาพในระดับโลก ประเทศ และชุมชน
- สนับสนุนกระบวนการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วมในระดับชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรชีวภาพ เพื่อสร้างความตระหนักและการเข้ามามีส่วนร่วมในการปกป้องรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของคนในท้องถิ่น หรือเป็นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับชุมชนเพื่อจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรชีวภาพ เช่น แผนการจัดการเมล็ดพันธุ์พื้นเมืองของชุมชน แผนการจัดการพืชสมุนไพร และภูมิปัญญาในการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชน เป็นต้น
- รัฐควรส่งเสริม สนับสนุนและให้การยอมรับระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและระบบการผลิตแบบดั้งเดิมที่หลากหลายของชุมชนท้องถิ่น อย่างเช่น การทำไร้หมุนเวียน ไร่ข้าวผสมไร่ข้าวโพด ฯลฯ ซึ่งเป็นระบบที่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพแก่ระบบนิเวศ

ความหลากหลายในสวนพื้นบ้านไทย

ผู้ร่วมอภิปราย

1. คุณสมฤทธิ ยอดส้อย - เกษตรกรทำสวนเมืองผสมผสาน รูปแบบสวนผสมผสานบนที่สูง บ้านผาแดง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
2. คุณบุญชอบ เอมอิม - เกษตรกรทำสวนผสมผสาน บ้านคลองกระเจง อ.สวรรคโลก จ.สุโขทัย
3. คุณชาตรี ไสวรรณตระกูล - เกษตรกรทำสวนอนุรักษ์พันธุ์ทุเรียนไทย สวนละอองฟ้า อ.เมือง จ.นครนายก
4. คุณนิคม พุฒอน - เกษตรกรทำสวนยกทรง ต.บางพรหม อ.บางคนที่ จ.สมุทรสงคราม
5. คุณอาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ - ผู้ศึกษากรณีศึกษา ตระกล้าผลไม้แม่กลอง
6. อาจารย์ชนวน รัตนวราหะ - อดีตผู้ตรวจราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และเป็นผู้บุกเบิกเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย

ดำเนินรายการโดย วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ - ผู้ประสานงานเครือข่ายสิทธิภูมิปัญญาไทย

1. สถานภาพความหลากหลายที่ปรากฏภายในสวน

สวนเมืองผสมผสาน	ปลูกเมืองลงไปบนพื้นที่สูง เมืองกับป่าอาศัยเกื้อกูลกัน โดยเมืองต้องอาศัยร่มเงาของไม้ใหญ่ในการเจริญเติบโต นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชแทรกเสริมลงในสวนเมือง ได้แก่ กาแฟ มะแขว่น มะม่วง ลิ้นจี่ สาลี่ บัวย ท้อ ไม้ผลเกือบ 20 ชนิด
สวนผสมผสาน บ้านคลองกระเจง	<u>ความหลากหลายของพืช</u> ไม้เนื้อแข็งจะแลกเปลี่ยนหมุนเวียนธาตุอาหารกับไม้เนื้ออ่อน ขณะที่ไม้เนื้ออ่อนซึ่งมีทรงพุ่มต่ำกว่าจะทำหน้าที่คลุมดิน รักษาความชุ่มชื้นของหน้าดิน และป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน ● ไม้เนื้อแข็ง ไม้ผลเศรษฐกิจ ไม้ผลที่เหมาะสมกับสภาพพื้นบ้าน และไม้ผลที่ปรับปรุงพันธุ์ขึ้นใหม่จากพันธุ์ที่มีอยู่ ● ไม้เนื้ออ่อน เช่น กระท้อน กัลล้วย <u>สัตว์</u> ● การควบคุมปริมาณของแมลงโดยธรรมชาติระหว่างแมลงปอ (มีประโยชน์) กับแมลงหวี่ ไรขาว ไรแดง และแมลงศัตรูพืชอื่นๆ ● กิ้งก่าควบคุมแมลงวันทอง ● ค้างคาว มีทั้งชนิดที่ช่วยผสมเกสร และกำจัดผีเสื้อที่ทำลายไม้ผล

สวนยกร่อง อ.บางคนที	สภาพเดิมเป็นพื้นที่ไถลปากแม่น้ำแม่กลอง เมื่อน้ำหลากจะพัดพาเอาตะกอนปุ๋ยมาด้วย ขณะ การดูแลอาศัยการควบคุมกันเองตามธรรมชาติ เช่น ให้ปลวกกินเชื้อราต้นส้ม <u>พืชที่ปลูกในระบบดั้งเดิม</u> มีอยู่ปริมาณน้อย แต่ยังปลูกกันอยู่เพราะให้รายได้และใช้บริโภคในครัวเรือน ได้แก่ ● มะพร้าวปลูกรอบนอกสวน ● ภายในปลูกทุเรียนคู่กับทองหลาง (เพื่อปรับปรุงดิน) ● ปลูกทุเรียนคู่กับมังคุด (สมดุลธาตุ ร้อน – เย็น) ● มังคุด มะปราง มะยงชิด มะปรางหวาน มะตาด มะม่วงพันธุ์ต่างๆ มาก กล้วย ชมพู่มะเหมี่ยว <u>พืชเศรษฐกิจ</u> เป็นพืชที่ปลูกปริมาณมากเพื่อเป็นรายได้หลักของชาวสวน ได้แก่ ● ส้มแก้ว มีเฉพาะที่บางสะแก เป็นพันธุ์ดั้งเดิม ● ส้มโอฟันธุ์ขาวใหญ่ นำพันธุ์มาจากประเทศจีนแล้วพัฒนา – ขยายพันธุ์ ● ลิ้นจี่
สวนอนุรักษ์ พันธุ์ทุเรียน	ปลูกทุเรียนพันธุ์แท้จำนวน 53 สายพันธุ์โดยใช้ระบบการจัดการ ดูแลรักษาตามหลักธรรมชาติ ไม่ใช้สารเคมี เพื่อให้ได้ลักษณะพันธุ์แท้ดั้งเดิม

2. คุณค่าต่อครอบครัวและชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ

- มีรายได้หมุนเวียนเกือบตลอดปีตามช่วงเวลาที่ผลผลิตออกตามฤดูกาล ลดความเสี่ยงเรื่องราคาผลผลิต เพราะมีผลผลิตหลากหลายชนิด
- ประหยัดค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี และสารกำจัดแมลง
- ปรับปรุงพันธุ์ใหม่ที่มีลักษณะดีจากพันธุ์เดิมได้เอง ไม่เสียค่าใช้จ่ายในการขยายพันธุ์ อีกทั้งยังทำให้ได้ราคาผลผลิตดีขึ้น
- เกิดความมั่นคงทางการดำรงชีพ และอยู่กับถิ่นฐานของตนเอง

ด้านสังคม

- ฟังพาทุน ปัจจัยการผลิต และตลาดน้อย ทำให้มีอำนาจในการกำหนดใจตนเองในการดำเนินกิจกรรมการเกษตรได้มาก เป็นอิสระ

- ครอบครัวยังเป็นสุข อบอุ่น มั่นคง สุขภาพกายและใจดี ไม่เคร่งเครียดกับการหารายได้เพื่อมาใช้จ่ายในการครองชีพ
- มีสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน สามารถเอื้อเพื่อ แลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ พันธุ์พืชกับเพื่อนบ้าน และผู้อื่นได้อย่างเท่าเทียม เป็นที่ยอมรับของชุมชนและสังคม

3. คุณค่าต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

การสร้างสมดุลของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ

ระบบสวนที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ จะสะท้อนให้เห็นความสมดุลของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นห่วงโซ่อาหาร ดังนี้

พืช กับ พืช มีการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนธาตุอาหารของพืชต่างชนิดกัน เช่น ไม้เนื้อแข็งที่มีลำต้นสูงใหญ่จะมีรากลึกกว่าไม้เนื้ออ่อน ทำให้การหาอาหารภายในดินเกิดความหมุนเวียนและสมดุล ไม้เนื้ออ่อนยังทำหน้าที่ปกคลุมหน้าดิน รักษาความชุ่มชื้นและป้องกันการพังทลายที่เกิดจากการชะล้าง

สัตว์ กับ สัตว์ เกิดการควบคุมกันเองตามธรรมชาติ เช่น แมลงที่มีประโยชน์ (แมลงปอ) กับแมลงที่เป็นโทษ (แมลงหวี่) หรือการที่กิ้งก่าควบคุมปริมาณการแพร่ระบาดของแมลงวันทอง และค้างคาวกินหนอนผีเสื้อที่ทำลายไม้ผล

พืช กับ สัตว์ เช่น ปลวกกินเชื้อราสัมผัสและย่อยสลายไม้ให้กลายเป็นอินทรีย์วัตถุที่พืชนำไปใช้ประโยชน์ได้แต่ไม่กินต้นสัมผัสที่ยังมีชีวิต ค้างคาวผสมเกสรไม้ผล

เป็นแหล่งสะสม อนุรักษ์พันธุกรรมและองค์ความรู้ในการดูแลจัดการ

การปลูกพืชหลายหลายในระบบสวนต่างๆ จะทำได้ต้องอาศัยองค์ความรู้ในการจัดการดูแลต้นไม้แต่ละชนิด การจัดการระบบสวน การคัดเลือกและปรับปรุงพัฒนาพันธุ์ไม้ รวมไปถึงการจัดการด้านการใช้ประโยชน์จากพืชพรรณต่างๆ เช่น การนำไปบริโภค การใช้สอย การแปรรูปต่างๆ และการตลาด นอกเหนือไปจากความรู้จากการสังเกตปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ และชุดประสบการณ์ความรู้ ความเชื่อที่สืบต่อๆ กันมาจากรบรรพบุรุษ

องค์ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ของคนทำสวนจะมีมิติเป็นองค์รวม ไม่ได้แยกออกจากธรรมชาติ และสามารถพัฒนาองค์ความรู้นั้นมาปรับใช้ในระบบเกษตรกรรมได้อย่างเหมาะสม เช่น การปรับปรุงพันธุ์มะปรางหวานจากพันธุ์ดั้งเดิมของชาวคลองกระเจง การเลือกวิธีการปรับเปลี่ยนระบบสวนแบบค่อยเป็นค่อยไปให้เหมาะกับสภาพเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไปที่สวนแม่กลองและสวนเมี่ยง การโยกย้ายพื้นที่ทำสวนทุเรียนเนื่องจากปัญหาน้ำท่วม เป็นต้น

4. ปัจจัยที่มีผลกระทบ / การคงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพ

ปัจจัยที่สร้างผลกระทบคือความหลากหลายทางชีวภาพ

- โครงการพัฒนา เช่น การสร้างเขื่อน สร้างถนน และโรงงานอุตสาหกรรม

เมื่อโครงการขนาดใหญ่เหล่านี้เกิดขึ้น ทำให้ระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงกระทันหัน จนสิ่งมีชีวิตต่างๆ ตามธรรมชาติไม่สามารถปรับตัวได้ ตัวอย่างเช่น การสร้างเขื่อนศรีนครินทร์มีผลทำให้ไม่เกิดน้ำหลากเอ่อล้นสองฝั่งแม่น้ำ ซึ่งเมื่อน้ำหลากจะทำให้เกิดการพาและแพร่กระจายตะกอนปุ๋ยธรรมชาติ นอกจากนี้ยังทำให้น้ำทะเลหนุนเนื่องจากการปิดเขื่อน เกิดน้ำเค็มเป็นระยะเวลานาน สิ่งมีชีวิตที่เคยอยู่ในน้ำจืดหรือน้ำกร่อยตายลง พืชพันธุ์สองริมฝั่งคลองตายเพราะไม่สามารถทนความเค็มได้เป็นระยะเวลานาน นอกจากนี้เกิดปัญหาจากโรงงานอุตสาหกรรมขาดความรับผิดชอบต่อความปลอดภัยลง

การส่งเสริมอุตสาหกรรมยังมีผลต่อการใช้ประโยชน์จากที่ดิน สวน ไร่นา ถูกกว้านซื้อเก็งกำไรเพื่อใช้สร้างโรงงานอุตสาหกรรม และสถานบริการรองรับในช่วงแรก เมื่อยุคเศรษฐกิจตกต่ำเจ้าของที่ดินที่เคยขายที่ดินไปทำงานในโรงงานต้องออกจากงานแต่ไม่สามารถคืนกลับมาทำการเกษตรดั้งเดิมได้ ขณะที่ดินที่มีอยู่กลับเป็นที่รกร้างที่ชาวบ้านไม่มีสิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์ได้

- นโยบายการส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าและส่งออก

นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเน้นให้ปลูกพืชเชิงเดี่ยวปริมาณมากเป็นการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเท่ากับเป็นการทำลายความสมดุลของระบบนิเวศโดยตรง การส่งเสริมเพื่อเร่งให้ได้ผลผลิตชนิดเดียวปริมาณมากๆ ให้ต่อเนื่องเพื่อความสะดวกในการจัดการตลาดนั้นทำให้เกษตรกรต้องใช้ทุนเพิ่มขึ้นเพื่อซื้อพันธุ์พืช ปุ๋ยเคมี และสารกำจัดศัตรูพืช ซึ่งสารเคมีการเกษตรเหล่านี้มีผลทำลายความอุดมสมบูรณ์ของดิน ทำลายสิ่งมีชีวิตที่มีประโยชน์ในดิน และแมลงที่มีประโยชน์ ทำให้แมลงศัตรูพืชแพร่ระบาดอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว ยิ่งทำให้มีการใช้สารเคมีการเกษตรเพิ่มมากขึ้น เกิดปัญหาพิษสะสมและตกค้างในดิน น้ำ อากาศ ตามมา

- ระบบการศึกษา และค่านิยม

ระบบการศึกษามุ่งไปในกระแสหลัก คือส่งเสริมระบบทุนนิยมและบริโภคนิยม มุ่งเน้นการให้คุณค่าในเชิงวัตถุ แสวงหาความสะดวกสบายเพื่อตอบสนองความต้องการของปัจเจก เกิดการแข่งขัน เอาจัดเอาเปรียบและแย่งชิงทรัพยากร ทำให้คนแปลกแยกตัวเองออกจากธรรมชาติแวดล้อม แยกคนออกจากชุมชน แยกชนบทออกจากเมือง

ปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพคงอยู่

- การมีระบบนิเวศที่หลากหลาย ความแตกต่างของสภาพพื้นที่ สภาพภูมิอากาศ เป็นส่วนสำคัญในการกำหนดรูปแบบเกษตรกรรม ชนิดและพันธุ์พืชให้สอดคล้องกัน

- การมีแหล่งพันธุ์กรรมดั้งเดิมจากบรรพบุรุษ
- การมีองค์ความรู้และภูมิปัญญา ความรู้จากการสังเกตปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ และชุดประสบการณ์ความรู้ ที่สืบต่อๆ กันมาจากบรรพบุรุษในการดูแลรักษาพันธุ์พืช ซึ่งเกษตรกรสามารถนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงได้
- ความทัศนคติความเชื่อกับการดำรงชีวิตในระบบเกษตรกรรม

การดำรงชีวิตในวิถีเกษตรกรรม ซึ่งหมายถึงการเลือกทำกิจกรรมต่างๆ ให้สอดคล้องกับการกิน การอยู่ สอดคล้องกับความเชื่อพื้นฐานของตน ทัศนคติ ความเชื่อ ที่ทำให้รักษาความหลากหลายในระบบสวนได้แก่

- ความเคารพรักในธรรมชาติ ความคิดความเชื่อที่ว่าคนเป็นส่วนหนึ่งและต้องพึ่งพาใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์จึงต้องปรับตัวให้มีวิถีชีวิต การผลิตและบริโภคให้สอดคล้องเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน เชื่อว่าธรรมชาติเป็นความงามที่แท้ และความรักในธรรมชาติทำให้เกิดความเพียรและความอดทน ในการดูแลรักษาเพื่อให้คงอยู่ตามสภาพธรรมชาติ
- ความพอเพียง การพึ่งตนเองและความเป็นอิสระ ความสามารถในการดำรงชีวิตบนหลักความพอเพียง พึ่งตนเองให้มากที่สุด ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกจะทำให้เกษตรกรสามารถกำหนดกิจกรรมการเกษตรให้สอดคล้องกับความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระ
- การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เมื่อแต่ละครอบครัวสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคง เป็นสุขและพอเพียง ก็เกิดความเอื้อเฟื้อแก่เครือญาติและคนในชุมชน เพราะต่างเป็นหน่วยย่อยที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและพึ่งพากันและกัน เกิดการแลกเปลี่ยนพันธุ์กรรม ความรู้ และประสบการณ์ต่างๆ

5. แนวโน้มในอนาคต

เกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมเพื่อการพาณิชย์ เป็นระบบเกษตรกรรมที่ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพลง ต้องพึ่งพาปุ๋ยเคมี และสารกำจัดแมลงมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ผลผลิตที่ได้ก็มีคุณภาพลดลง ไม่มีรสชาติและมีสารตกค้าง ราคาผลผลิตถูกกำหนดและควบคุมโดยตลาด เกษตรกรไม่มีทางเลือกและขาดอำนาจต่อรองราคา ทำให้มีราคาคต่ำไม่คุ้มค่ากับการลงทุน เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้สินและยากจน

เกษตรกรที่สร้างความหลากหลายในระบบสวนมีแนวโน้มที่จะอยู่รอดได้ เพราะต้นทุนการผลิตต่ำ เมื่อผลผลิตเริ่มออกอย่างต่อเนื่องและหลากหลาย และมีคุณภาพดี รสชาติดีและไม่มีสารพิษตกค้าง เป็นที่ต้องการของตลาดคุณภาพ ทำให้ลดความเสี่ยงเนื่องจากราคาดผลผลิต

6. ข้อเสนอ

ระดับพื้นที่

ระดับนโยบาย

6. ข้อเสนอแนะ

ระดับพื้นที่

- ควรส่งเสริมให้มีการปลูกเพื่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพมากยิ่งขึ้น ส่งเสริมระบบเกษตรผสมผสาน ในรูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ต่างๆ
- สร้างเครือข่ายเป็นกลุ่ม เพื่อแลกเปลี่ยนพันธุ์กรรม ความรู้ และต่อรองราคาผลผลิต
- สร้างจิตสำนึกเป็นผู้ให้เพื่อตอบแทนธรรมชาติ ไม่ใช่เอาเปรียบธรรมชาติ
- ส่งเสริมให้ผู้บริโภคบริโภคพืชพันธุ์พื้นบ้านที่หลากหลาย เพราะรสนิยมในรสชาติ กลิ่น สี ในผลผลิตของแต่ละคนจะมีความแตกต่างกัน

ระดับนโยบาย

- การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โครงการใหญ่ เช่น เขื่อน ถนน พื้นที่อุตสาหกรรม ฯลฯ ต้องคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อชุมชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ ต้องให้ชุมชนและเกษตรกรเข้าไปมีบทบาทร่วมตัดสินใจในการดำเนินการต่างๆ ทุกขั้นตอน
- รัฐต้องส่งเสริมให้มีการปลูก อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์พืชพื้นบ้านในท้องถิ่น
- รัฐต้องส่งเสริม รณรงค์ให้ผู้บริโภค รู้จักและบริโภคผลไม้พื้นบ้านให้เป็นที่ยอมรับอย่างแพร่หลาย
- ปฏิรูปการศึกษาให้ตอบสนองกับเงื่อนไขของชุมชนท้องถิ่น

ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวในระบบนาต่างๆ ของประเทศไทย

ผู้เข้าร่วมอภิปราย

- คุณสันติพงษ์ ธรรมธำรงค์ - เกษตรกรนาข้าวไร่ บ้านเทพนา อ.เทพสถิตย์ จ.ชัยภูมิ
- คุณจวบ วีระสิงห์ - เกษตรกรนาทาม อ.ราชสีห์ อ.ศรีสะเกษ
- คุณบุปผา สารรัตน์ - เกษตรกรนาที่ราบภาคอีสาน อ.เสลาภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
- คุณสุขสรรค์ กันตวี - ตัวแทนกรณีข้าวขึ้นน้ำภาคกลาง จ.พระนครศรีอยุธยา
- คุณประพัฒน์ จันทร์อักษร - เกษตรกรนาลุ่มภาคใต้ จ.พัทลุง
- คุณสงกรานต์ จิตรากร - ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยข้าวปทุมธานี

ผู้ดำเนินรายการ โดย คุณวิฑูรย์ ปัญญากุล กรีนเนท

1. สถานภาพความหลากหลายที่ปรากฏภายในระบบนาต่างๆ ของประเทศไทย

นาข้าวไร่	พื้นที่เป็นที่ราบสูงลาดชันตามแนวเขา สภาพดินก็จะเป็นดินทราย สูงจากระดับทะเลเฉลี่ย 700 เมตร มีฝนตกตามฤดูกาลประมาณ 6 เดือน คือระหว่างเดือนเมษายน - ตุลาคม ของทุกปี ข้าวไร่จะมีลักษณะพิเศษตรงที่ทนแล้งได้ดีมาก ไม่ชอบฝนตกชุก มีความแข็งแรง ทานทานต่อโรคและมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ปลูกอยู่ในปัจจุบันประมาณ 10 พันธุ์ มีข้าวเจ้าอยู่ 3 พันธุ์ และข้าวเหนียว 7 พันธุ์ บางพันธุ์ปลูกเพราะเชื่อว่าเป็นพ่อแม่ข้าว เช่น ข้าวเหนียวกำปอง-กำปุน ปลูกเพื่อเป็นศิริมงคล ใช้ทำเหล้า และข้าวหลามประกอบพิธีกรรม การปลูกข้าวไร่พื้นที่สูงจะไม่ไถ แต่เริ่มจากการถาง และเผา จากนั้นจะทำการขุดเจาะหลุมเพื่อหยอดเมล็ดข้าวและกลบดินทับลงไป บางครั้งอาจจะปลูกข้าวผสมกับพืชชนิดอื่นๆ เช่น พริก ฝ้าย และถั่ว ระบบการปลูกข้าวไร่บางพื้นที่ถือเป็นพืชเบิกนำชนิดหนึ่ง โดยการปลูกข้าวไร่สลับหว่างกับกล้วย ไม้ผลหรือไม้ป่าในช่วงเวลาประมาณ 2-3 ปี เมื่อไม้ผลหรือไม้ป่าโตในขนาดมีร่มเงา ข้าวจะถูกนำไปปลูกในพื้นที่อื่นต่อไป เนื่องจากการปลูกข้าวไร่ในพื้นที่เดิมติดต่อกันหลายปีโดยไม่หมุนเวียนหรือทำการปรับปรุงดิน จะเกิดปัญหาดินเสื่อม วัชพืชขึ้นหนา และผลผลิตลดลง
นาทาม	ป่าทามที่อุดมสมบูรณ์ น้ำท่วมหลากถึงในช่วงเดือน สิงหาคม – ธันวาคม ของทุกปี แต่จากการสร้างเขื่อนทำให้น้ำท่วมพื้นที่ติดต่อกัน 7 ปี ทำให้พันธุ์ข้าวหายสาบสูญ ปี

	นี้เป็นปีแรกที่จะเปิดปล่อยน้ำทิ้งชาวบ้านก็รู้สึกตื่นตัวกันมาก ทำน้ำและ ไร่ปลูกข้าวโพด ข้าวฟ่าง และแตง ข้างนาจะมีถั่วฝักยาว บวบไว้เก็บเกี่ยวหลังจากเกี่ยวข้าวไร่ นาที่ทำในทาม มี 3 ประเภท คือ 1. นาข้าวไร่ เป็นนาในพื้นที่ดอน ข้าวอายุ 4 เดือน เป็นพันธุ์ข้าวไร่หรือข้าวหยอด ทนแล้งได้ดี ไม่ต้องการน้ำมาก ได้แก่ ข้าวเหนียวอีโป๊ะ ข้าวเหนียวดอกตูม ข้าวเหนียวอีแดง ข้าวเหนียวลายบวบ ข้าวเจ้าอีก่อ ฯลฯ เริ่มทำในช่วงฤดูแล้ง โดยการตัดถาง เผา และเตรียมพื้นที่ในเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม แล้วเริ่มต้นหยอดข้าวในเดือนเมษายน เก็บเกี่ยวประมาณเดือนกรกฎาคมและสิงหาคมก่อนที่น้ำจะหลากมา 2. นาหนองหรือนาปี เป็นการทำนาในบริเวณหนองที่มีน้ำแช่ขังหลังจากฝนตกช่วงแรก จะเตรียมดิน ตกกกล้าในพื้นที่น้ำซับหรือหางกุดเดือนเมษายน แล้วย้ายไปปักดำในหนองประมาณเดือนมิถุนายน และเก็บเกี่ยวเดือนต้นเดือนกันยายน หรือหลังจากดำข้าวนาทุ่งเสร็จก็เกี่ยวข้าวนาปีต่อ พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับนาหนองได้แก่ ข้าวเหนียวดอกขาว ข้าวเจ้าดอกไม้ ข้าวเหนียวดอกลาว ข้าวเหนียวน้ำผึ้ง ข้าวเหนียวผิวเมียว ข้าวเหนียวหวิดหนี ฯลฯ 3. นาแขง เป็นการทำนาในบริเวณหนอง บึง บวก กุด ร่องน้ำ หรือบริเวณน้ำซับที่มีน้ำแช่ขังอยู่ตลอดทั้งปี แต่น้ำไม่ลึกนัก ลักษณะพื้นที่ดังกล่าวมักจะมีขนาดเล็ก การเตรียมพื้นที่ปลูกไม่ยุ่งยาก เพราะไม่ต้องไถ ตกกกล้าประมาณเดือนมกราคม ปักดำเดือนกุมภาพันธ์ เก็บเกี่ยวประมาณเดือนเมษายน พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูกได้แก่ ข้าวเจ้าหวิดหนี ข้าวเจ้าสะวง ข้าวเหนียวอีเตี้ย และข้าวเจ้าอีเตี้ย ฯลฯ
นาที่ราบ ภาคอีสาน	ดินมีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ เป็นลักษณะดินร่วนปนทราย ดินทราย และดินกรวด บางแห่งมีปัญหาดินเค็ม สภาพแวดล้อมและสภาพอากาศทั่วไปค่อนข้างแห้งแล้ง การทำนาส่วนใหญ่ต้องอาศัยน้ำฝนเกือบทั้งหมด จุดเด่นในลักษณะเดิมของพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ที่มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิต การบริโภค การใช้ประโยชน์ และระบบนิเวศ และการปรับตัวให้อยู่รอดภายใต้สถานการณ์เงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปก็เป็นสิ่งจำเป็น ปัจจุบันถึงแม้จะพบว่าเกษตรกรในอีสานส่วนใหญ่จะปลูกพันธุ์ข้าวเพื่อขาย แต่ก็ไม่ได้ปลูกพันธุ์ใดพันธุ์หนึ่งเป็นหลัก ยังคงปลูกข้าวชนิดอื่น เพื่อตอบสนองการกินและการใช้ประโยชน์ของครอบครัวและชุมชน ในเขตพื้นที่นาราบจังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด ยโสธร กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่น ระหว่างปี 2543-2544 พบว่าในอดีตมีพันธุ์ข้าวนาพื้นบ้านมากกว่า 100 สายพันธุ์ และปัจจุบันยังมีความหลากหลายของพันธุ์ข้าวนาพื้นบ้านคงอยู่มากกว่า 50 สายพันธุ์ ดังนั้นเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภาคอีสาน ในปี 2543 เริ่มฟื้นฟูฐานพันธุ์ข้าว

	พื้นที่บ้านที่เคยมีอยู่ในพื้นที่ นำมาคัดเลือก ทดลองปลูกดูความเหมาะสมกับพื้นที่ และผสมปรับปรุงพันธุ์ให้ได้พันธุ์แท้ โดยนำความรู้ใหม่จากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับประสบการณ์และความรู้เดิมของเกษตรกร ซึ่งในปีแรกมีเกษตรกรอาสาสมัครปลูกทดสอบแล้วนำมาแลกเปลี่ยนในปีถัดมา พอบูปลูกเป็นอาสาสมัครที่นำพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาปลูกในปีแรก ปัจจุบันมีปลูกอยู่ 7 พันธุ์ โดยเลือกให้เหมาะกับการนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้ ● ข้าวเจ้าแดง ปลูกในพื้นที่ลุ่ม ใช้ทำสาโทให้มีสีสวย ● ขี้ตมใหญ่ เป็นข้าวหนัก ทำสาโทรสชาติดี ● ข้าวดอกขาว เป็นข้าวที่ปลูกในที่ดอน ใช้ทำข้าวโป่ง (ข้าวเกรียบว่าว) ● มะลิหอม ไม่ใช้หอมมะลิ รสชาติดี กินอร่อย ● เล้าแตก ให้ผลผลิตดี (70 ถัง / ไร่) ● ข้าวเก่า หรือข้าวเหนียวดำ ราคาดี ทำสาโทมีสีสวย ใช้ทำอาหารประกอบพิธีในงานประเพณี
ข้าวขึ้นน้ำภาคกลาง	เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีน้ำท่วมหลากในช่วงเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน ท้องนาที่มีคันคูมีระดับความสูงถึง 4 เมตร ไถเพื่อตากหน้าดินประมาณเดือนเมษายน และไถครั้งที่สองเดือนพฤษภาคมจะแล้วจะเริ่มหว่าน เก็บเกี่ยวเดือนปลายเดือนพฤศจิกายน ลักษณะความหลากหลายของพันธุ์ข้าวเปลี่ยนแปลง ใน 3 ช่วงสำคัญคือ ● สภาพดั้งเดิม ชาวบ้านจะปลูกข้าวประมาณ 18 สายพันธุ์ จะแบ่งเป็นข้าวเบา (10 สายพันธุ์) ข้าวกลาง (6 สายพันธุ์) และข้าวหนัก (2 สายพันธุ์) ● มีการสร้างประตูน้ำ ปี 2516 การเปิดปิดประตูน้ำไม่เอื้อประโยชน์กับการทำนา ช่วงเวลาที่น้ำท่วมขังนานขึ้น ทำให้เหลือพันธุ์ข้าวอยู่ 10 สายพันธุ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวกลางที่เหลืออยู่ ซึ่งจะมีอายุการเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนธันวาคม ● มีการเสริมคันคู ทำให้พันธุ์ข้าวกลางก็อยู่ไม่ได้ด้วย หลังจากปี 2538 พบว่ามีพันธุ์ข้าวเหลืออยู่ 6 สายพันธุ์ ส่วนใหญ่เป็นข้าวเบา (อายุสั้น) มีคุณภาพดีแต่ไม่สามารถยืดปล้องเหนียวได้ (คือ ข้าวจำปาจีน สายบัว) และพันธุ์ข้าวที่สามารถเหนียวได้ (คือ ข้าวพวงหนัก ปิ่นแก้ว 56 หอมทุ่ง และพลาญงาม)
นาลุ่มภาคใต้	ภูมินิเวศภาคใต้ ที่พัทลุงแบ่งสภาพ 3 โซน คือทะเล นา ภูเขา พื้นที่ริมทะเลจะเป็นพื้นที่ทำนาประมาณ 80 % อีก 10 % เป็นภูเขาที่ส่วนใหญ่ทำยางพารา ที่พัทลุงมีความหลากหลายในเรื่องอาชีพต่างๆ การทำนาก็มีการผสมผสานกันหลายเรื่อง เช่น การเลี้ยงวัว หมู เป็ด ไก่ ในครอบครัวเดียวกัน สภาพพื้นที่ของพัทลุงเหมาะกับการทำนามากแต่มีพื้นที่สูง

	ที่เหมาะสมกับการเลี้ยงสัตว์ ทำให้เกษตรกรสมัยก่อนอยู่กินกันได้อย่างยั่งยืนและช่วยเหลือตัวเองได้อย่างมั่นคง ข้าวพันธุ์พื้นบ้านที่มีการปลูกอยู่บ้างมีไม่ถึง 20 ชนิด เช่น พันธุ์ช่อเบา เล็บนก เข้มทอง อุเด็น สังข์หยด ไข่มดรีน ดอกพรวัว จำปาเหลือง หอมจันทร์ เป็นต้น ซึ่งถือว่าน้อยมากเมื่อเทียบกับชนิดของพันธุ์ข้าวในอดีต ด้วยเป็นผลจากการรับเอาพันธุ์ใหม่จากนอกพื้นที่และพันธุ์ที่ตอบสนองต่อเคมีภัณฑ์เข้ามาแทน พันธุ์พื้นบ้านจึงค่อยๆ หายไป ทั้งที่หน่วยงานการเกษตรมาแลกซื้อ พันธุ์ข้าวที่เคยมี ปัจจุบันหายาก มีน้อยรายที่ปลูก เช่น ข้าวสีดอนเหลืองรวงยาว ข้าวแปแ่นรวงใหญ่ ข้าวไร่ดอกมุด ข้าวเหนียวดำหมู่มี่ ข้าวช่อนางคลี่ ข้าวดอกดาวเรือง ข้าวสีดอกไม้ ข้าวช่อไม้ไผ่ ข้าวนึ่ง ข้าวช่อดอกอ้อ ข้าวหลันตัน ข้าวดอกเหมร ข้าวเหมรดำ ข้าวนางฝ้าย ข้าวพอมพรวัว ข้าวไทรร้า (ไทรระย้า) ข้าวช่อเพา ข้าวนางดำ ข้าวยี่ดาร์วงสั้นเมล็ดเล็ก เป็นต้น พันธุ์ข้าวที่คุณประพัฒน์ปลูกได้แก่ ข้าวเล็บนก ข้าวนาปรังก็มีข้าวมาเลย์แดง และข้าวเจียงที่ออกได้ทุกฤดูกาลไม่ไวต่อแสง ซึ่งพันธุ์ข้าวเหล่านี้เป็นที่ต้องการของตลาด มีราคาดี นอกจากนี้แล้ว เมื่อทำนาที่ใช้พันธุ์ต้านทานโรคแมลง มีผลทำให้แมลง นก ปลา กบ และสัตว์ต่างๆ ในระบบแปลงนามีความสมดุล เพิ่มแหล่งอาหารในธรรมชาติ อีกทั้งทำให้ดินมีความอ่อนนุ่มและอุดมสมบูรณ์
--	---

4. คุณค่าต่อครอบครัวและชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ

- เกษตรกรสามารถ เก็บพันธุ์ คัดเลือก และพัฒนาพันธุ์ข้าว โดยกำหนดลักษณะพันธุ์ข้าวที่ต้องการใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายเพื่อตอบสนองความต้องการของเกษตรกรผู้เป็นเจ้าของพันธุ์ได้เอง เช่น ข้าวหนัก กลาง และเบา ข้าวต้นสูง ต้นเตี้ย กินดี หอม อร่อย ทนแล้ง ฯลฯ มีผลทำให้ประหยัดต้นทุนในการผลิต ในด้านต่างๆ ดังนี้
 - ข้าวพื้นบ้านส่วนใหญ่มีความต้านทานทานโรคและแมลง ไม่ต้องการปุ๋ยเคมี
 - ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและเรียบง่าย พึ่งตนเองได้ ไม่ต้องพึ่งเทคโนโลยีขั้นสูงจากภายนอก เช่น การถาง ขุดเจาะ และหยอดหูลุม การใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยชีวภาพในการปรับปรุงบำรุงดินสลับกับการปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อบำรุงรักษาน้ำดิน และควบคุมรอบการแพร่กระจายของโรคและแมลง

- เกิดการกระจายแรงงานในครอบครัวและชุมชนในการไถเตรียมดิน หว่าน ปลูก และ เก็บเกี่ยว ไม่ต้องจ้างแรงงาน
- ลดความเสี่ยงที่เกิดจากความแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศที่จะมีผลต่อผลผลิต
- ผู้บริโภคโดยส่วนใหญ่ไม่ค่อยรู้จักข้าวพื้นบ้าน เพราะเกษตรกรปลูกเพื่อกินเป็นหลัก มีคุณภาพ ปลอดภัยจากสารเคมี อีกทั้งยังนำไปใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ เช่น ทำข้าวตอก ปรุงอาหารและทำเหล้าเพื่อประกอบพิธีกรรม และแปรรูปเป็นข้าวเกรียบ ข้าวโป่ง เส้น ก๋วยเตี๋ยว เส้นขนมจีน ฯลฯ
- สามารถนำไปพัฒนา ส่งเสริมการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวพื้นบ้านในรูปแบบต่างๆ เป็นอุตสาหกรรมรายย่อยในครัวเรือน/ชุมชน เพื่อเพิ่มมูลค่าของข้าวได้

ด้านสังคม

- เกษตรกรเกิดความมั่นใจและภาคภูมิใจในตัวเองที่สามารถเป็นเจ้าของและกำหนดลักษณะ พันธุ์กรรมข้าวของตนเองได้
- เกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างคนในชุมชนและเครือข่ายองค์กรเกษตรกร เช่น การเอาแรงเกี่ยวข้าว การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวและองค์ความรู้ด้านต่างๆ ภายในกลุ่มเกษตรกรกลุ่มต่างๆ
- สืบสานวิถีวัฒนธรรมของสังคมการเกษตร ที่เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

5. คุณค่าต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

การปลูกข้าวพื้นบ้านที่หลากหลายโดยคำนึงถึงความเหมาะสมของสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกัน ทำให้ระบบการผลิตต้องอิงอาศัยระบบธรรมชาติ และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมโดยรวม

ดิน น้ำ อากาศ ปราศจากสารเคมีปนเปื้อน นอกจากจะทำให้เกษตรกรมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ และไม่สร้างมลภาวะจากสารเคมีแล้ว ยังมีผลทำให้เกิดสมดุลของสิ่งมีชีวิตในห่วงโซ่อาหารที่อยู่ในระบบแปลงนา ทำให้เกิดแหล่งอาหารตามธรรมชาติ อีกทั้งทำให้ดินและสิ่งมีชีวิตในดินได้พักตัวและถูกฟื้นฟูด้วยกระบวนการที่อิงธรรมชาติ เกิดความอุดมสมบูรณ์โดยการเพิ่มปุ๋ยอินทรีย์วัตถุในแปลงนาด้วยปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด และปุ๋ยหมักชีวภาพ ทำให้การใช้ประโยชน์จากผืนดินในแปลงนาได้อย่างยั่งยืน

6. ปัจจัยที่มีผลกระทบ / การคงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพ

ปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวลดลง

- การส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อส่งออกและการค้า ทิศทางในการส่งเสริมการเกษตรของรัฐโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวเชิงปริมาณเพื่อขายข้าวในตลาด หน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบเรื่องการคัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์ข้าวถูกผสม ละเลยพันธุ์พื้นเมือง
- รัฐไม่สนับสนุน ส่งเสริม และถ่ายทอดเทคโนโลยีการคัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์ข้าวเพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้
- โครงการรัฐที่สร้างผลกระทบกับระบบนิเวศ เช่น เชื้อน ประตูนํ้า ถนน
- ค่านิยมของเกษตรกรและผู้บริโภค
 - เกษตรกร ชอบความสะดวกสบายและทันสมัยในการผลิต
 - ผู้บริโภคไม่รู้จักข้าวพื้นบ้าน ทำให้ข้าวพื้นบ้านไม่เป็นที่นิยมรับประทาน

ปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายของพันธุกรรมข้าวเพิ่มขึ้น

- การมีพื้นที่ทำนาที่หลากหลาย ลักษณะภูมิโนที่แตกต่างเป็นตัวกำหนดและคัดเลือกสายพันธุ์ข้าวที่เหมาะสม เช่น พื้นที่น้ำท่วมถึง หรือนํ้าลึก ใช้พันธุ์ข้าวที่สามารถยึดปล้องตามระดับน้ำที่ท่วมได้ พื้นที่ลุ่มพันธุ์ข้าวกลาง พื้นที่ดินตมใช้ข้าวหนัก และพื้นที่ดินดอนใช้ข้าวเบา เป็นต้น
- องค์ความรู้ในการคัดเลือก ปรับปรุงพันธุ์ ให้สอดคล้องกับความต้องการใช้ประโยชน์จากข้าวอย่างหลากหลายวัตถุประสงค์ เช่น ข้าวพันธุ์อูโตะใช้ทำสาโทดี ข้าวเหนียวก่ำ ข้าวเหนียวกำกอบใบดำ ข้าวเหนียวอิตมขาว สำหรับทำข้าวเม่า ขนมห่อ ทำขนมหวาน ทำเหล้าสาโท ข้าวเจ้าแดง ข้าวเจ้าบองกษัตริย์ สำหรับทำขนมจีน เป็นต้น
- ความเชื่อ ทศนคติ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนเกษตรกรรม
 - ความเชื่อในการเคารพแม่โพสพ เป็นข้าวเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีพระคุณต่อเกษตรกร ซึ่งจะต้องปฏิบัติต่อข้าวด้วยความนอบน้อม และถือปฏิบัติตามประเพณี เช่น ข้าวบางพันธุ์ใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับข้าวจึงต้องมีปลูกไว้
 - การถือหลักมีข้าวเป็นหลักประกันของครอบครัว ในงานต้องมีข้าวกินตลอดปีก่อนจึงจะขาย
 - ความเอื้อเฟื้อของคนในชุมชน และระหว่างชุมชน ถ้าบ้านไหนประสบภัยธรรมชาติ บ้านที่มีข้าวอยู่จะต้องแบ่งปันให้ไปกินและทำพันธุ์ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนพันธุ์
 - ความเชื่อว่าข้าวบางพันธุ์เมื่อกินเข้าไปแล้วมีกำลังดี หรือป้องกันโรคต่างๆ ได้ เช่น ข้าวนางเมา ข้าวนางมน

- รสนิยมที่แตกต่างของเกษตรกร เช่น ข้าวที่หอม นุ่ม กินอึดนาน ฯลฯ
- ยังมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านอยู่
 - ในพื้นที่ปลูกของเกษตรกร เกษตรกรที่อยู่พื้นที่ในคันดาร์และต้องการปลูกเพื่อกินเป็นหลัก ยังคงมีการปลูกพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่หลากหลายกว่าในพื้นที่ข้าวปลูกเพื่อการค้าเป็นหลัก ทำให้ยังคงมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านดั้งเดิมและพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ถูกพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบัน
 - การเก็บรวบรวม คัดเลือก และพัฒนาพันธุ์โดยเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก กลุ่มเกษตรกรเหล่านี้พยายามเก็บ คัดเลือกและปรับปรุงพันธุ์ข้าวพื้นบ้านให้มีความเหมาะสมกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
 - การเก็บรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นบ้านโดยหน่วยงานรัฐ ศูนย์วิจัยพันธุ์ข้าวปทุมธานีได้ทำการเก็บรวบรวมตัวอย่างพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน 6,000 ชื่อ เรารวบรวมได้ 18,000 ตัวอย่าง ซึ่งเกษตรกรที่สนใจสามารถแจ้งความต้องการขอรับรายชื่อข้าว และตัวอย่างพันธุ์ข้าวไปปลูกได้

7. แนวโน้มในอนาคต

เครือข่ายพันธุ์กรรมพื้นบ้าน ซึ่งเป็นเกษตรกรในเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก ได้รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเพื่อปลูกทดสอบ คัดเลือก และปรับปรุงพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเพื่อให้เหมาะสมกับพื้นที่ของเกษตรกรที่หลากหลาย ในโครงการนำร่องเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อเกษตรกรรายย่อย 19 ภูมิภาคทั่วประเทศ โดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน ภายใต้งบประมาณสนับสนุนของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

8. ข้อเสนอ

ระดับพื้นที่

1. มีการแลกเปลี่ยน และกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในระดับชุมชน ระดับเครือข่าย เพื่อให้ความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านอยู่ในมือของเกษตรกรเพิ่มมากขึ้น
2. มีรูปธรรมการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเกิดขึ้นจริงในระดับแปลงเกษตรกร เพื่อเป็นตัวอย่างให้เกิดการขยายผลสู่เกษตรกรรายอื่นๆ
3. ประกาศความเป็นเจ้าของพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านและพันธุ์พืชพื้นบ้านของเกษตรกร ด้วยการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ การเห็นความสำคัญ และการลงมือปฏิบัติจริงในแปลงของตนเอง
4. จัดทำทะเบียนและข้อมูลทรัพยากรพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านและพันธุ์กรรมพืชพื้นบ้านของเกษตรกร เพื่อใช้ประโยชน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

5. สร้างกิจกรรมพบปะ แลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชพื้นบ้านของเกษตรกร ให้เป็นประเพณีที่ปฏิบัติต่อเนื่องทุกปี และควรมีการพัฒนารูปแบบกิจกรรมให้เกิดความหลากหลายและกว้างขวางมากขึ้นในระยะยาว ทั้งในระดับพื้นที่ ระดับภาค ระดับประเทศ และระดับโลก
6. สร้างเครือข่ายชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านและขยายผลสู่พันธุ์กรรมพืชพื้นบ้านอื่นๆ
7. พัฒนาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของอีสานที่เกี่ยวข้องและส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านและพันธุ์พืชพื้นบ้าน
8. รวมกลุ่มชาวบ้านคัดค้านการครอบงำพันธุ์กรรมข้าวและพันธุ์กรรมพืชของบริษัทข้ามชาติและพืชจีเอ็มโอ รวมทั้งนโยบายอื่นๆที่จะเมิดสิทธิชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์กรรมพื้นบ้าน

ระดับนโยบาย

ทิศทางของนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรพันธุ์กรรมข้าวและพันธุ์กรรมพืชของรัฐ ต้องขึ้นอยู่กับหลักการมีส่วนร่วมของเกษตรกร สิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชน

1. รัฐต้องสนับสนุนให้เกษตรกรทำการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในระดับไร่นาได้อย่างเต็มที่ มากกว่าการดำเนินการโดยอาศัยผู้เชี่ยวชาญของหน่วยงานรัฐเท่านั้น
2. ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมความเชื่อ ความรู้ ภูมิปัญญาเดิมของเกษตรกร
3. ส่งเสริมให้ผู้บริโภครู้จัก และบริโภคข้าวพื้นบ้าน
4. ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาการแปรรูปและใช้ประโยชน์จากพันธุ์ข้าว - พันธุ์พืชพื้นบ้าน
5. ยกเลิกกฎหมายที่นำไปสู่การครอบงำผูกขาดพันธุ์กรรมข้าวและพันธุ์กรรมพืช หรือการทำลายสิทธิเกษตรกรและสิทธิชุมชน
6. โครงการรัฐ และรัฐวิสาหกิจขนาดใหญ่ จะต้องให้ประชาชนเจ้าของพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดการตัดสินใจทุกขั้นตอน

ไก่พื้นบ้านในวิถีชุมชน

1. ผู้ร่วมอภิปราย

- คุณณอม บุตรแสง เกษตรกรเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน บ้านดงบัง จ.ขอนแก่น
- คุณสุชาติ พันธุ์เพ็ง ตัวแทนชุมชนสากลี อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา
- คุณเกริกพล สุภาภรณ์เหมินทร์ เกษตรกรเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ตอนล่าง จ.พัทลุง
- อาจารย์สุรินทร์ กิจนิตยชีวี ชุมชนสากลี
- รศ. ดร. บุญยงค์ เกศเทศ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ดร.อภิชัย รัตนวราหะ

ดำเนินรายการโดย คุณสุพัฒน์ กุมพิทักษ์

2. สถานภาพความหลากหลายที่ปรากฏภายใน

ไก่พื้นเมืองหรือไก่บ้าน เกิดจากการนำไก่ป่ามาเลี้ยงเพื่อเป็นอาหารอยู่ในระบบเกษตรกรรมและวิถีชุมชนท้องถิ่นมาตั้งแต่เมื่อประมาณ 4,000 กว่าปีมาแล้ว ไก่พื้นบ้านมีหลายพันธุ์ ได้แก่ ไก่อุ ไก่ตะเภ ไก่แจ้ ต่อมาได้พัฒนาปรับปรุงพันธุ์และรูปแบบการเลี้ยงเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง เพื่อความสวยงาม เพื่อการชน และสร้างมูลค่าให้กับผู้เลี้ยงในเชิงเศรษฐกิจ

ไก่พื้นบ้านที่มีการเลี้ยงอยู่ในปัจจุบัน มี 3 ประเภท

- เลี้ยงเพื่อเป็นอาหาร ให้เนื้อและไข่ เช่น ไก่โด่ง ไก่อุ ไก่วง ไก่เบตง ไก่เก้าซ้ง
- ไก่สวยงาม ได้แก่ ไก่ป่า และ ไก่แจ้ (ไก่เตี้ยหรือไก่วัด ซึ่งพัฒนาจากไก่ป่าไทย 2 พวกคือ ไก่ป่า ตุ่มหูขาว และไก่ป่าตุ่มหูแดง)
- ไก่ชน (ไก่ข่อย หรือไก่เบ๊ย) พัฒนามาจากไก่อุ จากพันธุ์ไก่ป่าหงอนอุดซึ่งมีนิสัยชอบการต่อสู้ อุดทน แข็งแรง ประเปรี้ยว มีหลายพันธุ์ แต่เดิมมีพันธุ์แท้ 20 สายพันธุ์ ปัจจุบันมีอยู่ประมาณ 11 สายพันธุ์ เช่น เหลืองหางขาว ประดู่หางดำ เขียวหางดำ เทาหางขาว ทองแดงหางดำ เลาหางขาว นกกรดหางดำ นกแดงหางแดง ลายหางลาย โยดอกหมากหางขาว และโนรีหางขาว (การเรียกชื่อจะเรียกสายพันธุ์ไก่ชน จะเรียกสีสร้อยหน้า ตามด้วยสีหาง บางพันธุ์จะตามด้วยสีแข้ง สีตา)

แม้ไก่พื้นบ้านจะถูกเลี้ยงในครอบครัวชนบทมาช้านาน แต่ไก่พื้นบ้านไม่ได้รับการส่งเสริมด้านการวิจัยและพัฒนาอย่างที่ควรจะเป็น รัฐกลับส่งเสริมการเลี้ยงไก่เพื่อเศรษฐกิจโดยใช้พันธุ์ลูกผสมจากตะวันตก

ตก ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงไก่ต้องพึ่งพาพันธุ์ไก่จากต่างประเทศที่ต้องเลี้ยงด้วยอาหารข้น การใช้วัคซีนและสารเคมีกระตุ้นการเจริญเติบโต อีกทั้งยังต้องมีระบบการจัดการโรงเรือนที่ต้องลงทุนสูง ขณะที่คุณภาพของเนื้อไก่และไข่ไก่มีสารเคมีปนเปื้อน รสชาติไม่ดี และไข่ไก่และเนื้อไก่หน้าฟาร์มมีราคาถูก ทำให้เกษตรกรประสบปัญหาขาดทุน

ปัจจุบันไก่พื้นบ้านยังไม่ได้มีการพัฒนาระดับให้มีการเลี้ยงเชิงพาณิชย์ แต่ยังคงมีการเลี้ยงกันในระดับครัวเรือนเพื่อให้อาหารโปรตีนแต่สมาชิกครอบครัว เป็นระบบการเลี้ยงขนาดเล็กในปีแรก ลูกไก่พื้นบ้านมีราคาถูก แข็งแรงและต้านทานโรคจะถูกเลี้ยงแบบปล่อยลงดินให้เก็บหาเศษอาหาร ปลายข้าว และข้าวเปลือก ควบคู่กับการค้ำยiehาแมลงรอบบริเวณบ้านหรือเถียงนา ซึ่งระบบนี้จะใช้ทุนน้อยในเบื้องต้นและผู้เลี้ยงสามารถขยายและเพิ่มจำนวนได้ในปีที่ต่อไป ตามความเหมาะสม

นอกจากการเลี้ยงเพื่อเป็นแหล่งอาหารโปรตีนแล้ว กลุ่มผู้นิยมการชนไก่ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ คัดเลือก และพัฒนาพันธุ์ไก่ชนพื้นเมืองของไทย โดยผู้เลี้ยงไก่ชนจะคัดสรรพันธุ์ไก่แท้ที่มีลักษณะดีมาเลี้ยง ฝึกการชน และชนกัน หากตัวใดมีความฉลาด ปราดเปรียว แข็งแรงก็จะถูกคัดพันธุ์เอาไว้ หากตัวใดอ่อนแอก็จะถูกคัดทิ้งไป

ไก่ชน ที่นักชนไก่นิยมเลี้ยงมี 2 ประเภท

- ไก่ชนพันธุ์ไทยแท้ เป็นไก่พันธุ์พื้นเมืองของไทย เช่น เหลืองหางขาว ประดู่หางดำ เขียวหางดำ เทาหางขาว
- ไก่ชนพันธุ์ลูกผสม 2 สายพันธุ์ และ ลูกผสม 3 สายพันธุ์ คือการนำไก่ชนพันธุ์แท้พื้นเมืองของไทย ผสมกับไก่ชนพื้นเมืองของเวียดนาม และพม่า เพราะเชื่อว่าจะทำให้มีลักษณะดี แข็งแรง ฉลาดชน อุดทน และหนังเหนียว

การชนไก่ หรือขันเชิงลีลาการต่อสู้ จึงเป็นกิจกรรมสำคัญในการทดสอบและคัดเลือกสายพันธุ์นอกจากการพิจารณาลักษณะของไก่ที่ปรากฏแก่สายตาในยามปกติ หลังจากได้มีการเลี้ยง และฝึกขันเชิงจนถึงวัยต่อสู้ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันยังมีอุปสรรคการพัฒนาไก่ชนเนื่องจาก การชนไก่การประเพณีนี้ยังมีความคาบเกี่ยวกับการพนันและการพนันสัตว์ ในพระราชบัญญัติการพนัน 2478 และระเบียบกระทรวงมหาดไทย 2525 เนื่องจากเห็นว่าบ่อนแก่นเป็นแหล่งอบายมุข ที่ต้องการลดจำนวนบ่อนไก่ และลดวันอนุญาตการชนไก่ลงเหลือเดือนละ 2 ครั้ง โดยให้เล่นได้เฉพาะสัปดาห์ที่ 2 และ 4 ของเดือน (หากตรงวันหยุดห้ามไม่ให้มีการชน)

3. คุณค่าต่อครอบครัวและชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ

ไก่พื้นบ้านทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง เนื่องจาก

- ไข่ไก่ และเนื้อไก่เป็นแหล่งอาหารโปรตีนราคาถูกที่เข้าถึงได้ง่าย
- ผลผลิตในระบบการเกษตร เช่น เศษอาหาร ปลาขี้ขาว ข้าวเปลือก นำมาใช้เลี้ยงไก่ได้ ลดความสูญเสียทางเศรษฐกิจเนื่องจากไก่มีขนาดเล็ก อัตราการการแปรรูปอาหารเป็นเนื้อต่ำ
- เสริมสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว โดยลดความเสี่ยงในเรื่องการลงทุนและสามารถปรับให้การเลี้ยงมีขนาดที่เหมาะสมกับความต้องการของครัวเรือนและตลาดได้ง่าย ถือเป็นเงินออมสะสมระยะสั้นของครอบครัว
- เนื้อไก่บ้านเป็นที่นิยมของตลาดรสชาติดี ไม่มีสารเคมี ราคาสูง แต่การเลี้ยงใช้ทุนต่ำ
- ลดค่าใช้จ่ายในการนำเข้าพันธุ์ไก่ลูกผสม วัคซีน กากถั่วเหลืองและหัวอาหารสัตว์จากต่างประเทศ
- พ่อพันธุ์ แม่พันธุ์ไก่ชนที่ชนชนะมีราคาสูงเพราะมีคนต้องการนำไปขยายพันธุ์

ด้านสังคม

การรวมตัวของผู้เลี้ยงไก่และชนไก่ เป็น “ประชาคมไก่พื้นบ้าน” กลุ่มคนเหล่านี้มีสัมพันธภาพแนบแน่น คือเป็นประชาธิปไตยหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้เฒ่าผู้แก่ ศักดิ์ศรีจะเหมือนกันในการที่จะพูดเรื่องไก่ แสดงความคิดเห็นเรื่องไก่ เพราะไก่มีราคาถูก เลี้ยงง่าย เหมาะกับสภาพพื้นที่ในชนบท

- เกิดการเรียนรู้ และถ่ายทอดความรู้ในการคัดเลือกพันธุ์แท้ การเลี้ยงและขยายพันธุ์ การผสมพันธุ์ใหม่ การดูแลและใช้สมุนไพรในการรักษาไก่ รวมทั้งวิธีการฝึกซ้อม ในหมู่ผู้สนใจไก่พื้นเมือง
- เกิดความเท่าเทียมในวงการนักชนไก่ ผู้ที่เลี้ยงไก่จนสามารถนำไปชนแล้วชนะจะได้รับการยอมรับในสังคมไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่
- เกิดความผูกพันระหว่างผู้เลี้ยงไก่กับไก่ เช่น เลี้ยงไก่ยามเข้าสัมพันธ์กับการออกทุ่งนา และส่งเสียงร้องกันขโมยแทนสุนัข
- ชุมชนบางท้องถิ่นใช้ไก่เป็นทรัพย์สินต้นทุนที่ให้กับคู่บ่าวสาวเพื่อสร้างครอบครัว
- กิจกรรมสันตนาการของชุมชนท้องถิ่นยามว่างจากงานนาไร่

4. คุณค่าต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

ลูกไก่พื้นบ้านมีแข็งแรงและต้านทานโรคจะถูกเลี้ยงแบบปล่อยลงดินให้เก็บหาเศษอาหาร ปลาขี้ขาว และข้าวเปลือก ขณะเดียวกันก็ช่วยเหี่ยวหาแมลงรอบบริเวณบ้านหรือเถียงนา ทำให้มีผลผลิตลูกเคี้ยว

ระหว่างดิน เศษอาหารใบไม้ และมูลไก่ลงในดินกลายเป็นปุ๋ยอินทรีย์ที่สร้างความอุดมสมบูรณ์ ทำให้เกิดวงจรห่วงโซ่อาหารในระบบนิเวศ

การเลี้ยงไก่แบบพื้นบ้านยังสามารถค่อยๆ เพิ่มหรือลดจำนวนไก่ลงได้เพื่อความสอดคล้องกับความต้องการของตลาดและความสมดุลในการจัดหาอาหารที่มีอยู่ นอกจากนี้การเลี้ยงไก่อังใช้สมุนไพรมานำในการดูแลสุขภาพโรค เช่น ตะบองเพชร ไพร ตะไคร้ ฯลฯ ซึ่งเป็นพืชสมุนไพรที่มีและหาง่ายในพื้นที่โดยไม่ต้องพึ่งพาวัคซีนหรือสารเคมีอื่นๆ

5. ปัจจัยที่มีผลกระทบ / การคงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพ

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ

- การส่งเสริมศัตรูเพื่อการพาณิชย์และละเลยไก่พื้นบ้าน
- การพ่นไล่ชน หากปล่อยให้มีการพ่นและต่อรองในราคาสูง จะนำพาไก่และหายนะมาสู่ตน

ปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพคงอยู่

- การมีพันธุ์ไก่พื้นบ้านที่หลากหลาย ทำให้ผู้เลี้ยงสามารถเลือกหาพันธุ์พื้นบ้านที่เลี้ยงง่าย เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และความต้องการของครอบครัว อีกทั้งยังสามารถคงพันธุ์แท้และพัฒนาพันธุ์ลูกผสมที่ได้จากไก่พันธุ์แท้ให้ได้พันธุ์ที่หลากหลายเพิ่มมากขึ้น
- การคัดเลือกพันธุ์ที่ชนไก่ และการชนไก่
- ค่านิยม ความเชื่อ เช่น การมองเห็นความงามของไก่แจ้ ลีลาชั้นเชิงการชน และการกินเนื้อไก่ดำเพราะเชื่อว่าเป็นยา เป็นต้น
- วัฒนธรรม ไข่ไก่และไก่พื้นบ้านใช้เป็นเครื่องเซ่นไหว้บูชาในพิธีการสำคัญ ใช้ทำนายนายการครองคู่ การเลือกพื้นที่การเพาะปลูก ฯลฯ

6. แนวโน้มในอนาคต

ปัจจุบันเกิดความตื่นตัวในเรื่องไก่พื้นเมืองมากทั้งในแง่การผลิตเนื้อ และการชนไก่
ไก่พื้นเมืองที่ให้เนื้อ

เป็นที่นิยมของตลาดเป็นอย่างมาก มีราคาสูง แต่การส่งเสริมการเลี้ยงไก่พื้นบ้านในระดับครัวเรือนรายย่อยแบบผสมผสานในระบบการเกษตรยังไม่แพร่กระจายมากนัก

ไก่อู

ปัจจุบันมีประชาคมผู้เลี้ยงไกพื้นเมือง เช่น ชมรมนักอนุรักษ์ไกพื้นเมืองภาคใต้ไก่ เป็นต้น ปัจจุบันเกิดสมาคมอนุรักษ์และพัฒนาไกพื้นเมือง ซึ่งได้ประกาศอุดมทัศน์ไก่เอาไว้ เมื่อปี 2541 ประกาศไว้ 2 สายพันธุ์คือเหลืองหางขาวและประดู่หางดำ และจะพยายามประกาศเพิ่มขึ้น รวมแล้วประมาณ 12 – 13 สายพันธุ์ อย่างเช่นที่ เขียวแมลงภูหางดำ หรือว่าเขียวไข่กา เขียวเลหางขาว ลายข้าวตอก ดอกหมัดหางขาว ทองแดง เหลืองตัวดี เทา หรือนกแดง ต่างเบญจรงค์ และไก่อีสานที่เป็นไก่ดีเรียกขานมณี เพื่อให้มีการรับรองจดทะเบียนเป็นมรดกของโลก

7. ข้อเสนอแนะ

ระดับพื้นที่

- ต้องส่งเสริมให้เกษตรกรเลี้ยงไกพื้นบ้านให้สัมพันธ์กับระบบการเกษตรมากขึ้น โดยพยายามจัดการให้มีการผลิตและใช้อาหารเองเพื่อให้ธาตุอาหารเกิดการหมุนเวียน สร้างสมดุลและใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่
- เกษตรกรต้องรักษาพันธุ์ไก่ให้มีลักษณะพันธุ์แท้เอาไว้ เพื่อเป็นฐานในการพัฒนาพันธุ์ใหม่ๆ ที่มีลักษณะที่มีความเหมาะสมกับความต้องการและสภาพพื้นที่ของตนเอง

ระดับนโยบาย

- รัฐต้องสนับสนุนส่งเสริมให้มีการเลี้ยงไกพื้นบ้านในระบบเกษตรผสมผสานให้กับเกษตรกรรายย่อย
- พิจารณาบททวน พ.ร.บ.การพนัน 2478 และระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการพนัน ชนไก่ และก๊าดปลา เพื่อให้เอื้อต่อการคัดเลือกและพัฒนาพันธุ์ไกชน ขณะเดียวกันก็ควบคุมอย่างเข้มงวดไม่ให้มีการพนันขั้นสูงเกิดขึ้น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำ และประมงพื้นบ้าน กับความหลากหลายทางชีวภาพ

1. ผู้เข้าร่วมอภิปราย

- คุณเฉลิมชัย เขียวอ่อน - ป่าทามมูล อ.ราชไศล จ.ศรีสะเกษ
- คุณเด่น นิพันธ์ - ชมรมลุ่มน้ำสงคราม อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม
- คุณดุสิต บุตรี - ชมรมประมงพื้นบ้าน อ.เกาะยาว จ.พังงา ประมงชายฝั่งอันดามัน
- คุณสมเกียรติ ประชุมรัตน์ - ตัวแทนปาวรุคันธูลี ต.คันธูลี อ.ท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี
- คุณชวลิต วิทยานนท์ - กรมประมง
- อาจารย์เริงชัย ต้นสกุล - ภาควิชาชีววิทยา คณะการจัดการทรัพยากร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ดำเนินรายการโดย ภาควิชาชีววิทยา คณะการจัดการทรัพยากร มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

2. สถานภาพความหลากหลายที่ปรากฏภายใน

มีความหลากหลายของระบบนิเวศ ได้แก่ ป่าต้นน้ำ, ที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ (บึง ทาม), พื้นที่ชุ่มน้ำป่าลุ่มน้ำ (พรุ), ป่าชายเลน และทะเลชายฝั่ง ซึ่งในแต่ละระบบจะมีความหลากหลายของสภาพพื้นที่ ซึ่งเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชนิดและสายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต ทำให้มนุษย์ ตั้งรกรากทำกินของการเรียนรู้และปรับตัวให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในระบบอย่างสมดุล สัมพันธ์แหล่งทรัพยากร ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ถ้าทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ แม้คนจนที่สุดในชุมชนสามารถใช้เครื่องมือที่ลงทุนน้อยที่สุดได้

ดังสะท้อนได้จากการใช้เครื่องมือหากินที่หลากหลายเพื่อจับสัตว์น้ำ และสัตว์ป่า โดยเครื่องมือเหล่านี้จะแยกชนิดของสัตว์และจับเฉพาะตัวเต็มวัย อีกทั้งยังมีกฎเกณฑ์ ประเพณีที่ถือปฏิบัติในชุมชนเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างพอเพียงและยั่งยืน

สถานภาพความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ประมงพื้นบ้านในลุ่มน้ำสงคราม

ลุ่มน้ำสงคราม เป็นบริเวณพื้นที่ลุ่มต้ำน้ำท่วมถึง เต็มไปด้วย บึง ทาม หนอง บึง และลำน้ำเล็กใหญ่ต่างๆ จำนวนมาก มีแหล่งน้ำธรรมชาติจำนวน 282 แห่ง เนื่องจากเป็นแหล่งที่อยู่และแหล่งหาปลาของชุมชนบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งน้ำแล้ว ยังเป็นแหล่งน้ำในการทำนาในช่วงฤดูแล้ง สภาพธรรมชาติของแม่น้ำสงครามที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการแพร่พันธุ์สัตว์น้ำ กล่าวคือ มีทั้งน้ำ

ท่วมหลากและน้ำแห้ง แหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ลำห้วยสายย่อย กุด หนอง จำนวนมากมาย ตลอดจนป่าทามและทุ่งหญ้าที่เป็นแหล่งอาหารและอนุบาลลูกปลาในช่วงน้ำหลาก และวังปลาในลำน้ำสงครามซึ่งเป็นถิ่นอาศัยสำหรับปลายามน้ำลด

ชาวบ้านในชุมชนลุ่มน้ำสงครามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่โดยการทำนาในหน้าแล้ง และหาปลาในหน้าน้ำ เป็นแหล่งอาหารและประกอบอาชีพของชุมชน 411 หมู่บ้าน รวมประมาณ 60,000 กว่าครัวเรือน ใน 1 ปี ซึ่งสามารถจับปลาได้กว่า 16,900 ตัน / ปี ซึ่งกรมประมงคำนวณว่าแม่น้ำสงครามเป็นพื้นที่ไม่ถึง 1 % ของประเทศผลิตปลาได้มากกว่าประมาณกว่า 10 เท่าการผลิตรายปีของปลาที่จับได้ของกรมประมงที่สามารถผลิตได้ทั่วประเทศประมาณ 1,400 ล้านตัว/ปี (ใช้ประมาณ 700 – 1,000 ล้านบาท) มีความหลากหลายชนิดของพันธุ์ปลาสูงเมื่อเทียบกับจำนวนชนิดปลาที่พบในระบบแม่น้ำโขงของประเทศไทยทั้งหมด

ในลุ่มน้ำสงครามมีปลาเกือบ 200 ชนิด ปลาที่พบมากที่สุดคือปลาดุก มีประมาณ 7 – 8 ชนิด รองลงมาเป็นปลาประเภทปลาเนื้ออ่อน เช่น ปลาดุก ปลาเทโพ ปลาบึก รวมแล้วประมาณ 39 ชนิด ในทั้งหมดนี้มีปลาใกล้สูญพันธุ์ที่ขึ้นบัญชี ประมาณ 2 - 3 ชนิด ในจำนวนปลาทั้งหมดมีปลาที่เป็นอาหารในท้องตลาด 82 ชนิด มีบางชนิดเป็นปลาสวยงาม และประมาณ 21 ชนิดสามารถพัฒนาให้เป็นปลาที่เลี้ยงได้ในบ่อกระชัง

เครื่องมือที่ใช้จับปลาเป็นเครื่องมือพื้นบ้านที่มีหลากหลาย แยกตามประเภทและขนาดของปลา และมีวิธีการจับสัตว์น้ำที่แตกต่างตามลักษณะของพื้นที่ในระบบนิเวศ

เนื่องจากในปัจจุบัน สภาพทางธรรมชาติของแม่น้ำสายหลักอื่น ๆ ของอีสาน เช่น แม่น้ำพอง ประสบปัญหาน้ำเน่าเสีย จากการปล่อยน้ำทิ้งของโรงงานอุตสาหกรรม ในแม่น้ำชี และแม่น้ำมูล ก็ถูกปิดกั้นด้วยเขื่อนทำให้ปลาจากแม่น้ำโขงไม่สามารถว่ายเข้ามาวางไข่ได้ เป็นเหตุให้ชนิดพันธุ์และปริมาณปลาในแม่น้ำเหล่านี้มีจำนวนลดลง จึงทำให้ราคาปลาจากในแม่น้ำสงคราม โดยเฉพาะปลาประเภทปลาหนัง เช่น ปลานาง ปลาเทโพ ปลาขาว ปลาหางนกยูง ฯลฯ มีราคาสูงและเป็นที่ต้องการของตลาด

การหาอยู่หากินของชุมชนใน ป่าบุ่ง-ป่าทาม ลุ่มน้ำมูล อ.ราชสีห์

ป่าบุ่ง-ป่าทาม เป็นพื้นที่กว้างใหญ่และอุดมสมบูรณ์ มีอาหารและของป่า หาปลา ใช้พื้นที่ทำนา ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์ เพราะเป็นที่พบกันของแม่น้ำหลายสาย ได้แก่ แม่น้ำมูล แม่น้ำชี แม่น้ำพอง จนเกิดเป็นที่ราบลุ่ม เกิดเป็นพื้นที่ป่าที่ประกอบด้วยพืชพรรณชนิดต่างๆ ส่วนมากเป็นไม้พุ่มขึ้นหนาแน่นตามบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงริมแม่น้ำลำธาร เป็นพืชพรรณที่ทนต่อสภาพน้ำท่วมหรือน้ำแช่ขังได้ดี ซึ่งป่าบุ่ง-ป่าทามจะมีลักษณะย่อยของระบบนิเวศที่แตกต่างออกไป เช่น “กุด” เป็นแนวทางเดินน้ำเก่า เป็นแหล่งเก็บน้ำและแหล่งจับสัตว์น้ำของชุมชน พื้นที่ที่สูงกว่า

บริเวณอื่นเรียก “โนนทาม” หรือ “ดอนทาม” เป็นแหล่งที่ชุมนุมของสัตว์ต่าง ๆ ในฤดูน้ำหลาก พรรณพืชที่ขึ้นในบริเวณนี้จะมีพืชบกขึ้นปะปนด้วย เช่น ตะเคียน ยาง ส่วน “หนอง” หมายถึง บริเวณที่ลุ่มต่ามีน้ำขังพื้นที่ไม่กว้างนัก ถ้ามีขนาดเล็กลงไปอีกเรียกว่า “บวก” ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านนิยมใช้ทำนา เรียกว่า นาบวก นาหนอง และ “เลิง” คือที่ลาดลุ่ม ลาดต่ำลงไปสู่กุดหรือแม่น้ำในเลิงบางแห่งชาวบ้านกันคั่นนาทำน้ำใช้ทำนาได้

ป่าบุ่งป่าทามจึงเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างระบบนิเวศบนบก และระบบนิเวศในน้ำ ชนิดของพรรณพืชที่มักพบในภูมินิเวศย่อยของบุ่งทามซึ่งได้มีการรวบรวมรายชื่อเป็นภาษาท้องถิ่นประมาณ 100 ชนิดอยู่ที่ป่า 3 ประเภท คือ ป่าบุ่งป่าทาม (เป็นป่าไม้ทรงพุ่มขนาดเล็กที่ทนต่อการแช่ขังของน้ำได้เป็นอย่างดี) ป่าดินแล้ง (อยู่ตามริมฝั่งกุดหรือเนินคันดินธรรมชาติที่มีน้ำหลากท่วมเป็นช่วงสั้น ๆ พืชหลักได้แก่ ตะเคียน ยาง พะยอม สะแพง) และป่าโคก (พบตามบริเวณที่ต่อเนื่องกับเนินทรายตามคันดินธรรมชาติ พืชหลักคือ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ชาด)

เนื่องจากป่าบุ่งป่าทามมีแหล่งน้ำขนาดเล็กกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก กุด หนอง บางแห่งจะมีพืชขึ้นหนาแน่นทำให้เหมาะที่จะเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำ ซึ่งปลาบางชนิดจะวางไข่ตามตลิ่งตื้น ๆ ในช่วงต้นฤดูฝน เช่น ปลาซ่อน ปลาดุก ปลาช่อน ในช่วงฤดูน้ำหลากระหว่างเดือนกันยายน - พฤศจิกายน ปลาจำพวก ปลากด ปลาแขยง จะวางไข่ซึ่งกระแสน้ำที่ไหลซึ่งเหมาะต่อการฟักเป็นตัวอ่อนได้ดี ประกอบกับลักษณะไม้ทามที่เป็นพุ่มและหนาม ป่าทามจึงเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ ช่วยปกป้องลูกปลาและสัตว์น้ำให้มีอัตราการรอดมากขึ้น

นอกจากนี้ในบุ่งทามยังมีสัตว์ประเภทอื่น ๆ อีก เช่น ไก่ป่าและนกชนิดต่าง ๆ กระต่าย อีเห็น กระรอก กระแต หูหนู เต่า ฯลฯ แมลงต่าง ๆ ที่อาศัยตามพุ่มไม้และต้นไม้หลายชนิดในบุ่งทาม อีกทั้งยังมีโดมเกลือซึ่งเป็นแหล่งแร่ธาตุอาหารสำคัญต่อสัตว์ และปลา รวมทั้งชาวบ้านจะทำการต้มเกลือบริโภคในครัวเรือน

การใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน นอกจากการจับสัตว์น้ำ หาของป่าและอาหารป่าแล้ว ชาวบ้านในชุมชนยังเข้าไปบุกเบิกทำการเกษตรในพื้นที่ในช่วงที่น้ำแห้ง การใช้ประโยชน์โดยการเข้าไปจับจองที่ดินทำกินแต่ไม่มีสิทธิครอบครองพื้นที่เป็นเอกสิทธิ์ที่ให้สิทธิเด็ดขาดเฉพาะบุคคล หากแต่ใช้ระบบกรรมสิทธิ์จะเป็นระบบกรรมสิทธิ์ร่วมหรือซ้อนเหลื่อมกัน

ปัจจุบันเขื่อนราษีไศลที่กั้นลำน้ำมูลมากกว่า 7 ปี ส่งผลกระทบกับความอุดมสมบูรณ์ของป่าบุ่ง-ป่าทาม ต้นไม้ต่างๆ ต้องตายเพราะการกักน้ำท่วมขังเป็นระยะเวลายาวนาน เกลือจากโดมเกลือได้ดินละลายแผ่กว้างลงในดิน ชาวบ้านในชุมชนไม่มีที่ทำกิน ยากจนลงและเกิดความขัดแย้งภายในชุมชน เมื่อมีประกาศให้เปิดประตูเขื่อนในต้นปีน้ำชาวบ้านจึงสามารถเข้าไปเบิกถางพื้นที่เพื่อทำไร่ นา และใช้ประโยชน์ดังที่เคยเป็นมาในอดีต และหากปล่อยให้ระดับน้ำเป็นไปตามธรรมชาติ ให้สามารถฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ได้ ระบบการจัดการและใช้ประโยชน์ของชุมชนจะถูก

นำมาใช้และพัฒนาปรับปรุงเพื่อให้ชาวบ้านสามารถดำรงวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนได้อย่างยั่งยืนสืบไป

ชุมชนกับการอนุรักษ์ และฟื้นฟูป่าพรุคันธุลี

ป่าพรุ หมายถึงพื้นที่ป่าชุ่มน้ำ ที่มีน้ำแช่ขังตลอดปีหรือเกือบตลอดปี มีซากพืชของพืชพรรณทับถม สกปรกดินเปียกชื้น เนื้อดินเกาะกันอยู่หลวมเมื่อเหยียบหรือกดจะมีการยุบตัวหรือจมตามน้ำหนักตัวที่กดลงไป มีลักษณะเป็นป่าไม้ไม่ผลัดใบหรือป่าดงดิบ มีชนิดพรรณพืชขึ้นอยู่หนาแน่น อาทิ เสม็ด หวายน้ำ ปรง จิกนม และพืชน้ำอื่น ๆ ซึ่งป่าพรุจะมีความสำคัญในแง่ของการเป็นพื้นที่รองรับน้ำ เปรียบเสมือนเขื่อนกักเก็บน้ำธรรมชาติ ช่วยป้องกันหรือบรรเทาอุทกภัย และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืด นอกจากนี้ยังมีความสำคัญต่อการพันธุ์สัตว์ ทั้งสัตว์บก สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก นกหลายชนิด ที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ

ป่าพรุคันธุลี ตั้งอยู่ที่ตำบลคันธุลี อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะที่ล้อมด้วยภูเขาหินปูน ที่ดอน ที่ราบ และเป็นพื้นที่ต้นน้ำซึ่งเป็นทางน้ำตามธรรมชาติที่ระบายน้ำจากพรุสู่อ่าวไทย มีความอุดมสมบูรณ์มากในอดีต ทำให้ชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ ที่ประสบปัญหาภัยธรรมชาติและต้องการบุกเบิกพื้นที่ทำกินอพยพเข้ามาอยู่อาศัย แม้พรุคันธุลีจะเสื่อมโทรมลง เกิดการแย่งชิงพื้นที่และบุกรุกป่าโดยกลุ่มนายทุนจนเกิดความขัดแย้งกับกลุ่มชาวบ้าน ในปี 2534 ชาวบ้านบริเวณรอบพรุที่เริ่มเห็นปัญหาจึงรวมตัวกันตั้ง “กลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลี” ขึ้นเพื่อรวมตัวกันชุมนุมขับไล่นายทุนที่กว้านซื้อที่ดินรอบ ๆ พรุคันธุลีออกจากพื้นที่ การช่วยกันป้องกันไฟไหม้ป่าพรุ และคัดค้านการสัมปทานระเบิดหินเขาชวาลา ซึ่งบริเวณเขาชวาลาเป็นป่าดิบราบต่ำ ต่อเนื่องกับพรุคันธุลี และเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รับน้ำของพรุคันธุลี ซึ่งมีผลทำให้สภาพป่า (เดิม) มีมิติให้รอผลการศึกษาการจัดทำแผนปฏิบัติการของสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมให้เสร็จก่อน

กลุ่มอนุรักษ์ป่าพรุคันธุลีร่วมกับมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ทำการสำรวจชนิดของสัตว์ในพรุเมื่อ ปี 2540 พบว่า มีพันธุ์ปลา 29 ชนิด สัตว์ป่าจำพวกนก 15 ชนิด สัตว์ป่าจำพวกเลี้ยงลูกด้วยนม 16 ชนิด สัตว์ป่าจำพวกสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 7 ชนิด สัตว์ป่าพวกสัตว์เลื้อยคลาน 25 ชนิด และมีพืช 36 ชนิด

ปัจจุบันได้ป้องกันปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุโดยจัดทำแนวเขตป่าพรุให้ชัดเจน ทำการปิดป้ายป่าพรุรอบพื้นที่และมีมติห้ามบุกรุกป่า รวมทั้งพยายามผลักดันให้รัฐออก นสล. ในพื้นที่ป่าพรุคันธุลี แต่ถึงอย่างไรก็ตามก็ยังไม่สามารถแก้ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุให้ยุติได้อย่างเด็ดขาดและจัดทำศูนย์ศึกษาธรรมชาติให้กับเยาวชนและชุมชนเพื่อสร้างจิตสำนึกในการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืนให้กับชุมชนไป

ประมงพื้นบ้านในชายฝั่งทะเลอันดามัน

ชายฝั่งอันดามันมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เพราะประกอบด้วยระบบนิเวศที่หลากหลาย นับตั้งแต่ระบบนิเวศชายฝั่งหรือหาด ระบบนิเวศป่าชายเลน ระบบนิเวศแนวหญ้าทะเล รวมทั้งระบบนิเวศแนวปะการัง ซึ่งเป็นแหล่งอาศัย หลบภัย หาอาหาร เพาะพันธุ์ และอนุบาลตัวอ่อนของสัตว์และพืชนานาชนิด กระทั่งเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงดังกล่าวแล้ว ยังมีความสำคัญหรือประโยชน์ในแง่อื่นๆ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 รัฐบาลได้ส่งเสริมสนับสนุนธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงทะเลของประเทศ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยตามชายฝั่งทะเลซึ่งแต่เดิมทำสวนยางและเพาะปลูกหันมาประกอบอาชีพประมงเป็นหลักเพิ่มขึ้น และปรับเปลี่ยนวิธีการหาสัตว์น้ำโดยใช้เครื่องยนต์และเครื่องมือประมงโดยผ่าน “ระบบแฟปลา” ซึ่งมีผู้ประกอบการแพหรือ “เถ้าแก่แพ” ทำหน้าที่เป็นผู้ร่วมลงทุนในการสร้างเรือ ซื้อเครื่องยนต์ และเครื่องมือประมงใหม่ๆ พร้อมกับผู้รับซื้อสัตว์น้ำจากชาวประมง ดังนั้น ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจึงสัมพันธ์กับระบบธุรกิจอุตสาหกรรมการประมงอย่างแยกไม่ออก

อย่างไรก็ตาม ชุมชนประมงพื้นบ้านซึ่งเป็นชาวประมงรายย่อย ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับธรรมชาติของทะเลและสัตว์น้ำควบคู่ไปด้วย เป็นการเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์และปรับตัวให้เข้ากับทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายและสลับซับซ้อน และเป็นการใช้ประโยชน์ที่คำนึงถึงความยั่งยืน มากกว่าการเน้นจับสัตว์น้ำให้ได้ปริมาณมากเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าเพียงประการเดียว ในหลายพื้นที่ยังดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่องอีกด้วย

เครื่องมือประมงที่ชาวประมงพื้นบ้านอันดามันใช้กันอยู่ในปัจจุบันเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงความหลากหลายของสัตว์น้ำในระบบนิเวศชายฝั่งทะเลเป็นอย่างดี เครื่องมือประมงพื้นบ้านที่ใช้มีมากกว่า 30 ชนิด อาทิ อวนลอยกึ่ง อวนปู อวนปลาทราย อวนปลากะบอก อวนปลาทุ อวนถ่วงปลากระเบน อวนถ่วงปลา อวนลอยปลาเสียด อวนลอยปลาจาระเม็ด อวนปลาหมึก อวนปลาหลังเขียว อวนชัก แห ไชปลาใหญ่ ไชหมึก ไชหอย ไชปลาเก๋า เบ็ดปลาทราย เบ็ดตกหมึก เป็นต้น โดยเครื่องมือแต่ละชนิดจะถูกออกแบบมาให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ช่วงเวลาที่เหมาะสม และ แหล่งที่อยู่อาศัยรวมทั้งชนิดและขนาดของสัตว์น้ำต่างๆ

อย่างไรก็ตาม พื้นที่ประมงชายฝั่งทะเลอันดามันได้ถูกรุกเร้าจากการประมงพาณิชย์ ที่ทำลายนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพในท้องทะเลอันดามัน เช่น อวนรุน อวนลาก เรือปั่นไฟปลากะตัก และเรือไฟจับปู โดยใช้เครื่องมือที่กวาดจับสัตว์น้ำไม่เลือกชนิด จับสัตว์น้ำวัยอ่อน และทำลายทรัพยากรในทะเล เช่น ปะการัง หญ้าทะเล ฯลฯ ชาวประมงพื้นบ้านทั้งฝั่งตะวันออก

ออกและฝั่งตะวันตก จึงรวมตัวกันในนาม “สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้าน” ต่อสู้กับประมงพาณิชย์ รวมทั้งมีและเปิดเผยข้อมูลให้กับสาธารณะได้รับทราบผลกระทบจากการทำประมงเพื่อพาณิชย์

3. คุณค่าต่อครอบครัวและชุมชน

ด้านเศรษฐกิจ

- เป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารสำคัญที่มีความปลอดภัย มีคุณภาพ และหลากหลายชนิด สำหรับชุมชนและสังคมในระดับภาคและประเทศ
- ชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพอย่างพอเพียง
- เป็นแหล่งประกอบสัมมาชีพสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน
- หากสภาพนิเวศมีความสมบูรณ์และสมดุล จะลดการสูญเสียงบประมาณในการฟื้นฟูระบบนิเวศ เช่น ที่ลุ่มน้ำสงครามสามารถเพาะพันธุ์ปลาได้ปริมาณมากกว่าของกรมประมง เป็นต้น

ด้านสังคม

การจัดการทรัพยากรภายในชุมชนเป็นการจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยการตกลงร่วมของสมาชิกในชุมชนเพื่อกำหนดมาตรการ หลักธรรมนิยม ประเพณีต่างๆ เพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้งและการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งทรัพยากร ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการที่จะทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติในระบบนิเวศของตนได้อย่างสอดคล้อง เชื้อประโยชน์ต่อกันได้อย่างยั่งยืน

4. คุณค่าต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม

แม่น้ำ ที่ราบลุ่มแม่น้ำ ป่าในพื้นที่ชุ่มน้ำ และชายฝั่งทะเล ล้วนเป็นระบบนิเวศที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ในแต่ละระบบยังมีความแตกต่างด้านภูมินิเวศ ซึ่งความแตกต่างทำให้เกิดความหลากหลายของสภาพที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ตามประเภท ชนิด และวัย ของพืชและสัตว์ในระบบนั้นๆ จนทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเพื่อดำรงชีพของชุมชนสืบมา

ดังนั้นสมาชิกในชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการรักษา และฟื้นฟูทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีวิธีการจัดการใช้ประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรที่ตนอยู่อาศัย จึงต้องมีพื้นฐานความเข้าใจในระบบนิเวศซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากร ทั้งช่วงเวลาในการใช้ วิธีการ และเครื่องมือ ให้สอดคล้องกับการคงอยู่ และแพร่กระจายของสัตว์น้ำ และพืชพรรณ เพื่อให้สามารถรักษาสมดุลและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

5. ปัจจัยที่มีผลกระทบ / การคงอยู่ของความหลากหลายทางชีวภาพ

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ

- โครงการขนาดใหญ่ของรัฐ และรัฐวิสาหกิจโดยปราศจากการศึกษาถึงผลกระทบที่มีต่อระบบนิเวศ และชุมชน เช่น การสร้างถนน และเขื่อน การดูดทรายถมที่ชายฝั่งทะเล
- นโยบายการส่งเสริมเกษตรและประมงเชิงพาณิชย์ ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าและแหล่งทรัพยากรทางทะเล เพื่อให้ได้ปริมาณผลผลิต/สัตว์น้ำจำนวนมากโดยปราศจากการคำนึงถึงความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งกำเนิดทรัพยากรและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
- การใช้เครื่องมือและวิธีการประมงที่ทำลายระบบนิเวศ และความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต
- โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสีย การใช้สารเคมีในการเกษตร และการขาดการจัดการระบบน้ำเสียของชุมชนเมือง ทำให้สารเคมี สารพิษปนเปื้อนไหลลงสู่แหล่งน้ำ

ปัจจัยที่ทำให้ความหลากหลายทางชีวภาพคงอยู่

- การมีองค์ความรู้ ในการดำรงชีพในสภาพนิเวศของชาวบ้านในชุมชน เช่น ชุมชนประมงมีความรู้ที่ใช้ประกอบการประมงได้แก่ สภาพนิเวศของแม่น้ำ ลักษณะนิสัยของปลา และการพัฒนาเทคโนโลยีการจับปลา ชาวบ้านในเขตป่าบุ่ง-ป่าทาม รู้ช่วงเวลาที่มีสัมพันธ์กับปริมาณน้ำ และสภาพนิเวศของบุ่ง-ทาม เพื่อใช้กำหนดรอบการเกษตร เลี้ยงสัตว์ หาของป่า ทำประมง และต้มเกลือ เป็นต้น
- การมีทรัพยากรชีวภาพหลากหลาย สามารถหมุนเวียนหรือเลือกใช้ทรัพยากรต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม และอนุรักษ์เพื่อให้มีใช้ได้สืบต่อสู่รุ่นลูกหลาน
- การจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน เกิดการกำหนดมาตรการ ความเชื่อ ระเบียบแบบแผน ธรรมเนียม และประเพณีของชุมชนที่สมาชิกทุกคนจะต้องถือปฏิบัติ

6. แนวโน้มในอนาคต

ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพจะมีเพิ่มสูงขึ้น หากรัฐยังคงเน้นการแสวงประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรเพื่อหวังผลประโยชน์จากการค้าและรายได้ โดยปราศจากการคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อระบบนิเวศซึ่งมีผลต่อทรัพยากรถูกทำลาย และชุมชนที่อยู่อาศัยไม่สามารถอยู่รอดได้

ขณะนี้ชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับแหล่งทรัพยากรชีวภาพที่ได้รับผลกระทบมีความตื่นตัว และลุกขึ้นมา รวมกลุ่มสร้างกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาให้สามารถฟื้นคืนความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่เคยมีอยู่ รวมทั้งรณรงค์ให้สมาชิกในชุมชนได้ตระหนักรู้และเห็นคุณค่า เผยแพร่ให้สาธารณะได้ตระหนัก

และเห็นบทบาทของชุมชนในการเป็นผู้ใช้ประโยชน์ และอนุรักษ์ พัฒนาให้เกิดความยั่งยืน และต่อสู้คัดค้านการบุกรุกทำลายแหล่งทรัพยากรอันเป็นฐานในการดำรงชีพของตน

7. ข้อเสนอแนะ

ระดับพื้นที่

- ชุมชนมีจัดตั้งกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น การประมงหนองหรือสายน้ำเพื่อกักปลาจะต้องผ่านความเห็นชอบร่วมกันของสมาชิกในหมู่บ้านของกลุ่มน้ำสงคราม
- การเลือกใช้เครื่องมือ และช่วงเวลาที่เหมาะสมกับ ชนิด ขนาด วัย ของสัตว์น้ำ
- การให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ พัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพให้กับชุมชน และเยาวชน เช่น สร้างศูนย์การศึกษาระบบนิเวศและชุมชน เป็นต้น
- เสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้มีในระบบนิเวศ เช่น ปลูกป่าชายเลนในเขตที่เคยถูกทำลาย ปักป้ายกันเขตห้ามบุกรุก จัดทำเขตอภัยทานเพื่อให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ การวางปะการังเทียม เป็นต้น
- การตั้งกองทุนเพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟู ความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน
- เฝ้าระวังการบุกรุกทำลายระบบนิเวศและทรัพยากรความหลากหลายจากบุคคลภายในและภายนอกชุมชน
- รวมกลุ่มระหว่างพื้นที่ เพื่อสร้างเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์ในระดับภูมิภาค เช่น กลุ่มสมาพันธ์ประมงพื้นบ้าน 2 ฝั่งทะเลไทย คือในอ่าวไทย และอันดามัน
- รณรงค์ให้สาธารณะเห็นบทบาทความสำคัญของชุมชนในฐานะที่เป็นผู้ใช้ประโยชน์ และอนุรักษ์ให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน

ระดับนโยบาย

- แก่กฎหมายให้ชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนของตนเอง เพื่อให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้
- โครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่จะเข้าไปดำเนินการในพื้นที่จะต้องให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการศึกษาและพิจารณาผลกระทบอย่างรอบด้านในทุกขั้นตอน
- รัฐส่งเสริมการประกอบสัมมาชีพที่ไม่สร้างผลกระทบต่อระบบนิเวศชุมชน ตั้งกองทุนอุดหนุนชุมชนที่รักษาความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ
- สนับสนุนการวิจัยบทบาทของชุมชนกับการจัดการทรัพยากร

- เผยแพร่บทบาทของชุมชนในการอนุรักษ์ และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งรณรงค์ให้ประชาชนหันมาบริโภคสินค้าที่มีกระบวนการที่รักษาสิ่งแวดล้อม งดอุดหนุนสินค้าที่ทำลายธรรมชาติ

จุดประกายแนวความคิด

เค้าโครงแผนปฏิบัติการและนโยบายปลูกความหลากหลายทางชีวภาพ

คุณเดชา ศิริภัทร¹

คุณเพิ่มศักดิ์ มกราริรมย์²

ดำเนินรายการโดย วลัยพร อดออมพานิช³

เดชา ศิริภัทร

ตัวอย่างเรื่องข้าวชัดเจนอยู่แล้วเมื่อมันหายไปจากระบบเกษตรแบบเชิงเดี่ยว เกิดจากพันธุ์ใหม่ๆ มาแทนที่พันธุ์เก่า การที่จะฟื้นขึ้นมาต้องมองที่ระบบเชิงเดี่ยวว่าเป็นตัวการทำลายให้ความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวให้หายไป เพราะฉะนั้นเราก็เปลี่ยนระบบเชิงเดี่ยวเป็นระบบผสมผสาน เป็นระบบเกษตรยั่งยืนทั้งหลาย เช่น วนเกษตร หรือว่าเกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ก็ตาม มันไม่ใช่เกษตรเชิงเดี่ยวแต่นำมาซึ่งความหลากหลาย เรื่องระบบเกษตรซึ่งเป็นความหลากหลายระบบภูมิโนเวศ หรือระบบนิเวศอันนี้เป็นความหลากหลายเบื้องต้น เราเปลี่ยนจากระบบเกษตรเชิงเดี่ยวมาเป็นระบบเกษตรยั่งยืนก็เพิ่มความหลากหลายของระบบ

อันที่สอง ระบบเกษตรยั่งยืนมันไม่มีพืชเชิงเดี่ยว ไม่มีสัตว์เชิงเดี่ยว มันมีพืชหลายชนิด สัตว์หลายชนิด มันก็มีความหลากหลายทางชนิดด้วย เป็นการเพิ่มความหลากหลายของชนิด เห็นไหมครับว่าเราไม่ได้ปลูกข้าวอย่างเดียว ปลูกมะม่วงอย่างเดียว เราไม่ได้เลี้ยงปลาอย่างเดียว อันนี้เพียงแต่เราเปลี่ยนการเกษตรแบบเชิงเดี่ยวมาเป็นระบบการเกษตรแบบยั่งยืนเราก็สามารถจะเพิ่มความหลากหลายได้ 2 ระดับก็คือ ระดับภูมิโนเวศกับระดับชนิดของสิ่งมีชีวิตได้แล้ว อันนี้เป็นอย่างแรกซึ่งมองเห็นได้ชัดอย่างผู้ใหญ่วิบูลย์ท่านมีที่ตั้งสองสามร้อยไร่ ท่านปลูกมันอย่างเดียว ปลูกแต่ปออย่างเดียว ปลูกแต่อ้อยอย่างเดียว ไม่มีความหลากหลายแต่เดี๋ยวนี้ท่านมีที่อยู่ 5 ไร่ ที่จะเชิงเทรา 5 ไร่ของท่านมีต้นไม้มากกว่า 400 ชนิดที่ผมทราบ เห็นไหมว่าความหลากหลายของที่ 5 ไร่ มากกว่ายูคาลิปตัสเป็นแสน ไร่ เพราะยูคาลิปตัสมีเพียงแค่ชนิดเดียว เห็นไหมครับว่าความหลากหลายไม่ได้อยู่ที่พื้นที่ อยู่ที่ระบบ วนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์มีต้นไม้ 400 – 500 ชนิด นี่คือการเปลี่ยนระบบจะทำให้เกิดมีความหลากหลายขึ้นมาได้

ที่นี้ถามว่าความหลากหลายของสายพันธุ์จะทำอย่างไร ความหลากหลายของสายพันธุ์ที่มันหายไปจากระบบเกษตรเชิงเดี่ยว เมื่อเราเปลี่ยนเป็นระบบเกษตรยั่งยืนมันก็ต้องกลับมา เพราะว่าแต่ละ

¹ ผู้อำนวยการศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม และประธานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก (ประเทศไทย)

² ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน แห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

³ ชนมรศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน

ระบบมันไม่ได้พึ่งปุ๋ยเคมี ไม่ได้พึ่งชลประทาน มันพึ่งธรรมชาติ เพราะฉะนั้นสายพันธุ์ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ไม่ใช่ปรับธรรมชาติให้เข้ากับสายพันธุ์ที่เราผสมขึ้นมาใหม่ ท่านอาจารย์สุรินทร์ กิจนิตยชีร์ ท่านมาเมื่อวานท่านพูดชัดเจนมากกว่า เกษตรแบบปฏิวัติเขียว เกษตรสมัยใหม่นั้นมันเหมือนกับคนที่ใส่เสื้อหรือรองเท้า สมัยก่อนคนเขาตัดเสื้อให้เหมาะกับเท้าหรือตีนของคนไทย แต่เกษตรสมัยใหม่มันบอกให้ตัดตีนของคนไทยให้เข้ากับเสื้อที่เขาขึ้นมาให้ นี่คือเกษตรสมัยใหม่ ตีนคนไทยเป็นอย่างไร ไม่สนใจฝรั่งเอาเสื้อมาให้บอกว่าคุณต้องตัดตีนให้เหมาะกับเสื้อของเรา ตอนนี้เราจะไม่เอาแล้วเราจะบอกว่าเรามีตีนของเราอยู่อย่างนี้ เราต้องหาเสื้อให้เหมาะกับตีนซึ่งไม่เหมือนกัน

เกษตรสมัยใหม่จะมีพันธุ์เดียวทั่วประเทศ ข้าวพันธุ์สุพรรณ 60 มีทั่วไปในเขตชลประทาน แต่ว่าในระบบเกษตรยั่งยืนแต่ละที่จะมีพันธุ์ข้าวต่างกัน และแม้แต่ไร่เดียวอย่างของปะกาเกอญอที่มีตั้งเป็นร้อยกว่าสายพันธุ์มันหลากหลายมาก เพราะฉะนั้นความหลากหลายของพันธุ์ข้าวจะกลับมา ถามว่าอย่างภาคกลางถ้าพันธุ์ข้าวมันหายไปแล้วจะเอากลับคืนมาได้หรือไม่ ปัญหาก็คืออย่างภาคกลาง สุพรรณบุรีเป็นเขตชลประทาน พอรัฐบาลผสมข้าว กข.1 ได้เขาจะเอาไปแลกกับพันธุ์พื้นบ้านที่มีอยู่มาหมดเลยสูญไปตั้งแต่ประมาณ 30 กว่าปีมาแล้ว จะไปหาพันธุ์พื้นบ้านก็ไม่มีแล้ว แต่เมื่อวานคุณ สงกรานต์ จิตรากร (ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยข้าวปทุมธานี) มาบอกว่ามันอยู่ที่ปทุมธานี ในธนาคารเชื้อพันธุ์พืชที่เก็บไว้ประมาณ 7,000 ชื่อ มีข้าวอยู่ประมาณ 18,000 ตัวอย่าง แต่ละชื่อมีหลายตัวอย่าง เมื่อวานเราคุยกันคร่าวๆ ว่าถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องเอาพันธุ์ข้าวของเรากลับคืนมา ข้าวเราถูกนำไปจับแช่แข็งอยู่ 30 - 40 ปีแล้ว ไปนอนอยู่ในห้องเย็น ไม่ได้ทำอะไรเหมือนถูกติดคุกอยู่ เราต้องไปเอาออกจากคุก เอามาให้ขึ้นอยู่ในไร่นาของเราอย่างเดิม ซึ่งเป็นไปได้ เมื่อวานเราคุยกันแล้วว่าเขายินดีให้คืนถ้าเราต้องการ ที่สุพรรณเราเคยไปขอเบิกมาปลูกในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาประมาณหลายร้อยสายพันธุ์ แต่เราปลูกไม่ไหว เรามีคนอยู่ 10 คนในองค์กร 10 คนนี้ทำงานสารพัด ทำไม่ไหว เพราะฉะนั้นปลูกไม่ไหว

เดี๋ยวนี้เรามีโครงการนำร่องเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อเกษตรกรรายย่อย โครงการนี้มีอยู่ทั่วประเทศ มีอยู่ทุกภูมิภาค เพราะฉะนั้นจะมีข้าวในทุกภูมิภาคที่เหมาะสมได้ทั่วประเทศโดยโครงการนำร่องๆ พูดง่ายๆ ว่าโครงการนำร่องๆ มี 19 ภูมิภาค ถ้าตัดเอาโครงการประมงซึ่งไม่ได้ปลูกข้าวออกไป 1 ภูมิภาค ก็จะเหลือ 18 ภูมิภาค พันธุ์ข้าวที่มีตัวอย่างในธนาคารพันธุ์กรรมข้าว 18,000 ตัวอย่าง เราคิดง่ายๆ ว่าแต่ละภูมิภาคถ้าแบ่งกันก็ภูมิภาคละ 1,000 ตัวอย่าง ไปเบิกคืนมาแล้วรับผิดชอบ ภูมิภาคนั้นเอาไปปลูกและรักษาไว้ นี่คือการกิจที่เป็นไปได้ถ้าจะเอาคืนมาจริง เป็นการเอามรดกของชาวนากลับคืนมาแล้วเอามารักษาไว้กับเราและพัฒนาต่อไปไม่ให้ไปอยู่ในมือของรัฐบาลหรือมือของต่างชาติ เพราะเท่าที่เป็นมาตั้งแต่รัฐบาลเอาพันธุ์ข้าวของเราเข้าไปอยู่ในธนาคารพันธุ์ข้าว คนที่ใช้ประโยชน์มากที่สุดคือชาวต่างชาติ เพราะว่าเมื่อไปอยู่ที่นั่นต่างชาติก็จะมาขอแลกเอาไปพันธุ์ อย่างไปอยู่ที่อิตาลี (IRRI: International Rice Research Institute - สถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ) หรือที่ธนาคารเชื้อพันธุ์ที่ฟิลิปปินส์ที่อเมริกาเป็นคนคุม อย่างน้อย 8,000 ตัวอย่าง เท่าที่เราทราบเขาเลือกดี ๆ ไปหมดแล้วเขาเอาไปใช้

ประโยชน์ อย่างข้าวมะลิเอาไปผสมพันธุ์เป็นพันธุ์ใหม่หลายพันธุ์อย่าง ใช้มากกว่าคนไทยหลายเท่า เห็นไหมครับว่าไม่ได้ใช้ประโยชน์โดยคนไทยเอง ทั้งที่เรานี้มีสิทธิเขาเปิดโอกาสแต่ชาวนาไม่เคยไปเบิก มาปลูก

เพราะฉะนั้นภาระกิจแรกที่เราต้องทำก็คือไปเอาคืนมา เอาปลูกรักษาไว้ และพัฒนาต่อ มันยัง อยู่ไม่ได้หายไปไหน อันนี้เป็นภาระกิจแรกที่เราต้องถามตัวเองว่าเราพร้อมไหม ถ้าเราไม่พร้อมไม่ต้องไป โทษเขา มันยังดีที่อยู่แต่ว่าอยู่ในตู้ไม่ได้อยู่ในไรนา เพียงแต่เราไปหาดูว่าอยู่ที่ไหนในไรนาว่าใครมีบ้าง เอามาแลกเปลี่ยนกันเล็กๆ น้อยๆ ก็ต้องทำ แต่ว่าสิ่งที่เรามีอยู่แล้วมากมายมหาศาลทำไมเราไม่เอามา ทำ อันนี้คือคำถามว่าความจริงมันเป็นไปได้และการที่เป็นไปได้ไม่ใช่ว่ามีหลายประเทศเขาจะทำได้ แบบเรา เราสามารถที่จะเข้าถึงได้ง่ายกว่าประเทศอื่น อย่างที่ฟิลิปปินส์เขาบอกว่าเคยไปเบิกมาปลูก แล้วมันไม่ขึ้น เก็บไว้ไม่ดี แต่ของเราเก็บไว้ดีมีชื่อติดอันดับโลกว่าเก็บไว้ดี เพราะฉะนั้นเราไปเบิกมาปลูก 90 % ปลูกขึ้น อีกอย่างหนึ่งที่หลายประเทศเจอคือเขาไปเบิกตัวอย่างมาปลูกแล้วไม่ตรงกับตัวอย่าง ชาวบ้านจำได้ว่าชื่อนี้พันธุ์นี้ปลูกแล้วเป็นแบบนี้ เขาจำได้ เบิกมาปลูกแล้วไม่ใช่พันธุ์เดิม มันมั่ว มันเอา ของจริงไปแล้วเอาอะไรมาใส่ไว้ไม่รู้ แต่ของประเทศไทยผมเบิกมาแล้วตรงตัวอย่าง พิสูจน์แล้วว่าตรงตัว อย่างจริงๆ ไม่มีปลอม เรานี้มีโอกาสดีมาก ที่จะเอาคืนมาก็ได้ง่าย ยังออกอยู่และตรงตัวอย่างด้วย เพราะ ฉะนั้นข้าวไร่ผมคิดว่าให้ทาง คน. (เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ) รับไป หรือแบ่งเป็นภาคว่าข้าวมาจาก ภาคไหน ภูมิภาคไหนนั้นก็รับไป 4 ภาคนี้ผมคิดว่าถ้าเราวางแผนจริงๆ ความหลากหลายทางชีวภาพ เรื่องข้าวจะกลับมาอย่างรวดเร็วและจะมีการใช้ประโยชน์อย่างมโหฬาร อาจจะเป็นประเทศแรกประเทศ เดียวในโลกที่ทำได้ ประเทศอื่นโอกาสที่จะทำแบบนี้ก็ไม่ได้ ไม่มีภูมิภาคแบบเรา ไม่มีโครงการนำร่องฯ แบบเรา ไม่มีรัฐบาลที่จะรักษาไว้ดีหรือเปิดโอกาสให้เหมือนเรา อันนี้เป็นโอกาสดีว่าหนึ่งมันทำได้

อันที่สอง ความหลากหลายเรื่องชนิด ในไรนาเราเคยมีปลา กุ้ง ปู หอย มีกบ เขียด แม่น้ำทำเงิน บ้านผมตั้งแต่สร้างเขื่อนภูมิพล เขื่อนสิริกิติ์ปลาแม่น้ำหายไป 90 % ปลาสร้อยที่ใช้ทำน้ำปลาเป็นปลา สร้อยหัวกลม ทางอีสานใช้ปลาสร้อยหัวแหลม ปลาสร้อยขาวที่ใช้ทำน้ำปลานั้นหายไป ปลาช่อนก็ไม่มี ปลาหมากที่เป็นชื่ออำเภอบ้านผมก็หายไป ผมไปลาวยังเห็นนอนเรียงอยู่เต็มข้างถนน เพราะฉะนั้นมันยังไม่ หายไปไหน มันหายจากบ้านผม แต่อาจจะไปอยู่แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำยม หรือแม่น้ำโขง เราก็สามารถ ไปเอามาได้ เมื่อเราทำให้ปลอดสารพิษแล้ว ไรนาของเราไม่ได้ใช้สารพิษ แม่น้ำเราปลอดสารพิษมันก็ สามารถอยู่ได้เพราะว่ามันเคยอยู่ อันนี้เป็นภาระกิจอันหนึ่งที่สามารถทำได้ อย่างที่ไร่ทำเสด็จของผม ไม่มีสิ่งอย่าง หายไปนานแล้ว ผมแคไปซื้ออึ่งอ่างจากไพศาลีมา 1 กิโลกรัม มันยังไม่ตายเอามาปล่อย เดียวนี้ มีเป็น 1,000 ตัว กลางคืนขึ้นมาเยี่ยมถึงบนบ้าน มันง่าย กุ้งก้ามกรามก็ไปเอากุ้งก้ามกรามที่ศรีสะเกษมาปล่อย เมื่อวานผมคุยกับชาวสวนสุโขทัยท่านปลูกมะปราง ท่านบอกว่าศัตรูสำคัญของมะปรางคือแมลงวันทอง ท่านบอกว่าปราบมันยาก บินเก่งและแข็งแรงมาก ท่านบอกว่าตอนหลังท่านบอกง่ายง่ายมาก ท่าน

สามารถเพาะตะปาดควบคุมแมลงวันทอง ซึ่งได้และทำได้ง่ายมาก เราจะเห็นว่าการสร้างความหลากหลายให้คืนมาสามารถทำได้หลายระดับ

ผมอยากจะจุดประกายว่าทุกอย่างมันอยู่ในมือเราแล้ว มีศักยภาพที่จะทำได้จริง ไม่ต้องหวังรัฐบาลหรือใครที่ไหน อยู่ในมือเราเหมือนที่ท่านอาจารย์อภิรักษ์ว่า อย่าไปหวังกับข้าราชการหรือหน่วยงานไหน และผมอยากจะพูดให้ลึกลงไปอีกว่า มันทำได้จริง ๆ และทำได้แล้ว เพียงแต่ว่าเราจะทำจริงหรือเปล่าเท่านั้นเอง

คุณวลัยพร

ขอบคุณพี่เดชา รู้สึกว่าเป็นการทำทนายมากกว่า ทรัพยากรความหลากหลายของบ้านเรามีอยู่มาก สิ่งสำคัญก็คือว่าเกษตรกรเขาจริงหรือเปล่า ถ้าเขาจริงมันก็มี เพราะว่ามันต้องคืนที่ตัวระบบ ถ้าเรายังปลูกเชิงเดี่ยวอยู่ก็ไม่มีทางที่ตัวความหลากหลายจะคืนมา เพราะฉะนั้นเราจะต้องเปลี่ยนจากการปลูกเชิงเดี่ยวมาเป็นปลูกให้หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรทางเลือกต่างๆ ในแง่ของสายพันธุ์ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ หรือว่าพันธุ์ข้าว สำคัญว่าถ้าเขาจริง ตั้งใจแล้ววางแผนทำกันทำเรื่องนี้อย่างจริงๆ ก็จะสามารถคืนความหลากหลายในแปลงของเรานี้แหละ ไม่ต้องไปเริ่มที่คนอื่น เริ่มที่นโยบาย แต่ว่าเริ่มที่ตัวของเจ้าของเอง พี่เดชาที่ทำทนาย เสียเวลาว่าเวลาน้อย คิดว่าตอนบ่ายเราจะได้คุยกัน ตอนนี้อาจจะข้ามไปประเด็นทางด้านทรัพยากร ขอเชิญพี่เพิ่มศักดิ์ค่ะ

คุณเพิ่มศักดิ์

ในประเด็นของผมนะ ผมอยากจะเน้นเรื่องทรัพยากร ไม่ใช่เฉพาะป่าอย่างเดียวแต่รวมเรื่องอื่นๆ ด้วย สิ่งที่เป็นประเด็นที่อยากจะชวนคุยในช่วงนี้ก็คือ ช่วง 40 ปีที่ผ่านมาเราคิดผิด เราทำผิด เราเดินผิดทาง 40 กว่าปี เราเสียพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพมากไปกว่า 100 ล้านไร่ พื้นที่ชายฝั่งทะเล พื้นที่ป่าพรุ ป่าเลน ป่าชายหาดทั้งหลาย ในช่วง 15 ปี เราเสียถึงเกือบ 2 ล้านไร่ คิดดูว่าในชายเลนเกือบ 2 ล้านไร่ สรรพชีวิตที่มีอยู่นั้นเสียหายไปมากเท่าไร ป่าบกในช่วง 40 กว่าปีเสียไป 100 กว่าล้านไร่ ประเด็นที่คิดว่าอยากจะพูดอยากจะเน้นว่า จากการสูญเสียทรัพยากรทางชีวภาพ ในส่วนของพวกเราที่เป็นชาวบ้าน ในส่วนประชาชน ส่วนของชาวบ้านเราจะมียุทธศาสตร์อย่างไร เราจะทำอย่างไร คงไม่ต้องย้อนกลับไปถึงการฝากความหวังไว้กับรัฐบาล เพราะจากแผนพัฒนาประเทศที่ผ่านมา 8 แผน เราคงได้ข้อสรุปพอสมควรแล้วว่าเรื่องทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ เรื่องชีวิตความเป็นอยู่คงจะต้องพึ่งตนเอง คงจะต้องอยู่ในมือของพี่น้องชาวบ้านทุกคน มีผู้ที่พูดถึงบทบาทของเกษตรกร บทบาทของชุมชน ในความหลากหลายทางด้านเกษตรผสมผสาน ในประเด็นของทรัพยากรที่มันสูญหายไป จริงอยู่ที่อาจจะเน้นเรื่องทรัพยากรในเรื่องป่าแต่คงต้องเชื่อมโยงกับเรื่องของชุมชนและเรื่องเกษตรอยู่ดี

เพราะว่า ผลพวงของความหลากหลายทางชีวภาพที่ปรากฏให้เห็นว่าสมบูรณ์หรือไม่จะปรากฏให้เห็นได้จากชีวิตความเป็นอยู่ และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์

เราดูสังคมไหนที่มีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนสมบูรณ์ มีความสุข มีสิ่งแวดล้อมที่ดี จะสังเกตได้ว่ามีทรัพยากร มีสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ มีการคุ้มครองการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดี ฉะนั้นชีวิตความเป็นอยู่ สิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์ วัฒนธรรมที่เข้มแข็ง และมีความหลากหลายมันจึงเชื่อมโยงกับความหลากหลายของทรัพยากรชีวภาพไปด้วย ชุมชนใดที่มีทรัพยากรชีวภาพที่อยู่ในฐานที่แคบ ไม่หลากหลาย เราจะเป็นชุมชนนั้นมีวัฒนธรรมที่ค่อนข้างไม่หลากหลาย เมื่อไม่หลากหลายก็อ่อนแอ เมื่อมีกระแสการพัฒนาระแสหลัก การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนโหมกระพือเข้ามากัดกร่อน สังคมพวกนี้ก็จะพังทะลาย สูญหาย ล้มหายตายจากไป เราจะดูได้จากประวัติศาสตร์ในลุ่มแม่น้ำใหญ่ๆ ในโลกที่สูญเสียความเป็นชุมชน สูญเสียสังคม สูญเสียวัฒนธรรม หลายพื้นที่สูญเสียไปอย่างถาวร

ประเด็นที่ผมพูดนี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับทุกชุมชน มันก็มีข้อยกเว้นอยู่บ้าง บางคนก็อาจอ้างว่าชุมชนไม่รักษาความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่จัดการแต่ว่าชุมชนสามารถจะมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งได้ อันนั้นก็จริงแต่เรามักจะเห็นว่าชุมชนแห่งนั้นเป็นชุมชนที่เห็นแก่ตัว คือของตัวเองไม่ดูแล ไม่จัดการ ไม่ยั่งยืน แต่ว่าไปเอาของคนอื่นมาใช้ ไปเอาไม้คนอื่นมาใช้ ไปเอาน้ำคนอื่นมาใช้ ไปเอาแร่ธาตุของคนอื่นมาใช้ ไปเอาทรัพยากรของคนอื่นมาใช้เพื่อให้ตนเองอยู่รอด นี่ก็เป็นประเด็นหนึ่งที่เราจะต้องตัดสินใจว่าสังคมเรา ชุมชนเราจะอยู่ด้วยการพึ่งพาปัจจัยจากข้างนอก หรือว่าจะพึ่งพาตนเองเพื่อความยั่งยืน ถ้าเรามองในมุมการพึ่งพาตนเองสิ่งที่เราต้องมองเชื่อมโยงก็คือเรื่องของการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพให้มันเชื่อมโยงกับชีวิต วัฒนธรรม และความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

ทรัพยากรที่ผมพูดถึงนี้จึงไม่จำกัดเฉพาะทรัพยากรตัวใดตัวหนึ่ง ทรัพยากรขั้นแรกที่เกี่ยวข้องกับชีวิตก็คือทรัพยากรในชุมชน กว้างออกไปหน่อยก็คือหลักฐานการตั้งชุมชน คือไร่ นา สวน และถัดจากไร่ นา สวนก็คือป่า จะเห็นว่าชุมชน ไร่ นา สวน ทะเล พืชต่างๆ มันจะอยู่ซ้อนกันบางแห่งอยู่ใกล้ บางแห่งอยู่ไกล สิ่งต่างๆ นี้จะเกี่ยวกัน ตัวชุมชนจะหลากหลายไปไม่ได้ถ้าในไร่ นา ไม่หลากหลาย ในไร่ นามันหลากหลายไปไม่ได้ถ้าในป่าไม่หลากหลาย ตรงนี้ผมเป็นห่วงป่าภาคตะวันออก และป่าภาคอีสานตอนใต้ ที่กำลังโดนมรสุมยุคลิปะตส์กระพือเข้ามาหลายแสนไร่ ลองนึกภาพดูชุมชนที่แวดล้อมด้วยพื้นที่เป็นแสนๆ ไร่ของไม้ชนิดเดียว แหล่งพันธุกรรม แหล่งเบียดไม้ถ้าไม้จะเอามาจากไหน ป่าตะวันออกเป็นป่าลุ่มต่ำ พื้นที่อาจจะเรียกได้ว่ามีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดของประเทศในขณะนี้ที่เป็นแหล่งของพืชตระกูลมะ หมาทั้งหลาย และปลาน้ำจืดเป็นแหล่งสายพันธุ์กรรมที่แทบจะเรียกว่าใหญ่ที่สุดของประเทศไทย ขณะนี้เรียกได้ว่าแทบจะสูญเสียแหล่งพันธุกรรม เชื้อพันธุ์ตรงนี้ไปเกือบหมดแล้วและกำลังน้อยลงทุกวัน ถ้ารักษาป่าไว้ไม่อยู่ ไร่ นา จะรักษาความหลากหลายเอาไว้ก็อยู่ได้ยาก ต้องไปเบิกกับธนาคารปทุมธานีทุกครั้งอาจจะไม่ไหว ถ้าเราไม่มีต้นทุนทางธรรมชาติ

พูดถึงเรื่องการคุ้มครองทรัพยากรทางชีวภาพที่เป็นฐานของชุมชนของพวกเรา จะเห็นว่ามี ความจำเป็นที่ไม่ใช่พูดถึงประเด็นว่าเอาไม่เอาอย่างเดียว มันต้องพูดไปลึกกว่านั้นแล้ว เราพบว่าขณะนี้ตัว ทรัพยากรชีวภาพที่เหลืออยู่ในโลก มันไม่ได้เหลือกระจายกันอยู่ทั่วโลก แต่มันกระจุกอยู่ไม่กี่แห่งในโลก โดยเฉพาะในเขตร้อนและในเขตที่มีวัฒนธรรมดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งเท่านั้น จะเห็นว่าในเขตประเทศ ไทย ฟิลิปปินส์ พม่า ลาว เวียดนาม จีนตอนใต้ ประเทศทางแอฟริกา อเมริกาใต้ อเมริกากลางบาง ประเทศที่ยังรักษา แต่ว่าทางซีกโลกเหนือไม่เหลืออยู่แล้ว ฉะนั้นตรงนี้จึงเป็นประเด็นที่ว่าถ้าเราจะสืบ ต่อชีวิตวัฒนธรรม เราจะพิทักษ์ต้นทุนแห่งชีวิต หรือรักษาทรัพยากรชีวภาพของเราอย่างไร เมื่อวานที่ ผ่านมาเราคงได้ฟังตัวอย่างดีๆ ที่แม่ลานคำ ที่ทุ่งใหญ่มากมาย เพราะฉะนั้นค่อนข้างชัด ผมได้มี โอกาสร่วมกับพี่น้องในหลายๆ เวที ทั้งแม่ลานคำและทุ่งใหญ่ สิ่งที่ชัดเจนคือเขารู้จักอยู่ เขารู้จักกิน เขารู้ จักรักษา เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตของชาวบ้านจึงสอดคล้องกับการคุ้มครอง การบำรุงรักษา การใช้ประโยชน์ และบำรุงฟื้นฟูทรัพยากรของเขา มันอยู่ได้ด้วยอย่างนี้

ลองดูตัวอย่างประเทศที่เขา มีวัฒนธรรมการกินการอยู่การรักษาทรัพยากรที่เปลี่ยนไป ผมยกตัว อย่างในเอเชียใต้ อินเดีย ปากีสถาน บังคลาเทศ เราจะเห็นว่าช่วงที่เป็นอาณานิคมที่ถูกอังกฤษมาปก ครอบเมื่อ 200 ปีที่แล้ว พื้นที่ป่าจาก 70 – 80 % ของพื้นที่ประเทศลดลงเหลือ 40 – 50 % ของประเทศ แต่เชื่อไหมว่าในช่วงนั้นยังไม่ร้ายเท่ากับช่วงที่เป็นเอกราช คือในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา ช่วงแรกสูญเสีย เอกราชจะสูญเสียทรัพยากรหลักๆ ไป เช่น ไม้ ไม้สัก แร่ธาตุต่างๆ แต่ช่วงที่เป็นเอกราชจะสูญเสียความ เป็นตัวของตัวเอง สูญเสียวัฒนธรรม การกิน การอยู่ การใช้ ป่าจาก 60 – 70 % เหลือ 4 – 5 % ปา กีสถานเหลือป่าอยู่ 5 % อินเดียเมื่อ 10 ปีก่อนเหลือ 7 % บังคลาเทศเหลือ 4 – 5 % ทั้งหมดที่ไม่มีใครมา มัดมือ นี่คือการแสวงหาทุนที่ครอบงำพฤติกรรม แนวความคิดของชาวบ้านทั้งหมด ฉะนั้นเรื่อง อย่างนี้ไม่ต้องไปเปลี่ยนมาก ถ้าเขาครอบงำตรงนี้ได้แล้วมีโรงงานตั้งอยู่แล้วอเมริกา แล้วยุโรป วัสดุมัน จะไหลไปได้เอง ไหลลงเรือผลิตออกมาเป็นยา เป็นอาหาร เป็นอาหารเสริม เป็นแร่ธาตุต่าง ส่งมาขาย บ้านเรา ฉะนั้นจึงมีหน้าที่อย่างเดียวคือเป็นผู้ผลิตวัตถุดิบเพื่อเอาเงินตรากลับไปซื้อผลิตภัณฑ์ ฉะนั้นบ้าน เราที่บอกว่าป่าหมดไปเกือบ 100 ล้านไร่ ป่าชายเลนหมดไป 2 ล้านกว่าไร่ ก็เกิดจากวิธีการแบบนี้

ปี 2515 – 25 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 3 นักวิทยาศาสตร์บ้านเราเก็บตัวอย่าง พันธุ์พืช ดากแห้ง ใส่กระสอบส่งไปทางเรือ ไปอเมริกา ยุโรป เพื่อให้เขาวิเคราะห์หาตัวยา ศึกษาการรักษา มะเร็ง และโรคต่างๆ ฉะนั้นเราไม่ต้องเป็นห่วงว่าต้นไม้พันธุ์พืชที่อยู่ในบ้านเราฝรั่งจะไม่รู้ มันเก็บไปตั้ง แต่เมื่อ 30 กว่าปีที่แล้ว และใครเป็นคนเก็บก็คนไทยนี่แหละ ตรงนี้ชี้ให้เห็นว่าทรัพยากรความหลากหลาย มันหมดเพราะเราเปลี่ยนทั้งกรอบความคิด พฤติกรรมในการบริโภค ในการใช้ชีวิตความเป็นอยู่ มันทำให้การใช้ทรัพยากรชีวภาพไม่ยั่งยืน

อีกตัวที่มันเป็นสิ่งกระตุ้นให้มันสูญเสียเร็วไปกว่านั้นอีกก็คือการศึกษาวิจัยพัฒนา เราจะเห็นว่า กรอบการวิจัยพัฒนามันสนับสนุนกระบวนการค้าและอุตสาหกรรมข้ามชาติอย่างรุนแรงตั้งแต่ 100 ปีที่

ผ่านมา เราจะเห็นนโยบายข้ามชาติไม่ใช่แค่เมื่อ 10 - 20 กว่าปีที่ผ่านมาก็ที่เราเริ่มมาต่อต้าน มันมีมาตั้งแต่เมื่อ 70 - 80 ปีที่แล้ว ของการเกิดขึ้นขององค์การที่ทำงานเรื่องสนับสนุนการวิจัยและพัฒนา ผมไปดูในห้องสมุดใหญ่ ในอินเดีย ปากีสถาน เห็นวารสารวิจัยเต็มไปหมดในตู้ มีการศึกษาวิจัยทุกประเภท การศึกษาวิจัยฉบับที่หนึ่งเมื่อ 140 ปีที่แล้วมีการศึกษาวิจัยละเอียด วิจัยมากจากพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสะสม 70 % เหลืออยู่ 7 % วิจัย 130 กว่าปีหายไป 70 % คนที่วิจัยเป็นศาสตราจารย์ เป็นค็อกเตอร์ เป็นผู้เชี่ยวชาญได้ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก หลายๆ คนได้ย้ายไปตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพในซีกโลกเหนือ คนที่อยู่ในเอเชียใต้ค่อยๆ และยากจน หลายคนจนทั้งทรัพยากรจนทั้งความคิด วัวซึ่งออกมา ก็คอยเอามือไปรอง เอาไปตากแห้ง เอาไปนึ่งข้าว ดิ้นรนเพื่อให้ตนเองอยู่ได้ บนบานศาลกล่าว ตรงนี้เป็นประเด็นที่ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้าน เราไม่มีโอกาสเลยที่จะคิดที่จะทำด้วยตัวของตัวเอง ฟังตนเองไม่ได้เลย เป็นเครื่องมือของผู้ที่อยู่ข้างนอกเขาคิดมาให้เราตลอด มันจึงเป็นคำถามหลักของการอยู่รอดทางทรัพยากรชีวภาพ ว่าประชาชนเอาด้วยหรือเปล่า หรือแค่คุยแค่สัมมนาแล้วกลับไปซื้อเมล็ดพันธุ์จีเอ็มโอปลูกกันต่อ มันอยู่ได้แค่นี้หรือเปล่าแค่การสัมมนา มันมีประเด็นอะไรที่ต้องพูดคุยให้ลึกไปกว่านี้

คุณวลัยพร

พี่เพิ่มเติมได้ขยายแง่มุมจากที่พี่เดชาพูดถึงเรื่องความหลากหลายในไร่นา ตอนนี้นับรืบทของความหลากหลายจะต้องเอาจริงเอางังถึงเรื่องระดับชุมชน พูดถึงเรื่องสวนไร่นา พูดถึงป่า เรื่องความหลากหลายในป่า เบี้ยไม้กล้าไม้ที่ต้องใช้ ขยายไปถึงทรัพยากรชายฝั่งหรือความหลากหลายที่อยู่ในแหล่งทรัพยากรที่ถูกทำลายหายไป เพราะฉะนั้นรืบทของการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพไม่ใช่เฉพาะตัวเกษตรกรเอง แต่ขยายไปถึงชุมชน และต้องรวมพลังองค์กรชุมชนต้องเข้มแข็ง แก่นที่สำคัญคือเรื่องวัฒนธรรม เพราะว่าประเทศไทยมีเรื่องวัฒนธรรม และวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต ตรงนี้จะเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้พวกเราต้องคิดกันต่อว่าจะเชื่อมประเด็นทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต และการอนุรักษ์ความหลากหลายของทรัพยากรในชุมชน เรื่องสวน ไร่นาได้อย่างไร ที่ประชุมมีประเด็นที่มีคำถาม หรือแลกเปลี่ยนเชิญได้เลยนะคะ

ผู้เข้าร่วม

ทางหน่วยงานของเราสามารถจะมึงบทำห้องแล็บพิสูจน์อะไรหลายๆ อย่างที่ทางเราต้องการจะพิสูจน์ได้หรือไม่ เพราะทุกอย่างจะทั้งวิธีการทางวิชาการหมด สิ่งไหนที่มีการแปลกปลอมใหม่ๆ เราจะเอาอะไรเป็นตัวพิสูจน์ เขาจะถามว่าคำพูดของคุณเป็นวิทยาศาสตร์หรือไม่ และมีกฎหมายไหนรองรับบ้าง ถ้าเราถามไปเรื่อยๆ เขาก็จะถามว่าคุณไปยุ่งเกี่ยวกับการทำมาหากินของนักธุรกิจเขาทำไม ผมเจอบ่อยๆ และในระบบนิเวศนั้นต้องปลูกที่คน สร้างคนสายพันธุ์ใหม่ๆ เรียกว่าอนุรักษ์นิเวศคนก็ได้ ถ้าไม่ตั้ง

ใจที่จะอนุรักษ์ด้วยจิตวิญญาณจริงๆ ผมว่าไปไม่รอด เพราะว่าสิ่งแวดล้อมโหมกระหน่ำทั้งทางตรงและอ้อม ทั้งในเมืองและชนบท ภาคชนบทยิ่งไม่มีทางแก้ไขถ้าไม่ยึดติดกับวิถีชีวิต กับสิ่งที่เป็นอยู่จริงๆ เข้าถึงวิถีชีวิตกับธรรมชาติอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียว

คุณเดชา

ความหลากหลายทางชีวภาพเขายอมรับกันทั่วโลกแล้วว่าคนที่จะรักษาไว้ได้คือคนที่อยู่กับความหลากหลายนั้น เช่น คนที่รักษาความหลากหลายในป่าได้ก็คือคนที่อยู่กับป่า อย่างเช่น ปะการังเกอะญอ พวกปลิงจะเป็นต้น ถ้าความหลากหลายในไร่นาเป็นเกษตรกรที่เป็นผู้รักษา ไม่ใช่เก็บไว้ในธนาคารเมล็ดพันธุ์หรือบริษัทเป็นผู้รักษา สิ่งนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วโลก ผู้ที่มีบทบาทสูงสุดคือคนที่อยู่กับธรรมชาติ คือพวกเรานี่เอง ต้องเข้าใจว่าทั่วโลกเขาเชื่อแล้ว เขาพิสูจน์แล้ว และไม่มีข้อสงสัยแล้ว แต่ทำให้จริงได้อย่างไรเป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ปัญหาที่ผมเห็นอย่างหนึ่งคือว่าพวกเราไม่ค่อยรู้ว่าตัวเองมีความสำคัญขนาดไหน ยังไปเชื่อว่านักวิทยาศาสตร์เขารู้ดีกว่าเรา หรือว่าเราจะต้องพัฒนาไปให้เท่ากับนักวิทยาศาสตร์ เช่น ต้องมีห้องแล็บไว้วิจัย หรืออะไรต่างๆ ซึ่งเรื่องนี้มีความสำคัญเป็นระดับรองมาก เช่น เราต้องการรู้ว่าพันธุ์นี้เป็นพันธุ์อะไร มันมีวิธีพิสูจน์ได้มาก เช่น ข้าว เราดูลักษณะใบ ลักษณะต้น ลักษณะเมล็ด ดูการหุงต้ม หรือเอาเมล็ดไปแยกว่ามีแป้งเท่าไร หรือที่สุดคือเอาเมล็ดไปแยกดีเอ็นเอ ห้องแล็บในประเทศไทยมีทำได้มากมาย เราไม่ต้องไปทำเอง บางแหล่งทำให้ฟรีก็มี คือเราไม่ต้องไปตั้งเอง แต่เราเข้าไปใช้ประโยชน์ของเขาได้ แต่เราอย่าไปห่วงว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญ หรือเราต้องการจะรู้ว่าเมล็ดนี้เป็นจีเอ็มโอหรือเปล่าเราก็ส่งเข้าห้องแล็บเขาก็แยกออกมาได้ ซึ่งเราดูตาเปล่าไม่รู้ แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องรอง

เรื่องสำคัญคือตัวเรานี้แหละใช้ความรู้หรือศักยภาพที่มีอยู่เต็มที่แล้วหรือยัง ถ้าเต็มที่แล้วยังมีความจำเป็นต้องพึ่งคนอื่นก็พึ่งได้ มันมีอยู่แล้วเพียงแต่ว่าเราใช้ประโยชน์ไม่เต็มที่ แต่ความจริงเราพึ่งน้อยมาก จริงๆ แล้วเท่าที่ทำงานเรื่องนี้เกือบ 20 ปี เราไปพึ่งการให้บริการเหล่านี้จากคนอื่นน้อยมาก แถบจะไม่ต้องพึ่งเลยก็ได้ สิ่งที่เรายังไม่ได้ทำมีอีกมหาศาลที่เราทำได้อเอง แต่สำคัญคือเราเอง ผมทำเรื่องเกษตรยั่งยืนมาตลอดพบปัญหานี้มาตลอดว่าปัญหาที่สำคัญที่สุดอยู่ที่ตัวเกษตรกรเอง ไม่ได้อยู่ที่เทคนิค ที่ตลาด ที่นโยบาย พวกนี้เป็นสิ่งสำคัญแต่เป็นเรื่องรอง สำคัญที่สุดคือตัวเกษตรกรเอง อย่างเช่นพ่อถนนมมาจากดงบัง เราเพิ่งไปดูงานกลับมา เราพบว่าเกษตรกรสุพรรณบุรี เมืองกาญจนบุรี มีทรัพยากรมหาศาล มีความรู้มากกว่า เปลี่ยนแปลงเร็วกว่า ทุกอย่างมีโอกาสดีกว่า พอกลับมาเราพบว่าเกษตรกรเราสู้เขาไม่ได้สักอย่างเพราะว่าที่นั่นชลประทานก็ดี ดินก็ดี ชาวบ้านก็มีโอกาสน้อยกว่าทุกอย่าง เพราะว่าการศึกษาของชาวบ้านไม่มี เชื้อเขาไปหมด

เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนวิธีการคิด หรือการสร้างกระบวนการเรียนรู้ สร้างกระบวนการกลุ่มให้เกิดขึ้นเป็นหัวใจ ซึ่งเดี๋ยวนี้เรายังขาด มันขาดที่ตัวเราเองไม่ได้ขาดจากข้างนอก เราจะไปมองข้างนอก

ให้เขาเปลี่ยนก่อนแล้วมาช่วยเราได้ ตรงนั้นมันอาจจะมีบ้างแต่ประเด็นสำคัญอยู่ที่ตัวเรา ไม่ว่าเรื่องเกษตรยั่งยืน หรือความหลากหลายหลายทางชีวภาพมันอยู่ที่ตัวเรา ไม่ได้อยู่ที่คนอื่น สำคัญที่สุดคือตัวเรา ถ้าเราพัฒนาจนจนถึงที่สุดแล้ว ปัจจัยภายนอกเหลือน้อยมากที่เราต้องการเอามาเพิ่ม แต่ถ้าเราต้องการปัจจัยภายนอกมาเท่าไรก็ไม่พอเพราะตัวเราไม่พัฒนา ถ้ามีทุกอย่างก็ช่วยอะไรเราไม่ได้ เช่น ทั่วโลกต้องการสินค้าเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้นทุกปีปีละ 40 % ไม่มีปัญหาเรื่องตลาด ถามว่ามีการผลิตตอบสนองไหมก็ไม่มีเพราะเกษตรกรยังไม่ได้หันคิดเลยว่ามันคืออะไรและไม่ต้องการจะเปลี่ยน มันอยู่ที่เกษตรกรเองไม่ได้อยู่ที่ตลาด แต่ว่าเกษตรกรมีการผลิตจนล้นตลาด ไม่มีที่จะขายก็ผลิตกันอยู่นั่นแหละทั้งๆ ที่ไม่มีตลาด แต่ที่ตลาดดี ตัวเองก็ได้ประโยชน์ ต้นทุนก็ถูก ขายก็แพง ไม่ทำเพราะอะไร เพราะติดที่ความคิดไม่ได้ติดที่ตรงไหนเลยติดที่ตนเองนั่นแหละ นโยบายก็มีแล้วแต่ตัวเองไม่ทำตาม เพราะติดที่ตัวเอง แต่ก่อนอาจจะโทษรัฐบาลว่าไม่ส่งเสริม ไม่มีความรู้ ไม่มีตลาด โทษไปเรื่อย พอมีทุกอย่างแล้วก็ไม่ทำเพราะตัวเอง

เพราะฉะนั้นโครงการนำร่องเราเน้นว่าต้องพัฒนาความคิด พัฒนาศักยภาพก่อน เรื่องอื่นเป็นเรื่องหลัง แต่ว่าเท่าที่ดูเราจะมีปัญหามาก สมาชิกจะเริ่มจากการผลิตก่อน การพัฒนาศักยภาพเป็นเรื่องไม่สำคัญ พยายามให้ผ่านไปเฉยๆ ซึ่งตรงนี้เป็นเรื่องที่ผิดพลาดมาตั้งแต่ต้น ตรงนี้อยากจะเน้นอีกทีว่าทุกอย่างมันต้องเน้นจากภายใน หรือเริ่มจากที่ตัวเองก่อน อย่าไปคิดว่าปัญหาจะต้องแก้จากภายนอก ให้หมดแล้วจึงเคลื่อนไปได้ เราต้องเคลื่อนไปจนสุดความสามารถเราก่อน แล้วติดตรงไหนจึงค่อยไปหาคนนอกมาช่วย นี่เป็นเรื่องจริงแต่ถ้าเรายังมองไม่เห็นความคิดอย่างนี้เป็นเรื่องจริงเราไม่สามารถที่จะทำอะไรได้เลย มองเห็นปัญหาข้างนอกเป็นเรื่องหลัก ไม่เคลื่อนเลย รอให้ข้างนอกมันพร้อมก่อนผมคิดว่าไม่มีทางทำได้หรอก ตรงนี้เป็นเรื่องภายในกันเอง เราพูดว่าข้าราชการอย่างนั้นอย่างนี้ ความจริงมันไม่สำคัญเท่าไรถ้าเราเคลื่อนของเราไปกันเอง ถ้าเราไม่เคลื่อน ข้าราชการเขาดีเท่าไรก็ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะปัญหาอยู่ที่เราไม่ได้อยู่ข้างนอก

คุณเพิ่มศักดิ์

ระเบียบกฎเกณฑ์ที่รัฐออกควบคุมการใช้ทรัพยากรชีวภาพอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญที่มองว่าชาวบ้านไม่มีความรู้ ไม่มีความเข้าใจ อาจจะยอมรับผู้ใหญ่วิบุลย์ อาจจะยอมรับพ่อเต็ม ยอมรับบางคน แต่โดยพื้นฐานทั่วไปมองว่าชาวบ้านไม่มีความรู้ ไม่มีความเข้าใจ

ตรงนี้เป็นประเด็นท้าทายพวกเราว่าเราจะหลุดออกจากสมมติฐานเหล่านี้ได้อย่างไร เราจริงจังหรือเปล่า เราเข้าใจจริงหรือเปล่าในสถานการณ์ปัจจุบัน ฉะนั้น 5 ประเด็นที่สำคัญที่ผมอยากจะเสนอแนะว่า เมื่อพูดถึงประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ จะรู้หรือไม่ต้องทบทวนทรัพยากรที่เรามีอยู่ให้ดี เรามีอะไรในชุมชนของเรา เรามีอะไรอยู่ที่ไหน มีประโยชน์ มีคุณค่ากับเราและชุมชนอย่างไร เราต้องทบทวน ในการทำงานของผมหลายชุมชนมีผู้รู้คนเดียว ไม่มีคนอื่นรู้ บาง

คนรู้ว่าเป็นสมุนไพรแต่ไม่ได้ทำยาขาย ตัดสมุนไพรใส่กระสอบ แบกไปขายที่โกดังแถวกบินทร์บุรี ไม่
ต้องใช้ความรู้มีหน้าที่อย่างเดียวคือไปตัดตากแห้งแล้วขายส่งโรงงานในกรุงเทพฯ นี่คือเลื่อมสุญทั้ง
ทรัพยากรชีวภาพและทรัพยากรบุคคลที่เกิดขึ้นในสถานการณ์จริง ฉะนั้นประเด็นแรกคือการทำความรู้จัก
ให้ชัดเจนว่าเรามีอะไรอยู่ที่ไหน มีคุณค่าอย่างไร อยากให้บทวน

ประเด็นที่สองคือจะต้องพูดถึงวิธีการที่จะปกป้องรักษา อย่างหวังกฎหมาย อย่างพึ่งกฎหมาย
อย่าหวังเจ้าหน้าที่ อย่าพึ่งรูปแบบ ไม่มีใครจะมาคุ้มครองทรัพยากรของท่านดีเท่ากับตัวท่านเอง
ฉะนั้นจะต้องหาวิธีที่จะคุ้มครองรักษา

ประเด็นที่สาม คือการใช้ประโยชน์ การคุ้มครอง กันรั้ว ปักป้ายเก็บเอาไว้เฉยๆ ไม่ให้ทำอะไร
นั้นมันไม่เป็นจริง มันต้องดูตัวอย่างที่แม่ลานคำ ที่ทุ่งใหญ่ ฉะนั้นเราจะมีวิธีการใช้ประโยชน์อย่างไรจึง
จะยั่งยืน ทั้งทรัพยากรทางบก ทรัพยากรทางทะเล และทรัพยากรทุกพื้นที่

ประเด็นที่สี่คือเรื่องการเงิน หลายพื้นที่มันเลื่อมสุญไปแล้ว จะนำกลับมาอย่างไรถ้ามันมีความ
สำคัญในระบบนิเวศ มีความสำคัญของการอยู่รอดของทรัพยากรความหลากหลายในชุมชนนั้น จะฟื้นฟู
อย่างไร จะเอามันกลับมาอย่างไร อันนี้เป็นประเด็นที่อยากจะต้องตั้งไว้

อันสุดท้ายก็คือ ต้องวิเคราะห์ให้เห็นเด่นชัดในการรักษาและการใช้ประโยชน์ บนบกนี้มี
กฎหมายหลายตัวที่ครอบงำ เดินเข้าไปเห็นป้ายอุทยานเราอาจจะใช้ประโยชน์ไม่ได้ เก็บใบไม้หนึ่งใบ
500 บาท แะ 1 ตัว 500 บาท ฉะนั้นถ้าจะกินแะ กะปอม 500 กินอาหารอย่างหนึ่งจานหนึ่งตกราคา
ประมาณ 2,000 บาท ต้องวิเคราะห์ให้ดี ต้องช่วยกันเคลื่อน ช่วยกันสกัดขจัดเงื่อนไขเหล่านี้ออกไป
ประเด็นเหล่านี้ทำคนเดียวไม่ได้ มันจะต้องช่วยกัน และต้องคิดเจาะลึกและหาทางสร้างขบวนการที่มา
ต่อไปถึงขบวนการผลักดันนโยบายด้วย เพราะว่าสิ่งที่มาครอบงำวิธีการจัดการที่ทำให้เราพึ่งอยู่กับการ
จัดการของรัฐอยู่ตลอด ก็คือการที่เราไม่ได้สร้างทางเลือก เสนอแนะทางเลือก เราคิดอยู่ในระดับบ้านเรา
เราคิดเรามีภูมิปัญญาอยู่ในระดับหมู่บ้านในระดับชุมชน แต่ว่าถ้าเราไม่สามารถขยายออกไปในระดับ
ภูมิภาค ในระดับชาติ ประเด็นก็คือต้องให้ชัดเจน ถ้าจะพูดเรื่องใดเรื่องหนึ่งจะต้องมีข้อมูลสนับสนุน ถ้า
เราทำไม่ได้ไม่ชัดเจนคนมาช่วยทำให้ชัดเจนคนที่มีความรู้คล้ายๆ กันมาช่วย ผมคิดว่าถ้าทำอย่างนี้ช่วยกัน
เปิดประเด็นทำการวิจัยช่วยกันหาข้อมูลมาเสริม ผมคิดว่าการรักษาสืบต่อภูมิปัญญาและการปรับแก้ไข
นโยบายให้มาคุ้มครองวิถีชีวิตวิถีชาวบ้านมันจะเกิดผล

คุณวลัยพร

สรุปก็คือว่าไม่ต้องรอคนอื่น ไม่ต้องรอรัฐ เริ่มจากตัวเอง แล้วขยายแนวร่วม ร่วมทำงานหลักๆ
ด้วยกัน ขอขอบคุณท่านวิทยากรทั้งสองท่าน ในช่วงต่อไปที่เราจะแยกกลุ่มย่อยเพื่อระดมความคิดเห็น
เรื่องแนวปฏิบัติการและนโยบายเราจะได้นำประเด็นจุดประกายเหล่านี้ไปช่วยกันพูดคุยกันต่อไป